

May-Len Skilbrei,
Kari Stefansen og
Jane Dullum (red.)

ET VOLDS- FELT I BEVEGELSE:

Rettslige virkemidler og institusjonelle ordninger

Et voldsfelt i bevægelse

May-Len Skilbrei, Kari Stefansen og Jane Dullum (red.)

Et voldsfelt i bevegelse:

*Rettslige virkemidler og institusjonelle
ordninger*

CAPPELEN DAMM FORSKNING

© 2025 May-Len Skilbrei, Kari Stefansen, Jane Dullum, Lotte C. Andersen, Elisiv Bakketeig, Anja Bredal, Jørn Jacobsen, Morten Holmboe, Anette Bringedal Houge, Anja Emilie Kruse, Solveig Laugerud, Synnøve Aursand Pedersen, Annick Prieur og Kristin Skjorten.

Bokens design og sats: © 2025 Cappelen Damm AS.

Dette verket omfattes av bestemmelsene i *Lov om opphavsretten til åndsverk m.v.* av 1961. Verket utgis Open Access under betingelsene i Creative Commons-lisensen CC-BY 4.0. Denne tillater tredjepart å kopiere, distribuere og spre verket i hvilket som helst medium eller format, og å remixe, endre, og bygge videre på materialet til et hvilket som helst formål, inkludert kommersielle, under betingelse av at korrekt kreditering og en lenke til lisensen er oppgitt, og at man indikerer om endringer er blitt gjort. Tredjepart kan gjøre dette på enhver rimelig måte, men uten at det kan forstås slik at lisensgiver bifaller tredjepart eller tredjeparts bruk av verket. Enhver bruk av hele eller deler av verket som input eller som treningskorpus i generative modeller som kan skape tekst, bilder, film, lyd eller annet innhold og uttrykk, er ikke tillatt uten særskilt avtale med rettighetshaverne.

Lisensvilkår: <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Boka er utgitt med støtte fra Velferdsforskningsinstituttet NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet.

ISBN Heftet utgave: 978-82-02-87992-1

ISBN PDF: 978-82-02-86576-4

ISBN EPUB: 978-82-02-88025-5

ISBN HTML: 978-82-02-88024-8

ISBN XML: 978-82-02-88026-2

DOI: <https://doi.org/10.23865/cdf.246>

Dette er en fagfelleverdert antologi med unntak av epilogen.

Cappelen Damm Forskning er redaksjonen for åpen forskningspublisering i Cappelen Damm Akademisk.

Omslagsdesign: Carine Fløystad, Cappelen Damm AS

Cappelen Damm Forskning
forskning@cappelendamm.no

Innhold

Forord	7
Kapittel 1 Mer enn lovgivning. Rettslige virkemidler mot vold og krenkelser	9
<i>May-Len Skilbrei, Jane Dullum og Kari Stefansen</i>	
Kapittel 2 Utviklinga av det strafferettslege vernet mot «psykisk vald» i nære relasjonar	27
<i>Jørn Jacobsen</i>	
Kapittel 3 Vikeplikt for «foreldrekonflikt»? Om konfliktinrammingens dominans i voldsutsatte mødres systemerfaringer etter samlivsbrudd	49
<i>Anja Bredal og Elisiv Bakketeig</i>	
Kapittel 4 I forkant av volden: Beskyttelse mot vold i nære relasjoner	73
<i>Jane Dullum og May-Len Skilbrei</i>	
Kapittel 5 Mishandling av barn – medvirkningsansvar og avvergingsplikt	99
<i>Morten Holmboe</i>	
Kapittel 6 En sånn fyr? Om erkjennelse og rehabilitering etter å ha blitt dømt for voldtekt	123
<i>Anja Emilie Kruse og Anette Bringedal Houge</i>	
Kapittel 7 Barnehusenes nye målgruppe og mulige utfordringer: om sårbare mistenkte i seksuallovbruddsaker og de ikke-sårbare «hvem som helst»	145
<i>Lotte Cathrin Andersen</i>	
Kapittel 8 Rettferdig straff for voldtekt	165
<i>May-Len Skilbrei, Kari Stefansen og Synnøve Aursand Pedersen</i>	

Kapittel 9 Straff for ofrenes skyld?..... 189

Annick Prieur

**Kapittel 10 Når er utfallet i en voldtektssak åpenbar?
En undersøkelse av Høyesteretts rettsskapende
funksjon i forbindelse med lagmannsrettens nye
mulighet til å avvise anker i voldtektssaker 209**

Solveig Laugerud

Epilog..... 233

Kristin Skjørten

Forord

Bakgrunnen for denne boka er investeringene som er gjort de siste ti årene i forskning på vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser. Forutsigbar økonomisk støtte til *Voldsprogrammet* som ble etablert på Velferdsforskningsinstituttet NOVA ved OsloMet i 2014 har muliggjort forskning som har skapt ny og fordypet kunnskap både om fenomenene i seg selv og om samfunnets respons. Justis- og beredskapsdepartementet har vært en viktig økonomisk bidragsyter, men også andre departementer og direktorater har bidratt med forskningsfinansiering. I tillegg har NOVA støttet programmet med midler til både forskning og drift. Midlene i programmet gjorde det mulig å arrangere et seminar for forfatterne i denne boka for å styrke kvaliteten på og sammenhengen mellom kapitlene og til å sørge for at boka er åpent tilgjengelig.

I arbeidet med boka har vi hatt god og tett oppfølging fra redaktører og andre i Cappelen Damm. Forlaget har vist stor interesse for boka, og vi tror at redaktørene, som vi, så det store behovet for en bok som dette, som ikke bare beskriver, men også viser fram både styrker og svakheter ved de rettslige sidene ved arbeidet mot vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser. Vi takker forlaget for interessen og god oppfølging gjennom hele prosessen fra idé til publisering. Vi vil også takke de to anonyme fagfellene som har lest manuset og gitt oss verdifulle tilbakemeldinger, samt Kristin Skjørten, som har bidratt med bokas etterord.

Redaktørene

KAPITTEL 1

Mer enn lovgivning. Rettslige virkemidler mot vold og krenkelser

May-Len Skilbrei Universitetet i Oslo og OsloMet – storbyuniversitetet

Jane Dullum OsloMet – storbyuniversitetet

Kari Stefansen OsloMet – storbyuniversitetet

Innledning

Over tid har vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser blitt viktige tiltaksfelt i Norge, og det er bred politisk enighet om at dette er fenomener myndighetene aktivt skal bekjempe. I denne boka tar vi tak i de rettslige sidene ved denne innsatsen ved hjelp av detaljerte analyser av hvordan rettslige virkemidler rammer inn og brukes til å forebygge, avdekke og straffeforfølge vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser. Boka handler med andre ord ikke om vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser som fenomener, men om hva man kan oppnå med rettslige virkemidler og noen av de utfordringene og dilemmaene som knytter seg til dem. Med rettslige virkemidler forstår vi ikke bare selve lovgivningen, men også institusjoner og løsninger som er etablert for å håndheve den. Med dette undersøker vi en sentral side ved det vi kan kalle «voldsfeltet», det vil si myndighetenes samlede innsats for å bekjempe og håndtere vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser. Overordnet er hensikten med boka å kritisk undersøke både intenderte og ikke-intenderte virkninger av å møte vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser med rettslige virkemidler. Tanken er at dette kan bidra til å øke refleksjonsnivået om noe som ellers lett tas for gitt som en naturlig respons på sosiale problemer.

Et viktig utgangspunkt for boka er at rettslige virkemidler gjør mer enn å virke praktisk i samfunnet. De bidrar også til å forme hvordan vi forstår

Sitering: Skilbrei, M.-L., Dullum J. & Stefansen K. (2025). Mer enn lovgivning. Rettslige virkemidler mot vold og krenkelser. I M.-L. Skilbrei, K. Stefansen & J. Dullum (Red.), *Et voldsfelt i bevegelse: Rettslige virkemidler og institusjonelle ordninger* (Kap. 1, s. 9–25). Cappelen Damm Forskning. <https://doi.org/10.23865/cdf.246.ch1>

Lisens: CC-BY 4.0

fenomener som vold og seksuelle krenkelser, og ofre og utøvere. Det foregår hele tiden diskusjoner om hvordan lovgivning og straff best forebygger og stopper vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser. Utviklingen de siste 25 årene karakteriseres av både nykriminalisering og oppkriminalisering. Mens nykriminalisering handler om hvordan nye handlinger defineres som lovbrudd og noe samfunnet ikke godtar, viser oppkriminalisering til hvordan handlinger som allerede er definert som lovbrudd, forstås som mer alvorlige og derfor skal idømmes strengere straff. Et eksempel på nykriminalisering er innføringen av den såkalte familievoldsparagrafen i straffeloven i 2005 (strl. § 282). Dette straffebudet springer ut av en forståelse av familievold som summen av handlinger som etablerer og opprettholder et kontrollregime, og hvor den konkrete, fysiske volden i seg selv ikke behøver å være omfattende. Et annet eksempel er utvidelsen av voldtekstparagrafen i straffeloven til å omfatte grovt uaktsom voldtekt i 2000 (strl. § 294), som innebærer at man kan bli straffet for voldtekt dersom man burde ha skjont at den andre ikke samtykket til det som skjedde. Eksempler på oppkriminalisering er hvordan straffenivået for den alvorlige familievolden og seksuelle krenkelser har økt i flere omganger, blant annet med referanse til at vi vet mer enn tidligere om hvor skadelig volden er for ofrene. En utvikling vi også har sett i samme periode, er en økt innsats for å forbedre politiets og påtalemyndighetens kapasitet til å håndheve bestemmelsene, som innføring av familievoldskoordinatorer i politiet, samt at vold i nære relasjoner og voldtekt er på Riksadvokatens årlige prioriteringsliste.

Endringene i bruk av rettslige virkemidler for å bekjempe vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser har samlet vært betydelige. I norsk sammenheng er denne utviklingen lite utforsket og analysert. Hva betyr den for voldsfeltet som sådan, for utsatte for vold og krenkelser og for utøvere? Hva har en utvidelse av hva som reguleres rettslig å si for de som er direkte berørt? Hva preger de kompensierende tiltakene og beskyttelsestiltakene – og hvilke institusjonelle logikker formes de av og bidrar til?

Legalstrategienes dilemmaer

Å vende seg til retten for å få rett, har vært en viktig strategi for flere rettighetsbevegelser. Retten er en viktig institusjon som bekrefter alvoret ved en krenkelse og tar stilling til ansvar og skyld. Dette er bakgrunnen for at kvinnebevegelsen siden 1970-tallet har prioritert å jobbe for rettslige endringer (Fletcher, 2002). Samtidig er dette en strategi som har blitt diskutert

innad i kvinnebevegelsen (Dullum & Bakketeig, 2017). På den ene siden finner vi feminister som mener justispolitiske reformer er nødvendig for å sette vold mot kvinner på kartet – basert på en tro på at lovgivning og straff kan skape endringer i normer og handlinger. Kristin Skjørten (1996) har omtalt denne posisjonen som «rettsoptimisme». En slik rettsoptimisme går spesielt godt sammen med den nordiske feminismens fokus på å inngå i sterke allianser med staten (Borchorst & Siim, 2008), og som har gitt opphav til det Helga Hernes (1987) beskriver som «statsfeminisme». I en kontekst der tilliten til staten og dens virkemidler er sterk blir staten en naturlig alliert, og ikke en motstander av rettighetsbevegelser (Gunnarsson et al., 2007). Et kjennetegn ved nordisk feminisme er nettopp troen på at lov og rett, inkludert strafferetten, er egnede likestillingspolitiske virkemidler (Burman, 2010). Optimismen kan også gjelde regulering initiert av overnasjonale organer. Kvinnebevegelsen var tidlig ute med å se potensialet overnasjonale organer har til å sikre rettigheter og beskyttelse «ovenfra», og kvinnebevegelsen har vært med på å forme utviklingen av konvensjoner og policy-instrumenter som stater kan slutte seg til (Outshoorn et al., 2012; Woodward, 2004). I dag har overnasjonale institusjoner som FN og Europarådet en betydelig påvirkning på hvordan den norske staten regulerer både vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser. Norge har sluttet seg til internasjonale avtaler som setter rammer for hvordan forebygging, offerstøtte og straffeforfølgelse kan foregå på disse feltene. Europarådets konvensjon om forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner (Istanbul-konvensjonen) er spesielt viktig.

For rettighetsorganisasjoner er fordelene ved å få nasjonal og internasjonal anerkjennelse for at vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser er lovbrudd som myndighetene bør ta på alvor, åpenbare. Rettslige garantier og statlige investeringer står derfor høyt på alle rettighetsorganisasjoners ønskeliste, men det er verdt å dvele litt ved kritikken mot denne prioriteringen, og den optimismen den bygger på, som har kommet fra innsiden av kvinnebevegelsen. Én type kritikk mot troen på at rettslige virkemidler kan bistå i å skape kjønnslikestilling og beskytte kvinner mot de formene for vold som særlig rammer dem, har handlet om at retten ikke leverer tilstrekkelig rettferdighet til ofre. Selv om kriminalisering og straff innebærer en anerkjennelse av at en handling er alvorlig, er det ikke gitt at det potensialet rettslige strategier har, realiseres. Carol Smart (1989) argumenterer for at forskning ikke må begrense seg til å undersøke loven slik den er uttrykt i lovt tekst, men også må undersøke hvilke praksiser og konsekvenser som

følger av loven. Dette kan omtales som å handle om forholdet mellom «lov på papiret» og «lov i praksis». På papiret betyr oppkriminalisering og nykriminalisering, sammen med at politiet og påtalemyndigheten pålegges å prioritere disse sakene, at vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser anerkjennes som alvorlige og skadelige lovbrudd. I realiteten er det få saker som ender med en fellende dom. Dette handler om flere ting, slik som beviskrav og rettsikkerhetsgarantier som er sentrale i en rettsstat. Men det kan også handle om at det er vanskelig for ofre å oversette en erfaring til en forklaring (Houge, 2023) og om faren for at utsatte møtes med stereotypiske forestillinger om hva voldtekt er og hva som karakteriserer dem som er involvert. Dette skaper ulikhet i tilgangen til strafferettslig rettferdighet (Smart, 1989). I praksis kan rettslige strategier kreve av ofre at de innordner seg forestillinger om «ideelle ofre» (Christie, 1986), altså som noen som ikke har vært på feil sted til feil tid eller på noen måte deltatt i situasjonen som volden eller krenkelsen skjedde i. Dette medfører at retten til å bli anerkjent som offer ikke er like tilgjengelig for alle, men i stedet reflekterer samfunnets ulike status- og ressurshierarkier (Römkens, 2001; Wallace et al., 2024). Relatert til dette er påpekingen av at rettslige strategier i sin praksis er individorienterte. En prioritering av rettslige virkemidler kan slik ende opp med å individualisere problemer kvinnebevegelsen har investert mye i å vise at handler om strukturell ulikhet mellom kvinner og menn og kulturell hierarkisering av mannlighet og kvinnelighet (Sikka, 2022).

En annen type kritikk mot å prioritere rettslige virkemidler i møte med vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser, er at straffens forebyggende potensial er usikkert. Et eksempel på denne posisjonen finner vi hos Tove Stang Dahl, som skriver:

Kvinnerettsforskere har i denne sammenheng støttet seg til den alminnelige innsikt i kriminologi og strafferett som tilsier at skjerpede straffereaksjoner sjelden fører til endret atferd på felter som dette – og atferdsendring må jo tross alt være hovedsaken. For voldtektsofferet vil rettsapparatet sjelden tjene til oppreisning. (Dahl, 1985, s. 100)

Ikke bare kan det hende at rettslige virkemidler ikke virker slik man håper, det kan også være at lovgivning og straff har noen problematiske konsekvenser. Lov og straff kan, fordi de er så potente symboler, lett bli en sovepute, der ansvaret for individuelle krenkelser delegeres til staten og hvor kvinnebevegelsen og myndighetene kan klappe seg selv på ryggen fordi de i hvert fall har fått til dette (Skjørten, 2002). Flere har beskrevet

hvordan enighet og gode intensjoner kan ende opp med å gi seire som er mer symbolske enn praktiske. Tanya Serisier (2018) hevder at aktivisme rundt voldtekt først og fremst har ført til diskursive seire, på den måten at rommet for hva som kan sies og hvordan har blitt endret, men uten at det samtidig har vært en klar politisk seier i praksis. Serisier skriver fra Storbritannia, et land hvor feministisk tankegods har påvirket politikk mindre enn i Norden. Men også i tilfellet Norge er det relevant å stille spørsmålet om endringer har vært mer symbolske enn materielle. «Alle» er mot voldtekt, men likevel fortsetter omfanget å være høyt, og myndighetenes innsats hevdes å ha store mangler (NOU 2024: 4).

En tredje form for kritikk mot å fokusere på rettslige virkemidler for å beskytte mot vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser, handler om hvilke konsekvenser dette har for ofrene. Kristin Skjørten (2002) har vist hvordan ofrenes og samfunnets interesser ikke alltid er sammenfallende. Et eksempel på dette er innføringen av ubetinget offentlig påtale i mishandlingssaker som ble innført i 1988. Formålet var et ønske om å hjelpe ofrene ved å frata dem ansvaret for og byrden ved selv å måtte anmelde overgrep, og å legge til rette for at flere voldsutøvere ble tiltalt og dømt. Men voldsutsatte kan ha gode grunner til ikke å ville anmelde en voldsutøver. Ved ubetinget offentlig påtale mister den fornærmede kontroll over hvorvidt straffeapparatet skal involveres eller ikke, og Skjørten viser hvordan mange kvinner kan oppleve mangel på selvbestemmelse i egen sak som problematisk (Skjørten, 2002).

Å vende seg til retten har vært en kollektiv strategi, men har også skapt forpliktelser hos enkeltindivider til å støtte opp om prosjektet og selv vende seg til retten ved krenkelser (Skjørten, 2002). Ofre for voldtekt oppfordres til å anmelde ikke bare for selv å få rettferdighet, men også av hensyn til andre som kan utsettes for den samme utøveren. Foreligger det en tidligere anmeldelse, kan det styrke nye ofres sak. Som Maria Hansen, Kari Stefansen og May-Len Skilbrei (2020) har vist, har ofre tatt til seg denne diskursen, og kan oppleve skam om de ikke har tatt dette ansvaret, men latt være å anmelde. Mens det kulturelle anmeldelseskravet kanskje reduserer skammen ved å være et offer for voldtekt, kan det tolkes som å samtidig snevre inn hva det vil si å være et verdig offer. Et verdig offer er noen som ikke bare tar ansvar for seg selv, men også sine medsøstre.

Over tid har samtidig myndighetene tatt mer på alvor at rettsprosessen kan være belastende for ofre (Dullum, 2016). Det er derfor opprettet nye institusjonelle løsninger og kompenserende tiltak for bedre ivaretagelse av

utsatte, som barnehus og overgrepsmottak. Som beskrevet av Jane Dullum (2016), er det også innført flere offerstøttende tiltak i straffeprosessen, blant annet har mange utsatte fått rett til bistandsadvokat som skal ivareta deres interesser både under etterforskning og rettssaken. Videre har økt oppmerksomhet om offerbeskyttelse ført til innføring av nye beskyttelsestiltak, slik som besøksforbud og kontaktforbud med elektronisk kontroll, såkalt omvendt voldsalarm.

Hva straffen gjør med utøvere er også gjenstand for diskusjon. Straffen er tenkt å avskrekke de som dømmes fra å begå nye lovbrudd og endre verdier og prioriteringer som gjør at de dømte avstår fra kriminalitet i framtiden. Dette er tenkt løst gjennom behandling og andre tiltak under soning, og troen på at dette er mulig har stått sterkt i Norge (Ugelvik, 2014). Straffegjennomføring skal derfor ideelt legges opp slik at straffen skal føre til forbedring, for å nå Kriminalomsorgens (u.å.) eget mål: «Bedre ut enn inn.» Samtidig er kritikken at det ikke gjøres nok for å møte behovene til dømte, spesielt de som dømmes for alvorlige seksuallovbrudd (Hellevik et al., 2023; Kruse, 2020). Slik kan straffen lett marginalisere utøverne uten at de samtidig tilbys hjelp til å komme tilbake til samfunnet og til å leve kriminalitetsfrie liv.

En fjerde kritikk handler om hva prioriteringen av rettslige virkemidler gjør med voldsfeltet som helhet. Kristin Skjørten (1994, 2002) har argumentert for at det å tillegge straffeapparatet for stor betydning som problemløser i saker om vold i nære relasjoner, kan føre til at andre strategier for å avhjelpe volden kommer i skyggen, som å styrke hjelp og bistand til voldsutsatte. Én viktig diskusjon i forlengelsen av dette handler om vektningen mellom ulike tiltaksformer. Myndighetenes tilnærming på voldsfeltet kan forstås som tosporet. Balansen mellom det avhjelpende og det strafferettslige sporet varierer over tid. I det offentlige ordskiftet de senere årene, dominerer det rettslige. Særlig ser vi dette når det gjelder voldtekt, hvor mange aktører tar til orde for at dagens lovgivning er for snever ved at manglende samtykke ikke er eksplisitt nevnt og at den derfor ikke gir ofre tilstrekkelig vern. Men også for vold i nære relasjoner er det rettslige virkemidler, eller manglende bruk av dem, som dominerer diskusjonen. Et eksempel er diskusjonen om politiets manglende bruk av omvendt voldsalarm i saker som har endt med partnerdrap.

Konsekvenser handler også om hva det strafferettslige sporet gjør med innretningen til det avhjelpende sporet. Hjelpetjenester som direkte eller indirekte gir tjenester som er ment å praktisk supplere straffeapparatets

kontrollfunksjoner, kan utvikle en hybrid karakter på den måten at det ikke bare i praksis supplerer straffeapparatet, men også tar opp i seg dets prioriteringer og løsninger, slik man ser tendenser til i barnehusene (Stefansen et al., 2023). Hjelpetiltak er en arena hvor utsatte for vold kan bli møtt av forståelse og anerkjennelse for egen erfaring, men en forutsetning for tilgang til den hjelpen som tilbys kan slik lett bli at den utsatte forventes å søke strafferettslig rettferdighet.

Den femte, og siste, typen innvending, handler om hva prioritering av rettslige virkemidler gjør med det kulturelle klimaet i samfunnet. Kritikken består i at kampen for mer omfattende lover og strengere straff for vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser kan bidra til å svekke det norske samfunnets ellers relativt humane tilnærming til lovbrutere. Nykriminalisering, i betydningen utvidelser av gjeldende rettslige definisjoner, straffeskjerpelser og mer politisk styring av straffenivå gjennom bruk av normalstraff, kan også forstås som en form for økt myndighetskontroll – som kan ha en negativ slagside (Nikka, 2024). Flere har påpekt at samfunnets respons på lovbrudd som vekker mye oppmerksomhet og som blir symbolsk viktige, kan tjene som en brekkstang til høyere straffenivå og færre rettigheter for tiltalte og dømte. Det er vanskelig å mobilisere støtte til og sympati for utøvere av vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser, men lett å være på ofrenes side (Tham, 2001). Ved hjelp av referanser til «ideelle ofre», som kvinner og barn lett forstås som, får politiske aktører som ellers ville ha slitt med å finne støtte til høyere straffenivå generelt, drahjelp. Dette innebærer at kvinnebevegelsens argumenter kan bli brukt av aktører som vil straffe av andre grunner enn bare hensynet til ofre, for eksempel ulike grupper av «straffepopulister» (Gotell, 2015; Pratt, 2007).

Dilemmaene vi har løftet fram vil preges av den konteksten rettslige virkemidler virker i. I denne boka tar vi opp noen av problemstillingene over og undersøker dem i en (hovedsakelig) norsk kontekst, det vil si fra en kontekst der det avhjelpende og støttende sporet også står sterkt og er vesentlig utvidet de siste 25 årene. Bokas kapitler viser både verdien av og utfordringene ved å håndtere vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser som rettslige problemer. I sin artikkel om legalstrategier i møte med vold i nære relasjoner foreslår Jane Dullum og Elisiv Bakketeig en mellomposisjon mellom rettoptimismen og rettspessimismen (2017, s. 113): «En mer fruktbar tilnærming til spørsmålet om legalstrategiens virkninger kan derfor være å bryte opp spørsmålet, til å undersøke under hvilke omstendigheter, på hvilken måte og i hvilken retning legalstrategien kan

virke.» Vårt utgangspunkt er det samme, og vi ønsker at boka kan bidra til en nyansert diskusjon om styrker og svakheter ved måter vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser møtes på i dag.

Vold og kjønn og et utvidet voldsbegrep

Det er umulig å skrive om vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser og samfunnets respons, uten å ta inn over seg at fenomenene er sterkt kjønnet. Lovgivningen er i dag kjønnsnøytral, og også ulike politiske dokumenter og diskusjoner presenterer volden som noe som kan ramme og utøves av både menn og kvinner. Samtidig viser forskning, statistikk fra hjelpetiltak, medieomtale og rettslig håndtering av konkrete saker at både vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser først og fremst utøves av menn, og at majoriteten av ofre er kvinner og mindreårige jenter og gutter. Dette skaper noen utfordringer for forståelsesmodellene og begrepsbruken vår. Selv om mye kunnskap om vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser bygger på studier av vold som er kjønnet på denne måten, kan dynamikkene bak volden og konsekvensene av den, også gjelde i tilfeller der kvinner er utøvere og menn er utsatt.

Vi har overlatt til de enkelte forfatterne å velge om de vil ha en distinkt kjønnnet innramming og språkbruk eller om de skriver om fenomenet de undersøker i mer kjønnsnøytrale termer. I en bok om legalstrategier i møte med vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser er det uansett ikke å komme forbi at utviklingen av samfunnets respons er tungt påvirket av kvinnebevegelsens kunnskapsgrunnlag, forståelsesmodeller og løsningsforslag.

Denne boka handler om prioritering og bruk av rettslige virkemidler i møte med noen, men ikke alle, voldsformer. Voldsbegrepet omfatter i dag langt flere fenomener enn tidligere, og er blitt mer komplekst å håndtere både med rettslige og sosiale virkemidler. Æresrelatert vold og skadelig seksuell adferd blant barn og unge (såkalt SSA) er eksempler på nyere «innsatsområder» for politikken. Voldsfeltet er altså i ferd med å bli bredere, og det gjør det desto viktigere å undersøke de underliggende premissene for politikken på feltet.

Rettslige virkemidler kommer også i mange varianter, og endringene vi er interessert i å undersøke gjelder ikke bare hvilke handlinger som er straffbare og hvilket nivå straffen ligger på, men også hvilke prinsipper som ligger til grunn for politiets og domstolenes arbeid og for gjennomføring av straff. Uønskede og straffbare handlinger reguleres ikke bare av straffeloven.

Samfunnets måte å håndtere mistanker om eller kjennskap til vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser reguleres også av hvilke virkemidler og mandater som er tilgjengelige og bindende for profesjonelle som ansatte i hjelpetjenester og politi, men også for borgere generelt.

Oversikt over bokas kapitler

De siste ti årene har myndighetene investert tungt i forskning på vold i nære relasjoner og seksuell vold i Norge. Mens forskningen tidligere var fragmentert og ble utført av enkeltforskere ved en håndfull institusjoner, er det nå bygd opp flere robuste forskningsmiljøer som utfyller hverandre og som inngår i utstrakt samarbeid. Bakgrunnen for å lage denne boka var et ønske om å bringe sammen og løfte fram den delen av denne forskningen som handler om samfunnets rettslige respons på vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser. Vi inviterte forskere med ulik fagbakgrunn som studerer hvordan vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser møtes med rettslige virkemidler til å bidra med kapitler til boka. En ambisjon med boka har vært å invitere til videre analyser av rettslige og institusjonelle utviklingstrekk og hvordan tiltak i voldsfeltet er innrettet og fungerer. Flere av kapitlene i boka er basert på nye analyser av materiale som har vært grunnlag for evalueringer eller annen anvendt forskning.

Vold i nære relasjoner er tema for flere kapitler. Slik vold ble kriminalisert som en egen form for vold gjennom innføring av et eget straffebud i 2005. Dette har blitt regnet som en rettslig innovasjon som gjør det mulig å straffeforfølge nettopp det systematiske ved vold i nære relasjoner, og å fange opp at vold og trusler ikke nødvendigvis er enkelthandlinger, men kan inngå i mer omfattende mishandlingsregimer. Straffebudet var ment å treffe mer enn fysisk vold, og kapittel 2, *Utviklinga av det strafferettslege vernet mot «psykisk vald» i nære relasjonar*, tar for seg denne ambisjonen. Jørn Jacobsen beskriver utviklingen over tid i hvordan «psykisk vold» er dekket av straffebudet om familievold. Slik vold var ikke godt definert i utgangspunktet, men lovgiver la til grunn at det var viktig i tilfeller av vold i nære relasjoner og dessuten kunne være vel så skadelig som annen vold. Jacobsen viser at denne inklusjonen skaper noen uklarheter som senere endringer og rettspraksis ikke har bidratt til å avklare. Et spørsmål forfatteren tar opp, er hvordan man skal håndtere det at de andre voldsformene i familievoldsparagrafen er antatt å skape negative psykiske konsekvenser, og at slike konsekvenser inngår i både begrunnelsen for straffebudet

og i vurderingen av straffverdigheten til annen vold. Slik blir en oppdeling i fysisk og psykisk vold problematisk. Til tross for dette konkluderer Jacobsen med at inkluderingen av psykisk vold i familievoldsparagrafen har økt vernet mot psykisk vold selv om slik vold sjelden er tilstrekkelig for dom alene. Dette handler om at psykisk vold som perspektiv gjør det mulig å rette oppmerksomheten mot hvordan trusler og kontroll samlet utgjør noe mer enn summen av sine deler.

Det er kjent fra forskning på vold i nære relasjoner at slik vold i rettslige sammenhenger kan ende opp med å bli forstått som et resultat av kommunikasjonsproblemer eller konflikt, noe som lett konstruerer tiltalte og fornærmede som like skadelidende og ansvarlige (Douglas, 2012). I kapittel 3, *Vikeplikt for «foreldrekonflikt»? Om konfliktinnrammingens dominans i voldsutsatte mødres systemerfaringer etter samlivsbrudd*, presenteres en detaljert analyse av hvordan dette kan foregå i praksis. Basert på intervjuer med voldsutsatte mødre og med utgangspunkt i begrepet «fortsettelsesvold» undersøker Anja Bredal og Elisiv Bakketeig hva som skjer når tvister om foreldreskap, anklager om eller anmeldelse av vold og vurdering av barnevernet foregår parallelt. De beskriver hvordan en innramming av saken som en «foreldrekonflikt» i foreldretvistssystemet kan smitte over på de andre systemene, både direkte og indirekte: direkte ved at barneverns- og straffesystemet kan *vike tilbake* for foreldretvisten eller *overta* foreldretvistssystemets konfliktinnramming, og indirekte i barnevernsystemet selv om saksbehandlerne legger en voldsinnramming til grunn. Det siste handler om at konfliktinnrammingen likevel får betydning for kvinnens manøvrering i barnevernssaken. En tolkning Bredal og Bakketeig gjør, er at mødrenes tilpasning kan forstås som det Dotson (2011) kaller «kvalt vitnesbyrd» (*testimonial smothering*), det vil si at man begrenser sitt vitnesbyrd på grunn av risiko for å bli misforstått eller skadet.

Det er ikke alltid slik at kvinners frykt for vold fra partner eller tidligere partner blir anerkjent og lagt til grunn av politi, påtalemyndighet og domstolen. Dette har handlet om plasseringen av slik vold i den private sfære som noe som i begrenset grad angår andre. Det er ikke vanskelig å finne uttrykk for en slik forståelse også i en norsk kontekst i hvordan vold i nære relasjoner har blitt møtt, som når volden har blitt definert som «husbråk» eller som «konflikt», og dermed som noe som partene må finne ut av selv (Dullum & Bakketeig, 2017; Aas, 2009). Når noe forstås som personlig eller privat blir det lett seende apolitisk ut, i motsetning til fenomener som mer innlysende havner på den politiske agendaen (Josephson, 2016).

Samtidig er det åpenbart at vold i nære relasjoner etter hvert har blitt møtt med et stort alvor fra norske myndigheters side, og på tvers av samfunnssektorer ses som et samfunnsproblem man må bekjempe med mange og sterke virkemidler (Jonassen, 2013). I dag er det i hvert fall på papiret slik at det at volden finner sted i den private sfære, der den enkelte burde kunne kjenne seg trygg, er noe av det som gjør voldshandlingene ekstra alvorlige. De siste tiårene har oppmerksomheten blitt rettet mot hvordan norske myndigheter søker å forebygge og bekjempe vold i nære relasjoner gjennom innføring av en serie av beskyttelsestiltak. I kapittel 4, *I forkant av volden: Beskyttelse mot vold i nære relasjoner*, analyserer Jane Dullum og May-Len Skilbrei innretningen og logikken i fire av disse tiltakene: mobil voldsalarm, adressesperre, besøksforbud og kontaktforbud med elektronisk kontroll (omvendt voldsalarm), for å undersøke hvilke forutsetninger tiltakene hviler på og hva slags konsekvenser disse forutsetningene kan ha for praktiseringen av dem. Forfatterne viser hvordan tiltakene formelt sett ikke er straff, men at de kan være inngripende, både for den trusselutsatte og for trusselutøveren. Samtidig bygger tiltakene på en pre-aktiv logikk, der grunnlaget for politiets eller påtalemyndighetens vurdering av risiko for framtidig vold, kan være usikker. Kapitlet diskuterer hvilke muligheter, men også hvilke omkostninger, beskyttelsestiltakenes innretning kan ha både for utsatte for vold i nære relasjoner og for utøvere.

Vold i nære relasjoner rammer også barn. En eller begge foreldrene kan stå for denne volden, og det er et viktig spørsmål hvilket ansvar den av foreldrene som ikke utøver volden har. Morten Holmboe klargjør i kapittel 5, *Mishandling av barn – medvirkning og avvergingsplikt*, de relevante rettsreglene og rettslige vurderingene i en slik situasjon. Bakgrunnen er en utvikling der hensynet til barnets beste har blitt løftet fram som et viktig prinsipp, noe som har ført til at foreldrenes ansvar for å avverge vold har blitt utvidet gjennom både lovendring og rettspraksis. Holmboes utgangspunkt er at hvordan volden også kan ramme den andre forelderen og begrense dennes kapasitet til å handle til det beste for barnet, ikke ble utredet tilstrekkelig i forbindelse med lovendringen. Som Bredal og Bakketeig peker på i kapittel 3, kan endrede foreldreskapspraksiser og idealet om at barn skal motta likeverdige omsorg fra begge foreldrene bety at foreldre kvier seg for å benytte seg av beskyttelsestiltak eller anmelde vold mot seg selv. Holmboe peker på at dette framstår som et resultat av en «prosessuell rettsoptimisme» der lovgiver ikke hentet inn synspunkter bredt på forhånd, men i stedet bygget på en antakelse om at en utvidet forpliktelse ville virke etter intensjonen.

Utvidelsen av forpliktelsen ser også ut til å reflektere en optimisme knyttet til individers kapasitet til å identifisere når de har sikker nok kunnskap til at forpliktelsen inntreffer, til tross for at dette er et spørsmål selv juridiske fagpersoner synes er vanskelig.

Straff er samfunnets kraftigste virkemiddel i forsøket på å styre menneskers handlinger. Selv om det eksisterer mange tiltak som er ment å redusere de negative konsekvensene av straff, er det å dømme noen til fengsel i helt konkret forstand en mektig ekskluderingsmekanisme (Heber, 2014). Det bør derfor ikke være overraskende at personer som er dømt til fengsel føler seg ekskludert. Slik ekskludering kan ramme seksuallovbruddsdømte ekstra hardt fordi de ikke bare møter fordømmelse ute i samfunnet, men også fra medfanger (Kruse & Skilbrei, 2024). Kapittel 6, «*En sånn fyr?*» *Om erkjennelse og rehabilitering etter å ha blitt dømt for voldtekt*, handler om forholdet mellom det å erkjenne at man har krenket noen seksuelt og potensialet for rehabilitering og dermed framtidig lovlydighet. Kapittelet bygger på intervjuer med menn dømt for alvorlige seksuallovbrudd og tar spesielt for seg betydningen av måten profesjonelle møter seksuallovbruddsdømte på. Anja Emilie Kruse og Anette Bringedal Houge viser til at taushet rundt seksuallovbrudd utgjør en utfordring for det endringsarbeidet samfunnet forventer at seksuallovbruddsdømte gjør. Når profesjonelle de dømte møter under soning ikke tar inn over seg alvoret i det de dømte har gjort, kan det skape grobunn for enten ytterligere marginalisering eller inkludering i et moralsk «vi». Men endring krever ikke bare at de profesjonelle tør å utfordre de dømte på en konstruktiv måte. Etter soning skal de dømte tilbake til et samfunn som ikke på tilsvarende vis har jobbet med å forene det å ta avstand fra handlingene den dømte har utført med hensynet til personen bak.

Kapittel 6 handler om menn som har begått alvorlige seksuallovbrudd og blitt dømt for det, men hva skjer når mindreårige krenker andres seksuelle grenser? Den kriminelle lavalderen er 15 år, men fram til man fyller 18 har man et særskilt vern som barn, også når man har begått et lovbrudd. En større bevissthet om unge utøveres sårbarhet har skapt nye institusjonelle løsninger i forbindelse med gjennomføring av avhør. Kapittel 7, *Barnehusenes nye målgruppe og mulige utfordringer: om sårbare mistenkte i seksuallovbruddsaker og de ikke-sårbare «hvem som helst»*, handler om nettopp dette. I 2007 ble barnehusmodellen innført i Norge som en måte å tilrettelegge for avhør av ofre og vitner i straffesaker som omhandler vold og overgrep samtidig som de mottar støttende tiltak. I alle saker som

omfatter barn under 16 år og særlig sårbare voksne er det i dag obligatorisk å bruke såkalt tilrettelagte avhør. Fra og med 2024 skal barnehusene håndtere en ny målgruppe unge, nemlig unge som er mistenkte i saker om seksuallovbrudd. Noen barnehus har allerede håndtert en del av disse sakene, og basert på intervjuer med barnehusansatte skriver Lotte Cathrin Andersen om hva denne håndteringen innebærer. Målet er å bidra med kunnskap om hva som kan prege hvordan barnehusene jobber med unge utøvere framover. Hun finner at de ansatte i praktisk og normativ forstand skiller mellom ulike typer av mistenkte mindreårige basert på om de forstår krenkelsen de unge har utsatt andre for som et resultat av medfødte eller påførte sårbarheter. Det er lett å se at dette kan være en effekt av barnehusenes mandat og historie med å jobbe med sårbare barn og unge som ofre. Å skulle inkorporere unge som de ikke klarer å plassere som sårbare, skaper en utfordring for de ansatte. I intervjuene dukker det opp nettopp referanser til slike utøvere, unge som kan være «hvem som helst», og som det ikke er innlysende at barnehusenes virkemidler passer for. Fram til 2024 kunne arbeid med denne gruppen velges bort, og Andersen viser at dette kan reflektere en undervurdering av behovet for oppfølging det kan tenkes at også denne gruppa unge har, ikke minst for å få hjelp med belastningen og stigmaet det innebærer å bli anklaget for et alvorlig lovbrudd. Tiden vil vise hvordan den videre inkluderingen av denne gruppen vil arte seg nå som barnehusene ikke kan velge dem bort. En mulighet er at barnehusene ender opp med å legge til rette for avhør, men tilby lite oppfølging, for det som trolig blir en stor andel av barna som kommer til dem framover.

To av kapitlene i boka handler om hvorfor vi straffer. I kapittel 8, *Rettferdig straff for voldtekt*, diskuteres spørsmålet om hva som er en rettferdig straff for voldtekt med utgangspunkt i et flerdimensjonalt rettferdighetsegrep. Basert på fokusgrupper med ungdom og unge voksne undersøker May-Len Skilbrei, Kari Stefansen og Synnøve Aursand Pedersen hvordan ulike begrunnelser for straff, men også begrunnelser for å være tilbakeholden med å straffe, kobles sammen. Deltakerne i fokusgruppene definerte voldtekt som en klart klanderverdig og skadelig handling som bør møtes med en streng reaksjon, både for å forebygge nye tilfeller og stadfeste normer. Et viktig perspektiv var at reaksjonen er viktig for både for offeret, utøveren og samfunnet: Straff er altså ikke noe som bør gis kun for offerets eller samfunnets skyld, men er også ment å hjelpe utøveren til å endre seg. Anerkjennelse av eget ansvar er en viktig side av straffens rehabiliterende potensial. Deltakerne hadde tro på at soning er en egnet plattform for

endring, og straffens legitimitet hviler på at dette stemmer. Synet at en voldtekt fortjener en høy straff kan lett se ut som gjengjeldelse eller som et syn som ser bort fra hensynet til den dømte, men forfatterne viser at deltakerne opererer med et sammensatt rettferdighetsbegrep hvor anerkjennelse og rehabilitering forstås som viktige målsettinger for både offer, utøver og samfunn.

I kapittel 9, *Straff for ofrenes skyld?*, diskuterer Annick Prieur hva ofre får ut av å anmelde et lovbrudd. Med utgangspunkt i empiriske eksempler fra seksuallovbruddsfeltet og vold i nære relasjoner i Danmark, diskuterer Prieur hva ofrene ble sittende igjen med etter at de hadde anmeldt det som hadde skjedd med dem. En rettsprosess og tildelte straffer kan bety mye for samfunnet og for beskyttelse av andre, men det kan være en høy pris å betale for ofrene som deltar for å sikre dette. Denne og andre belastninger som den økte bruken av rettslige strategier i møte med vold og konflikter som tidligere ble regnet som private skaper, er ikke problematisert nok, hevder Prieur. Retten ender opp med å håndtere saker som kanskje hadde latt seg løse bedre på andre måter, hvis det var veien videre for offeret som sto i sentrum. Forfatteren argumenterer med at lovens og straffens evne til faktisk å levere rettferdighet eller andre former for anerkjennelse til ofre lett blir overvurdert i diskusjoner om kriminalisering og straff. Optimismen rundt hva lov og rettsprosess kan levere gir seg også utslag i at nye handlinger kriminaliseres, og i kapittelet kommer det fram hvor uhensiktsmessig det kan være å kanalisere mer inn i straffesakskjeden.

Nå er det også slik at mange tilfeller av vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser aldri når rettsapparatet. De siste årene har høy henleggelsesprosent og få fellende dommer vært gjennomgangstemaer i den offentlige og politiske samtalen om samfunnets respons på voldtekt. Kapittel 10, *Når er utfallet i en voldtektssak åpenbar? En undersøkelse av Høyesteretts rettsskapende funksjon i forbindelse med lagmannsrettens nye mulighet til å avvise anker i voldtektssaker*, handler om endringer over tid i anledningen til å anke en tingrettsavgjørelse i en voldtektssak inn for lagretten. Fra 2020 av har lagretten hatt anledning til å avvise ankebegjæringer fra domfelte også i tilfeller av voldtekt, til tross for at slike saker tidligere var sikret ankeadgang gjennom den såkalte seksårsregelen. Regelen viser til at saker hvor strafferammen var minst seks år ble regnet som så alvorlige at rettssikkerheten måtte sikres gjennom muligheten til å få prøvet saken på ny av en høyere rettsinstans. Lovendringen viste seg å være vanskeligere

å innføre i praksis enn lovgiver antakelig hadde sett for seg, viser Solveig Laugerud. Over tid endret tolkningen av rommet for å avvise en anke seg. Det var i utgangspunktet tenkt at ankenektelse kunne gjelde voldtektssaker der utfallet var sikkert nok og bevisene sterke. Gjennom en serie høyesterettsavgjørelser har vurderingskriteriene blitt justert. Høyesterett skilte i utgangspunktet mellom saker som hviler på troverdigheten til den tiltalte og den fornærmede og saker som har andre former for bevis, men utviklet over tid en forståelse av fysiske bevis som noe mindre håndfast enn retten kanskje tidligere la til grunn, og som noe som må tolkes i sin kontekst. At også slike saker har bevis hvor det juridiske skjønnet blir viktig, tilsier at også flere av disse sakene bør kunne ankebehandles. Laugerud viser samlet betydningen av hva som legges til grunn som kunnskap om en voldtekt har konsekvenser for rettslige institusjoner og vurderinger. I den endringsprosessen som beskrives er det nettopp det særlige ved voldtektssaker som får betydning for at Høyesterett endrer praksis.

Boka avsluttes av en epilog skrevet av Kristin Skjørten. Hun har vært en pioner i arbeidet med både å styrke samfunnets kapasitet til å bekjempe vold mot kvinner og å skape innsikt i de begrensningene som ligger i å møte vold gjennom rettslige strategier. Skjørten har lest bokas kapitler og bruker innsikter fra dem og sin egen forskning når hun reflekterer over hva forskning og aktivisme har betydd for utviklingen av tiltak og forståelse av offerskap i det norske samfunnet.

Forfatterbiografier

May-Len Skilbrei er professor ved Institutt for kriminologi og rettssosiologi ved Universitetet i Oslo og jobber i tillegg som forsker ved Velferdsforskningsinstituttet NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet. Hun forsker på seksuell vold og andre former for alvorlig kriminalitet som erfaring og politikkområde, og har de siste årene ledet forskningsprosjektet *Evidently rape* som handler om bevis i voldtektssaker.

Jane Dullum er kriminolog og forsker II ved Velferdsforskningsinstituttet NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet. Hun er tilknyttet NOVA's forskningsprogram om vold i nære relasjoner, og har blant annet gjennomført evalueringer av beskyttelsestiltakene adressesperre, besøksforbud og kontaktforbud med elektronisk kontroll. Hun arbeider også med spørsmål knyttet til straffeapparatets håndtering av vold i nære relasjoner i bred forstand.

Kari Stefansen er sosiolog og jobber som forsker ved Velferdsforskningsinstituttet NOVA ved OsloMet – storbyuniversitetet, der hun er tilknyttet Voldsprogrammet. Hun har forsket på seksuell vold og andre former for vold, med både kvalitative og kvantitative metoder. Sammen med May-Len Skilbrei har hun skrevet boka *Seksuell vold. En samfunnsvitenskapelig innføring* (2018, Cappelen Damm Akademisk).

Referanser

- Borchorst, A. & Siim, B. (2008). Woman-friendly policies and state feminism: Theorizing Scandinavian gender equality. *Feminist Theory*, 9(2), 207–224. <https://doi.org/10.1177/1464700108090411>
- Burman, M. (2010) Rethinking rape law in Sweden: Coercion, consent and non-voluntariness? I C. McGlynn & V. E. Munro (Red.), *Rethinking rape law: International and comparative perspectives* (s. 196–208). Routledge.
- Christie, N. (1986). The ideal victim. I E. A. Fattah (Red.), *From crime policy to victim policy* (s. 17–30). Palgrave Macmillan.
- Dahl, T. s. (1985). Innledning til kvinneverett. I T. S. Dahl (Red.), *Kvinneverett I* (s. 13–105). Universitetsforlaget.
- Dotson, K. (2011). Tracking epistemic violence, tracking practices of silencing. *Hypatia* 26(2), 236–257. <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2011.01177.x>
- Douglas, H. (2012). Battered women's experiences of the criminal justice system: Decentering the law. *Feminist Legal Studies*, 20(2), 121–134. <https://doi.org/10.1007/s10691-012-9201-1>
- Dullum, J. (2016). En ny offerposisjon? Om styrkede rettigheter for fornærmede i straffesaker. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvitenskap*, 103(3), 219–244. <https://doi.org/10.7146/ntfk.v103i3.97876>
- Dullum, J. & Bakketeig, E. (2017). Bruk av legalstrategi mot vold i nære relasjoner. *Tidsskrift for strafferett*, 17(2), 103–125. <https://doi.org/10.18261/issn.0809-9537-2017-02-02>
- Fletcher, R. (2002). Feminist legal theory. I R. Banakar & M. Travers (Red.), *An introduction to law and social theory* (s. 135–154). Hart Publishing.
- Gotell, L. (2015). Reassessing the place of criminal law reform in the struggle against sexual violence. I A. Powell, N. Henry & A. Flynn (Red.), *Rape justice: Beyond criminal law* (s. 53–71). Palgrave Macmillan.
- Gunnarsson, Å., Svensson, E. M. & Davies, M. (2007). Reflecting the epistemology of law – exploiting boundaries. I Å. Gunnarsson, E. M. Svensson & M. Davies (Red.), *Exploiting the limits of law: Swedish feminism and the challenge to pessimism* (s. 1–16). Ashgate.
- Hansen, M., Stefansen, K. & Skilbrei, M. L. (2020). Non-reporting of sexual violence as action: Acts, selves, futures in the making. *Nordic Journal of Criminology*, 22(1), 42–57. <https://doi.org/10.1080/2578983X.2020.1867401>
- Heber, A. (2014). Good versus bad? Victims, offenders and victim-offenders in Swedish crime policy. *European Journal of Criminology*, 11(4), 410–428. <https://doi.org/10.1177/1477370813503920>
- Hellevik, R. M., Kruse, A. E., Dullum, J. V., Frøyland, L. R., Skar, A. M. S., Andersen, L. C., Helseth, H., Frafjord, O. S. G., Haugen, L. E. A. & Øverlien, C. (2023). *Digitale seksuelle overgrep mot barn og unge – gjerningspersoner og fornærmede*. NKVTS.
- Hernes, H. (1987). *Welfare state and woman power: Essays in state feminism*. Universitetsforlaget.
- Houge, A. B. (2023). Rettsliggjøringens problem: Argumenter for en annen samtale om voldtekt. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 47(2-3), 67–81. <https://doi.org/10.18261/tnk.47.2.3>

- Jonassen, W. (2013). Fra kvinnemishandling til vold i nære relasjoner. Regjeringens handlingsplaner mot vold. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 37(1), 46–62. <https://doi.org/10.18261/ISSN1891-1781-2013-01-04>
- Josephson, J. J. (2016). *Rethinking sexual citizenship*. Suny Press.
- Kriminalomsorgen. (u.å.). *Bedre ut enn inn*. Hentet 13. januar 2025 fra www.utvei.no/tilbakeforing
- Kruse, A. E. (2020). *The who, the why and the wherefore. Explanations, self-change and social friction in men's narratives of sexual violations* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Kruse, A. E. & Skilbrei, M. L. (2024). The monster and the self: Taking on the monstrosity of sexual violations. *Punishment & Society*, 26(5), 840–859. <https://doi.org/10.1177/14624745231221933>
- Nikka, S. (2024). Den almänna repressionsnivån och brottens relativa alvar: En översikt av repressionshöjningar och straffskjärpningar i Sverige 2010–2023. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 111(2), 104–125. <https://doi.org/10.7146/ntfk.v111i2.146821>
- NOU 2024: 4. (2024). *Voldtekt – et uløst samfunnsproblem*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2024-4/id3028553/>
- Outshoorn, J., Kulawik, T., Dudová, R. & Prata, A. (2012). Remaking bodily citizenship in multicultural Europe: The struggle for autonomy and self-determination. I B. Halsaa, S. Roseuil & S. Sümer (Red.), *Remaking citizenship in multicultural Europe. Women's movements, gender and diversity* (s. 118–140). Palgrave.
- Pratt, J. (2007). *Penal populism*. Routledge.
- Römkens, R. (2001). Law as a Trojan horse: Unintended consequences of rights-based interventions to support battered women. *Yale Journal of Law and Feminism*, 13(2), 265–290.
- Serisier, T. (2018). *Speaking out: Feminism, rape and narrative politics*. Palgrave Macmillan.
- Sikka, T. (2022). *Sex, consent and justice: A new feminist framework*. Edinburgh University Press.
- Skjorten, K. (1994). Problemer ved bruk av legalstrategi mot vold og seksuelle overgrep i familien. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 81(3), 280–294.
- Skjorten, K. (1996). Rettsoptimisme og seksualisert vold. *Materialisten*, 24(1–2), 21–39.
- Skjorten, K. (2002). *Lov og rett mot familievold?* Pax Forlag.
- Smart, C. (1989). *Feminism and the power of law*. Routledge.
- Stefansen, K., Bakketeig, E. & Johansson, S. (2023). From dissenting to conforming hybridity – experiences from a justice sector-affiliated Barnahus model. I A. St. Amand, P. Rimer, D. Nadeau, J. Herbert & W. Walsh (Red), *Contemporary and innovative practices in child and youth advocacy centre models* (s. 77–97). Presses de l'Université du Québec.
- Straffeloven. (2005). *Lov om straff* (LOV-2005-05-20-28). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/2005-05-20-28>
- Tham, H. (2001). Brottsoffrets oppkomst og framtid. I M. Åkerström & I. Sahlin (Red.), *Det motspänstiga offret* (s. 27–45). Studentlitteratur.
- Ugelvik, T. (2014) Prevensjon eller gjengjeldelse? En kommentar til Morten Kinander. *Jussens Venner*, 49(1), 38–48. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3126-2014-01-02>
- Wallace, P. S., Miller, K., Myers, K., Ingram, C. & Civilus, T. (2024). Framed as (un)victims of sexual violence: An intersectional model. *Feminist Criminology*, 19(3), 243–268. <https://doi.org/10.1177/15570851241227937>
- Woodward, A. (2004). Building velvet triangles: Gender and informal governance. I S. Piattoni & T. Christiansen (Red.), *Informal governance and the European Union* (s. 76–93). Edward Elgar.
- Aas, G. (2009). *Politiinngrep i familiekonflikter: En studie av ordenspolitiets arbeid med familiekonflikter/familievoldssaker i Oslo* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.

KAPITTEL 2

Utviklinga av det strafferettslege vernet mot «psykisk vald» i nære relasjonar

Jørn Jacobsen Universitetet i Bergen

Abstract: This article analyses the evolution of the legal definition of domestic violence as an offence in Norway with respect to psychological violence, in order to illustrate ongoing development and improvement of criminal legislation regarding this complex subject. An overarching aim of reform enacted in 2005 was to extend the criminalisation to include psychological violence in close relationships. However, neither the wording of the offence, the preparatory works, nor court practice relating to the offence clarify the meaning of the term 'psychological violence' to any particular extent. The article goes on to consider the recommendations in a recent governmental report on negative social control and honour-motivated violence (NOU 2024: 13), which also addresses psychological violence. The report goes further in analysing psychological violence and provides several recommendations for improving criminal regulation. However, despite this report, work remains to clarify the nature of psychological violence in the context of Norwegian criminal law.

Keywords: criminal law, psychological violence, domestic violence, criminalisation

Innleiing

Psykisk vald har i dei seinare tiåra fått stadig større merksemd i norsk strafferett, mellom anna med omarbeidinga av straffelova 1902 § 219 i 2005.¹ Eit sentralt føremål var då å styrke det strafferettslege vernet mot mishandling i nære relasjonar ved å fange betre inn den kompleksiteten som særpregar slike krenkingar. I tråd med det har ulike psykiske krenkingar vore trekt inn i rettspraksis om mishandling i nære relasjonar, no etter straffelova 2005 § 282. Så seint som i juni 2024 føreslo samstundes eit regjeringsoppnemnt utval i NOU 2024: 13 å styrke straffelovgjevinga ytterlegare på det punktet.² Utviklinga gjev grunn til å undersøke kva ein på ulike punkt i denne utviklingshistoria har forstått med uttrykksmåten «psykisk vald», og kvar denne utviklinga har teke oss med tanke på forståing av dette.³

Undersøkinga i dette kapittelet tek utgangspunkt i bruken av uttrykket «psykisk vald» i dei sentrale rettskjeldene knytt til straffebodet mot mishandling i nære relasjonar. Som punkt 2 vil vise, finn vi ikkje der noko nærare forklaring av uttrykksmåten. I punkt 3 vert NOU 2024: 13 omtala med tanke på korleis den legg opp til å utvikle norsk rett på dette punktet. I lys av at uttrykksmåtar som «psykisk vald» og «psykiske krenkingar» er komplekse, kan forståast på ulike vis og ha relevans på ulike nivå av § 282, gjer punkt 4 nokre meir generelle påpeikingar. Utviklinga til trass, vi synest enno ikkje å ha nådd ei haldbar avklaring på kva det siktast til med eit strafferettsleg vern mot «psykisk vald».

At meininga til «psykisk vald» ikkje er openberr, medfører utfordringar allereie når ein skal avgrense materialet for analysen i kapittelet. Analysen sitt fokus på straffebodet mot mishandling i nære relasjonar i § 282 gjev oss likevel ein konkret kontekst å undersøke (bruken av) uttrykksmåten i. Då straffebodet opnar for å trekke inn eit breitt spekter av handlingar, gjev det samstundes tilstrekkeleg rom for å undersøke kompleksiteten i «psykisk vald».

1 Jf. *lov om oppheving av lausgjengarlova og om endringar i straffelova o.a. (eige straffebod mot vald i nære relasjonar o.a.)* av 21. desember 2005 nr. 131.

2 Paragraftilvisingar er til *lov om straff (straffeloven)* av 20. mai 2005 nr. 28, om ikkje anna er sagt. Straffelova 2005 § 282 førte i hovudsak vidare *Almindelig borgerlig Straffelov (Straffeloven)* av 22. mai 1902 nr. 10 (i det vidare «strl. 1902») § 219, slik straffebodet vart utforma i 2005.

3 Det føreligg ikkje nokon tilsvarande analyse av tematikken, sjå vidare nedanfor. Relevansen av psykisk vald for strafferetten er i det heile lite undersøkt i norsk rettslitteratur.

Psykisk vald i ordlyd, førearbeid og høgsterettsavgjerder knytt til § 282

Utgangspunkt

Når straffebodet mot mishandling i nære relasjonar i § 282 skal undersøkast med omsyn til relevansen av «psykisk vald», oppstår det altså ei metodisk utfordring knytt til kva ein skal inkludere analysen. Særleg i eit rettshistorisk perspektiv er mange ulike kjelder relevante for å forstå lovgjevinga som gjeld til ein kvar tid.⁴ Men òg i eit meir utprega juridisk perspektiv kan kjeldetilfanget verte breitt. Analysen som skal gjennomførast er likevel verken historisk eller juridisk. Målsettinga er åleine å undersøke om det i tilknytning til straffebodet mot mishandling i nære relasjonar kan sporast ei nærare forståing av «psykisk vald». For det føremålet synest det tilstrekkeleg å undersøke dei heilt sentrale rettskjeldene: Ordlyden førearbeida til straffebodet og bruken av uttrykket i høgsterettspraksis. Dersom det i tilknytning til straffebodet eksisterer ei nærare forståing av «psykisk vald», er det å vente at den kjem til uttrykk her. Gjennomgangen av førearbeid og rettspraksis skjer kronologisk for å gje eit oversyn over utviklingshistoria, om enn berre på eit overordna plan.

Ordlyden i § 282

Sjølv om det med det reviderte straffebodet var ei sentral målsetting å fange betre inn kompleksiteten i mishandling i nære relasjonar, fekk den målsettinga ikkje noko klart uttrykk i ordlyden til straffebodet. I tillegg til personkategoriane er § 282 utforma gjennom ein kombinasjon av det vi kan kalle *grunnkrenkingane*, som enten må vere ei alvorleg krenking eller gjentekne krenkingar, og den overordna *mishandlingsstandarden*. Blant grunnkrenkingane nemnast ikkje «psykisk vold», men meir tradisjonelle brotsverk som «trusler, tvang, frihetsberøvelse, vold». Sistnemnde uttrykk er språkleg sett vidt nok til å omfatte også psykisk vald, men synest primært å referere til fysisk vald. I tillegg kjem «andre krenkelser», som for sin del er heilt opent og dermed gjev rom for å trekke inn psykisk vald, noko som vi kjem attende til. Den overordna mishandlingsstandarden, i ordlyden uttrykt som «mishandler», seier heller ikkje noko eksplisitt om psykisk vald. Om noko kan uttrykket «mishandler» lett trekke tankane i motsett

4 Illustrerande er Bernssen, 2024.

retning, mot fysisk vald og då gjerne av ein ganske omfattande karakter. Vi kan såleis konstatere at ordlyden ikkje gjer bruk av «psykisk vald».⁵

Førearbeida

Ordlyden i straffebodet skriv seg frå revisjonen av strl. 1902 § 219 i 2005. Utgangspunktet for revisjonen var NOU 2003: 31 *Retten til et liv uten vold*.⁶ Det såkalla Kvinnevoldsutvalget hadde eit breitt mandat, og mykje av utgreiinga handlar om anna enn strafferettslege spørsmål, slik som situasjonen til valdsoffer og ulike former for hjelp og behandling til desse. Spørsmål knytt til strafferett og politiet var likevel òg eit tema for utvalet, drøfta i kapittel 9 i utgreiinga. Men allereie tidleg i utgreiinga, som skulle ha «et helhetlig perspektiv i bekjempelsen av vald mot kvinner» (NOU 2003: 31, s. 19), vart det påpeika at kvinner er utsett for både «fysisk og psykisk vald» (NOU 2003: 31, s. 23). Ein kan her notere seg denne todelinga av «psykisk vald» og «fysisk vald». Utvalet peikar samstundes på at det ligg føre «en rekke ulike forståelser av vald mot kvinner i nære relasjonar»:

Forskjellen knytter seg både til hva som skal anses som vald, og til forklaringer på hvorfor volden finner sted. At forståelsene blir uensartede har sammenheng med at *hva man oppfatter som vald vil variere med ulike samfunnsforhold og endres over tid*. Kunnskapsproduksjonen på feltet vil også bidra til endrede forståelser. Forståelsen av vald vil variere mellom ulike fagtradisjoner og profesjonstilnæringer. En strafferettslig tilnærming vil særlig fokusere på voldens rettslige implikasjoner. Et helseperspektiv fokuserer på vald som årsak til sykdom og skade. Forskjeller kan også forekomme i fagdisipliner innenfor samme profesjon. *Hvilke forståelser som legges til grunn reflekteres gjennom ulike måter å definere volden på og hvilke begreper vi velger å bruke om vald mot kvinner i nære relasjonar*. (NOU 2003: 31 s. 28, kursiv lagt til, avsnitt utelete)

At det ikkje er ei generell forståing av «vald» å lene seg på, vart òg framheva då utvalet etter å ha omtala ulike forklaringsmåtar gjekk nærare inn på korleis vald mot kvinner og born i nære relasjonar kan definerast (NOU 2003: 31, s. 33 f). Her vert det mellom anna peika på at:

5 Det er annleis enn til dømes i Danmark, der det liknande straffebodet (frå 2019) nyttar uttrykksmåten som nemning på det brotsverket det er tale om. Sjå om det danske straffebodet mellom anna i Mølbak & Skovgård Jørgensen, 2022 og NOU 2024: 13, s. 142–144.

6 Om førearbeida, sjå òg Aas & Andersen, 2017, s. 57–59.

Det er uenighet om hvilke handlinger som skal omfattes av voldsbegrepet. En forskjell knytter seg til hvor alvorlig handlingene skal være for å betegnes som 'vold'. Her foreligger det ulike syn på grovhet, frekvens og varighet. (NOU 2003: 31, s. 34)

Sjølv om det dermed vert spelt opp til nærare avklaringar av terminologi og omgrep, held likevel analysen i utgreiinga seg til valdsomgrepet meir allment og til vald i nære relasjonar – «psykisk vald» vert i seg sjølv ikkje drøfta. Uttrykksmåten spelar først og fremst ei rolle som del av den meir samansette valden som kvinner og born i nære relasjonar vert utsett for. Samstundes vert det understreka fleire gonger at mishandling i nære relasjonar har store negative psykiske skadeverknader for offera.⁷

Kapittel 9 i rapporten omhandlar som nemnt spørsmål knytt til politi og strafferett, der eit sentralt tema er behovet for eit nytt straffebod knytt til psykisk vald mot kvinner:

Selv om denne type handlinger som regel ikke fanges opp av dagens straffebestemmelser, er de ledd i den mishandlingen kvinnen er utsatt for. I norsk rett har vi ingen lovbestemmelse som fanger opp psykisk vold, i motsetning til endel andre land som har valgt å inkludere en slik bestemmelse i sin straffelovgivning. Slik utvalget ser det, er det en mangel at norsk rett ikke fanger opp den psykiske volden/terroren som voldsutsatte kvinner i mange tilfeller utsettes for. Det er også et problem at dagens straffebud ikke fanger opp trusler om de minst alvorlige legemskrenkelsene (straffelovens § 228 første ledd), disse oppleves som alvorlige for de kvinnene som utsettes og er en del av mishandlingen. (NOU 2003: 31, s. 144, avsnitt utelete)

Då norsk rett dermed ikkje fanga opp kompleksiteten i vald mot kvinner og born i nære relasjonar, tilrådde utvalet eit nytt straffebod mot slike handlingar, som «ofte er en integrert del av et mønster i menns vold mot kvinner» (NOU 2003: 31, s. 146). Tilrådinga hadde den svenske regelen om «grov kvinnofridschränkning» som referansepunkt.⁸ Utvalet peika samstundes på at det ikkje var uproblematisk å innføre eit slikt straffebod, og framheva særleg at det kunne vere bevisutfordringar i slike saker (NOU 2003: 31, s. 145.). Utvalet gjorde likevel ikkje eit nærare framlegg til eit slikt straffebod. Det samla inntrykket av NOU 2003: 31 er såleis at utvalet ikkje uttrykker ei nærare forståing av psykisk vald, men først og fremst ville

⁷ Sjå til dømes NOU 2003: 31 s. 60, sjå òg til dømes oversikta på s. 63.

⁸ Jf. *Brottsbalk* (1962:700) 4 a §. Ordlyden der seier ikkje noko eksplisitt om psykisk vald. Tematikken har nyleg vore gjenstand for ei eiga utgreiing, sjå *Ds 2022:18 Straffansvar för psykiskt våld*.

strekke straffelovgjevinga forbi den fysiske valden for å fange inn kompleksiteten i valden på området.

Justis- og politidepartementet, som det då heitte, følgde opp i Ot.prp. nr. 113 (2004–2005) *Om lov om oppheving av løsgjengerloven og om endringer i straffeloven mv. (eget straffebud mot vold i nære relasjonar mv.)*. Som tittelen viser, vart tematikken her sambehandla med eit anna tema. Den samla lengda på proposisjonen er på 52 sider, noko som i seg sjølv tilseier at vi ikkje her finn djupare analysar av «psykisk vald». Tematikken er rett nok sentral i departementet sin refleksjon over behovet for endring i straffelovgjevinga. Den «psykologiske bindingen» i nære relasjonar vart framheva, og i omtalen av den gjeldande retten vart det peika på at strl. 1902 § 228 om «legemsfornærmelse» (no «kroppskrenkelse», jf. § 271) ikkje omfatta «psykiske lidelser som voldshandlinga kan påføre offeret».⁹ Departementet var òg samd i at det var

... behov for å belegge med straff de psykiske krenkelsene som ofte kjennetegner vold i nære relasjoner, krenkelser som i dag ikke fullt ut omfattes av straffelovens §§ 228–299. Også trusler om mindre alvorlige legemskrenkelser bør belegge med straff når de inngår som et ledd i systematisk mishandling av gjerningspersonens nærmeste. (Ot. prp. nr. 113 (2004–2005), s. 36–37)

Andre setning i sitatet *kan*, i lys av første setning, lesast som ei presisering av kva ein her sikta til med «psykiske krenkelser», altså «trusler om mindre alvorlige legemskrenkelser». I så fall er det ei ganske snever forståing av «psykisk vald». Men setninga kan òg lesast på anna vis, noko det overordna formålet om å fange inn kompleksiteten i krenkingane tilseier at ein gjer. I så tilfelle er òg proposisjonen lite presis på dette sentrale punktet.

Å avklare bruken av uttrykksmåten hadde likevel departementet oppspel til. Målsettinga om å styrke det strafferettslege vernet mot psykisk vald fekk kritikk i høyringa.¹⁰

- *Salten tingrett*: «Dynamikken mellom parter i et samliv kan være komplisert å forstå for utenforstående. (...) Man bør ikke innføre straffebestemmelser som innholdsmessig og bevismessig vil være svært problematisk å anvende og som kan øke konfliktnivået ved et samlivsbrudd for eksempel gjennom å innføre straff for psykisk vold.»

9 Ot. prp. nr. 113 (2004–2005) s. 31. For døme på referansar til den «psykologiske bindingen», sjå s. 36–37.

10 Sitert frå Ot. prp. nr. 113 (2004–2005) s. 38.

- *Dommerforeningens utvalg for strafferett*: «... bruken av uskarpe straffbarhetsvilkår egnet til å fange opp de fenomener som i utredningen betegnes som psykisk vold, vil kunne lede til at sakene oftere må behandles to ganger fordi det på grunn av bevistemaet er vanskelig for lagmannsretten å konstatere etter skriftlig behandling at det er 'klart at anken ikke vil føre frem', slik at den kan nektes fremmet etter straffeprosessloven § 321 annet ledd første punktum. For fornærmede vil det gjerne være en stor belastning å gjennomgå en ny sak.»
- *Universitetet i Bergen (Det psykologiske fakultet)*: «Vi synes imidlertid ikke utvalget har vært kritisk nok i sin vurdering av å la bestemmelsen også gjelde psykisk vold. Siden det er svært vanskelig å avgrense hva som naturlig bør falle inn under begrepet psykisk vold, vil dette bli vanskelig å dokumentere i rettslige sammenhenger, med mindre en avgrenser tydelig hva det kan handle om.»

Dei få sidene i proposisjonen som utgjør departementet sine vurderingar, går likevel ikkje nærare inn på dette. Drøfta vert her mellom anna spørsmålet om det skulle gjerast eit nytt straffebod, eller om den dågjeldande strl. 1902 § 219 i staden skulle reviderast. Løysinga vart det siste. Departementet meinte vidare at eit kjønnsnøytralt straffebod var å føretrekke, og ønska seg samstundes ei «vesentlig fornying og forenkling» av det eksisterande straffebodet (Ot. prp. nr. 113 (2004-2005), s. 40). Det vart òg understreka at for å fange opp «mangesidigheten ved mishandling av nærstående» måtte straffebodet rette seg mot «mer enn tradisjonelle voldshandlinger», noko som gav opphav til tillegget «på annan måte krenke» (no «andre krenkelser») (Ot. prp. nr. 113 (2004-2005), s. 40). Til dei siterte bekymringane til høyringsinstansane hadde departementet følgjande knappe respons:

Departementet deler ikke denne bekymringen. Riktig nok vil fysisk vold ofte være lettere å påvise enn psykisk mishandling. Men forskningen rundt – og kunnskapen om – mishandling i nære relasjoner er økende, noe som også gir domstolene økt innsikt i kjennetegnene ved psykisk mishandling. Dessuten er slike krenkelser allerede straffbare etter gjeldende § 219, slik at domstolene er kjent med å anvende bevisregler på psykisk mishandling. (Ot. prp. nr. 113 (2004-2005) s. 40)

Resultatet vart at proposisjonen ikkje i særleg grad avklarar kva departementet sikta til med bruken av uttrykket «psykisk vald». Å basere seg på framtidig forskning synest, i lys av at NOU 2003: 31 hadde påpeika dei ulike

(disiplinære) forståingar av vald, som eit utilfredsstillande grep. Det var heller ikkje utsikt til nært føreståande avklaring til dømes innanfor psykologisk forskning – og sjølv om psykisk vald no har fått større merksemd, er det, som vi skal sjå, heller ikkje i dag nådd slik avklaring.¹¹ I tillegg hadde høyringa allereie indikert at domstolane ikkje var så komfortable med bevis i slike saker som det departementet gav uttrykk for. Slik bevisføring krev i alle tilfelle ei avklaring av kva som skal bevisast. Den vidare politiske behandlinga av framlegget gav, som venta, heller ikkje avklaring på det punktet, og det gjorde heller ikkje proposisjonen som ligg til grunn for strl. 2005 § 282.¹² Ei følgje av det er at terminologien på området er blitt varierende, noko ein ser uttrykk for i rettspraksis.

Høgsterettspraksis relevant for forståinga av § 282

Det reviderte straffebodet mot mishandling i nære relasjonar fekk tidleg praktisk relevans, og er i dag for påtalemakta ein prioritert brotsverkstype.¹³ Det er etter kvart ein omfattande rettspraksis knytt til straffebodet, som òg trekk inn det som ofte vert omtalt som «psykiske krenkelser». I dette punktet skal vi sjå døme på språkføring og vurderingar i høgsterettspraksis, men utan at gjennomgangen utgjer noko meir fullstendig analyse.¹⁴

I 2005, same året som det reviderte straffebodet vart vedteke, gjorde Høgsterett det i Rt. 2005 s. 938 klart at psykisk mishandling var omfatta av strl. 1902 § 219 allereie før revisjonen.¹⁵ Saka omhandla straffutmåling for «omfattende fysisk og psykisk mishandling», eller «psykisk overlast», som det òg vart tala om – meir konkret i form av «kjefting og nedsettende uttalelser», eller i lagmannsretten sine ord: «kjefting og psykisk trakassering».¹⁶

11 Sjå frå tidsrommet rundt lovendringa, til dømes Follingstad, 2007.

12 Sjå Innst. O. nr. 10 (2005–2006) s. 6, og seinare Ot.prp. nr. 22 (2008–2009), mellom anna s. 433–434.

13 Sjå RA 2/2023, *Rundskriv om vold i nære relasjonar* s. 2 med vidare referansar. Mishandlingsakene vart tidleg etter lovendringa i 2005 framheva, sjå mellom anna RA 1/2008 *Mål og prioriteringar for straffesaksbehandlingen i politiet – 2008*, s. 16.

14 Søk på «strl. 1902 § 219» og «strl. 2005 § 282» er gjennomgått og valt ut med tanke på relevans, særleg i form av referansar til «psykisk mishandling» og liknande uttrykk. Sjå òg NOU 2024: 13, særleg s. 132–141, særleg s. 135: «Rent språklig er psykiske krenkelser formulert på flere måter av både lovgiver og Høyesterett, som psykisk vold, psykiske integritetskrenkelser, psykisk trakassering, psykisk vanskjøtsel, psykiske virkemidler og psykisk terror. [...] Heller ikke Høyesterett har definert hva som menes med psykisk vold eller psykiske krenkelser etter § 282.»

15 Det vart òg påpeika i Ot.prp. nr. 113 (2004–2005) s. 45: «Forslaget viderefører her langt på vei gjeldende rett – i dag dekker alternativet 'anden lignende Adferd' psykisk vanskjøtsel og terror.»

16 Sitat frå respektive avsnitt 12 og 8. Òg Rt. 2007 s. 1537 omhandla fysisk og psykisk mishandling i eit tidsrom for lovendringa. Her er det likevel noko vanskeleg å identifisere kva dei psykiske krenkingane er. Det vert nemnt krenkingar som godt kan karakteriserast som fysiske krenkingar, som skriking som førte til problem med høyrsele (avsn. 21). Andre stader framhevar avgjerda innskrenking av handlefridomen og at «[d]ersom domfelte mente at hun hadde hatt kontakt med noen han mislikte, ble fornærmede straffet psykisk på ulike måter. For å unngå ubehageligheter med tiltalte, innrettet fornærmede sin adferd mer og mer i samsvar med domfeltes krav.» (avsn. 20).

Øg i avgjerder relatert til handlingar utført i tidsrommet rundt lovendringa, ser vi psykisk vald verte trekt fram: I saka i Rt. 2010 s. 949, til dømes, var ein mann tiltala for ved fleire tilfelle å ha kalla ei stedotter «'hore' eller lignende» og «'dum', 'udugelig' eller lignende». I tillegg hadde han utøvd vald mot mora medan stedottera var vitne til det eller vart kjend med det i ettertid, noko som særleg var tema i saka (sjå Rt. 2010 s. 949 avsn. 3). Øg det å vere vitne til vald er ei form for psykisk mishandling, då barnet sin eigen fysiske integritet i slike tilfelle ikkje er krenka.¹⁷ Eit anna døme frå perioden på at bruk av skjellsord har inngått i grunnlaget for ein mishandlingsdom, er Rt. 2010 s. 129 om straffutmåling. Forutan at offeret var utsett for trugslar og tvang, var ho mellom anna kalla «hore», i tillegg til at mannen lærte dei felles borna deira å kalle henne for ein «hund» (Rt. 2010 s. 129 avsn. 21). Saka i Rt. 2013 s. 329 omhandla for sin del eit tilfelle som strekte seg over heile perioden frå 1988 til 2010. Her hadde den fysiske valden slutta, men «den verbalt aggressive og nedlatende behandlingen av sønnen» hadde halde fram.¹⁸ Då «B har vokst opp under farens regime med en kombinasjon av uforutsigbart raseri og fysisk vold», og «krenkelsene har gått som en rød tråd gjennom livet til sønnen», vart dei ulike krenkingane sett på som «en del av ett samlet bilde» (Rt. 2013 s. 329 avsn. 14).

I same året som sistnemnte sak slo Høgsterett i Rt. 2013 s. 879 fast at det kunne føreligge mishandling òg i saker «der volden utelukkende er av psykisk art» – av Høgsterett òg omtala som «ren psykisk vold» (Rt. 2013 s. 879 avsn. 29-30). Høgsterett drøfta kvar den nedre grensa for straffebodet då går. Svaret ligg, ifølgje Høgsterett, i mishandlingsstandarden i § 282 (då strl. 1902 § 219), samstundes som det der skal «en god del mer til» i slike saker (Rt. 2013 s. 879 avsn. 30-31). Høgsterett gjekk over til å vurdere den konkrete saka og peika på at det i lagmannsretten sin dom, som vart oppheva, berre var:

... vist til én konkret hendelse av psykisk vold; nemlig at tiltalte 'ved minst en anledning natterstid insisterte på at hun skulle stå opp, og at hun da ble sittende naken på en stol i stuen mens tiltalte skjelte henne ut over lang tid.' Det kan etter omstendighetene ikke utelukkes at enkelthandlinger er alvorlige nok til å rammes av bestemmelsen [...] Men jeg forstår domspremissene slik at denne hendelsen alene ikke er funnet tilstrekkelig til at tiltaltes atferd omfattes av bestemmelsen. Dette er jeg enig i. (Rt. 2013 s. 879 avsn. 36)

¹⁷ Slik òg RA 2/2023 avsnitt 2.4.

¹⁸ Rt. 2013 s. 329 avsn. 12, sjå nærare avsn. 7.

Fram til i dag er det fleire høgsterettsavgjerder i saker der trekk av psykisk vald har inngått i tiltalen og/eller domen. Fleire av sakene gjeld berre straffutmålinga, ikkje lovbruken.¹⁹ Sakene er likevel illustrerande for kva psykiske krenkingar som er relevante for § 282. I til dømes HR-2020-1345-A er dei psykiske krenkingane omtala slik:

Domfellelsen gjelder for det andre *psykiske krenkelser*. Lagmannsretten har lagt til grunn som bevist at B 'på en svært krenkende måte ble kontrollert' av A. Han bestemte hvem hun skulle omgås, hvilken vei hun skulle gå hjem fra norskundervisningen, hvor hun skulle sitte når hun var hjemme, og at hun ikke fikk snakke arabisk med andre. Av dommen fremgår videre at A kontrollerte når B skulle gå til sengs, og hvor hun skulle sove. Hun måtte ofte sove i en barneseng. A tok også fra henne det hun tjente på vaskejobber, slik at han kontrollerte henne økonomisk. Endelig nektet han henne tilgang til 'frukt, grønnsaker og nødvendige artikler', kom med nedsettende kommentarer og truet henne med retur til Marokko. (HR-2020-1345-A avsn. 15)

Andre saker, som til dømes HR-2019-621-A, der eit lengre utdrag av lagmannsretten si avgjerd vert sitert, går meir til kjernen av vår problematikk:

Lagmannsretten finner det utvilsomt at tiltalte i denne perioden, i beruset tilstand, har oppført seg aggressivt og krenkende overfor fornærmede, og ved en anledning voldelig. Lagmannsretten legger til grunn at tiltalte hadde et høyt alkoholforbruk i perioden mellom medio februar 2015 og 18. juni 2015, og at han i beruset tilstand ble aggressiv og oppfarende overfor fornærmede. Han kjeftet på henne for alt han var misfornøyd med, for eksempel for husarbeid som ikke ble korrekt utført eller for at hun ville sove om natten i stedet for å være våken sammen med ham. Ved flere anledninger holdt hun seg våken fordi hun visste at han i beruset tilstand ville trenge hjelp til toalettbesøk og annet, og fordi han truet med å sørge for at hun mistet godkjenningen som helsefagarbeider hvis hun ikke hjalp ham. Han kunne vekke henne flere ganger hver natt for å få selskap, selv om hun hadde behov for å hvile til neste skoledag. I slike situasjoner ba han henne også om å stå opp og pakke sakene sine, og bestille seg flybillett til [land i Asia]. Ved flere anledninger pakket fornærmede en koffert med sakene sine, og satte denne under trappa i 1. etasje, for at tiltalte skulle slutte å mase på henne. Dagen etter pakket hun ut, fordi tiltalte ba henne bestemme seg for om hun skulle dra eller bli. I tilsvarende situasjoner truet tiltalte også med at han skulle trekke seg som referanseperson og at han skulle få sendt henne tilbake

¹⁹ Det gjeld mellom anna HR-2017-2415-A (sterkt nedsettande ord mot borna i samband med irettesetting), HR-2018-390-A («total kontroll» av offeret), HR-2018-1601-U (nedsettande ordbruk mot eit born), HR-2020-1345-A (omfattande kontroll), HR-2021-528-U (skrik og sinne, nedsettande utsegner og kjenslemessig avvising av born) og HR-2023-475 (trugslar, rop, kjefting og nedsettande utsegner). Sjå òg mellom anna HR-2021-1332-A (23) (om oppreising).

til [land i Asia]. På et tidspunkt begynte han selv [å] sove på stua i 2. etasje i stedet for på deres felles soverom, og satte opp en lapp ved inngangen hvor det sto: Privat, ingen adgang. Ved rommet der fornærmede sov, hengte han opp en tilsvarende lapp hvor det sto: Ikke glem å pakke sakene dine, eller lignende. Ved flere anledninger tvang han også fornærmede til å forlate huset, idet han ville ha henne bort og ut, men det forekom at hun i stedet gjemte seg inni huset til han roet seg ned. (HR-2019-621-A avsn. 11, klammene inkludert)

I saka, der det var òg fysiske krenkingar og trugslar, skulle Høgsterett ta stilling til om det var tale om brot på § 282. Det var semje om at saka var eit grensetilfelle, men fleirtalet på tre konkluderte med at det ikkje var tale om mishandling i nære relasjonar. Førstevoterande, som målbar fleirtalet, vurderte saka ut frå tidlegare praksis og mishandlingsstandarden som hadde utvikla seg der, altså om det hadde danna seg «et mønster som resulterer i at den som rammes må leve under et 'regime' preget av kontinuerlig utrygghet og frykt for vold». I lys av den standarden og utgangspunktet om at det krevst meir dersom det berre er tale om psykiske krenkingar, fann fleirtalet at saka ikkje nådde opp til det som krevst for brot på § 282:

I dette tilfellet kan tiltaltes adferd, slik lagmannsretten beskriver den, etter min mening ikke betegnes som spesielt alvorlig. Det dreier seg om nedverdiggende og dominerende oppførsel, stort sett i form av verbale utfall. Omfanget var riktignok stort. I tillegg er det ett tilfelle av fysisk vold, men heller ikke dette er av det alvorlige slaget. (HR-2019-621-A avsn. 19)

Mindretralet trekte fram at lovendringa i 2005 hadde hatt som føremål å fange inn psykiske krenkingar betre, og at det var ein «markert ubalanse» mellom dei involverte som gjorde offeret «særleg sårbar» (HR-2019-621-A avsn. 32).²⁰ Avgjerda, og då særleg fleirtalet sitt syn, har vore diskutert i litteraturen og òg teke til inntekt for at det er svakheiter i utforminga av § 282.²¹

Heller ikkje saka i HR-2019-1787-A nådde opp til mishandlingsterskelen. Saka omhandla eit parforhold der den eine var sjalu og kontrollerande. Lagmannsretten, som domfelte tiltalte, omtala fleire situasjonar, mellom anna denne:

²⁰ HR-2019-621-A avsn. 32.

²¹ Sjå til dømes Øyen, 2019.

Like før jul i 2014 var fornærmede ute på byen i [sted] sammen med ei venninne, hvorpå de etter stengetid dro på nachspiel. Fornærmede var klar over at tiltalte ville reagere på dette. Da hun kom hjem utpå natta var tiltalte sint, og han konfronterte henne verbalt i flere dager med hva som hadde foregått på festen, hvem som hadde vært der o.l. Ved en anledning i romjula våknet fornærmede i senga si, ved at tiltalte satt over skrevs på brystkassen henne og klapset henne på kinnene slik at hodet hennes ble slengt fra side til side. Han fremsto som intens og skremmende, og spurte henne om hun hadde vært utro. Hendelsen kom uventet på fornærmede, og hun ble svært redd. Hun hadde aldri sett tiltalte slik tidligere, og tenkte at han ikke hadde noen grenser for hva han kunne komme til å foreta seg overfor henne. Redselen ble forsterket av at tiltalte senere samme dag klippet ut bokstaver fra aviser/magasiner, som han skulle lime inn i et brev og legge som en trussel på bilvinduet til vedkommende som hadde arrangert nachspielet som fornærmede hadde vært på. Fornærmede ringte samme dag til ei venninne som kom til stedet, og tok etterpå med seg barna og dro til moren. (Attgjeven i HR-2019-1787-A avsn. 15, klammen inkludert)

Fleirtalet i Høgsterett var ikkje samd i at mishandlingsterskelen var nådd:

Lagmannsretten har beskrevet at A var svært sjalu, og at han var kontrollerende og konfronterende. Slik adferd er sterkt kritikkverdig, men ikke uten videre straffbar. Det gjelder i alle fall her, hvor innslaget av vold var relativt begrenset. Om en slik oppførsel skal kunne karakteriseres som mishandling, vil da avhenge blant annet av hyppigheten av sjalusiutbruddene, aggressiviteten til tiltalte og konsekvensene for fornærmedes liv. Lagmannsretten er i domsgrunnene inne på disse tingene, men på et ganske overordnet nivå. For perioden etter jula 2014 er det bare pekt på to konkrete episoder. Adferden ellers er beskrevet relativt generelt. (HR-2019-1787-A avsn. 21)

Bruken av uttrykket «vold» her synest å vise åleine til fysisk vald, illustrerende for at det òg i relasjon til § 282 lett vert forstått som den primære og mest alvorlege forma for vald.

Ei tredje sak å nemne er HR-2019-1936-U, der igjen ei lagmannsrettsavgjerd vart oppheva. Ei mor hadde mellom anna slått borna med flat hand i andletet deira, klapsa dei på haka og drege dei i øyra. Ho hadde òg kome med krenkande utsegner, slik som «drittunger», og i «tilspissede situasjoner» sagt at dei kunne «pakke og dra» (HR-2019-1936-U avsn. 11 med attgjeving frå lagmannsretten sin dom). Høgsterett meinte det var uklart i saka om lagmannsretten hadde lagt rett terskel til grunn for avgjerda:

Det at lagmannsretten har trukket inn i vurderingen at mor har truet barna 'med fratagelse av goder dersom de ikke gjorde som hun sa' er også egnet til å skape tvil

om retten har benyttet en for lav terskel for hva som kreves for domfellelse. Det sies ikke noe i rettens premisser om hvorfor et ordinært virkemiddel i barneoppdragelsen skulle ha relevans for vurderingen. Foreldre skal naturligvis ikke bruke uttrykk som 'bortskjemte drittunger', men det må ha betydning for totalvurderingen om uttrykk som dette benyttes for å sjikanere eller intimidere barna, eller om de fremkommer som en reaksjon på atferd som gir rimelig grunn for en verbal reaksjon. (HR-2011936-U avsn. 19–20, her sitert utan avsnitt)

Avgjerda er illustrerende for behovet for rettsstridsvurderingar knytt til om den aktuelle handlemåten har ein meir daglegdags karakter eller snarare går ut over grensa for den allmenne handlefridomen.²²

Det samla inntrykket er at sjølv om rettspraksis har følgd opp ambisjonen med lovendringa og strekt ut straffansvaret i retning av den kompleksiteten som lovgjevar ville fange inn, har det ikkje i utprega grad resultert i konseptuell avklaring. Den strafferettslege litteraturen har heller ikkje i særleg grad bidrege til det, kan det leggest til.²³ Eit unntak er evalueringa gjort av Geir Aas og Tore Andersen, som går i retning av å forstå omgrepet som «psykologifaglig», noko eg kjem attende til.²⁴

NOU 2024: 13

I juni 2024 leverte eit regjeringsoppnemnt utval utgreiinga *Lov og frihet*, som særleg tok for seg spørsmål knytt til negativ sosial kontroll og æresmotivert vald.²⁵ «Psykisk vold» vart del av mandatet, som nært overlappande med «negativ sosial kontroll» – eit omgrep omtala av utvalet som «upresist og dekker en rekke ulike handlinger og atferder, alt fra mild kontroll til svært alvorlige begrensninger i den enkeltes liv» (NOU 2024: 13, s. 22). Utvalet framheva samstundes at psykisk vald, «et omfattende,

22 Sjå vidare Gröning et al., 2023, s. 188–220.

23 Utgangspunkta frå særleg rettspraksis er omtala, men oftast utan nærare analyse når det gjeld rekkevidda av «psykisk vald». Sjå til domes Sæther, 2016, særleg s. 531–532, Matningsdal, 2021, s. 179–194 og Jacobsen & Gröning, 2020 s. 75–83. Gröning 2013 diskuterer «familjevåldsbrott» nærare som utfordring for strafferetten, men ikkje i relasjon til psykisk vald.

24 Aas & Andersen, 2017, s. 57–90, særleg s. 61 der «psykisk vold» vert omtala som «et rettslig henvisningsbegrep». Av rettspraksis omtalast der nokre få saker, først og fremst med tanke på born, med same konklusjon som her.

25 For bakgrunn, sjå særleg regjeringa sin handlingsplan *Frihet fra negativ sosial kontroll og æresrelatert vold (2021–2024)*. Til bakgrunnen høyrer òg at Noreg fekk kritikk frå GREVIO, overvaksingsorganet til Istanbul-konvensjonen (som har ein eigen artikkel 33 om «Psychological violence», som òg definerer denne uttrykksmåten). I GREVIO, *Baseline Evaluation Report Norway* vert det mellom anna tilrådd at norsk rett får eit eige straffebod mot psykisk vald, ei tilråding som utvalet ikkje var einig i. Om mandatet, sjå NOU 2024: 13, s. 19–21. Den internasjonale dimensjonen av tematikken er det ikkje rom for å forfølge her.

komplekst og vanskelig tema», kunne ha vore gjenstand for ei eiga utgreiing (NOU 2024: 13, s. 24).

Utvalet kom til at det ikkje var velgrunna å gjere eit eige straffebod om «psykisk vold», då justeringar av eksisterande straffebod ville vere både meir tenleg og tydeleg. Ei slik justering var å presisere gjerningsskildringa i § 282 ved å endre «andre krenkelsar» til «andre fysiske eller psykiske krenkelsar». Ordvalet avklarar i seg sjølv ikkje forståinga av «psykiske» krenkingar, men må samstundes sjåast i samanheng med at utgreiinga som eit heile går klart lenger enn tidlegare utgreiingar i å definere uttrykksmåten, og då som «måter å skade, skremme eller krenke en annen person på som ikke er av fysisk art. Normalt vil psykisk vold være et mønster av krenkende handlinger eller atferd som gjentas eller vedvarer over tid» (NOU 2024: 13, s. 31). Dette er altså ein negativ definisjon, der psykisk vald er definert som motsetninga til fysisk vald. Tilnærminga må òg sjåast i samanheng med utvalet si framheving av at straffelova, til dømes i § 271, med «vold» refererer til fysisk vald – av utvalet omtala som «et snevert voldsbegrep» (NOU 2024: 13, s. 53).²⁶ Det er då òg grunnen til at utvalet altså ikkje gjer bruk av uttrykket «psykisk vold» i gjerningsskildringa i § 282. Der fysisk vald ofte handlar om ei enkelthending, vert det framheva som karakteristisk for «psykisk vold» at det er tale om noko som skjer (og eskalerer) over tid (NOU 2024: 13, s. 54).

Det siste får òg som utslag at utvalet i kapittel 7 nyttar «psykisk vold» berre om krenkingar over tid, medan dei isolerte tilfella vert omtala som «psykiske krenkelsar». I tillegg skil utvalet mellom «psykisk vold» og «psykisk mishandling» – sistnemnde uttrykksmåte for tilfelle av psykisk vald som omfattast av § 282. Med omsyn til det siste meinte utvalet at terskelen er lagt for høgt i rettspraksis (NOU 2024: 13, s. 31). Utvalet såg samstundes grunn til å gjere til dømes § 266 om omsynslaus atferd meir relevant, og tilrådde derfor å framheve «kontrollerende og nedverdiggende atferd» i gjerningsskildringa og å erstatte uttrykksmåten «en annens fred» med «en annens psykiske integritet».

Sjølv om psykisk vald berre var ein del av eit langt breiare mandat, må utgreiinga seiast å representere eit klart steg framover når det gjeld å avklare og tilpasse det strafferettslege vernet mot psykisk vald, òg med omsyn til å knyte den strafferettslege forståinga til den måten vald er forstått

²⁶ Sjå òg same stad s. 149. Eit liknande synspunkt finn ein allereie i Ot.prp. nr. 104 (2008–2009) s. 38–39, då i relasjon til barnelova.

og diskutert på i andre samanhengar og fagfelt, og dei utfordringane som oppstår som følge av ulike valdsomgrep.²⁷ Samstundes erkjente utvalet utfordringane knytt til å definere «psykisk vold» som «et svært variert sett med handlinger eller atferd som ikke er av fysisk art, alt fra mindre krenkelsar til grove overgrep» (NOU 2024: 31, s. 54). Som vi skal sjå, kjem heller ikkje den siste utgreiinga i mål med ukklarheita knytt til «psykisk vold».

Den underliggende kompleksiteten

Trass i fleire steg i retning av å fange den psykiske valden inn i strafferetten, står vi enno att med ei rekkje spørsmål knytt til kva det eigentleg siktast til med uttrykksmåtar som «psykisk vold» og «psykiske krenkelsar» i vår samanheng.²⁸ Sjølv om det tidvis er peika ut mot diskusjonar i andre fagfelt for avklaring, synest heller ikkje desse å kunne levere ei forståing som lett kan transporterast inn i strafferetten, med dei særlege føremåla strafferetten skal tene.²⁹

For å illustrere at det òg meir grunnleggande sett er uklart kva «psykisk vold» er, kan vi ta utgangspunkt i den tilsynelatande mest openberre forklaringa på «psykisk vold» – at uttrykket omfattar vald som ikkje er «fysisk». Vi finn, som alt vist, uttrykk for eit slikt *todelt valdsomgrep* i kjeldene som vi har gått gjennom; § 282 skulle nettopp strekke kriminaliseringa ut over den fysiske valden åleine. Òg definisjonen i NOU 2024: 13 bygger på ei slik tilnærming. Samstundes som at tilnærminga har noko intuitivt ved seg, støyter vi likevel raskt på problem.³⁰

Eit slikt problem er det vi kan kalle «dobbel effekt-prinsippet», altså at òg fysisk vald har negative psykiske konsekvensar. Nettopp dei store negative psykiske konsekvensane for offeret har stått sentralt i grunngevinga for det styrka strafferettslege vernet mot mishandling i nære relasjonar, og meir generelt at ein har sett meir alvorleg på valds- og seksualbrotsverk i

27 Sjå særleg kapittel 3 i utgreiinga.

28 For ei meir samla analyse av det følgjande, sjå Jacobsen, 2024.

29 Aas & Andersen, 2017, til dømes, viser som nemnt til det psykologifaglege og analysar der. I norsk samanheng vert det til dømes ofte vist til Isdal 2000 (sjå til dømes NOU 2024: 13, s. 53), men sjølv om Isdals analyse er banebrytande, gjev analysen i mindre grad eit klarskore analytisk apparat og grensdragingar for kva som skal reknast som «psykisk vold».

30 Nokre av problema går vi ikkje nærare inn på her, slik som at det ofte vert tala om fleire former for vald enn berre desse to, slik som uttrykksmåten «seksuell vold» illustrerer, sjå til dømes Skilbri & Stefansen, 2018. Den utfordringa kan løysast ved å gjere seksuell vald til ein underkategori av fysisk eller psykisk vald, eventuelt utvide kategoriseringa til tre eller fleire delar.

nyare tid og difor lagt straffenivået høgare. Uttrykk for det ser vi til dømes i HR-2020-1345-A:

Jeg kan ikke se at straffenivået bør avhenge av om den dominerende delen av krenkelsen er av fysisk eller psykisk art, hvis først forholdet omfattes av straffeloven § 282. Risikoen for ettervirkninger kan være vel så stor ved psykisk som ved fysisk mishandling. Det kan være nærliggende å trekke sammenligninger med seksuallovbruddene, hvor den dominerende begrunnelsen for det høye straffenivået er de psykiske ettervirkningene av overgrepene. (HR-2020-1345-A avsn. 21)

Men med det vert altså todelinga mellom fysisk og psykisk vald utfordra: Òg dei fysiske krenkingane fører i mange tilfelle med seg psykiske følgjer for offeret. Eit nærliggande grep å ty til då er å snevre inn «psykisk vald» til tilfella der det *åleine* kan konstaterast negative psykiske følgjer for offeret utan noko fysisk krenking i det heile. Som vist ovanfor nyttast i denne retninga tidvis uttrykksmåten «rene psykiske krenkingar». Men ved ettersyn resulterer det grepet i at kategorien «psykisk vald» lett vert marginalisert, noko rettspraksis illustrerer: Det som der vert karakterisert som psykisk vald eller psykiske krenkingar, er i stor grad forbunde med former for fysisk utagerande handling frå gjerningspersonen si side, til dømes aggressiv oppførsel, som å slå i bordet eller skrike høglytt mot nokon.

Det er ikkje heilt utan grunn at så er tilfelle. Om A har som målsetting å plage B psykisk, vil A måtte gjere bruk av ei form for fysisk handling-uttrykk som *formidlar* den krenkinga – altså eit fysisk handling-uttrykk med eit negativt meiningsinnhald som påverkar offeret. Som unntak kan ein her tenke seg nokre tilfelle av unnlatingar, til dømes ein forelder som systematisk neglisjerer emosjonelle behov hos barnet sitt, men det er ikkje slike unnlatingar som pregar sakene frå rettspraksis.³¹ Desse er snarare prega av aktive handlingar som det å truge, kontrollere, skjelle ut og så vidare. Intuitivt kan det vere rart å tenke på at utskjelling skal innebere fysiske uttrykk, men òg det krev altså eit fysisk uttrykk – noko som er endå tydlegare ved *høg* skriking, eller for den saks skuld ein trugsel som består i at gjerningspersonen held opp ein knytt neve framfor andletet til offeret for trugselen. Det konseptuelle poenget her kan òg illustrerast ved HR-2018-1112-A, i NOU 2024: 13 trekt fram som eit døme på «psykisk vold»: I saka «... ble en mann dømt etter § 263 for å ha tatt tak i sin ekskjærestes hår

31 Sjå om krav for at noko skal kvalifisere (strafferettsleg) som ei unnlating, og ikkje berre ei ikkje-handling, i Grønning et al., 2023, s. 287–316. For § 282, sjå først og fremst HR-2019-1675-A.

og kastet henne i bakken, og for å ha sagt at 'han hadde vært grei nå, men at han ikke kom til å være like grei neste gang'» (siteret frå NOU 2024: 13, s. 125). Det er ikkje noko openbert feil i å omtale dette tilfellet som «psykisk vold», men samstundes heller ikkje openbert at tilfellet er eit døme på «måter å skade, skremme eller krenke en annen person på *som ikke er av fysisk art*», slik utvalet som vist definerer «psykisk vold» (men utheva her). Tvert om illustrerer det at det på eit konseptuelt plan er behov for vidare arbeid. Særleg når det gjeld slike meir «diffuse» fenomen, vil lett konseptuell uklarheit påverke kva vi erfarer om slike tilfelle, og dermed òg utgangspunkta for handtering av dei i lovgjeving og rettsystem.

Her ligg det samstundes oppspel til omtale av kompleksiteten i mishandlingsstraffebodet med tanke på relevansen av «psykisk vald», som relaterer til begge dei to nivåa av § 282 som vi var inne på ovanfor; grunnkrenkingane og mishandlingsstandarden. Med tanke på *grunnkrenkingane*, altså om det føreligg tilfelle av «trusler, tvang, frihetsberøvelse, vold eller andre krenkelser», så er utgangspunktet at «psykiske» krenkingar er relevante.³² Men det krevst, som no vist, ei handling som «formidlar» krenkinga og dermed er årsak til den psykiske effekten, og det er ofte desse meir konkrete handlingsuttrykka som vil vere utgangspunktet for ei vurdering av om § 282 er oppfylt. Det kan vere i seg sjølv dramatiske handlingar, slik som til dømes den omsynslause åtferda i Rt. 2013 s. 879, der mannen «ved minst en anledning natterstid insisterte på at hun skulle stå opp, og at hun da ble sittende naken på en stol i stuen mens tiltalte skjelte henne ut over lang tid», og i HR-2020-1345-A, der kvinna mellom anna måtte sove i ei barneseng.³³ Men dersom vi *kan* bruke slike uttrykk for det som er gjort – som svarar til kategoriar av straffbare handlingar, slik som «hensynsløs atferd», jf. § 266 – så vert det spørsmålet om uttrykksmåten «psykisk vald» eigentleg har sjølvstendig relevans her, eller om det snarare får som funksjon å referere til ein slags bakgrunnsstandard som vi vurderer ulike handlemåtar opp mot. Det kjem vi attende til i samband med mishandlingsstandarden.

Dersom vi derimot *ikkje kan* bruke slike uttrykk, vert vi lett ståande igjen med normativt sett mindre eintydige handlemåtar, som til dømes å spørje kjærasten sin kven denne har vore saman med i helga. Det *kan*,

32 Matningsdal, 2021, s. 181 peiker til dømes på at «andre krenkelser» omfattar «psykisk vold som ikke rammes av §§ 271–274». At «andre krenkelser» har eit vidt nedslagsfelt, kan illustrerast mellom anna av HR-2018-112-A, sjå særleg avsn. 20–21.

33 Begge avgjerdene er siteret ovanfor i punkt 2.

som vi òg har sett utvalet i NOU 2024: 13 er inne på i samband med negativ sosial kontroll, vere ei heilt normal relasjonell interesse for den andre, men det *kan* òg vere ei form for vidtgåande kontroll. Særleg utfordrande her er handlemåtar som det er noko å utsette på, men som ein likevel kan meine er noko som rimelegvis førekjem i mellommenneskelege forhold. Frustrasjonsuttrykk er døme på det, slik som i saka frå Høgsterett om mora som hadde brukt uttrykket «drittunger» mot borna sine, eller ein sliten forelder som i frustrasjon «trugar» med å køyre frå barnet som skal til barnehagen og som ikkje frivillig vil sette seg i bilen. Då krevst det nærare, meir samansette vurderingar av handlinga i den aktuelle konteksten, av relasjonen mellom og situasjonen til partane, andre handlingar og eventuell frekvens av krenkingar i tid og rom. Vi rykker med andre ord raskt tilbake til spørsmålet om kva som i det heile kan vere å rekne som (relevant i ei vurdering av kva som er) «vald».

Særleg dette punktet illustrerer dermed kor krevjande det kan vere å operere med psykisk vald som ein strafferettsleg kategori, særleg der det ikkje klart kan settast ein negativ merkelapp på handlemåten i seg sjølv. Då aktualiserast spørsmål om det som konkret er gjort, er tilstrekkeleg klanderverdig eller rettsstridig (skuldprinsippet), og om det er tilstrekkeleg klart lovgrunnlag for å straffedøme (lovkravet). Det siste var òg Kvinnevoldsutvalget inne på i samband med strafferettsleg regulering av psykisk vald:

I en strafferettslig sammenheng er det for eksempel snakk om å knytte straff opp mot bestemte handlinger. Å knytte straff til handlinger forutsetter forutsigbarhet. Grensen for hva som faller innenfor og utenfor det straffbare området må også være klart. Dette taler for at den rettslige definisjonen må være forholdsvis snever og presis. (NOU 2003: 31, s. 34)

Det er altså vanskeleg å nå ein tilstrekkeleg spesifikk definisjon av kva som kan vurderast som «psykisk vald» som *delkrenkingar* av relevans for § 282, og ofte vil ein måtte gå vegen om andre karakteristikkar for å identifisere dei relevante krenkingane i saka. Slik sett er eg einig med utvalet sitt grep, særleg med tanke på ikkje å føreslå eit eige straffebod for «psykisk vald».

I tillegg kan ein hevde at det sentrale ved «psykisk vald» i tilknytning til § 282 først og fremst ligg på eit anna plan: i *mishandlingsstandarden* sjølv.³⁴

34 Sjå òg Aas & Andersen, 2017, mellom anna s. 60.

Denne krev, som nemnt i punkt 2, at det må vere tale om danning av «et mønster som resulterer i at den som rammes må leve under et 'regime' preget av kontinuerlig utrygghet og frykt for vold».³⁵ Det kan nettopp i seg sjølv forståast som ein karakteristikk av ei form for psykisk vald. Den som opplever seg fanga i eit regime prega av kontinuerleg «utrygghet og frykt», kan seiast å vere utsett for ei heilt spesiell og alvorleg krenking som fortener merkelappen «psykisk vald».³⁶ At § 282 baserer seg på ei slik overordna vurdering av om offeret er utsett for ei særleg form for psykisk vald, der ei rekke ulike handlemåtar er relevante, kan òg illustrerast av rettspraksis. I til dømes HR-2023-467-U nekta Høgsteretts ankeutval å fremme anken over avgjerda i lagmannsretten, der det om post I i tiltalen heitte:

Oppsummert har flertallet funnet det bevist at B og A over en periode på fem år har utsatt C for mishandling i form av gjentatte krenkelser av både fysisk og psykisk karakter i forbindelse med at C ikke har opptrådt slik de ønsket. Voldsbruken og truslene om bruk av vold har funnet sted jevnlig. Sammenholdt med vedvarende kjefting, brøling, banning og svært nedsettende karakteristikk overfor både C og søsteren hennes, har dette skapt en tilværelse av pågående frykt, utrygghet og usikkerhet for C. Hun ble hyppig utsatt for forskjellsbehandling og straffemetoder, som skammekroken. Bevisbildet må også ses i sammenheng med at hun jevnlig ble truet med å måtte reise tilbake til [land] og den utrygghet dette skapte. Flertallet bemerker at Cs opplevelse av frykt for nye voldsepisoder kombinert med en opplevelse av å være mindre verdt og uønsket i hjemmet, er et gjennomgående tema både i de tilrettelagte avhørene og i observasjonene fra skole, barnevern og omsorgspersoner. Det må også fremheves at C var et sårbart barn, som allerede hadde blitt utsatt for omsorgssvikt i [land]. For flertallet er det derfor ikke tvilsomt at *C ved dette har levd under et regime preget av kontinuerlig utrygghet og frykt for nye krenkelser i hele tiltaleperioden*. De tiltaltes handlinger oppfyller hver for seg det objektive gjerningsinnholdet i straffeloven § 282. (Fleirtalet i lagmannsretten, referert i HR-2023-467-U avsn. 17, kursivert her, klammer i original)

Dermed vert det rimeleg å seie at lovgjevar med revisjonen av straffebodet i 2005 lukkast med å styrke vernet mot psykisk vald. Mishandlingsstandarden i straffebodet, slik Høgsterett har fortolka han, kan hevdast å gje nok rom for å fange inn tilfella som er tilstrekkeleg alvorlege til å gje grunnlag for straffansvar. Samstundes kan ein i tilknytning til vårt tema, forståinga av «psykisk vald» som gjenstand for strafferetten, vende dette poenget til at

35 Om lovskravet i strafferetten, sjå Grønning et al., 2023, s. 61–72.

36 Sjø samstundes om den særlege relevansen av slik mishandling i akkurat nære relasjonar i Jacobsen, 2024. Sjø òg meir generelt om § 282 i Mæhle, 2019.

§ 282 nettopp viser at vi i alle fall i strafferettsleg samanheng treng denne forma for kontekstuell konkretisering og presisering av handlemåtar og vurderingstema knytt til dei for å kunne identifisere dei i samanhengen relevante tilfella av «psykisk vald»: Vi har ikkje *eitt* straffebod for fysisk vald, men tvert om i straffelova kapittel 25 ein ganske omfattande katalog av ulike slike (utprega fysiske) valdsbrotsverk. Med «psykisk vald» vert det opna for å fange (betre) inn andre (aspekt av) strafferettsleg relevante krenkingar, men med det òg eit behov for eit nyansert sett av omgrep og normative standardar som identifiserer dei relevante formene for psykisk vald.

Forfatterbiografi

Jørn Jacobsen er professor i rettsvitenskap ved Universitetet i Bergen hvor han underviser og forsker innen strafferett og rettsteori. Han har skrevet en rekke bøker og artikler om strafferett, blant annet knyttet til volds- og seksualforbrytelser.

Referanser

- Bello, B. G. (2023). Article 33 Psychological violence/Article 35 Physical violence. I S. de Vido & M. Frulli (Red.), *Preventing and combating violence against women and domestic violence – a commentary on the Istanbul Convention* (s. 395–442). Edward Elgar Publishing.
- Bernssen, S. (2024). *Framveksten av eit strafferettsleg vern av barn mot seksuelle krenkingar i norsk rettshistorie* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Bergen.
- Follingstad, D. (2007). Rethinking current approaches to psychological abuse: Conceptual and methodological issues. *Aggression and Violent Behavior* 12, 439–458. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2006.07.004>
- Gröning, L. (2013). Straffrättssystemets funktion vid familjevåldsbrott mot barn: Problem, utgångspunkter, perspektiv och svar. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 100(3), 369–383. <https://doi.org/10.7146/ntfk.v100i3.70155>
- Gröning, L., Husabø E. J. & Jacobsen J. (2023). *Frihet, forbrytelse og straff – en systematisk fremstilling av norsk strafferett* (3. utg.). Fagbokforlaget.
- Isdal, P. (2000). *Meningen med volden*. Kommuneforlaget.
- Jacobsen, J. (2024). What is «psychological violence» (in domestic relations)? *Católica Law Review*, 8(3), 79–101. <https://doi.org/10.34632/catolicallawreview.2024.17603>
- Jacobsen, J. & Gröning, L. (2020). Voldsforbrytelser. I J. Jacobsen, E. J. Husabø, L. Gröning & A. Strandbakken, *Forbrytelser i utvalg – straffelovens regler om voldsforbrytelser, seksualforbrytelser, formuesforbrytelser og narkotikaforbrytelser* (s. 23–92). Fagbokforlaget.
- Matningsdal, M. (2021). *Norsk spesiell strafferett* (3. utg.). Fagbokforlaget.
- Mølbak, M. & Skovgård Jørgensen, C. (2022). Psykisk vold inden for lovens rammer – muligheder og begrænsninger i retliggørelsen af psykisk vold. *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab* 109(2), 328–347. <https://doi.org/10.7146/ntfk.v109i2.132401>
- Mæhle, S. S. (2019). Straffeloven § 282 som verdimarkør. I M. Matningsdal & A. Strandbakken (Red.), *Integritet og ære – festskrift til Henry John Mæland* (s. 120–142) Gyldendal.
- Skilbrei, M.-L. & Stefansen, K. (2018). *Seksuell vold – en samfunnsvitenskapelig innføring*. Universitetsforlaget.

- Sæther, K. E. (2016). Høyesterett og straffeloven 1902 § 219 (mishandling i nære relasjoner). I M. Matningsdal, J. E. A. Skoghøy & T. M. Øie (Red.), *Rettsavklaring og rettsutvikling – festskrift til Tore Schei på 70-årsdagen 19. februar 2016* (s. 516-549). Universitetsforlaget.
- Øyen, Ø. (2019). Er gjerningsbeskrivelsen i straffeloven § 282 om mishandling i nære relasjoner hensiktsmessig utformet? *Lov og Rett*, 58(9), 525–526. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3061-2019-09-01>
- Aas, G. & Andersen, T. (2017). *Mishandlingsbestemmelsen – en evaluering av loven mot mishandling i nære relasjoner jf. Strl. § 219 (§ 282/283)* (PHS Forskning 2017: 1). Politihøgskolen. <https://phs.brage.unit.no/phs-xmlui/bitstream/handle/11250/2427624/mishandlingsbestemmelsen.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Offentlige rapportar og dokument

- Justitiedepartementet (Sverige). (2022). Ds 2022:18 *Straffansvar för psykiskt våld*.
- Europarådet. (2011). *Explanatory report to the Council of Europe convention on preventing and combating violence against women and domestic violence*. Council of Europe Treaty Series - No. 210. <https://rm.coe.int/1680a48903>
- GREVIO. (2022). *Baseline evaluation report Norway*, GREVIO/Inf (2022)30 Norway. <https://rm.coe.int/grevio-inf-2022-30-report-norway-eng-pour-publication/1680a923f8>
- Innst. O. nr. 10 (2005–2006). *Innstilling fra justiskomiteen om lov om oppheving av lausgjengarlova og om endringer i straffelova o.a. (eige straffebed mot vald i nære relasjonar o.a.)*. Justiskomiteen.
- NOU 2003: 31. (2003). *Retten til et liv uten vold – menns vold mot kvinner i nære relasjoner*. Justis- og politidepartementet.
- NOU 2024: 13. (2024). *Lov og frihet – negativ sosial kontroll, æresmotivert vold, tvangsekteskap, kjønnslemlestelse, psykisk vold og ufrivillig utenlandsopphold – juridiske problemstillinger og forslag til regelversendringer*. Arbeids- og inkluderingsdepartementet.
- Ot.prp. nr. 113 (2004–2005). *Om lov om oppheving av løsgjengerloven og om endringer i straffeloven mv. (eget straffebed mot vold i nære relasjoner mv.)*. Justis- og beredskapsdepartementet.
- Ot.prp. nr. 22 (2008–2009). *Om lov om endringer i straffeloven 20. mai 2005 nr. 28 (siste delproposisjon – slutføring av spesiell del og tilpasning av annen lovgivning)*. Justis- og beredskapsdepartementet.
- Riksdavkaten. (2008). *Mål og prioriteringer for straffesaksbehandlingen i politiet* (nr.1/2008) [Rundskriv].
- Riksdavkaten. (2023). *Rundskriv om vold i nære relasjonar* (nr. 2/2023) [Rundskriv].

KAPITTEL 3

Vikeplikt for «foreldrekonflikt»? Om konfliktinnrammingens dominans i voldsutsatte mødres systemerfaringer etter samlivsbrudd

Anja Bredal OsloMet – storbyuniversitetet

Elisiv Bakketeig OsloMet – storbyuniversitetet

Abstract: This chapter is based on interviews with women who have been abused by former male partners with whom they have children. The focus is on the women's experiences with three different systems after their breakups: the system that regulates custody and contact rights, the child welfare system and the criminal justice system. The analysis shows how two different frameworks exist within these systems – a violence framework and a conflict framework – and how the latter comes to dominate both within and across the three systems. The implications of this dominance are then discussed in relation to the concept of post-separation violence. We conclude by addressing the dominance itself: Which factors explain why the conflict framework assumes such a dominant position?

Keywords: partner violence, post separation abuse, framing

Innledning

Å gud, jeg er så lei av å høre det ordet. Det er gang, på gang, på gang [...] alle rapporter om *foreldrekonflikt* og hvordan det går ut over barna. Akkurat som om vi er to personer som er likestilt, som står og kaster snøball på hverandre.

Sitatet er hentet fra ett av 32 intervjuer med partnervoldsutsatte mødre vi analyserer i dette kapittelet. Disse mødrene har alle fortalt om langvarig og alvorlig vold i samlivet med en mann de har barn med. Også barna har levd i et voldsregime som følge av volden begått av far mot mor, og i noen tilfeller også direkte mot barna. Alle kvinnene var involvert i en sivilrettslig foreldretvist etter samlivsbruddet, og i tillegg hadde de kontakt med barnevernstjenesten og/eller straffeapparatet.

Som sitatet gjenspeiler, var et gjennomgående tema i intervjuene kvinnenes frustrasjon over at disse systemene behandlet deres relasjon til ektemannen som en «foreldrekonflikt» eller «høykonflikt» der partene ble forstått som likestilte, og ikke som en voldelig relasjon der maktfordelingen var grunnleggende skjev. Dette kom blant annet fram ved at kvinnene ikke ble lyttet til da de forsøkte å fortelle om volden, og ved at de ble beskyldt for «konfliktdrivende» atferd, «samværs sabotasje» og «foreldrefremmedgjøring». Vi forstår dette som at de fra systemenes side ble møtt med en konfliktinnramming, til forskjell fra en voldsinnramming, og i det følgende viser vi hvordan konfliktinnrammingen i flere tilfeller blir dominerende i systemenes behandling av sakene. For det første finner vi at konfliktinnrammingen har en dominerende plass i foreldretvistssystemet som sådan. Når det gjelder barneverns- og straffesystemet, kan disse enten *vike tilbake* for foreldretvisten eller *overta* foreldretvistssystemets konfliktinnramming. Disse to formene kaller vi *direkte* dominans. En tredje form for dominans vi ser i vårt materiale, er *indirekte*, ved at den voldsutsatte morens manøvrering i systemene må ta hensyn til at konfliktinnrammingen potensielt blir lagt til grunn senere i saksforløpene. Det er altså konfliktinnrammingens dynamikk og dominans vi utforsker i dette kapittelet.

Det er ulike måter å nærme seg spørsmålet om hva som bidrar til en konfliktinnramming eller en voldsinnramming av mødrenes erfaringer innenfor ulike institusjonelle systemer. Slike analyser kan ta utgangspunkt i institusjonelle logikker (Bjørnholt, 2021) eller institusjonelle blikk (Neumann, 2017). Vi har latt oss inspirere av rammeanalyse som

vårt analytiske prisme basert på Piippo et al. (2022). Vi presenterer den teoretiske tilnærmingen nærmere senere, men kort fortalt handler en rammeanalyse om å forstå et fenomen, eller her en kategorisering, i lys av institusjonelle rammer. Slike rammer påvirker hvordan hendelser og sosialt liv – i dette tilfellet mødres voldserfaringer – blir forstått, med betydning for hva som blir vektlagt eller oversett og for valg av handling og virkemidler (Piippo et al., 2022).

Vi starter med å beskrive hovedtrekk ved de tre systemene før vi redegjør for eksisterende forskning og vår teoretiske tilnærming. Deretter beskriver vi metode og datamateriale før vi presenterer de empiriske funnene. I den avsluttende diskusjonen drøfter vi implikasjonene av konfliktinnrammingens dynamikk og dominans i lys av begrepet *fortsettelsesvold*, og vi ser på hva som kan forklare dominansen. Vi understreker at vår analyse er basert på et utvalg voldsutsatte mødres erfaringer. Hvor representative kvinnenes erfaringer er, må undersøkes i større studier.

Systemene som håndterer foreldretvister, barnevernssaker og straffesaker

I det følgende beskriver vi sentrale trekk ved systemenes håndtering av vold i foreldrerelasjonen i en situasjon der det har vært et samlivsbrudd. Som vi skal se, har konfliktinnrammingen et særlig fotfeste i foreldretvistssystemet. Derfor vies dette systemet mest oppmerksomhet.

Foreldretvistssystemet

De aller fleste foreldre blir enige om barnas bosted og kontakt med foreldrene etter et samlivsbrudd, men noen ender i en foreldretvist. De siste tjue årene har det vært et uttalt mål at foreldretvister skal løses utenfor domstolene, gjennom mekling og forlik (Nylund et al., 2018; Ot.prp. nr. 103 (2004–2005)). Meklingen foregår dels i familievernet og dels i rettsapparatet.

Mekling i familievernet er obligatorisk for foreldre med barn under 16 år som går fra hverandre og for foreldre som ønsker at foreldretvisten skal behandles i retten.¹ Hensikten er å komme fram til en frivillig avtale til

---

¹ Mekling gjøres etter ekteskapsloven § 26 (vilkår for søknad om separasjon/skilsmisse, bruddmekling), etter barneloven § 51 første ledd (foreldretvister, før saken kan bringes inn for domstolen), og når retten har sendt saken tilbake til mekling, etter barneloven § 61 første ledd nr. 2.

beste for barnet. Mekleren skal bistå foreldrene med å bli enige, blant annet ved å framheve barnets behov.

Familievernet har sitt faglige grunnlag i systemisk teori som i sin tid ble utviklet i opposisjon til psykologiens individfokus (Andersen & Lorås, 2019). Vold har vært et omdiskutert tema i familievernets arbeid, i lys av den systemiske tradisjonens manglende maktperspektiv og vekt på nøytralitet (Rosten et al., 2020). Konflikter forstås innenfor denne tilnærmingen som «dysfunksjonelle samspill, som kan dempes gjennom konfliktløsning og ansvarliggjøring» (Torvik, 2019, s. 11), og vold som et samhandlingsproblem mellom jevnbyrdige parter (Skjørten, 2016). De siste årene har familievernets voldsarbeid blitt styrket med hensyn til traumeforståelse, kartlegging og sikkerhet (Dittman et al., 2021; Rosten et al., 2020).

Også i domstolenes behandling av foreldretvister står mekling sentralt, basert på den såkalte *konflikt- og forsoningsmodellen* som ble innført i 2004 (jf. barneloven § 61). Modellen ble utviklet for å redusere antall saker som går til ordinær domstolsbehandling da denne regnes som konflikteskalerende. I stedet for å «kåre en vinner og utpeke en taper» i en prosess preget av «gjensidige beskyldninger og negativ kritikk», skulle modellen fremme forsoning og forlik (Rønbeck, 2004, s. 1). Et sentralt premiss er at forlik vil være til barnets beste.

Meklingen skjer i saksforberedende møter i tingretten, der dommeren og – oftest – en sakkyndig psykolog skal hjelpe foreldrene med å legge bort konfliktstoff fra fortiden og «se framover».² Dersom meklingen ikke leder fram, går saken til hovedforhandling.³ Også her deltar sakkyndige psykologer, som utredere av foreldrenes omsorgskompetanse.

Barneloven slår i § 48 fast at alle beslutninger om barnets bosted og samvær med foreldre skal være til barnets beste. De normative føringene på rettens barnets beste-vurderinger i foreldretvister har endret seg over tid, fra en klar preferanse for å plassere barnet hos mor til vektlegging av likestilt foreldreskap (Bjørnholt, 2021; Torvik, 2019). Mens man tidligere ville skåne barnet fra konflikten ved å gi den ene forelderens hovedomsorgen, har man de senere årene hullet mer mot å sikre «best mulig samlet foreldrekontakt» (Haugli, 2011; Torvik, 2019). Barneloven § 48 fikk i 2006 et

2 I denne fasen består den sakkyndiges mandat dels i å opplyse saken, dels i å gi råd og foreslå løsninger for foreldrene, og skiller seg dermed fra tilfeller der sakkyndig kun utreder foreldrenes omsorgskompetanse. Imidlertid er det ikke sjelden at samme sakkyndige har begge roller, noe som har vært kritisert (Bernt, 2018).

3 Jf. barneloven § 48, første ledd. Om lag 70 prosent av sakene løses ved forlik i saksforberedende møter (Viblemo et al., 2016).

tillegg (annet ledd) der det presiseres «at barnet ikkje må bli utsett for vald eller på anna vis bli handsama slik at den fysiske eller psykiske helsa vert utsett for skade eller fare». I Domstolsadministrasjonens (2023) nasjonale veileder for behandling av foreldretvister utdypes dette som «både fysiske og psykiske overgrep, og det forhold at barn er vitne til vold». Videre heter det at vurderingen gjelder vold eller skade i framtiden, men at tidligere vold vil være relevant for vurderingen av risiko for nye overgrep og for retraumatisering av barnet (Domstolsadministrasjonen, 2023). Vold i foreldre-relasjonen defineres altså som vold mot barnet, i tråd med straffeloven, og voldsutøvelse før samlivsbruddet skal tas med i vurderingen.

Foreldretvister der det er påstand om vold har helt siden innføringen av konflikt- og forsoningsmodellen blitt ansett som *uegnet* for mekling (Ot.prp. nr. 103 (2004–2005)). Departementet slo den gang fast at det var «viktig at fokus på enighet og framtidsorientering ikke gjør at hensynet til å beskytte barn kommer i bakgrunnen», og at de fleste voldssaker var tjent med ordinær rettsbehandling og utredningsbasert sakkyndighetsarbeid (Barne- og familiedepartementet, 2004, s. 26). En evaluering viste imidlertid at også «uegnede saker» ble forsøkt meklet (Koch, 2008) og det ble foretatt ytterligere presiseringer i loven (Prop. 85 L (2012–2013)).⁴

Det er altså tilsynelatende bred konsensus om at volds- og andre bekymringssaker skal unntas, og behovet for utsiling av saker som ikke egner seg for mekling understrekes i ovennevnte veileder (Domstolsadministrasjonen, 2023, s. 3). Veilederen gir imidlertid ikke råd om *hvordan* denne utsilingen kan foregå, eller hvordan unntakssakene med påstander om vold skal behandles av domstolen. Samtidig framhever Bernt (2018) manglende screening (triage) som ett av flere problemer ved den rettslige meklingen i foreldretvister. Haugli og Nordhelle (2014, s. 96) påpeker på sin side en «klar fare for at den sterke betoningen av enighet» medfører at opplysninger om vold og andre alvorlige forhold ikke kommer fram.

Vi har ikke oppdatert forskning på hvordan foreldretvister med påstand om vold behandles i rettsapparatet. Særlig mangler vi forskning om behandlingen på tingrettsnivå, herunder mekling i saksforberedende møter. Tingrettsdommerne som Viblemo et al. (2016, s. 3) intervjuet mente gjennomgående at bekymringssaker (vold, rus og psykiatri) «ikke bør mekles og relativt fort bør gå til hovedforhandling», men studien

4 Følgende presisering ble tatt inn i barneloven § 60 første ledd nr. 1: «eventuelt mekle mellom partane *der saka er eigna for det*» (Prop. 85 L (2012–2013), s. 56–59).

undersøkte ikke om dette følges opp i praksis. Forskerne fant for øvrig at psykologiske sakkyndigvurderinger fikk særlig stor vekt i bekymrings-sakene, og at det skulle mye til for at dommerne overprøvde disse vurderingene. Sakkyndiges arbeid med å belyse vold er også lite utforsket, men en analyse av 20 sakkyndigrapporter fra Oslo tingrett viser at volden i flere tilfeller «glipper» når barnas omsorgssituasjon blir vurdert (Torvik, 2019; Torvik & Andenæs, 2024). Det handler blant annet om at sakkyndige unnlater å undersøke eller vurdere påstander om vold som ikke allerede er godt dokumentert, men også om at dokumentert vold ikke følges opp. Videre fant Torvik at sakkyndige primært var opptatt av direkte vold mot barnet, mens vold mot mor ofte ikke ble «vurdert som et sentralt aspekt ved barnas omsorgssituasjon» (Torvik, 2019, s. 60). Dessuten fikk vold mot mor mindre konsekvenser for vurderingen av fars foreldreskap enn for mors, idet hennes omsorgsutøvelse ble ansett som preget av volden: «Det ser ut til at målet om kontakt mellom far og barn står så sterkt at det blir mindre viktig hva slags egenskaper far har som omsorgsutøver» (Torvik, 2019, s. 60). For å oppsummere ser vi flere indikasjoner på at foreldretvister der det har vært vold ikke unntas fra mekling og på at vold mot mor og barns vitnerfaringer ikke tillegges tilstrekkelig vekt innenfor foreldretvistssystemet.

Barnevernssystemet

Formålet med barnevernsloven er å sikre barn trygge oppvekstvilkår (2021, § 1.1). Den kommunale barnevernstjenesten har et barnesentrert fokus der vurderingstemaet er om barnets omsorgssituasjon er tilfredsstillende. Å bli utsatt for vold, både direkte og indirekte, kan skade barn og unges helse og utvikling og dermed gi grunnlag for tiltak fra barnevernets side – som oftest frivillige hjelpetiltak og unntaksvis, omsorgsovertakelse. Tjenesten utøver altså primært hjelp, men også kontroll.

Tidligere var barnevernstjenesten langt på vei pålagt å forholde seg nøytral og passiv til foreldretvister etter barneloven (Barne- og likestillingsdepartementet, 2006; Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, 2013). Administrative veiledere har i økende grad vektlagt at barnevernstjenesten kan og bør veilede bostedsforelder dersom det er bekymring for barnets omsorgssituasjon hos samværsforelder. De kan anbefale at bostedsforelder reiser sak for retten, og i mellomtiden kan de kreve at samvær stanses. Slike krav bør utformes skriftlig (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, 2013).

Det har også vært økende oppmerksomhet rundt hvor skadelig foreldres konflikter kan være for barn, og en betydelig andel av barnevernets hjelpetiltak begrunnes med «høy grad av konflikt i hjemmet» (Bredal et al., 2023, s. 20). Forskning viser at «høykonflikt» er krevende saker for barnevernsansatte (Jevne & Ulvik, 2012; Sudland, 2020), og at også saker der det har vært vold i foreldrerelasjonen blir definert og behandlet som høykonflikt (Bredal et al., 2023; Bredal & Stefansen, 2022). Bredal et al. (2023) fant dessuten at ansatte i barnevernet manglet kunnskap om at voldsutøvelsen kan fortsette etter at samlivet er avsluttet (det vi under redegjør for som «fortsettelsesvold»). Bredal og Stefansens (2022) studie viste at partnervoldsutsatte mødre som hadde kontakt med barnevernstjenesten etter samlivsbrudd, opplevde to typer tilnærminger fra tjenesten, preget av henholdsvis et konfliktperspektiv og et voldsperspektiv.⁵ I dette kapitlet følger vi opp denne analysen ved også å ta med erfaringer fra foreldretvist-systemet og straffesystemet.

Straffesystemet

Vold i familien omfattes av flere bestemmelser i straffeloven, herunder de særskilte straffebudene om mishandling i nære relasjoner (§§ 282 og 283). Vold mot barnets omsorgsperson, som barnet har vært vitne til og levd med, regnes som straffbar vold mot barn. Straffedomstolens primære mandat er å klarlegge om det har funnet sted et straffbart forhold og å idømme straff dersom vilkårene for straff er oppfylt og tilstrekkelig bevist. Perspektivet er tilbakeskuende, og beviskravet er høyt.⁶

Både mishandlingsbestemmelsene og sakenes kompleksitet gjør disse sakene krevende å etterforske og bevisføre i retten, og de fleste sakene henlegges uten domstolsbehandling (Bakketeig & Dullum, 2023). Volden skjer ofte i den private sfære uten vitner eller andre bevis, og partenes forklaringer og troverdighetsvurderingen av disse blir derfor viktige (Bakketeig & Dullum, 2023; Aas, 2009, 2013). Å identifisere mulige vikarierende motiver for å anmelde vold, for eksempel å vinne fram i en foreldretvist, vil være et relevant moment i en slik bevisvurdering (Aas, 2009, 2014). Aas finner da også at en mistanke om at saken er anmeldt for å posisjonere seg

5 Bredal og Stefansens (2022) analyse er basert på det samme datamaterialet som vårt kapittel, med unntak av de fire intervjuene fra Bredal et al. 2023 (se under om datamateriale).

6 Samtidig er straffens formål å forebygge ny, framtidig vold, og i en slik generell forstand er perspektivet fremadrettet.

i foreldretvistsaken, kan bidra til at politiet oppfatter saken som «håpløs» å etterforske fram til tiltale og dom, noe som øker sannsynligheten for henleggelse: «En rekke politifolk mistenker at fornærmede til tider kan ha skjulte motiver for å kontakte politiet. Flere ser for seg muligheten for å bli – utnyttet – av en kvinne i hennes konflikt med mannen» (Aas, 2009, s. 214). Dette tilsier at voldsutsatte mødre risikerer ikke å bli trodd når politiet kobles på i en situasjon der det også foregår en foreldretvist.

Eksisterende kunnskap og teoretisk tilnærming

Både nasjonal og internasjonal forskning om voldsutsatte kvinners systemerfaringer viser at kvinner med barn kan møte motstridende forventninger fra ulike deler av retts- og hjelpeapparatet (Bjørnholt, 2021; Bredal & Stefansen, 2022; Hester, 2011). Særlig viser studier hvordan barnevernstjenesten krever at mødre som har forlatt en voldelig mann må beskytte barna ved å stoppe samvær med far, samtidig som de i en parallell foreldretvist avkreves å vise samarbeidsvilje overfor den samme mannen (Bredal & Stefansen, 2022; Lapierre, 2021).⁷ Disse diametralt motsatte forventningene plasserer kvinnene i en *catch-22*-situasjon. Hvis de stopper samvær, anklages de for samværs sabotasje i foreldretvisten, og hvis de ikke stopper samvær, beskylder barnevernet dem for beskyttelsessvikt (Stang, 2013).

En egen retning innen forskning på voldsutsatte mødres systemerfaringer handler om det som med ulike betegnelser kalles for fortsettelsesvold (Bjørnholt, 2024), fortsatt vold etter samlivsbrudd (Bredal & Stefansen, 2022), «eftervåld» (Waller, 2022) eller «post separation violence» (Katz et al., 2020). Tidligere partnervoldsforskning var ofte opptatt av å forklare hva som hindrer kvinner i å forlate voldsutøver. De nevnte studiene viser at volden og kontrollen ikke nødvendigvis stopper der kvinnen har brutt med utøver, men fortsetter på andre måter. Fortsettelsesvold kan være overvåking, trusler og verbale krenkelsler, typisk i stadige tekstmeldinger og e-poster, men også fysiske angrep – det Bjørnholt (2024) kaller *direkte fortsettelsesvold*. *Systemfasilitert fortsettelsesvold* betegner når utøveren bevisst (mis)bruker hjelpe- og rettsapparatet i sine strategier, for eksempel ved å sende ubegrunnede bekymringsmeldinger til barnevernstjenesten (Katz et

7 Se også kapittel 5 i denne boka.

al., 2020) eller ved bevisst posisjonering i foreldretvister (Bjørnholt, 2024; Miller & Smolter, 2011). Et typisk eksempel er at voldsutøver (her, mannen) framstiller relasjonen mellom foreldrene som en jevnbyrdig konflikt der kvinnen framsetter falske beskyldninger for å sverte ham og skade hans relasjon til barna, ofte kalt foreldrefremmedgjøring. En tredje type fortsettelsesvold er det Bjørnholt (2024, s. 9) betegner som den *systemiske volden* «der hjelpeapparatet og rettsvesenet fungerer som voldsutøverens forlengede arm, men uten at voldsutøveren selv direkte står bak». Slik vi forstår Bjørnholt, er ingen av de to sistnevnte typene intendert på systemnivå, men de oppstår som en uintentert konsekvens av egenskaper ved systemene. Vår analyse bidrar til kunnskap om dynamikkene som gjør systemfasilitert og systemisk fortsettelsesvold mulig, ved at konfliktinnrammingen blir dominerende. I den avsluttende diskusjonen kobler vi også forståelsen av fortsettelsesvold til Frickers (2007) og Dotsons (2011) teoretisering av *epistemisk urett*; hvordan muligheten til å uttrykke og få aksept for ens virkelighetsforståelse – her, vold – varierer mellom sosiale grupper avhengig av rådende diskursive og systemiske betingelser – som vi i vår analyse kaller innramming.

Utgangspunktet for vår analyse handler om å forstå dynamikker knyttet til to sentrale innramminger av vold som henholdsvis «konflikt» og «vold». Her prøver vi å forstå hva som begrunner hvorvidt erfaringene blir forstått som det ene eller andre og bevegelser mellom dem i lys av de ulike systemenes lovverk, tankemåter og særpreg. En rammeanalyse er i denne sammenheng egnet fordi den retter søkelyset mot hva det er ved det institusjonelle rammeverket som begrunner forholdet og bevegelsene mellom disse kategoriseringene. Ifølge Lorino et al. (2017, s. 36, referert i Piippo et al., 2022, s. 491) er det slik at «frames offer meaning perspectives». På institusjonelt nivå betyr dette at en profesjonsutøver i sin fortolkning ikke bare forholder seg til, i dette tilfellet den voldsutsattes beretning, men også til «societal organizational and ideological contexts». Ifølge Schön og Rein (1994, referert i Piippo et al., 2022) kan slike rammer omfatte problemdefinisjoner og fortolkninger av årsaker til problemer, men også vurderinger av moral. Innenfor hvilket rammeverk sosiale fenomener blir forstått har igjen betydning for hva som løftes fram og hva som trer i bakgrunnen, for hvordan handlinger blir forstått og for, i dette tilfellet, hvordan den voldsutsatte posisjoneres i saken for eksempel som «voldsoffer» eller som «konfliktdrivende».

Metode og datamateriale

Som bakgrunn for analysen har vi gjennomgått lovgivning, forarbeider (proposisjoner, NOU-er), rutiner og veiledere innenfor strafferettens, barnevernets og familierettens område, samt forskning og andre fagtekster.

Datagrunnlaget omfatter intervjudata fra to studier.⁸ Det største materialet består av et utvalg intervjuer fra et prosjekt om kvinner som er blitt utsatt for vold fra mannlig partner og i noen tilfeller fra svigerfamilien (Bredal & Stefansen, 2022). For prosjektet som helhet inngikk 97 intervjuer gjennomført i 2018 og 2019. Kvinnene ble rekruttert gjennom sosiale medier, krisesentre og forskernes profesjonelle nettverk. For dette kapittelet har vi analysert et underutvalg på 28 intervjuer med kvinner som hadde brutt med en voldsutøver de hadde felles barn med og som hadde parallell erfaring med minst to av de tre systemene. I tillegg har vi inkludert fire intervjuer fra en studie av barnevernstjenestens arbeid med vold og overgrep (Bredal et al., 2024). I denne studien ble totalt 17 foreldre intervjuet om sin kontakt med barnevernet, inkludert fire kvinner som hadde vært utsatt for vold fra barnas far. Alle disse fire hadde også vært involvert i en foreldretvist, og noen hadde anmeldt eksmannen.

De førstnevnte intervjuene ble analysert ved hjelp av NVivo, mens de fire sistnevnte ble kodet manuelt. Kvinnenes erfaringer med hjelpeinstanser, politi og rettsvesen ble kodet under den enkelte instans. Vi tok så ut de delene som gjaldt barnevern, foreldretvist og politi/straffesak. Disse delene av kvinnenes fortellinger ble først gjennomgått samlet. Deretter ble de lest med særlig henblikk å identifisere om saken ble forstått som vold eller konflikt, blant annet gjennom beskrivende kategorier som foreldrefremmedgjøring og samværs sabotasje, hvordan de ulike instansene håndterte saken, hvilke utfall saken fikk, samt hvilke tiltak som ble iverksatt.

I analysen legger vi kvinnenes fortellinger til grunn, og vi tar forbehold om at vi kun har deres framstilling av saken. Navnene som brukes er fiktive.

Mødrenes erfaringer

I våre intervjuer med voldsutsatte mødre fant vi at flere hadde blitt møtt med konflikt- og forsoningsmodellen i saksforberedende møter i foreldretvisten. Deres saker ble altså ikke unntatt fra mekling, men behandlet i

---

⁸ Begge studier har fått tilrådning fra NSD/Sikt (referansenummer 962860 og 373189).

en konfliktinnramming. I det følgende skal vi først se nærmere på hva dette innebærer. Vi tar utgangspunkt i én mors historie, Camilla, som beskrives med foreldretvisten i fokus. I hennes tilfelle dominerte konfliktinnrammingen i de første rettsrundene, mens lagmannsretten innførte en voldsinnramming. Camillas eksempel er derfor særlig egnet til å få fram implikasjonene av en konfliktinnramming av foreldretvister der det har vært vold.

Konfliktinnrammingens dominans i foreldretvistssystemet

Camillas eksmann hadde utsatt henne for vold gjennom hele ekteskapet og tidvis også utøvd direkte vold mot barna deres. På et tidspunkt truet han med å drepe henne og barna, og hun tok dem med seg til krisesenteret. I henhold til vanlig prosedyre sendte krisesenteret bekymringsmelding til barnevernstjenesten, men saksbehandleren der trodde ikke på at det hadde vært vold.⁹

Med krisesenterets hjelp klarte Camilla å bryte ut av det voldelige samlivet. Etter bruddet havnet hun og eksmannen i en foreldretvist som gikk flere runder i retten, først i saksforberedende møter der det ble bestemt at barna skulle bo fast hos Camilla og eksmannen skulle ha samvær. Hun var svært bekymret for hvordan barna hadde det hos faren, og etter hvert fortalte de om vold og sinneutbrudd. Etter oppfordring fra krisesenteret anmeldte hun eksmannen, men anmeldelsen ble raskt henlagt av politiet. Da eksmannen fikk vite om henleggelsen, stevnet han henne på nytt i foreldretvisten med krav om mer tid med barna. Retten oppnevnte en sakkyndig psykolog som vurderte at Camillas påstander om vold var forsøk på å sverte eksmannen og at hun stoppet samvær uten grunn. I den påfølgende rettssaken bestemte tingretten at barna skulle bo fast hos faren mens Camilla fikk samvær, fordi hun ble ansett som konflikt drivende til skade for barna. Beslutningsgrunnlaget var den sakkyndiges rapport og barnevernstjenestens vitnemål.

Camilla anket avgjørelsen til lagmannsretten. Hun forteller at den nye sakkyndige sluttet seg til den forrige vurdering; at barna burde bo hos faren og hans nye samboer. Sakkyndigrapporten la til grunn at den

9 I dag er det vanlig å bruke «kontaktperson» om det som tidligere var «saksbehandler» i barnevernstjenesten. Vi har valgt å bruke saksbehandler gjennomgående.

påståtte volden ikke var relevant fordi straffesaken var henlagt, og Camilla ble igjen framstilt som konflikt drivende og beskyldt for foreldrefremmedgjøring – at barnas motstand mot å ha samvær med faren skyldtes negativ påvirkning fra henne. Barnevernstjenestens vitnemål gikk ut på det samme. Lagmannsretten hadde imidlertid en annen oppfatning, forteller Camilla: «For første gang traff vi dommere som var opptatt av historikken. For de sa at «vi kan ikke ta volden ut av bildet når volden er grunnlaget for avgjørelsene hun har tatt». Og det var så deilig!»

Camillas advokat hadde lagt ved noen av eksmannens truende e-poster i saksdokumentene. Disse hadde tidligere blitt avvist av de sakkyndige, som «mors forsøk på å sverte far». Lagmannsretten mente derimot at de var relevante for saken. Gjennom dommernes spørsmål til den sakkyndige og til barnevernstjenestens saksbehandler kom det dessuten fram at begge i stor grad hadde basert seg på informasjon fra barnas far. Camilla utdyper:

Etter de to timene med tortur [sakkyndiges vitnemål], så åpner dommeren med å si «Hvordan kan dere si at det er konflikt drivende atferd å beskytte barna sine mot vold når de forteller om det? [...] bør ikke en mor beskytte barna sine inntil saken er tilstrekkelig belyst?» Og det snudde jo hele saken på en femøring, fordi hele [sakkyndig]rapporten var grunnlagt på at jeg er konflikt drivende. Og når dommerne sier at «vi anser ikke mor som konflikt drivende», da falt jo hele rapporten sammen.

Retten oppfordret Camilla og eksmannen til å inngå forlik, og hun gikk under sterk tvil med på delt bosted («50–50»). Hun ønsket egentlig at barna skulle bo fast hos henne og ha samvær med tilsyn, men retten mente det var lav sannsynlighet for mer vold fra farens side. Advokaten hennes la vekt på at hun ved en delt løsning ville slippe flere stevninger fra eksmannen, og at han ville bli holdt ansvarlig for sin del av omsorgsarbeidet.

Hensikten med denne forenklede beskrivelsen av Camillas systemerfaringer er å få fram hva det innebærer for en voldsutsatt mor at foreldretvisten behandles i en konfliktinnramming, til forskjell fra en voldsinnramming. Som vi ser, ble Camillas forsøk på å fortelle om eksmannens vold i de første rettsrundene dels avvist som noe som tilhørte fortiden og dermed var irrelevant for saken, dels ble det tolket som bevisste forsøk på å svekke hans posisjon i tvisten. Vi gjenkjenner sentrale elementer i konflikt- og forsoningsmodellen der foreldrene skal legge bort konflikter og problemer, og konsentrere seg om samarbeidet framover, til barnets beste. Dette går igjen i de intervjuede mødrenes erfaringer. For eksempel hadde en kvinne

fått råd fra sin advokat om ikke å snakke om volden i de saksforberedende møtene: «Når det er en samværssak, så er det framover vi skal se. Så fortida spilte ingen rolle.»

I Camillas tilfelle dominerte konfliktinnrammingen i første del av foreldretvistsaken, mens det snudde i lagmannsretten. Her møtte Camilla dommere som vurderte at volden var relevant og som spurte henne ut om hvordan samlivet med eksmannen var for henne og barna. Retten *introduserte en voldsinnramming* som gjorde det mulig for Camilla å fortelle om volden uten at det ble oppfattet som strategiske forsøk på sverte eksmannen. Det som så langt ble tolket som konflikt driv og sabotasje innen konfliktinnrammingen, ble nå tolket som bekymring og beskyttelse. Som Camilla sier hadde sakkyndige og tingretten tatt volden «ut av bildet», mens lagmannsretten «setter» volden «inn» i bildet, eller med våre metaforer: Når innrammingen skifter, ser bildet annerledes ut.

Konfliktinnrammingens dominans i de andre systemene

Som nevnt er det ofte tilfelle at saker går parallelt, så også i Camillas tilfelle. Barnevernssystemet kom inn da krisesenteret i samråd med henne sendte bekymringsmelding, og straffesystemet ble trukket inn da Camilla i flere omganger anmeldte eksmannen, blant annet etter oppfordring fra krisesenteret. I det følgende er vi opptatt av hvordan konfliktinnrammingen får dominans i mødrenes kontakt med de to andre systemene.

Direkte dominans: Systemene viker eller overtar

I flere tilfeller opplevde kvinnene at det de fortalte om vold ble oppfattet som en påstand som tilhørte en konflikt mellom foreldrene, og at det ble sett på som et anliggende mellom de voksne. Barnevernstjenesten oppfattet da konflikten som noe de ikke skulle ta stilling til, eller la seg bruke i, og de nøyet seg med å henvise kvinnen til å engasjere advokat og kontakte familievernnet. Disse mødrene fortalte at saksbehandler ikke ville gi råd om foreldretvisten, antakelig fordi de mente at barnevernstjenesten skal holde seg unna saker etter barneloven. En av mødrene som selv jobbet i barnevernstjenesten mente at flere fortsatt hadde den innstillingen – at «samværssaker» var familievernkontorets ansvar: «Så det skulle ikke barnevernstjenesten gå inn i, i det hele tatt. Og vi skulle i hvert fall ikke ta parti.

Vi skulle være veldig nøytrale.» Selv fikk hun kontakt med barnevernet etter samlivsbrudd med barnas far som hadde utsatt henne for psykisk vold. Barna fortalte om sinne og noe vold fra far på samvær, og hun ba om råd og hjelp til å beskytte dem. Hun opplevde at saksbehandlerne ble «veike og tafatte», og hun beskrev sin egen situasjon som «veldig ensom». Som mor ble hun nå møtt med en tilnærming som hun selv hadde møtt andre mødre med: «Da må du ta grep etter lov om barn og foreldre.»¹⁰ Vi forstår denne tilnærmingmåten som at barnevernstjenesten *viker tilbake* for foreldretvistssystemet, og at konfliktinnrammingen som følge av dette får direkte dominans.

En annen form for dominans er at barnevernstjenesten, i stedet for å vike tilbake, håndterer saken mer aktivt som en foreldrekonflikt i en konfliktinnramming. Som nevnt ble ikke Camilla trodd av barnevernstjenesten da hun fortalte om mannens vold. Hun oppfattet at de i stedet aksepterte mannens versjon, om at hun forsøkte å sverte ham i den pågående foreldretvisten. Flere av mødrene har, som Camilla, opplevd at barnevernstjenesten behandlet saken som høykonflikt, og det de beskriver har klare fellestrekk med konflikt- og forsoningsmodellen. Typisk er at saksbehandler behandler foreldrene som likestilte i konflikten og ikke ønsker å høre om konfliktstoff eller hvordan samlivet har vært. De ser det som sin oppgave å få foreldrene til å forstå hvor skadelig konflikten er for barnet, for så å legge den bak seg og fokusere på samarbeidet framover (Bredal & Stefansen, 2022). Som en av informantene uttrykte det: «Det har vært 'her og nå-situasjon' de har snakket om. Vi skal ikke snakke om gamle konflikter og sånt, for det er ikke relevant, har jeg forstått.» Når det gjelder hjelpetiltak, blir foreldrene bedt om å gå på familievernets kurs for å lære å samarbeide, eller de får lignende veiledning fra barnevernet. Denne håndteringsmåten forstår vi som at barnevernstjenesten *overtar* foreldretvistssystemets konfliktinnramming.

Konfliktinnrammingen kan også få direkte dominans i straffesystemet. Flere av mødrene hadde anmeldt barnas far for vold. Som Camilla, opplevde de fleste at anmeldelsen ble henlagt ganske raskt, gjerne uten at andre enn hun og eksmannen ble avhørt. For en kvinne som anmeldte eksmannen for psykisk vold mot seg og sønnen kom henleggelsen etter to uker. Hun var overbevist om at politiet var påvirket av at hun og eksmannen var i en foreldretvist. En tidligere politikvinne hadde forklart henne at politiet ikke vil «bli brukt i barnefordelingssaker»: «at når foreldre gjør som meg

---

10 Denne casen er også beskrevet i Bredal et al. (2023).

... mødre da, typisk, som anmelder vold og er så *på* for å få politiet til å etterforske, så trekker de seg tilbake.» Ifølge en annen informant hadde politiet sagt til henne at «vi er ikke barnefordelingsadvokater».

Forekomsten av en foreldretvist kan altså medføre at politiet trekker seg tilbake – de vil ikke ta stilling, fordi de risikerer å «bli brukt» i konflikten, som vi så at også Aas (2009) fant i sin forskning. Slik vi oppfatter det, innebærer dette at politiet *viker* for foreldretvistssystemets konfliktinnramming – de henlegger anmeldelsen raskere *fordi* det er pågår en foreldretvist og dermed per definisjon en konflikt.

En annen måte å forstå politiets håndtering, er at de ikke «bare» viker for en konfliktinnramming, men *overtar* den. Flere av mødrene vi har intervjuet var overbevist om at politiet ikke tok deres forklaring om vold alvorlig, og at de i stedet trodde på eksmannen, som hevdet at anmeldelsen var grunnløs og et forsøk på å sverte ham i foreldretvisten. Her ser vi paralleller til det Aas (2009, 2013, 2014) finner i sine politistudier, der en pågående foreldretvist kunne bidra til at kvinners troverdighet ble trukket i tvil, og anmeldelsen ble vurdert som en strategisk manøver fra kvinnens side. Når vi beskriver dette som at straffesystemet *overtar* foreldresystemets konfliktinnramming, sikter vi til at politiets vurdering av kvinnens troverdighet påvirkes av at saken defineres som en konflikt. Det er ikke politiets egen etterforskning som tilsier at hun ikke er troverdig, men en forestilling om at mødre har vikarierende motiver for å anmelde sine eksmenn under en foreldretvist.¹¹

Indirekte dominans: Konfliktinnrammingen som latent risikofaktor

Når vi nå går over til å se på konfliktinnrammingens indirekte dominans på håndteringen i barnevernssystemet, skal vi bruke Ninas historie som eksempel. Hun og ektemannen hadde en sønn sammen som både hadde levd med farens vold mot moren og vært utsatt for direkte vold fra ham. Da Nina og sønnen flyttet til krisesenteret, ble barnevernstjenesten involvert. Etter en samtale med gutten anmeldte barnevernstjenesten faren for vold mot ham og moren. I foreldretvisten som fulgte etter bruddet var den sakkyndige kritisk til farens omsorgsevner, og retten bestemte at sønnen

11 Det er viktig å nevne at selv om politiet skulle finne kvinnens fortelling om vold troverdig, kan foreldretvistsaken i seg selv gjøre straffesaken vanskelig å bevisføre fram til fellende dom. En forsvarer vil gjerne fremme påstand om vikarierende motiver hos fornærmede, noe som igjen gjør det vanskelig for påtalemyndigheten å oppfylle det strenge beviskravet som kreves i straffesaker.

skulle ha fast bosted hos Nina og noe samvær med faren. Straffesaken var fortsatt pågående på dette tidspunktet, men retten vurderte at volden var sannsynliggjort.

Foreldretvisten ble altså håndtert i en voldsinnramming, og det samme gjaldt for barnevernstjenestens behandling av saken, som blant annet var basert på sakkyndigrapporten fra foreldretvisten og samtaler med gutten. Barnevernstjenesten rådet Nina til å stoppe samvær og reise ny foreldretvistsak for å beskytte sønnen, men Nina turte ikke trosse rettens beslutning. Hun hadde opplevd eksmannens sinne og trusler de få gangene hun lot sønnen slippe samvær, og hatt politifolk på døra som sa at hun måtte gjennomføre det retten hadde bestemt. En dag fikk hun et brev fra barnevernstjenesten. Der sto det at de vurderte at gutten var godt ivaretatt hos Nina, men at de var alvorlig bekymret for psykisk vold fra faren. Nina måtte derfor «ta grep» for å stoppe samvær. Videre sto det: «Hvis mor unnlater å ta et slikt grep vil barnevernstjenesten bli bekymret for mors omsorgsevne og måten hun unnlater å skjerme gutten fra sin far, og en omsorgsovertakelse vil bli vurdert for å sikre gutten en god utvikling.»

Nina ble først sjokkert og redd da hun leste trusselen om omsorgsovertakelse, men saksbehandleren forklarte at brevet var ment som en støtte til henne i foreldretvisten.¹² Advokaten advarte henne imidlertid mot å innfri kravet om samværsstopp uten en rettslig kjennelse. Særlig hvis straffesaken ble henlagt, risikerte hun at eksmannen gikk til ny sak etter barneloven og framstilte henne som samværs sabotør. Det ville være til stor skade i foreldretvisten, framholdt advokaten. På den andre side, hvis hun ikke imøtekom barnevernstjenestens krav nå, risikerte hun at de anklaget henne for beskyttelsessvikt. Sammen med advokaten fant hun i stedet en løsning som innebar at hun og sønnen flyttet til en annen del av landet.

I Ninas tilfelle ble altså en voldsinnramming lagt til grunn både i foreldretvistssystemet og barnevernssystemet. Hun måtte likevel forholde seg til en latent risiko for at konfliktinnrammingens dominans kunne slå inn i nye runder i foreldretvisten, og spesielt hvis straffesaken endte med frifinnelse.¹³ Konfliktinnrammingen påvirker med andre ord Ninas manøvrering i barnevernssystemet gjennom det vi her kaller indirekte dominans.

12 Vi ser at barnevernstjenesten her har fulgt retningslinjene i veileder om forholdet mellom barneloven og barneloven (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, 2013) ved å framsette krav om samværsstopp skriftlig.

13 Straffesaken endte med fengselsdom, og eksmannen ble senere fradømt foreldreansvaret.

En annen variant av konfliktinnrammingens indirekte dominans handler om mødrenes manøvrering i straffesystemet, nærmere bestemt vurderinger rundt hvorvidt de skal anmelde eksmannen for vold, slik de oppfordres til i mange sammenhenger. En anmeldelse kan svekke kvinnens posisjon i foreldretvisten dersom retten oppfatter anmeldelsen som et bevisst forsøk på å sverte mannen på feilaktig grunnlag, altså innenfor en konfliktinnramming. Noen av mødrene fortalte da også at dette var årsaken til at de *ikke* anmeldte, fordi de forventet at politiet ville henlegge og at mannen ville bruke det mot dem i foreldretvisten. Enkelte hadde blitt direkte frarådet å anmelde av sin advokat, mens for andre var det eksmannens advarsler som holdt dem tilbake, slik denne kvinnen forklarte:

Vi var jo i barnefordelingssak ganske fort, og da turte jeg ikke gå til politiet lenger, fordi så fort jeg er hos politiet så sier han at jeg bare gjør det for å sverte han i barnefordelingssaken. Den har jeg fått høre en del.

Slik strategisk tilpasning til foreldretvistssystemets konfliktinnramming vil kunne få konsekvenser i straffesystemet, for eksempel hvis den utsatte senere ønsker å anmelde volden, fordi kvinnen da raskt blir møtt med et spørsmål om hvorfor hun ikke har anmeldt tidligere.

Avsluttende diskusjon

Framstillingen over har vist at konfliktinnrammingen på ulike måter blir dominerende både i foreldretvistssystemet og i barneverns- og straffesystemet. Den intersystemiske dominansen kan være direkte, gjennom at de sistnevnte systemene viker for eller overtar konfliktinnrammingen, eller indirekte, ved at den voldsutsatte morens manøvrering i barneverns- og straffesystemet må ta høyde for at konfliktinnrammingen dominerer i foreldretvistssystemet. Vi har også sett hva som skiller en konfliktinnramming fra en voldsinnramming, og hvilke konkrete konsekvenser innramming kan ha for voldsutsatte mødre. I denne avsluttende diskusjonen drøfter vi først hvordan implikasjoner av konfliktinnrammingens dominans kan forstås i lys av begrepet fortsettelsesvold. Dernest er vi opptatt av selve dominansen: Hvilke forhold kan forklare at konfliktinnrammingen får en så dominerende stilling?

Konfliktinnramming og fortsettelsesvold

Bjørnholt skiller som nevnt mellom *systemfasilitert* og *systemisk fortsettelsesvold*, hvor førstnevnte gjelder voldsutøverens strategiske bruk av hjelpe- og rettsapparat for å fortsette volden og kontrollen, mens i sistnevnte bidrar systemet til at volden og kontrollen fortsetter uten at utøveren direkte står bak (Bjørnholt, 2024).

Det er åpenbart i voldsutøverens interesse at foreldrerelasjonen behandles som en likeverdig konflikt der vold ikke er relevant, og der fremadrettede og samarbeidsvillige parter favoriseres. Dette er en viktig begrunnelse for at saker med påstand om vold skal unntas fra konflikt- og forsoningsmodellen. Flere har påpekt at modellen *tilslører* maktforskjeller og voldsutøvelse i foreldrerelasjonen (Nylund, 2012). For eksempel peker Haugli og Nordhelle (2014, s. 96) på faren for at sakkyndige «blir blendet» av foreldre som framstår som samarbeidsvillige, og Nordhelle beskriver flere eksempler på dette i sin bok om manipulasjon (Nordhelle, 2009). Mødrene i vår studie fortalte om eksmenn som bevisst framstilte relasjonen mellom dem som en konflikt, der mannen framsto som samarbeidsvillig og konstruktiv, mens kvinnen ble sett på som psykisk ustabil og konfliktorientert. Når voldsutøveren på denne måten lykkes i å mobilisere og utnytte konfliktinnrammingen, vil det være et eksempel på *systemfasilitert fortsettelsesvold* (Bjørnholt, 2024).

I det følgende skal vi imidlertid konsentrere oss om hvordan systemenes bruk av konfliktinnrammingen i seg selv kan bidra til fortsettelsesvold, uavhengig av voldsutøverens strategiske framferd – altså den systemiske volden. Her er vi inspirert av Frickers (2007) begrep *epistemisk urett*, som sikter til hvordan visse grupper mangler kollektive epistemiske ressurser – forståelsesmåter, ordforråd, begreper – som gjør det mulig å forstå og formidle sin egen virkelighet. Et av Frickers eksempler er når seksualiserte kommentarer og berøring fra overordnede i mange miljøer kun var mulig å snakke om som «flørting», før metoo-kampanjen etablerte et språk for seksuell trakassering. I vår sammenheng handler ikke uretten om et generelt fravær av språk og forståelsesramme. Voldsinnrammingen finnes i alle systemene, blant annet som «saker uegnet for mekling» i foreldretvistssystemet, og det er altså mulig å fortelle om vold i en foreldretvist. Snarere består den epistemiske uretten i at voldsutsatte foreldre ikke får tilgang til voldsinnrammingen, når konflikt- og forsoningsmodellen legges til grunn.

Dette innebærer, for det første, at den voldsutsatte forelder ikke tillates å fortelle om – eller med Frickers ord, bli fortellere/bærere av kunnskap om – vold. Og, for det andre, at de risikerer skade dersom de likevel forsøker å fortelle om vold.

Dotson (2011) skriver om utrygge og risikable vitnesbyrd som et aspekt ved epistemisk urett. For mødrene i vår studie er det å fortelle om vold i en konfliktinnramming *utrygt* fordi det kan bli misforstått, og *risikabelt* fordi slik misforståelse kan medføre skade. Det er flere eksempler, som blant annet Camillas, på at mødre som forsøker å fortelle om volden i en konfliktinnramming, kommer *dårligere* ut av foreldretvisten enn om de hadde tiet – slik flere sier at advokaten deres råder dem til. I stedet for å bli forstått som fortellere om vold, blir de forstått som svertere og konflikt drivere, noe som direkte svekker deres posisjon. Mødrenes tilpasning kan forstås som det Dotson kaller «kvalt vitnesbyrd» (*testimonial smothering*), når man begrenser sitt vitnesbyrd på grunn av risiko for å bli misforstått eller skadet.

Vi vil understreke at det å behandle en sak i en voldsinnramming ikke er det samme som å ta for gitt at påstander om vold er sanne, eller at den som forteller om vold automatisk anses som troverdig. Snarere handler det om å *gjøre det mulig å fortelle* noe som *kan* vurderes som sant eller usant, og som *kan* vurderes som troverdig. Den systemiske fortsettelsesvolden handler altså om at den voldsutsatte forelder fratras *muligheten* til å bli trodd, gjennom måten saken innrammes på. Konfliktinnrammingen er en helt legitim måte å behandle foreldretvister på, men når den legges til grunn uten å sikre denne muligheten, blir den virksom i systemisk fortsettelsesvold.

Hvorfor dominans?

Flere trekk ved foreldretvistssystemet kan underbygge at konfliktinnrammingen tar dominans, blant annet psykologiens stilling innenfor dette systemet. Det er betegnende når det i Domstolsadministrasjonens veileder heter at foreldretvister er preget av «mye psykologi og lite juss», spesielt i saksforberedende møter.¹⁴ Konflikt- og forsoningsmodellen er i stor grad tuftet på psykologisk teori, og nærmere bestemt den systemiske

14 Sitatet er hentet fra Dommerforeningens høringsuttalelse til rapport fra arbeidsgruppe nedsatt av Domstoladministrasjonen «Fremtidens dommerfullmektigordning» av 23. januar 2023.

retningen innen familierapi, som vi har beskrevet tidligere (Koch, 2000; Torvik, 2019).

Det er for øvrig en internasjonal trend (Koulu, 2015; Mustasaari, 2024; Nylund et al., 2018) at behandlingen av familierettslige tvister i økende grad bygger på det Koulu (2015) kaller «en forhandlingsbasert modell for regulering av familier». Det er et ønske at tvister om eiendom, skifte og barn skal løses utenfor domstolene, i mekling som forutsetter partsautonomi. Mustasaari (2024, s. 180) beskriver dette som «en spesifikk styringsform [*welfare governmentality*] som former individer til lydige og forhandlende subjekter, som kan læres opp til å løse sine konflikter på en harmonisk måte og dermed styre seg selv» (vår oversettelse). I en studie av voldsutsatte kvinners erfaringer viser Mustasaari hvordan dette forhandlings- og forliksidealet ekskluderer vold fra familierettslige oppgjør: «Volden usynliggjøres ettersom partene blir bedt om å legge fortiden bak seg og starte på nytt til barnets beste» (Mustasaari, 2024, s. 180, vår oversettelse). Hun beskriver denne usynliggjøringen som et strukturelt trekk ved familieretten; en epistemisk andregjøring, der visse subjekters – her, voldsutsatte foreldres – erfaringer gjøres rettslig irrelevant.¹⁵

En annen delforklaring kan knyttes til den generelle samfunnsutviklingen i retning av å legge stor vekt på likestilt foreldreskap (jf. Barne- og familiedepartementet, 2024). Bjørnholt (2021, 2024) viser til at samfunnsutviklingen i retning av en sterkere forventning om likedeling av foreldreskapet bidrar til at voldsutsatte mødre pålegges ansvar for å tilrettelegge for kontakt mellom voldsutøver og barn, ofte med store personlige omkostninger som resultat. Dersom mødrene ikke tilrettelegger for samvær, risikerer de å beskyldes for samværsabotasje (Bjørnholt, 2024; Breivik & Mevik, 2012).

Et tredje element er den generelt økende oppmerksomheten rundt foreldrekonflikters negative konsekvenser for barna. Dette er ofte assosiert med begrepet høykonflikt som er på sterk framvekst i hjelpeapparatet. Bertelsen og Kopperud (2024) undersøker hvordan barnevernstjenestens og familievernets definisjon av en sak som høykonflikt innebærer en spesifikk form for sosial organisering og styring av hva barn, foreldre og profesjonelle gjør og kan gjøre i saken. Basert på intervjudata fra foreldre og ansatte i de to tjenestene, finner de at årsakene til konflikten og bekymringene som er knyttet til disse, som for eksempel vold og rus, har en tendens til å

---

¹⁵ Mustasaari viser til at partnervold i foreldrerelasjonen i prinsippet skal gjøre at saken unntas fra mekling, som i Norge, men at dette ikke alltid fungerer i praksis (2024, s. 178).

forsvinne i de profesjonelles håndtering. Oppmerksomheten er i stedet på at konflikten som sådan er skadelig for barnet.

En siste forklaring handler om hvordan voldssaker er definert i konflikt- og forsoningsmodellen. Vi har tidligere nevnt at modellen ikke skal brukes der det er påstand om eller bekymring for vold, og at fortidig vold skal inngå i vurderingen av voldsutøvers framtidige omsorgsevner. Dette innebærer at voldssakene er definert som unntakstilfeller. Dermed skapes det et inntrykk av at saker med vold er sjeldne, et inntrykk som ytterligere forsterkes av at det ikke er etablert prosedyrer for screening og håndtering av slike saker.¹⁶ Samtidig vet vi at mange av foreldretvistene som når fram til rettsapparatet omfatter påstander om vold. Det synes altså mer nærliggende å definere voldssaker som et typetilfelle av de foreldretvistene som rettsapparatet befatter seg med. Så lenge voldssaker blir forstått som unntak, vil voldsinnrammingen være marginalisert.

Vår egen og andres studier viser for øvrig at prinsippet om at saker om vold skal unntas fra mekling ikke nødvendigvis følges i praksis. Hvor vanlig det er at saker med påstand om vold behandles etter konflikt- og forsoningsmodellen, må undersøkes i større studier.

Konklusjon

Det er altså forhold ved familierettens system og kunnskapsgrunnlag, understøttet av mer generelle samfunnstrekk, som kan bidra til å forklare konfliktinnrammingens sterke gjennomslagskraft. Kunnskap om hva som ligger bak denne dominansen, og hva den fører til, er viktige elementer i forståelsen av systemfasilitert og systemisk fortsettelsesvold. Når en konfliktinnramming legges til grunn der det har vært et alvorlig voldsregime og maktskjevhet, bidrar den til at voldsutøvers makt *oppretholdes*. Dersom systemet i tillegg ser den voldsutsatte partens utsagn om vold som et bevisst forsøk på å sverte motparten, er konsekvensen ikke «bare» at maktrelasjonen opprettholdes, men at den *forsterkes* i favør av voldsutøveren.

Så lenge konfliktinnrammingen har en så dominerende stilling, kan det være risikabelt for en voldsutsatt forelder å fortelle om vold ikke bare i foreldretvistene, men også i barneverns- og straffesakssystemet.

---

16 Et viktig unntak er heftet «Barnefordelingssaker der det er påstander om vold (Q-1144) Psykologfaglig informasjon til dommere, advokater og sakkyndige» (Barne- og likestillingsdepartementet, 2008). Denne publikasjonen har imidlertid kun status som informasjonshefte og er lite kjent. Domstolsadministrasjonens veileder henviser ikke til heftet.

Forfatterbiografier

Anja Bredal er forsker II ved Velferdsforskningsinstituttet NOVA på OsloMet – storbyuniversitetet med ph.d. i sosiologi fra Universitetet i Oslo (2004). Hennes forskningsfelt er vold i nære relasjoner i et mangfoldsperspektiv, inkludert studier av tjeneste- og rettsapparatets håndtering av volden. Hun sitter i ledelsen for Voldsprogrammet ved NOVA og er medlem av Partnerdrapskommisjonen.

Elisiv Bakketeig er forsker I ved Velferdsforskningsinstituttet NOVA på OsloMet – storbyuniversitetet, hun er cand. jur. (1992) og dr. philos. (2000) fra Universitetet i Oslo. Bakketeig har forsket på ulike sider ved hjelpe- og rettsapparatets håndtering av vold og overgrep i en årrekke. Ett sentralt interesseområde har vært hvordan tjenester samarbeider og mulige utilsiktede implikasjoner av slikt samarbeid. Bakketeig har blant annet drevet utstrakt forskning på barnehusmodellen – en modell for tverrfaglig og samlokalisert arbeid i saker om vold og overgrep mot barn og særlig sårbare voksne. Hun har vært en del av Voldsprogrammet ved NOVA siden programmets oppstart i 2014.

Referanser

- Andersen, S. R. & Lorås, L. (2019). *Den historiske utviklingen av familierapien som fagfelt* (VID-rapport 2019/4). VID vitenskapelige høyskole; NOU 2019: 20 [Vedlegg].
- Bakketeig, E. & Dullum, J. (2023). Påtalemonstre i familievoldssaker. *Tidsskrift for strafferett*, 23(2), 102–127. <https://doi.org/10.18261/strafferett.23.2.1>
- Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet. (2013). *Forholdet mellom barnevernloven og barneloven. Barnevernstjenestens rolle der foreldrenes konflikter går ut over barnets omsorgssituasjon* [Veileder]. <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/skjema/bua/rapportering20barnevern/veileder.forholdet.mellom.barneloven.og.barnevernloven.pdf>
- Barnelova. (1981). *Lov om barn og foreldre* (LOV-1981-04-08-7). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/1981-04-08-7>
- Barne- og familiedepartementet. (2004). *Om saksbehandlingsregler i barnefordelingssaker for domstolene og høring av barn* [Veileder Q-15/2004]. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/om-saksbehandlingsregler-i-barnefordelin/id88086/>
- Barne- og familiedepartementet. (2024). *Høringsnotat: Forslag til endringer i barneloven mv. – likestilt foreldreskap og felles omsorg for barn etter samlivsbrudd*. <https://www.regjeringen.no/contentassets/f750f142b1a9473fba4a89c0777ec1d4/horingsnotat-ny-barnelov-likestilt-foreldreskap-og-felles-omsorg-for-barn-etter-samlivsbrudd.pdf>
- Barne- og likestillingsdepartementet. (2006). *Veileder om barnevernets rolle ved mistanke om overgrep under samvær* [Veileder Q-1121B]. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/veileder-om-barnevernets-rolle-ved-mista/id88469/>
- Barne- og likestillingsdepartementet. (2008). *Barnefordelingssaker der det er påstander om vold* [Informasjonshefte Q-1144 B]. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/barnefordelingssaker-der-det-er-pastande/id516391/>

- Barnevernsloven. (2021). *Lov om barnevern* (LOV-2021-06-18-97). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/2021-06-18-97>
- Bernt, C. (2018). Custody mediation in Norwegian courts: A conglomeration of roles and processes. I A. Nylund, K. Ervasti & L. Adrian (Red.), *Nordic mediation research* (s. 105–132). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-73019-6_7
- Bertelsen, B. & Kopperud, E. (2024). Foreldrekonflikter og offentlige tjenester – et samspill? I E. Syrstad & A. K. Flacké (Red.), *Konflikt: Forståelse og håndtering i møte med familier* (s. 103–124). Fagbokforlaget.
- Bjørnholt, M. (2021). I skyggen av likestillingen – voldsutsatte mødre i Norge. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 5(6), 1–18. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2021-06-04>
- Bjørnholt, M. (2024). Fortsettelsesvold etter samlivsbrudd. Konsekvenser for mødres helse og livskvalitet. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 27(1), 1–15. <https://doi.org/10.18261/tfv.27.1.1>
- Bredal, A., Kojan, B. H., Nilsen, M., Skrove, G., Storhaug, A. S. & Øverlien, C. (2023). *Barnevernstjenestens arbeid med vold og overgrep* (NOVA-rapport 16/23). <https://hdl.handle.net/11250/3120615>
- Bredal, A. & Stefansen, K. (2022). Vold eller foreldrekonflikt? Voldsutsatte mødres erfaringer med barnevernstjenesten etter samlivsbrudd. *Tidsskriftet Norges Barnevern*, 99(2–3), 130–147. <https://doi.org/10.18261/tnb.99.2-3.5>
- Breivik, F. L. & Mevik, K. (2012). *Barnefordeling i domstolen. Når barnets beste blir barnets verste*. Universitetsforlaget.
- Dittman, S., Larsen, L. & Holt, T. (2021). Foreldre underrapporterer konflikter og utfordringer i forkant av mekling. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 58(9), 766–775. <https://doi.org/10.52734/3WfR437s>
- Domstolsadministrasjonen. (2023). *Nasjonal veileder for behandling av foreldretvister. Versjon 3.0*. <https://www.domstol.no/globalassets/da/veiledere-og-rapporter/barn/nasjonal-veileder-foreldretvister-versjon-3.0.pdf>
- Dotson, K. (2011). Tracking epistemic violence, tracking practices of silencing. *Hypatia*, 26(2), 236–257. <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2011.01177.x>
- Ekteskapsloven. (1991). *Lov om ekteskap* (LOV-1991-07-04-47). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/1991-07-04-47>
- Fricker, M. (2007) *Epistemic injustice: Power and the ethics of knowing*. Oxford Academic <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198237907.001.0001>
- Haugli, T. (2011). Bosted og samlet foreldrekontakt – betyr størst og mest det samme som best? *Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål*, 9(1), 38–55. <https://doi.org/10.18261/ISSN0809-9553-2011-01-0>
- Haugli, T. & Nordhelle, G. (2014). Sikker i sin sak? Om barn, sakkyndighet og rettssikkerhet. *Lov og Rett*, 53(2), 89–108. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3061-2014-02-04>
- Hester, M. (2011). The three planet model: Towards an understanding of contradictions in approaches to women and children's safety in contexts of domestic violence. *The British Journal of Social Work*, 41(5), 837–853. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcr095>
- Jevne, K. S. & Ulvik, O. S. (2012). Grensearbeid: Barnevernets møte med foreldrekonfliktsaker. *Fontene forskning*, 5(2), 18–32.
- Katz, E., Nikupeteri, A. & Laitinen, M. (2020). When coercive control continues to harm children: Post-separation fathering, stalking and domestic violence. *Child Abuse Review*, 29(4), 310–324. <https://doi.org/10.1002/car.2611>
- Koch, K. (2008). *Evaluering av saksbehandlingsreglene for domstolene i barneloven – saker om foreldres ansvar, fast bosted og samvær*. Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet.
- Koulu, S. (2015). Towards a negotiatory ideal? Contractualization of family law in Finland. I F. Swennen (Red.), *Contractualisation of family law – global perspectives* (s. 193–215). Springer.
- Lapierre, S. (2021). Mothering in the context of violence. I J. Devaney, C. Bradbury-Jones, R. J. Macy, C. Øverlien & s. Holt (Red.), *The Routledge international handbook of domestic violence and abuse* (s. 462–477). Routledge.

- Miller, S. L. & Smolter, N. L. (2011). «Paper abuse»: When all else fails, batterers use procedural stalking. *Violence Against Women*, 17(5), 637–650. <https://doi.org/10.1177/1077801211407290>
- Mustasaari, S. (2024). «We are here to put the past behind us»: Violence and welfare governmentality in Finnish family law. *Journal of Social Welfare and Family Law*, 46(2), 167–186. <https://doi.org/10.1080/09649069.2024.2345478>
- Neumann, C. B. (2017). Kroppsliggjorte omsorgspraksiser på institusjon. *Tidsskriftet Norges Barnevern*, 94(2), 96–109. <https://doi.org/10.18261/issn.1891-1838-2017-02-03>
- Nordhelle, G. (2009). *Manipulasjon – forståelse og håndtering*. Gyldendal Akademisk.
- Nylund, A. (2012). Barnefordelingssaker og «familier med høyt konfliktnivå». *Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål*, 10(3–4), 215–235. <https://doi.org/10.18261/ISSN0809-9553-2012-03-04-06>
- Nylund, A., Ervasti, K. & Adrian, L. (Red.). (2018). *Nordic mediation research*. https://doi.org/10.1007/978-3-319-73019-6_7
- Ot.prp. nr. 103 (2004–2005). *Om lov om endringer i barnelova mv. (omfang av samvær, styrking av meklingsordningen, tiltak for å beskytte barn mot overgrep, foreldresansvar etter dødsfall, tilbakebetaling av barnebidrag mv.)*. Barne- og familiedepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/otprp-nr-103-2004-2005-/id401128/>
- Piippo, S., Notko, M., Husso, M. & Anand, J. C. (2022). Framing social work discourses of violence against women. Insights from Finland and India. *Affilia*, 37(3), 487–504. <https://doi.org/10.1177/08861099211040906>
- Prop. 85 L (2012–2013). *Endringer i barnelova (barneperspektivet i foreldretviser)*. Barne- og familiedepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop-85-l-20122013/id720054/>
- Rosten, M., Øverli, I. T. & Gundersen, T. (2020). *Truffet av volden. Familievernets arbeid med vold i nære relasjoner* (NOVA-rapport 2020/7). OsloMet. <http://hdl.handle.net/20.500.12199/5928>
- Rønbeck, K. (2004). Fra konflikt til forsoning. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 41(4), 275–281. <https://doi.org/10.52734/>
- Skjorten, K. (2016). Normer i endring. Barns rettigheter og domstolspraksis i foreldretviser med påstander om vold. I R. Førde, M. Kjelland & U. Stridbeck (Red.), *Cand.mag., cand.med., cand.jur., cand.alt. Festskrift til Aslak Syse* (s. 421–434). Gyldendal Juridisk.
- Stang, E. G. (2013). Når vi ikke får gehør i rettsapparatet, har vi tapt på vegne av barnet. I Ø. Rasmussen & K. H. Søvig (Red.), *Undring og erkjennelse. Festskrift til Jan Fridthjof Bernt 70 år* (s. 665–678). Fagbokforlaget.
- Sudland, C. (2020). Challenges and dilemmas working with high-conflict families in child protection casework. *Child & Family Social Work*, 25(2), 248–255. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/cfs.12680>
- Torvik, E. (2019). *Sakkyndigvurderinger i foreldretviser. Forståelser av omsorg, foreldreskap og utviklingsbetingelser* [Hovedoppgave, Universitetet i Oslo]. DUO vitenarkiv. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-71898>
- Torvik, E. & Andenæs, A. (2024). En analyse av sakkyndigvurderinger i foreldretviser. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 61(9), 589–597. <https://doi.org/10.52734/GZAB6740>
- Viblemo, T. E., Tobro, M., Knutsen, V. S., Olsen, L. O., Gleinsvik, A. & Busch, R. (2016). *Kartlegging av foreldretviser etter barneloven*. Oxford Research.
- Waller, S. S. (2022). *Utan mig är du helt ensam – kvinnors levda erfarenheter av omgivningens och samhällets ensamgörande i spåren av mäns våld och eftervåld*. Högskolan i Gävle; Svenska kyrkan.
- Aas, G. (2009). *Politiinngrep i familiekonflikter. En studie av ordenspolitiets arbeid med familiekonflikter/familievoldssaker i Oslo* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Aas, G. (2013). Politi- og påtalemyndighetens praktisering av familievoldsbestemmelsen (straffelovens § 219). *Tidsskrift for strafferett*, 13(2), 237–255. <http://hdl.handle.net/11250/174692>
- Aas, G. (2014). *Politiet og familievolden*. Universitetsforlaget.

KAPITTEL 4

I forkant av volden: Beskyttelse mot vold i nære relasjoner

Jane Dullum OsloMet – storbyuniversitetet

May-Len Skilbrei Universitetet i Oslo og OsloMet – storbyuniversitetet

Abstract: In recent decades, a number of measures designed to protect individuals from domestic violence have been established in Norwegian law, a development that mirrors an increased societal focus on prevention. Based on a framework developed by Mariana Valverde for analyzing the logic of the governance of security, this chapter presents and analyses the logic of four protection measures: mobile violence alarms, address confidentiality programs, restraining orders, and restraining orders combined with electronic monitoring. The measures are not formally defined as punishment, but they can be invasive, both for the person exposed to threats and for the perpetrator. The chapter discusses the possibilities as well as the costs these measures may have for victims and perpetrators of domestic violence.

Keywords: domestic violence, risk, security, crime prevention, restraining orders

Innledning

Samfunnets kapasitet til å håndtere vold i nære relasjoner har fått mye offentlig oppmerksomhet de siste årene. Ikke minst har myndighetene blitt kritisert i etterkant av at kvinner har blitt drept av nåværende eller tidligere partnere for at tilgjengelige forebyggende tiltak ikke er brukt eller ble brukt uten å bli fulgt opp. Også «Partnerdrapsutvalget» (NOU 2020: 17, *Varslede drap?*), hvis mandat var å gå gjennom saker som hadde endt i drap av partner og anbefale forebyggingsmetoder, konkluderte med at politiet i flere saker ikke hadde brukt tilgjengelige virkemidler for å forebygge partnerdrap. Utvalget foreslo derfor at politiet burde få en tydeligere instruks om bruk og oppfølging av beskyttelsestiltak.

Statens forpliktelse til å verne individer mot vold og overgrep har samtidig blitt styrket de siste årene, blant annet gjennom internasjonale avtaler. Den europeiske menneskerettskonvensjonen (EMK), artikkel 1, pålegger konvensjonsstatene å sikre rettigheter for alle innenfor statens jurisdiksjon. Dette innebærer at staten har en plikt til, etter forholdene, å ta aktive skritt for å hindre at privatpersoner krenker hverandre. Denne forpliktelsen er blant annet fulgt opp av Høyesterett i 2013, der staten ble dømt for ikke å ha oppfylt sin plikt etter EMK til å sikre en kvinne mot forfølgelse fra en mann hun hadde hatt et kortvarig forhold til. Mannen var dømt for grov vold mot kvinnen, og etter soningen av dommen brøt han ved en rekke anledninger ilagte besøks- og kontaktforbud, og utsatte kvinnen for en langvarig og truende forfølgelse. Domstolen la avgjørende vekt på at politiets oppfølging av de stadige bruddene på besøksforbudet var meget mangelfull (Rt-2013-588).

Også Europarådets konvensjon om forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner (Istanbul-konvensjonen, 2011, ratifisert av Norge i 2017) pålegger staten ved lovgivning eller på annen måte å treffe de tiltakene som er nødvendige for å beskytte alle voldsofre mot ytterligere voldshandlinger (artikkel 8). Blant annet pålegges konvensjonsstatene å ha besøks- eller kontaktforbud tilgjengelig for ofre for vold i nære relasjoner. Etter konvensjonens artikkel 53 skal staten treffe de tiltakene som er nødvendige for å sikre at brudd på besøks- eller kontaktforbud «skal omfattast av effektive, forholdsmessige og avskrekkende strafferettslege eller andre rettslege reaksjonar».

Norge har utviklet en rekke beskyttelsestiltak for å beskytte personer mot fremtidige trusler og vold, slik som voldsalarm, adressesperre (kode 6

og 7), besøksforbud, kontaktforbud og kontaktforbud med elektronisk kontroll (såkalt omvendt voldsalarm). Tiltakene initieres og følges opp av ulike instanser, nemlig politiet, påtalemyndigheten og domstolen. Terskelen for å innvilge dem er ulike, og det varierer hvorvidt de krever en anmeldelse eller at det allerede har funnet sted en straffbar handling. Tiltakene er også ulike ved at det enten er den som regnes som et potensielt offer eller den som regnes som en potensiell utøver¹ som bærer byrden ved beskyttelsestiltaket. Voldsalarm innebærer at det er den trusselutsatte som må beskytte seg gjennom å bære en alarm, mens adressesperre medfører at den utsatte må flytte og etablere seg på nytt. Besøks- og kontaktforbud har som formål å begrense trusselutøverens handlingsrom ved at vedkommende forbyr å ta kontakt med eller å oppholde seg nær den trusselutsatte. Et kontaktforbud forsterket med elektronisk kontroll (altså omvendt voldsalarm) innebærer at det er trusselutøveren som må bære alarm, og eventuelt flytte. Tiltakene kan altså være inngripende for den trusselutsatte og trusselutøveren, men de har ikke formelt et straffende formål, men et forebyggende.

Forebygging og beskyttelse fremstår ved første øyekast som det motsatte av det reaktive og straffende, men samtidig kan forebyggende tiltak oppleves som straff, ved at de begrenser handle- og bevegelsesfrihet (Lazarus et al., 2013; Tulich, 2012). Hva «straff» er, handler derfor ikke bare om hva som er formelt regulert som straff, men også om de effektene beslutninger som politiet, påtalemyndighetene og domstolen treffer, har i folks liv. Dette betyr også at voldsforebyggende tiltak som er orientert mot å styre mulige ofres eller utøvers handlingsmønstre, også i realiteten kan oppleves som en straff for dem. Dette gjør at grensen mellom det som er straff og det som er forebygging, er uklar, og at tiltak kan forstås som «kvasi-strafferettslige» (Russell, 2024).

Det er nødvendig å forstå beskyttelsestiltakene mot vold i nære relasjoner som en respons på kvinnebevegelsens kamp for å sette slik vold på kartet, mer kunnskap om vold i nære relasjoner og sterkere politisk forpliktelse til å bekjempe fenomenet. Det er likevel ikke så enkelt som at beskyttelsestiltakene som er etablert springer ut av det særlige ved vold i nære relasjoner som fenomen eller ut av kjennetegn ved den norske konteksten. Flere samfunnsmessige utviklingstrekk, både i Norge og internasjonalt,

---

1 I kapitlet bruker vi begrepsparet 'trusselutsatt' og 'trusselutøver' basert på at tiltaket blir innført basert på at personene involvert er kategorisert som henholdsvis noen som utgjør en trussel for en annen og en som en trussel er rettet mot. Dette utelukker ikke at i en del av sakene har det allerede foregått vold.

betyr noe for hva som fremstår som riktige løsninger i møte med alvorlig kriminalitet.

Beskyttelsestiltakene vi har i dag representerer et viktig overordnet utviklingstrekk ved den norske rettsutviklingen de siste tiårene, nemlig at forebygging har blitt en viktigere strategi i møte med kriminalitet (Lomell & Gundhus, 2024). Dette er også et internasjonalt utviklingstrekk. Kriminalitetsforebygging er ikke en ny aktivitet, men omfanget av forebyggingstiltak har økt og endret karakter (Tulich, 2012). Dreiningen mot forebygging eller «foregripping» (Lomell & Gundhus, 2024) er knyttet til at risiko har blitt et viktigere styringsperspektiv, både i kriminalpolitikken og generelt i samfunnet, og at toleransen for risiko har gått ned samtidig som optimismen knyttet til muligheten for å forebygge risiko, har økt (Daems, 2008; O'Malley, 2010). Bakgrunnen er en fallende tro på straffens effekt og et ønske om å finne mer effektive, og ikke minst mindre kostbare, virkemidler for å håndtere kriminalitet (Hamilton, 2021). Innføringen av forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner som dem vi undersøker må også ses i lys av at hensynet til offeret har blitt en viktigere og mer legitim begrunnelse for kriminalpolitikken enn tidligere (Garland, 2001). Det siste innebærer at det blir vanskelig å motsette seg tiltak som *kan* beskytte ofre (Mehozay, 2018).

Samlet innebærer dette at grensene flyttes for hva det framstår som rimelig å gjøre for å forhindre fremtidig kriminalitet. Gjennom dreiningen mot risikotenkning og forebygging, samtidig som hensynet til offeret har fått en større plass i kriminalpolitikken og arbeidet mot vold i nære relasjoner har blitt tydeligere prioritert enn tidligere, skapes en situasjon som kan øke forventningene til inngripen. Dette kan både komme til uttrykk som en forventning om at myndighetene må gjøre mer og at de må gjøre noe tidligere. Samlet kan dette også bety at kunnskapsgrunnlaget tiltak skal bygge på endrer seg, fra at myndighetene må fatte beslutninger ut fra kunnskap og indikasjoner om hva som mest sannsynlig vil skje, til at de handler i lys av hva som *kan* skje (Ahmad & Monaghan, 2020). Som et resultat av dette er det utviklet en rekke nye forebyggende tiltak og institusjonelle ordninger som ikke nødvendigvis har erstattet, men i hvert fall supplerer, tradisjonell straffesakshåndtering. Utviklingen er gitt ulike betegnelser, som «The Preventive State» (for eksempel Zedner & Ashworth, 2019), og det hevdes at vi har sett et skifte fra et «post-crime»- til et «pre-crime»-samfunn (Zedner, 2007).

Beskyttelsestiltak som sikkerhetsprosjekter

I dette kapittelet undersøker vi fire beskyttelsestiltak som brukes i saker hvor det er vurdert å være en risiko for vold i nære relasjoner. Det er gjennomført flere evalueringer av disse tiltakene, som viser bakgrunnen for innføringen av dem og tar stilling til om de fungerer i henhold til intensjonen (se for eksempel Dullum, 2019, 2020; Dullum et al., 2024). Vi bygger på denne kunnskapen, men går videre i utforskningen av tiltakene og det helhetlige nettet av forebygging de sammen skaper. Å få oversikt over og drøfte beskyttelsestiltak orientert mot å kontrollere muligheten til å utøve vold basert på en risikovurdering, er interessant ut fra en målsetting om å forbedre samfunnets kapasitet til å skape trygghet og hindre vold på den ene siden, samt å på den andre siden forstå risikovendingen i kriminalpolitikken.

Måter å håndtere kriminalitet og kriminalitetsrisiko på er sosiale størrelser, og det er behov for kritisk samfunnsvitenskapelig forskning for å bedre forstå kriminalitetskontrollens virkemåte og forbedringspotensial (Daems, 2008). Flere har etterspurt mer analyse av vold i nære relasjoner som en sikkerhetstrussel (Walklate et al., 2019) og mer forskning på myndighetsstrategier som kan være inngripende, men som ikke formelt er straff (Lazarus et al., 2013).

Vårt utgangspunkt er at fare eller risiko ikke er noe absolutt og lett målbart, men i stedet noe som blir skapt og gjenskapt som kategori. Dette utelukker ikke at noen er farlige og utgjør en risiko for andre, men målet med dette kapittelet er å undersøke forholdet mellom dette kategoriseringsarbeidet og tiltakenes virkemåter, og derfor konsekvenser. Selv om tiltakene er utformet for å beskytte personer som ellers kan bli utsatt for trusler og vold, er det ikke gitt at de *skaper* slik beskyttelse. Dette betyr at selv om de ofte beskrives som «beskyttelsestiltak» finner vi det fruktbart å i stedet undersøke dem som «sikkerhetsprosjekter». Mariana Valverde (2014) har skapt et rammeverk for slike undersøkelser, som bygger på premisset at det medfører stor usikkerhet å skulle skape sikkerhet og hindre risiko. Når det likevel gjennomføres tiltak for å skape sikkerhet, handler det om at disse også møter andre behov. Dette gjør det relevant å spørre hva som er den underliggende logikken i sikkerhetsprosjektet, og derfor hvilke begrunnelser og verdier det hviler på. Den eksplisitte begrunnelsen kan være å forebygge kriminalitet og den eksplisitte verdien å skape trygghet, men

sikkerhetsprosjekter er typisk også utformet med tanke på hva som kan skape en følelse av trygghet (Valverde, 2014). Om et sikkerhetsprosjekt er egnet eller ikke handler derfor ikke bare om hvorvidt det faktisk forhindrer kriminalitet, men også om hvorvidt det *oppleves* slik.

Valverdes rammeverk retter videre oppmerksomheten mot betydning av informasjon. Sikkerhetsprosjekter bygger på noe informasjon og ikke annen. Dette innebærer at de bærer med seg en forståelse av fenomenet, i vårt tilfelle av vold i nære relasjoner, og at de har som forutsetning at slik vold *kan* forebygges gjennom de tiltakene som inngår i prosjektet, så fremt man har nok og riktig informasjon. For å forstå sikkerhetsprosjekter og deres virkemåter er det også relevant å undersøke hvordan de forholder seg til sted og tid. Med sted viser vi her til *hvor* tiltaket er tenkt å virke, noe som er relevant fordi det uttrykker antakelser om fenomenet. Vold i nære relasjoner forbindes typisk med hjemmet som arena, noe som kan ha konsekvenser for utforming av virkemidler brukt for å forhindre volden. Med tid tenker vi her på forholdet mellom det bakoverskuende og det fremoverskuende i «risikovurderinger». Vurdering av fremtidig risiko kan peke bakover ved at den bygger på kunnskap om tidligere hendelser og atferd. Et iboende kjennetegn ved risikovurderinger er samtidig at de opererer med flere mulige fremtider og kan innebære inngripen på flere ulike tidspunkt; fra identifisering av indikasjoner på at noen *kan* komme til å utgjøre en trussel, til identifisering av planleggingsarbeid og forsøks-handlinger. Tidsaspektet handler også om sikkerhetsprosjektets tidshorisont. I vårt tilfelle hva slags fenomen man ser vold i nære relasjoner som, om man ser volden som en forbigående eller permanent trussel. Valverde peker også på relevansen av å undersøke hvordan og av hvem styring er tenkt utført, noe hun formulerer som et spørsmål om jurisdiksjon, som vi her kan operasjonalisere som myndighetsområde. Tiltakene vi studerer håndterer risikoen for vold i nære relasjoner som et problem for politi og rettsapparatet. Om vold i nære relasjoner i stedet hadde blitt forstått som et problem for helsemyndighetene, ville sikkerhetsprosjekter blitt utformet, begrunnet, tildelt og implementert på andre måter. Også innad i en sektor får jurisdiksjon betydning. I tilfellet vold i nære relasjoner fordeles ansvaret for beslutning om tildeling av tiltak mellom politiet, påtalemyndigheten og domstolene, og sikkerhetsprosjektene utformes, begrunnes, tildeles og implementeres med hjemmel i ulike deler av lovverket. Uklare eller overlappende mandater og myndighetsområder kan skape implementeringsutfordringer, og manglende innsats kan like gjerne handle om at flere

har ansvar som at ingen har ansvar. Når forskere bør stille spørsmål om jurisdiksjon for å forstå sikkerhetsprosjekter, handler det også om å bli i stand til å se hvilke mandater og myndighetsområder som styrer hvilke personer, steder og saker (Valverde, 2014, s. 388).

Et siste spørsmål i en analyse av sikkerhetsprosjekter, ifølge Valverdes modell, er hvilke virkemidler, eller teknikker, som brukes til å implementere prosjektet. Disse teknikkene kan være av ulik karakter, og i vårt tilfelle er det nærliggende å nevne betydningen av risikovurderingsinstrumenter, rapporter og teknologi. Disse teknikkene kan lett fremstå som *selve* tiltaket, men, i henhold til Valverdes rammeverk, er de andre spørsmålene, det vil si prosjektenes underliggende logikker og verdier, hva som forutsettes som sant om fenomenet, forståelsen av tid og sted, myndighetsområdet og de mandatene og virkemidlene som følger av det, like viktige (2014, s. 389). Vi tar med oss disse spørsmålene som analytiske knagger når vi under analyserer de fire beskyttelsestiltakene.

Datagrunnlag og analysestrategi

Studiene som kapitlet bygger på, er gjennomført som evalueringer av beskyttelsestiltakene adressesperre, besøksforbud og kontaktforbud med elektronisk kontroll (Dullum, 2019, 2020; Dullum et al., 2024). Studiene omfatter analyser av *the law in books* – hva som er lovgivers begrunnelser for innføring av de ulike tiltakene og hvordan tiltaket er regulert: herunder hvem som beslutter tiltaket (politi, påtalemyndigheten eller domstolene), hvilket kunnskapsgrunnlag som er ment å ligge til grunn for etablering av tiltakene, hvem som styres gjennom tiltakene (den trusselutsatte eller trusselutøver), samt hvilke virkemidler eller teknikker som skal tas i bruk for å implementere tiltaket. Studiene omfatter også analyser av hvordan tiltakene anvendes og virker i praksis og hvilke konsekvenser de har.

Studiene har et bredt datatilfang og omfatter dokumentstudier (analyser av relevante offentlige utredninger, lovforarbeider, gjeldende rett og dommer) og intervjuer med aktører som på ulike måter har befattning med beskyttelsestiltakene, både de som beslutter beskyttelsestiltak (representanter for politi og påtalemyndighet), forsvarere og bistandsadvokater, ansatte ved krisesentre og andre hjelpetjenester, samt trusselutsatte som lever med beskyttelsestiltak. I tillegg tar vi utgangspunkt i en eldre evaluering av mobil voldsalarm (Bakketeig, 2006) og vår egen kartlegging av den senere utviklingen i innretningen i og bruken av mobil voldsalarm.

I dette kapittelet bruker vi ikke de delene av datamaterialene som omhandler hvorvidt tiltakene virker etter hensikten, i stedet er målsettingen vår å forstå tiltakenes innretning. Vi har reanalyisert informasjon om tiltakene slik de er tenkt og slik de tas i bruk som sikkerhetsprosjekter i Valverdes forstand, og spør hva som er prosjektenes underliggende logikk og verdi, samt hvilken informasjon som legges til grunn for hvert av dem. Videre undersøker vi hvilke tider og steder de forholder seg til, hva eller hvor jurisdiksjonen for de enkelte prosjektene er og hva det betyr for styringen, og hvilke teknikker prosjektene virker gjennom. Vi kartlegger slik helheten i det som gjøres for å skape sikkerhet for trusselutsatte og diskuterer ulike sider ved sikkerhetsprosjektene, herunder hvilke utfordringer som følger med dem. Ut over at analysen kaster lys på tiltakenes virkemåte belyser den også hvilken forståelse av vold i nære relasjoner og risiko de speiler.

Om beskyttelsestiltakene

De tidligste beskyttelsestiltakene som ble innført, adressesperre og mobil voldsalarm, var rettet mot den trusselutsatte.

Adressesperre

Beskyttelsestiltaket adressesperre, også kalt kode 6 og 7, ble innført i 1980. Tiltaket innebærer at opplysninger om den trusselutsattes adresse i folkeregisteret skjermes mot innsyn (jf. folkeregisterloven § 10-4). Formålet er at en trusselutsatt ikke skal kunne spores opp ved hjelp av opplysninger registrert i folkeregisteret. Adressesperre har to ulike beskyttelsesgrader, «strengt fortrolig», også kalt kode 6, og «fortrolig», kode 7. Kode 6 innebærer at opplysninger om en enkeltperson ikke kan gis ut til noen, hverken privatpersoner eller offentlige myndigheter. Kode 7 innebærer at opplysninger om en enkeltperson ikke skal gis ut til private. Opplysningene er likevel tilgjengelige for alle offentlige myndigheter som har tilgang til opplysninger fra folkeregisteret.

Tidligere kunne enkeltpersoner selv søke skatteetaten om adressesperre. Denne muligheten ble fjernet i 2012, og for voksne initieres og besluttes adressesperre i dag av politiet i samråd med den trusselutsatte. Begrunnelsen for å overføre ansvaret til politiet, var at den trusselutsatte skulle ivaretas på en sikkerhetsmessig bedre måte ved at politiet kan

innhente informasjon om trusselutøveren og trusselbildet, og dermed kan vurdere hvilke beskyttelsestiltak som er hensiktsmessige. Det er barnevernstjenesten som beslutter adressesperre for barn, og beslutningsmyndigheten ble overført fra skatteetaten i 2017.

Tiltaket kan være langvarig; politiet beslutter adressesperre for tre år av gangen, mens barnevernstjenesten beslutter adressesperre uten tidsbegrensning. I saksbehandlingsrundskrivet anbefales det imidlertid at barnevernstjenesten gjør en fornyet vurdering hvert år (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, 2023, pkt. 11.1.5). En beslutning om adressesperre krever at det er en situasjon med fare for liv og helse (Ot.prp. nr. 42 (2006–2007), s. 9). Dette innebærer at det skal være en høy terskel for bruk av tiltaket, og at det kun skal benyttes i de tilfellene hvor mindre inngripende tiltak ikke anses tilstrekkelige. Adressesperre krever samtykke fra den trusselutsatte. En trusselutsatt kan dermed ikke pålegges adressesperre, selv om politiet eller barnevernstjenesten vurderer trusselsituasjonen som særlig alvorlig.

Til grunn for politiets eller barnevernstjenestens beslutning om adressesperre, ligger en trusselvurdering og skikkethetsvurdering. En trusselvurdering innebærer «en fremtidsrettet beskrivelse og vurdering av innsamlet og bearbeidet informasjon om en trussel knyttet til tvang, vold, frihetsberøvelse, drap eller andre alvorlige handlinger» (Nasjonal instruks for arbeid med trusselutsatte personer, 2020, s. 4). Skikkethetsvurderingen er knyttet til den trusselutsatte selv og innebærer en «vurdering av trusselutsattes evne til å leve under frihetsbegrensende tiltak og den trusselutsattes personlige behov som politiet skal ta hensyn til ved iverksettelse av beskyttelsestiltak» (Nasjonal instruks for arbeid med trusselutsatte personer, 2020, s. 4). Tiltaket er ledsaget av svært inngripende tiltak overfor den trusselutsatte for at tiltaket skal gi beskyttelse. Den trusselutsatte må flytte fra hjemmet sitt, ofte til en annen landsdel, blir anbefalt å skifte navn, eventuelt bytte jobb og skole, bytte bank, bryte kontakten med fastlege, helsestasjon, skolekrets og fritidsaktiviteter. Det kreves også en høy grad av egeninnsats og selvstyring for at adressen skal holdes skjult, ved at den trusselutsatte ikke kan bruke tjenester som krever at man oppgir adresse og ikke forteller om sin livssituasjon til omverdenen. I en evaluering av tiltaket fant Dullum et al. (2024) at personer som lever med tiltaket opplever det som trygghetskapende, men at det er et inngripende og belastende sikkerhetstiltak å leve med.

I dag er det om lag 500 personer som lever med adressesperre besluttet av politiet, og 150 barn som lever med adressesperre besluttet av

barnevernstjenesten.² Antall personer som lever med adressesperre har gått betydelig ned de senere årene (Dullum et al., 2024). Hovedgrunnen til dette er at både politi og barnevernstjenestene har blitt mer restriktive med bruken av tiltaket, fordi tiltaket ses som svært inngripende for trusselutsatte. Men det har også sammenheng med selve teknikken som tiltaket er basert på. Adressesperretiltaket ble etablert i en tid da forvaltningen stort sett var papirbasert. Digitaliseringen av samfunnet gjør tiltaket utfordrende å håndtere, og det er vanskelig for trusselutsatte ikke å etterlate seg digitale spor. Selve teknikken i sikkerhetsprosjektet er dermed blitt mindre egnet over tid. For de trusselutsatte som ikke anses å besitte den evnen til selvstyring som kreves for at adressen ikke skal avsløres, for eksempel ved å ikke benytte sosiale medier, ses tiltaket som lite egnet, og for disse blir det ikke besluttet adressesperre (Dullum et al., 2024).

Adressesperre er dermed et pre-aktivt beskyttelsestiltak som besluttes av politi eller barnevernstjenesten på grunnlag av en trusselvurdering. Informasjon som antas å si noe om risiko for fremtidig alvorlig og livstruende vold danner grunnlag for beslutningen. Selve teknikken i prosjektet innebærer skjerming av den informasjonen om den trusselutsatte som finnes i ulike registre, etterfulgt av krav til den trusselutsatte for adressen skal holdes skjult, blant annet flytting og navneskifte. Tiltaket kan være langvarig. Den underliggende logikken i tiltaket er å forhindre vold ved å fjerne den trusselutsatte fra trusselutøverens «verden», og i og med at tiltaket er langvarig, bygger det på en forståelse av vold i nære relasjoner som en langvarig og allestedsnærværende trussel.

Mobil voldsalarm

Mobil voldsalarm er et beskyttelsestiltak som politiet kan tilby trusselutsatte personer. En mobil voldsalarm er en elektronisk enhet med GPS som den trusselutsatte bærer med seg, og som den trusselutsatte kan utløse hvis trusselutøver oppsøker vedkommende. Ved at alarmen er utstyrt med GPS, kan den trusselutsatte spores av politiet. Ved aktivering opprettes et anrop til politiets operasjonssentral, og ved mottatt alarm skal politiet prioritere å rykke ut til alarmbrukeren.

Den trusselutsatte selv eller personer som handler på vedkommendes vegne må søke politiet om voldsalarm. Politiet tildeler voldsalarm basert

---

2 Tallene når det gjelder voksne er opplyst av Kripas, og for barn av skatteetaten.

på en trusselvurdering som tilsier at tildeling av voldsalarm vil virke «trygghetsskapende og forebyggende» (Politidirektoratet 2016). Det er ikke et krav om anmeldelse. Det skal etter en totalvurdering foreligge en reell risiko for at personen kan bli utsatt for vold (Politidirektoratet, 2016).

Voldsalarm ble opprinnelig foreslått som et beskyttelsestiltak for trusselutsatte kvinner i 1993 (Bakketeig, 2006). De første voldsalarmene var såkalt stasjonære, det vil si at alarmen var utviklet for å gi beskyttelse i hjemmet. For å gi trusselutsatte større bevegelsesfrihet, ble det utviklet mobile voldsalarmer som den trusselutsatte bærer med seg. I 2004 ble mobil voldsalarm innført som en landsdekkende og permanent ordning.

Voldsalarm er et tiltak som skal løse akutte problemer. Tildeling kan skje for perioder inntil tre måneder. Ordningen er ikke ment å være av permanent karakter, og politiet skal fortløpende evaluere situasjonen for å avklare om grunnlaget for voldsalarm fortsatt er til stede. Dersom trusselsituasjonen etter en nærmere vurdering tilsier at behovet for voldsalarm fortsatt er til stede, kan politiet forlenge tiltaket i perioder med inntil tre måneder.

De siste 20 årene har antall trusselutsatte som bærer mobil voldsalarm økt betydelig. Siden ordningen ble innført, er antall tildelte mobile voldsalarmer tredoblet.³ Per februar 2024 har politiet utlevert 1 960 mobile voldsalarmer på landsbasis, hvorav 1 626 er aktive⁴ (opplyst av Politidirektoratet). I en evaluering av et pilotprosjekt om mobile voldsalarmer, fant Bakketeig (2006) at alarmen ga de trusselutsatte bedre livsbetingelser i form av økt trygghet, større bevegelsesfrihet og bedret livskvalitet. Flere av kvinnene som var intervjuet i undersøkelsen hadde imidlertid vært utsatt for trusler eller trusselliknende situasjoner etter at de fikk alarm, og de hadde en høy terskel for å utløse alarmen i en trusselsituasjon. Dette viser at selv om tiltaket oppleves trygghetsskapende, er det ikke nødvendigvis slik at det *skaper* reell beskyttelse.

Evalueringen viste også at mobil voldsalarm er et beskyttelsestiltak som ansvarliggjør og stiller krav til de trusselutsatte. I informasjonen som alarmbrukerne den gangen fikk ved tildeling av alarm, heter det at «det er svært viktig at du er bevisst på din rolle som bruker av alarmenheten og det ansvaret det medfører» (Bakketeig, 2006, s. 102). Brukeren oppfordres

3 I 2005 var det utlevert 681 mobile voldsalarmer.

4 Det vil si at enheten var påskrudd siste 30 dager. Vi vet ikke hvor mange av alarmene som er utlevert på grunn av risiko for å bli utsatt for vold i nære relasjoner, men det er rimelig å anta at flertallet av sakene gjelder dette.

blant annet til å alltid ha alarmer slått på og å lade den om natten. Flere trusselutsatte brukte imidlertid alarmer selektivt, ved å ta med seg alarmer i bestemte perioder eller situasjoner. Dette viser at trusselutsatte kan søke å unnsnippe den overvåkingsteknologien som det å bære en voldsalarm innebærer.

Vi ser dermed at også mobil voldsalarm er et pre-aktivt beskyttelsestiltak som tildeles av politiet på grunnlag av en trusselvurdering, og dette tiltaket er, i motsetning til adressesperre, ment å løse kortvarige trusselsituasjoner. Den underliggende logikken er at vold i nære relasjoner kan utspille seg som akutte hendelser som kan avverges ved at politiet rykker ut til den trusselutsatte i tide. Teknikken i tiltaket bygger på og forutsetter digital teknologi: Den trusselutsatte må bære med seg en elektronisk enhet med GPS, slik at politiet skal kunne spore vedkommende. Selve teknikken som tiltaket er bygget på, digital overvåkingsteknologi, er derfor sentral for forståelsen av utviklingen i bruken av dette beskyttelsestiltaket. Men også dette tiltaket forplikter og stiller krav til den trusselutsatte: Ved tilde-ling av alarm må den trusselutsatte selv medvirke til egen beskyttelse ved alltid å ha alarmer slått på og selv gjøre vurderingen av om alarmer skal utløses i en gitt situasjon.

Adressesperre og mobil voldsalarm tildeles av politiet på bakgrunn av en trussel- eller risikovurdering. Tiltakene har ulike terskel og ulike temporalitet – de skal kunne avverge både en akutt og en mer langvarig trusselsituasjon. Mens adressesperre handler om å hindre at trusselutøveren får kunnskap om hvor den utsatte befinner seg, handler mobil voldsalarm om å hindre at trusselutøveren handler ut fra kunnskap om hvor den trusselutsatte befinner seg. Dette er tiltak som tildeles og følges opp av politiet, men hvor også den trusselutsatte selv underlegges krav og forpliktelser for at tiltaket skal ha et potensial til å gi beskyttelse. Både adressesperre og mobil voldsalarm forutsetter altså at den trusselutsatte selv utviser selvregulering, noe som er særlig fremtredende i adressesperretiltaket, og tiltakene retter oppmerksomheten mot at tilgang til den utsatte er en viktig forutsetning for vold og trusler. Begge tiltakene er slik sett knyttet til den trusselutsatte som person, og anerkjenner derved at vold i nære relasjoner kan finne sted på mange arenaer, ikke bare i hjemmet.

Norsk rett hjemler imidlertid ikke kun beskyttelsestiltak rettet mot den trusselutsatte. En vel så viktig side er utviklingen av tiltak der en trusselutøver kan pålegges begrensninger for å skape beskyttelse mot vold og trusler.

Besøksforbud

Besøksforbud (straffeprosessloven § 222 a) ble lovfestet i 1995, og formålet med bestemmelsen er å beskytte særlig ofre for vold i nære relasjoner mot vold, trusler og trakassering. Besøksforbud besluttet av påtalemyndigheten og kan nedlegges etter begjæring av fornærmede, eller der allmenne hensyn krever det. Allmenne hensyn betyr at påtalemyndigheten kan ilegge et besøksforbud selv om den forbudet er ment å beskytte, ikke ønsker det. Hjemmelen er særlig tenkt benyttet i situasjoner der det er et avhengighetsforhold mellom utøver og den fornærmede, og der fornærmede blir truet eller påvirket av utøver til å trekke en begjæring om besøksforbud (Ot.prp. nr. 109 (2001–2002)). I så måte skiller denne hjemmelen i besøksforbudsbestemmelsen seg fra de to foregående tiltakene, som forutsetter samtykke og selvstyring fra den trusselutsatte. Her er det påtalemyndigheten som kan ta ansvar for å stoppe volden, potensielt også i tilfeller hvor den trusselutsatte ikke makter det. Hjemmelen bygger på kunnskap om hvor vanskelig det kan være å bryte ut av en voldelig relasjon, at vold og dominans skaper frykt, og dermed at den voldsutsattes handlingsrom begrenses.

Et besøksforbud retter seg mot å begrense en trusselutøvers handlingsrom, og innebærer at «dersom det er grunn til å tro at en person ellers vil a. begå en straffbar handling overfor en annen person, b. forfølge en annen person, c. på annet vis krenke en annens fred, eller d. begå ordensforstyrrelser som er særlig belastende for en annen person», kan «den forbudet retter seg mot, forbys a. å oppholde seg på et bestemt sted, b. å forfølge, besøke eller på annet vis kontakt en annen person» (straffeprosessloven § 222 a). På visse vilkår kan også den forbudet retter seg mot forbys å oppholde seg i sitt eget hjem. Forbudet kan utformes slik at det ikke bare retter seg mot fysiske tilnærmelser, men også mot uønsket oppmerksomhet i form av telefonoppringninger, brev, e-poster, tekstmeldinger med videre. Besøksforbudet er en hybrid bestemmelse; besøksforbud er ikke en straffrettslig reaksjon, men det å bryte besøksforbud er straffbart. Brudd kan straffes med bot eller fengsel i inntil ett år. Trusselen om straff er tenkt å medvirke til at en trusselutøver overholder besøksforbudet.

Tiltaket er ment å ha en lav terskel, og det skal gjelde for en bestemt tidsperiode, høyst ett år av gangen. For å ilegge et besøksforbud må påtalemyndigheten foreta en konkret helhetsvurdering av risikoen for fremtidig vold, forfølgelse eller krenkelse. Kunnskap om fortidige hendelser, så som det å ha oppsøkt den trusselutsatte der vedkommende bor eller å ha sendt

sjikanerende tekstmeldinger, danner grunnlag for vurdering av graden av risiko, men også om hvilke typer handlinger det anses å være fare for i fremtiden. Ordlyden i bestemmelsen («grunn til å tro») tilsier at det ikke stilles strenge krav til hvor sannsynlig den fremtidige risikoen er, kravet til overbevisning er for eksempel langt lavere enn det strafferettslige kravet «utover enhver rimelig tvil», som stiller svært høye krav til sikkerhet og overbevisning. En beslutning om besøksforbud må også være forholdsmessig. I lovforarbeidene begrunnes en forholdsmessighetsvurdering som nødvendig fordi et besøksforbud er en alvorlig innskrenkning av handlefriheten for den forbudet retter seg mot (Ot.prp. nr. 109 (2001–2002)).

Besøksforbud er dermed en bestemmelse som har klare pre-aktive trekk. Besøksforbud er ikke definert som straff, men kan være inngripende ved at en trusselutøver forbys å kontakte bestemte personer, eller oppholde seg bestemte steder. Ileggelse av besøksforbud gir ikke de samme rettsikkerhetsgarantier og prosedurale rettigheter som i straffesaker, som for eksempel rett til forsvarer. Påtalemyndighetens avgjørelse om ileggelse av besøksforbud er ikke gjenstand for automatisk rettslig overprøving, dette gjelder kun for ileggelse av besøksforbud i eget hjem. Både den som ilegges besøksforbud, og den som forbudet skal beskytte, kan imidlertid kreve beslutningen brakt inn for retten.

I en evaluering av besøksforbudsbestemmelsen fant imidlertid Dullum (2019) at selve praktiseringen av ordningen har klare reaktive trekk. I praksis ble besøksforbud først og fremst nedlagt etter at straffbare forhold hadde skjedd, typisk fysisk vold, og blitt anmeldt til politiet. Påtalemyndigheten hadde også en høy terskel for å ta ut tiltale for brudd på besøksforbud. Det gis eksempler fra rettspraksis der det hadde skjedd omfattende og grove brudd over lang tid uten at bruddene ble påtalt. For å stramme inn denne praksisen, har Riksadvokaten nå understreket at brudd på besøksforbud skal følges opp med en «rask og adekvat reaksjon» (Riksadvokaten, 2023).

Teknikken i besøksforbudsbestemmelsen er altså at en trusselutøver forbys å ta kontakt med en trusselutsatt, og for at trusselutøver skal rette seg etter dette, er brudd på besøksforbud belagt med straff. Logikken i tiltaket er at ved å pålegge en trusselutøver å ikke ta kontakt med den utsatte, vil vold kunne forebygges. Dette hviler på en forutsetning om at vold springer ut av en rasjonell beslutningstaking, og på at trusselutøveren slik har kapasitet til selvstyring. Dette blir slik en «ansvarsteknologi» (Ashworth & Zedner, 2021). Vi har ikke gode registerdata som viser antall ilagte besøksforbud fordelt på sakstype, antall anmeldte brudd på

besøksforbud og hva de anmeldte bruddene består. Samlede tall over antall ilagte/idømte besøks- og kontaktforbud⁵ og brudd på slike forbud gir imidlertid et visst bilde av omfanget av ilagte besøksforbud og hvordan tiltaket fungerer. I 2022 var 4 300 personer beskyttet av besøks- og kontaktforbud. I januar 2023 var det nesten 3 400 personer som var ilagt/idømt besøks- eller kontaktforbud. Det var vel 1 150 personer som ble anmeldt for brudd på besøks- og/eller kontaktforbud i 2022.⁶ Til sammen var disse gjenstand for 3 250 anmeldelser (Politidirektoratet & riksadvokatembetet, 2022). Dette kan indikere at mange trusselutøvere lar seg regulere av et besøksforbud, men det viser også at besøksforbud er et beskyttelsestiltak som ikke nødvendigvis skaper beskyttelse. En forutsetning for at straff skal virke forebyggende, er at potensielle lovovertredere opplever det slik at det er en reell mulighet for at lovbruddet blir oppdaget og møtt med straff (Andenæs, 1988). Internasjonale undersøkelser viser at utøvere med tidligere straffehistorikk og alvorlig voldshistorikk er de som står for det største volumet av brudd på besøksforbud (Cordier et al., 2021). Den teknikken som ligger til grunn for besøksforbud som beskyttelsestiltak, at en trusselutøver skal avholde seg fra å ta kontakt med den trusselutsatte, kan således vise seg å gjøre tiltaket mindre egnet overfor trusselutøvere som mangler vilje eller evne til den formen for selvstyring som tiltaket forutsetter.

Norsk rett hjemler imidlertid også tiltak for trusselutøvere som ikke lar seg styre av et besøksforbud, og der kontroll gjennom overvåkingsteknologi har blitt et reguleringsinstrument også for trusselutøvere.

Kontaktforbud med elektronisk kontroll («omvendt voldsalarm»)

I 2013 ble beskyttelsestiltaket kontaktforbud med elektronisk kontroll – såkalt omvendt voldsalarm – innført i norsk rett (straffeloven § 57). Ordningen ble først foreslått av det såkalte Kvinnevoldsutvalget i 2003 (NOU 2003: 31). Det ble fremhevet at med unntak av besøksforbud, hadde ikke de eksisterende beskyttelsestiltakene som mål å begrense

5 I politiets straffesaksstatistikk (Strasak) gis samletall over antall ilagte/idømte besøks- og kontaktforbud (kontaktforbud ilegges av domstolene) og -brudd. Besøksforbud er altså ikke skilt ut som egen kategori, og tallene er heller ikke fordelt på sakstype.

6 Det hadde vært interessant å vite mer om hva bruddene består i, for eksempel om det er slik at trusselutøver fysisk har oppsøkt den utsatte, om bruddene består i tekstmeldinger, e-poster eller lignende. Slik statistikk finnes ikke.

trusselutøverens handlingsrom. En mindre gruppe trusselutøvere lot seg heller ikke regulere av andre beskyttelsestiltak (mobil voldsalarm, besøksforbud), og dette kunne tyde på at det gjeldende sanksjonssystemet ikke virket avskrekkende. Det var derfor behov for virkemidler som i større grad innskrenket trusselutøverens, og ikke den truedes, bevegelsesfrihet.

Kontaktforbud har likheter med besøksforbud, men kontaktforbud har en høyere terskel og idømmes av domstolen som del av straffeutmålingen. Kontaktforbud er et rettighetstap, og dermed definert som straff (straffeloven § 29), og et grunnvilkår for ileggelse av kontaktforbud er at vedkommende allerede har begått en straffbar handling. Videre må det være «grunn til å tro» at vedkommende i fremtiden vil begå en straffbar handling overfor en annen person, forfølge en annen person eller på annen måte krenke en annens fred. Kontaktforbud er en type rettighetstap. Et rettighetstap har ikke primært som formål å straffe, men bygger på en foregripende logikk – det skal hindre den dømte i å foreta visse handlinger, eller å utøve en bestemt virksomhet. Overtredelse av kontaktforbud er straffbart etter straffeloven § 168 og kan straffes med bot eller fengsel inntil ett år.

Et kontaktforbud kan forsterkes med elektronisk kontroll dersom det anses «nødvendig» for at kontaktforbudet skal bli overholdt (straffeloven § 57). Vurderingen av hvorvidt det anses nødvendig å ilegge elektronisk kontroll skal basere seg på en fremtidsrettet vurdering hvor tidligere hendelser danner grunnlag for vurderingen. Domstolen må foreta en konkret vurdering i hver enkelt sak, og tiltaket må være forholdsmessig. Dette vil innebære en skjønnsmessig avveining av konsekvensene for domfelte og fornærmedes behov for vern. Et kontaktforbud med elektronisk kontroll kan ha maksimal varighet på fem år. Etter seks måneder kan imidlertid et påbud om elektronisk kontroll prøves på ny av tingretten (straffeloven § 58).

Det å bli idømt omvendt voldsalarm betyr at den dømte må bære en elektronisk fotlenke som kontinuerlig blir posisjonert. Det utarbeides en forbudssone som den dømte ikke får bevege seg innenfor. Forbudssonen beregnes ut fra politiets responstid, det vil si den tiden det tar for politiet å rekke frem til den trusselutsatte hvis en utøver forsøker å komme seg inn i forbudssonen. Det utløses en alarm hos politiets operasjonssentral dersom den dømte beveger seg inn i området der han har forbud mot å oppholde seg. Forbudssonen kan være et større avgrenset område, som for eksempel et tettsted, en by eller kommune, og det kan bety at den domfelte må flytte og etablere seg på et nytt sted.

Omvendt voldsalarm pålegger den domfelte plikter, i form av å «yte den bistand og å følge de instruksjoner som gis av politiet, og som er nødvendig for gjennomføring av kontrollen» (straffeloven § 57, femte ledd, tredje punktum). Lenken må lades daglig, den dømte må ha mobiltelefon for å kunne bli kontaktet av politiet, og den dømte kan ikke oppholde seg på steder uten mobildekning. Det er straffbart å ikke medvirke til den elektroniske kontrollen.

De første årene etter at bestemmelsen trådte i kraft var ordningen lite i bruk, men de senere årene har bruken økt ganske betydelig. Per februar 2024 har påtalemyndigheten lagt ned 245 påstander om omvendt voldsalarm. Domstolene er imidlertid mer restriktive; per februar 2024 er det totalt 106 rettskraftige dommer på omvendt voldsalarm, noe som viser at påtalemyndigheten ofte ikke får medhold i sin påstand om omvendt voldsalarm.⁷ Rettspraksis gir flere eksempler på at domstolene ser omvendt voldsalarm som uforholdsmessig, for eksempel når den domfelte pålegges å flytte. På den annen side har vi også eksempler på at det er idømt store forbudssoner, som for eksempel at forbudssonen omfatter et helt fylke, og dermed at den dømte må flytte og etablere seg utenfor forbudssonen. I disse tilfellene har domstolen vurdert dette som forholdsmessig fordi tidligere krenkelser mot fornærmede har vært så omfattende og alvorlige.

Med innføringen av omvendt voldsalarm ser vi at det er utformet et pre-aktivt beskyttelsestiltak der det er trusselutøvere som tidligere har en begått en straffbar handling som skal reguleres gjennom digital overvåkingsteknologi. Logikken i tiltaket er at vold kan forhindres ved å forby en trussel-/voldsutøver å oppholde seg i den trusselutsattes omgivelser i et visst tidsrom, og beskyttelsen skal ivaretas ved at forbudet overvåkes med elektronisk kontroll. Tiltaket kan medføre at utøveren må flytte og etablere seg på nytt, og kan dermed være inngripende for den som blir idømt omvendt voldsalarm. Utgangspunktet for tiltaket er trusselutøvere som ikke lar seg regulere av mindre inngripende beskyttelsestiltak, som besøksforbud, og derfor må overvåkes med elektronisk kontroll. Men samtidig forutsetter tiltaket også utøvere med en viss evne til selvstyring, ved at utøver avholder seg fra å bevege seg inn i forbudssonen, telefon og

---

7 Det er innført en hjemmel i straffeprosessloven § 222 bokstav g som gir påtalemyndigheten haste-kompetanse til å legge besøksforbud med elektronisk kontroll (i kraft fra 8. april i 2024). Målet er å styrke beskyttelsen av personer som risikerer å bli utsatt for vold eller trusler. Dette gjør at terskelen for å ilagge omvendt voldsalarm nå er betydelig senket, noe som tilsier at bruken av tiltaket vil øke. I dette kapittelet har vi ikke hatt anledning til å gå nærmere inn i denne nye bestemmelsen.

foltenke må lades, og vedkommende må oppholde seg på steder der det er mobildekning. Det er til nå ikke rapportert om domfelte som har brutt kontaktforbud med elektronisk kontroll (opplyst av Politidirektoratet). I så måte ser tiltaket ut til å være benyttet overfor utøvere som lar seg regulere av denne formen for elektronisk kontroll.

Besøksforbud og kontaktforbud med elektronisk kontroll er i dag tiltak som får mye oppmerksomhet i den offentlige debatten, ikke minst fordi det legger ansvaret hos trusselutøveren og ikke den utsatte. Begge tiltakene handler om å styre trusselutøverens bevegelser i tid og rom, i tilfellet besøksforbud ved at utøveren ikke kan kontakte eller oppsøke stedet den utsatte er, mens kontaktforbud med elektronisk kontroll inkluderer overvåking av utøverens bevegelser i tid og rom.

Diskusjon

Det foregående har vist at det de siste tiårene er utviklet flere pre-aktive tiltak som på ulike måter skal bidra til å forebygge vold og beskytte trusselutsatte. Ulike nivåer i straffesakskjeden kan beslutte tiltak; både politiet, påtalemyndigheten og domstolene, og enten den trusselutsatte eller trusselutøver kan være den som styres gjennom tiltakene. Det er ulike terskler for bruk av tiltakene, og de går fra det mindre til det mer inngripende, avhengig av vurdering av trusselsituasjonen og av i hvilken grad man vurderer det slik at trusselutsatt og trusselutøver lar seg regulere. Tiltakene er ulike også ved at de tar sikte på å avhjelpe alt fra mer akutte til mer langvarige trusselsituasjoner. Kunnskapene som ligger til grunn for tiltakene, er enten trusselvurderinger gjennomført av politiet eller mer skjønnsbaserte avveininger i påtalemyndigheten eller domstolene om fremtidig risiko. Et annet fremtredende trekk er hvordan digital teknologi, i form av mulighet til å spore en trusselutøver eller trusselutsatt, er en sentral teknikk i tiltakene. Digital teknologi kan enten bidra til å dempe bruken av et tiltak, som adressesperre, eller det kan bidra til å øke utbredelsen av et tiltak, som mobil voldsalarm eller omvendt voldsalarm. Bruken av digital teknologi for å forebygge av vold i nære relasjoner reiser viktige spørsmål, både når det gjelder teknologiens potensial for risikohåndtering og ikke minst overvåking. Digitalisering er også noe som kan skape forutsetninger for vold og endre voldens karakter, noe som ytterligere utfordrer arbeidet med sikkerhet.

Et særlig interessant trekk ved tiltakene, er den ansvarliggjøringen av individet som tiltakene forutsetter. Dette gjelder både for tiltakene som

er rettet mot de trusselutsatte og mot trusselutøvere. Tiltakene forutsetter at individet til enhver tid forholder seg til de teknikkene som tiltaket er basert på, det være seg å overholde et forbud mot kontakt, bære med seg og lade elektronisk utstyr, ikke formidle opplysninger som seg selv til andre eller ikke bruke digitale medier. Vi ser hvordan tiltakenes krav til individets selvstyring har fellestrekk med hvordan Michel Foucault (2002, s. 10) ved hjelp av begrepet *gouvernementalité* (en. *governmentality*) beskriver en sentral maktform i det senmoderne: En form for makt der individer kan styres uten ytre makt eller press, men ved at man disiplinere seg selv gjennom ulike selvteknologier. Tiltakene er ment å fremme selvstyring gjennom forbud mot eller pålegg om å befinne seg spesifikke steder eller på spesifikke steder til visse tider (Crawford, 2003), inkludert at de kan begrense tilstedeværelse på digitale plattformer for trusselutsatte, som i tilfellet adressesperre. De utgjør slik ansvarliggjørende strategier som bygger på en antakelse om et rasjonelt individ som kan *velge* å ikke gjøre handlinger som vil straffe seg eller på en forutsetning om at styrken i denne rasjonaliteten er sterkere enn de bakenforliggende driverne til vold og trusler. Men der ansvarliggjøringen feiler, kan trusselutøverne møtes med tiltak som innebærer ytre makt eller press, som straff eller mer inngripende tiltak som omvendt voldsalarm, mens en trusselutsatt kan anses som lite egnet for beskyttelsestiltak, og politiet kan enten avslå eller avslutte beskyttelsestiltaket. Under forutsetning av at tiltakene faktisk gir beskyttelse, betyr dette at beskyttelse er mindre tilgjengelig for utsatte som ikke får til den selvreguleringen som regnes som nødvendig. Samtidig er trusselutsatte ulike, og det som kan fremstå som manglende evne til selvstyring, kan være et uttrykk for at virkemidlene ikke passer alle og deres livssituasjon like godt (Skjørten, 2002).

Risikovurdering og arbeid for å skape sikkerhet er også en hverdagsaktivitet som kvinner som lever med frykt for vold i nære relasjoner gjør, men som ofte underkjennes i forskning og i myndighetenes sikkerhetsarbeid (Walklate et al., 2019). Å ta dette på alvor handler om å inkludere et fokus på hva slags konsekvenser det å være gjenstand for sikkerhetstiltak har for dem det gjelder og hvordan det motvirker eller understøtter egne strategier. Risiko for fremtidig lovbrudd er grunnleggende usikker. Når man innfører tiltak for å hindre at skadelige hendelser inntreffer må man erkjenne denne usikkerheten, men også faren for at ikke-intenderte negative konsekvenser inntreffer, som at mulige voldsutøvere blir mer stresset og mer voldstilbøelige av å være gjenstand for kontroll og at både utøver

og utsatt blir mer sårbare på lengre sikt ved at samfunnets kontrollnettverk utvides (Hamilton, 2021). Å forebygge kriminalitet forutsetter at verden og fremtiden er kjennbar, bare man har nok informasjon (Tulich, 2012). De fire tiltakene opererer med ulike sannsynlighetsteskler som spenner fra hva som er trolig eller sannsynlig, som i tilfellet mobil voldsalarm, til risiko som er håndfast basert på volds- eller trusselhandlinger som allerede er bevist, som for idømming av omvendt voldsalarm. Grunnlaget for vurderingen av hva som er trolig eller sannsynlig er uklart. I mange tilfeller vil tidligere vold og konkrete trusler være viktig i denne vurderingen, selv om det ikke er et krav. I tilfeller hvor forebygging bygger på en konkret vurdering av risiko i akkurat dette tilfellet, for eksempel ut fra informasjon som politiet og andre etater har om personen, er det snakk om en «klinisk» risikovurdering (Lomell & Gundhus, 2024, s. 110). Selv om kunnskapen bak tiltaket slik sett kommer fra kjennskap til individet og dets situasjon, er det er rom for skjønn, og dette overlater rom til subjektive vurderinger og derfor også potensielt fordommer (se også Russell, 2024). Økt kontroll etter en foregripende logikk kan derfor lett bli deterministisk og stigmatiserende (Zedner, 2007), og det kan gi en overreaksjon i noen situasjoner og en underreaksjon i andre. Identiteten til den antatte utøveren kan bety at hva slags personer politiet typisk ser som truende kan bli utslagsgivende (Russell, 2024). Videre kan fortolkning av relasjonelle dynamikker bli preget av fordommer og egne erfaringer, og det kan gi en forsterkning av allerede eksisterende skjevheter og ulik tilgang til anerkjennelse som offer (Russell, 2024).

Et kjennetegn ved den underliggende logikken er om tiltakene hviler på en forståelse av voldsfaren som forbigående eller langvarig. De fire tiltakene har slik svært ulik tidshorisont. Den underliggende forståelsen av vold i nære relasjoner kan også sies å uttrykkes gjennom hvorvidt tiltak bygger på en forutsetning om rasjonalitet eller ikke. Kriminalitet som skyldes rasjonelle beslutninger skaper en annen form for risiko og potensial for styring enn handlinger som er grunnleggende uforutsigbare (O'Malley, 2010).

Tidsdimensjonen ved tiltakene er relevant på flere måter. Tiltakene er utformet med ulike tidshorisonter, som beskrevet over. De strekker seg fra kortsiktige løsninger ment å dekke beskyttelsesbehov ved en krise som skaper en forbigående risiko for vold, men som det kan være grunn til å tro reduseres når den konkrete situasjonen er løst, til å løse mer langvarige trusselsituasjoner. I tilfellet vold i nære relasjoner er det kjent at samlivsbrudd kan øke sannsynligheten for vold. Under et samlivsbrudd kan trusselutøver være i en krise som skaper grobunn for handlinger og

reaksjonsmønstre man ikke finner i en «normaltilstand». Forskjellene mellom disse to perspektivene på betydningen av tid for hvilket beskyttelses-tiltak som velges, kan vi knytte til Johnsons (2007) skille mellom *intimate terrorism* og *situational couple violence*. Disse begrepene er ment å fange den store variasjonen som finnes innad i fenomenet vold i nære relasjoner, ikke minst at vold kan følge av ulike faktorer og dynamikker. Mens vold med et preg av terrorisme er knyttet til et kontrollregime som varer over tid, kan sannsynligheten for vold også øke i en gitt situasjon i forhold som ellers ikke er preget av vold og kontroll. Vold i nære relasjoner forstått som et kontrollregime som strekker seg over tid skaper et langsiktig sikkerhetsbehov og behov for radikale tiltak, mens en trussel som forstås som forbigående og knyttet til en unntakstilstand eller livskrise, kan løses med mindre inngripende tiltak. Også hvor konkret trusselen skal være for at tiltaket anvendes, peker mot betydning av tid ved at tersklene handler om «når» på tidsaksen tiltaket trer inn, altså hvor nær i tid risikoen for vold er.

Overordnet kan de pre-aktive tiltakene vi har beskrevet i dette kapittelet ses som en avspeiling av «sikkerhetstenkningens og føre-var-prinsippets inntog i kriminalpolitikken» (Lomell, 2014, s. 53). Når det gjelder vold i nære relasjoner, kommer dette til uttrykk ved at staten er pålagt en konstitusjonell plikt til å beskytte ofre for vold i nære relasjoner, og det er innført en rekke beskyttelsestiltak med formålet å forebygge og avverge vold – ikke ved å endre de underliggende årsakene til vold, men ved å hindre mulighetene trusselutøveren har til å utøve vold. Risikovendingen i kriminalpolitikken går også godt sammen med velferdsstaten som politisk rasjonalitet der borgere gir fra seg frihet i bytte mot beskyttelse mot ulike typer risiko (Daems, 2008).

Beskyttelse er et viktig tiltak i den samfunnsmessige håndteringen av vold i nære relasjoner. Mange voldsutsatte ønsker først og fremst at volden opphører, ikke at voldsutøver straffes. Det at straffeapparatet kan komme inn tidlig og tilby voldsutsatte beskyttelse uten at det er krav om at den voldsutsatte inngir anmeldelse, kan bidra til å senke terskelen for å ta kontakt med politiet og søke beskyttelse. Økningen vi har sett i bruken av mobil voldsalarm og besøksforbud kan speile en slik utvikling. Straffedom er heller ingen garanti for at volden opphører. Tiltak som kan pålegge en voldsutøver ikke å ta kontakt med en voldsutsatt etter straff, som omvendt voldsalarm, kan bidra til at den voldsutsatte opplever trygghet og ro i en periode som kan være sårbar.

Men det er også viktig å se tiltakene i relasjon til en kritikk som har vært rettet mot dreiningen mot en foregripende logikk i straffeapparatet. En foregripende logikk innebærer at muligheten til å gripe inn før et lovbrudd har funnet sted, for både politiet og domstolene, har økt (Lomell & Gundhus, 2024). Dette innebærer at terskelen for inngripen senkes, samtidig som virkemidlene som brukes ikke har de samme beskyttelsesmekanismene på plass som strafferetten har (Tulich, 2021). Dette kan svekke rettsikkerheten for personer som regnes som risikobærere. Det å basere tiltak på en hypotetisk fremtidig skadelig handling kan også forstås som en forhåndsdom som kan få store konsekvenser for den det gjelder. Videre er det vanskelig for den som regnes som en risiko å motbevise at vedkommende *ikke* vil utføre en fremtidig handling. Dette kan innebære at bevisbyrden snus på hodet (Ahmad & Monaghan, 2020). Den foregripende logikken kan også endre forestillinger om statens rolle i samfunnet og grenseoppdragningen mellom offentlige anliggende og privatlivet (Lazarus et al., 2013).

Denne kritikken kan sies å ha en delvis relevans for de beskyttelsestiltakene vi har presentert i dette kapitlet. Det gjelder for eksempel kritikken om at forebyggende tiltak ikke er omfattet av de samme rettsikkerhetsgarantier som strafferetten. Når det gjelder besøksforbud, er kritikken relevant i den forstand at tiltaket ilegges av påtalemyndigheten i politiet, og ikke er gjenstand for automatisk rettslig prøving (en trusselutøver kan imidlertid kreve beslutningen brakt inn for retten). Det mest inngripende tiltaket for trusselutøvere, omvendt voldsalarm, har imidlertid til nå kun kunnet bli idømt av domstolene, og da trer dermed de ordinære rettsikkerhetsgarantier inn, som rett til kontradiksjon, rett til forsvarer og så videre. Domstolene skal også gjøre en forholdsmessighetsvurdering, der domstolen skal avveie den trusselutsattes behov for vern opp mot konsekvensene for trusselutøver. Vi har vist at domstolene ofte ikke tar påtalemyndighetens påstand om omvendt voldsalarm til følge, og ikke idømmer omvendt voldsalarm fordi tiltaket ses som for inngripende for trusselutøver.

Avslutning

Bakgrunnen for dette kapitlet har vært behovet for å undersøke beskyttelsestiltak som brukes mot vold i nære relasjoner samlet. At myndighetene

skal strekke seg langt for å forebygge vold i nære relasjoner, og kan tillates å bruke inngripende tiltak i den forbindelse, er noe som har sterk støtte i samfunnet. I en slik kontekst er det viktig å også stille spørsmål ved innretningen i og konsekvensene av politikken. I arbeidet med å forebygge vold i nære relasjoner veies sentrale verdier mot hverandre, og videreutviklingen av politikken kan tjene på at premissene for den avveiningen synliggjøres. Etter hvert som vold i nære relasjoner har blitt et viktig politikkkfelt hvor mye innsats settes inn, vil hensynet til potensielle ofre telle sterkere, og kanskje slik påvirke vekting av ulike hensyn.

I en analyse av tiltak som det stadig etterspørres mer bruk av, er det også viktig å stille spørsmål ved om forebyggingspotensialet er så stort som en del ser ut til å forutsette. Kravene til selvstyring som ligger i beskyttelsestiltakene som retter seg mot den trusselutsatte, gjør at tiltakene kanskje ikke når et slikt av trusselutsatte; der volden er dypt integrert i livssituasjoner og avhengighetsforhold, og der volden kan være omfattende og langvarig. Dette er en begrensning det er viktig å være klar over. Omkostningene og den potensielle skaden ved vold i nære relasjoner er så alvorlige at det kan skape legitimitet for å senke terskelen for å forsøke å forebygge og stoppe volden. Denne artikkelen viser betydningen av at dette kan ha omkostninger.

Forfatterbiografier

Jane Dullum er kriminolog og forsker II ved Velferdsforskningsinstituttet NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet. Hun er tilknyttet NOVAs forskningsprogram om vold i nære relasjoner, og har blant annet gjennomført evalueringer av beskyttelsestiltakene adressesperre, besøksforbud og kontaktforbud med elektronisk kontroll. Hun arbeider også med spørsmål knyttet til straffeapparatets håndtering av vold i nære relasjoner i bred forstand.

May-Len Skilbrei er professor ved Institutt for kriminologi og retts-sosiologi ved Universitetet i Oslo og jobber i tillegg som forsker ved Velferdsforskningsinstituttet NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet. Hun forsker på seksuell vold og andre former for alvorlig kriminalitet som erfaring og politikkområde, og har de siste årene ledet forskningsprosjektet *Evidently rape* som handler om bevis i voldtektssaker.

Referanser

- Ahmad, F. & Monaghan, J. (2020). From probabilities to possibilities: Terrorism peace bonds, pre-emptive security, and modulations of criminal law. *Crime, Law and Social Change*, 74(5), 341–359. <https://doi.org/10.1007/s10611-020-09909-y>
- Andenæs, J. (1988). Nyklassisisme, proporsjonalitet og prevensjon. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 75(1), 41–48.
- Ashworth, A. & Zedner, L. (2021). ‘Technologies of responsibility’: Social order, disorderly citizens, and the state. I I. Solanke (Red.), *On crime, society, and responsibility in the work of Nicola Lacey* (s. 11–32). Oxford University Press.
- Bakketeig, E. (2006). *Mobil voldsalarm – en friere hverdag?* (PHS Forskning 2006:1). Politihøgskolen.
- Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. (2023). *Saksbehandlingsrundskrivet*. <https://www.bufdir.no/fagstotte/produkter/saksbehandlingsrundskrivet/>
- Cordier, R., Chung, D., Wilkes-Gillan, S. & Speyer, R. (2021). The effectiveness of protection orders in reducing recidivism in domestic violence: A systematic review and meta-analysis. *Trauma, Violence, & Abuse*, 22(4), 804–828. <https://doi.org/10.1177/1524838019882361>
- Crawford, A. (2003). ‘Contractual governance’ of deviant behaviour. *Journal of Law and Society*, 30(4), 479–505. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6478.2003.00267.x>
- Daems, T. (2008). *Making sense of penal change*. Oxford University Press.
- Dullum, J. (2019). *Besøksforbud – straffeprosessloven § 222a. En evaluering av praktisering av bestemmelsen i saker om vold i nære relasjoner* (NOVA-rapport nr. 1/19). <https://hdl.handle.net/20.500.12199/1284>
- Dullum, J. (2020). «Omvendt voldsalarm»: *En evaluering av kontaktforbud med elektronisk kontroll (straffeloven § 57) i saker om vold i nære relasjoner* (NOVA-rapport nr. 15/20). <https://hdl.handle.net/20.500.12199/6414>
- Dullum, J., Lid, S. & Haugsand, S. B. (2024). *Adressesperre (kode 6 og 7). En evaluering av beskyttelsestiltaket adressesperre i saker om vold i nære relasjoner* (NOVA-rapport nr. 7/24). <https://hdl.handle.net/11250/3152753>
- Folkeregisterloven. (2016). *Lov om folkeregistrering* (LOV-2016-12-09-88). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/2016-12-09-88>
- Foucault, M. (2002). *Forelesninger om regjering og styringskunst* (I. B. Neumann, Overs.). Cappelen.
- Garland, D. (2001). *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*. Oxford University Press.
- Hamilton, M. (2021). Predictive policing through risk assessment. I J. McDaniel & K. Pease (Red.), *Predictive policing and artificial intelligence* (s. 58–78). Routledge.
- Istanbul-konvensjonen. (2011). *Europarådets konvensjon om forebygging og bekjempelse av vold i nære relasjoner CETS 210* (11-05-2011 nr. 22 Multilateral). Lovdata. <https://lovdata.no/traktat/2011-05-11-22>
- Johnson, M. P. (2007). Domestic violence: The intersection of gender and control. I L. L. O’Toole, J. R. Schiffman & M. K. Edwards (Red.), *Gender violence: Interdisciplinary perspectives* (2. utg., s. 257–268). New York University Press.
- Lazarus, L., Goold, B. & Goss, C. (2013). Control without punishment: Understanding coercion. I J. Simon & R. Sparks (Red.), *The Sage handbook of punishment and society*. Sage.
- Lomell, H. M. (2014). Forventninger om beskyttelse. I L. Hausken, T. K. Haagensen & S. E. R. Yazdani (Red.), *Fra terror til overvåking*. Vidarforlaget.
- Lomell, H. M. & Gundhus, H. O. I. (2024). *Kriminalitetsforebygging: Teorier og praksiser*. Universitetsforlaget.
- Mehozay, Y. (2018). From offender rehabilitation to the aesthetic of the victim. *Social & Legal Studies*, 27(1), 97–113. <https://doi.org/10.1177/0964663917709526>

- Nasjonal instruks for arbeid med trusselutsatte personer. Versjon 1.0. (2020). Fagforvaltnings- og utviklingsapparatet for etterforskningsfeltet.
- NOU 2003: 31. (2003). *Retten til et liv uten vold. Menns vold mot kvinner i nære relasjoner*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2003-31/id148994/>
- NOU 2020: 17. (2020). *Varslede drap? Partnerdrapsutvalgets utredning*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2020-17/id2791522/>
- Ot.prp. nr. 109 (2001–2002). *Om lov om endringer i straffeloven og straffeprosessloven (rasistiske symboler, besøksforbud og strafferammen ved sammenstøt av lovbrudd)*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/otprp-nr-109-2001-2002-/id169999/>
- Ot.prp. nr. 42 (2006–2007). *Om lov om endringer i finansieringsvirksomhetsloven og enkelte andre lover (kredittforening som konsernspiss mv.)*. Finansdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/otprp-nr-42-2006-2007-/id461702/>
- O'Malley, P. (2010). *Crime and risk*. Sage.
- Politidirektoratet. (2016). *Instruks for politiets tilbud om mobil voldsalarm mm*. [RPOD-2016-2].
- Politidirektoratet & riksadvokatembetet. (2022). *Anmeldt kriminalitet (strasak) 2022*. <https://www.politiet.no/globalassets/tall-og-fakta/strasak/2022/anmeldt-kriminalitet-strasak-2022.pdf>
- Riksadvokaten. (2023). *Rundskriv om vold i nære relasjoner* [Rundskriv nr. 2/2023]. <https://www.riksadvokaten.no/document/nytt-rundskriv-om-vald-i-naere-relasjonar>
- Russell, E. K. (2024). 'Seeing like a cop': Police perception in spaces of gender and racial criminalization. *The British Journal of Criminology*, Artikkel azae042. <https://doi.org/10.1093/bjc/azae042>
- Skjorten, K. (2002). *Lov og rett mot familievold?* Pax Forlag.
- Straffeloven. (2005). *Lov om straff* (LOV-2005-05-20-28). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/2005-05-20-28>
- Straffeprosessloven. (1981). *Lov om rettergangen i straffesaker* (LOV-1981-05-22-25). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/1981-05-22-25>
- Tulich, T. (2012). A view inside the preventive state: Reflections on a decade of anti-terror law. *Griffith Law Review*, 21(1), 209–244. <https://doi.org/10.1080/10383441.2012.10854738>
- Valverde, M. (2014). Studying the governance of crime and security: Space, time and jurisdiction. *Criminology & Criminal Justice*, 14(4), 379–391. <https://doi.org/10.1177/1748895814541899>
- Walkate, S., McCulloch, J., Fitz-Gibbon, K. & Maher, J. (2019). Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*, 23(1), 60–77. <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>
- Zedner, L. (2007). Preventative justice or pre-punishment? The case of control orders. *Current Legal Problems*, 60(1), 174–203. <https://doi.org/10.1093/clp/60.1.174>
- Zedner, L. & Ashworth, A. (2019). The rise and restraint of the preventive state. *Annual Review of Criminology*, 2, 429–450. <https://doi.org/10.1146/annurev-criminol-011518-024526>

KAPITTEL 5

Mishandling av barn – medvirkningsansvar og avvergingsplikt

Morten Holmboe Politihøgskolen og Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter KRUS

Abstract: When a parent abuses a child, other adults in the family may have a responsibility to impede ongoing abuse. In recent years, the Supreme Court has held in several judgments that a passive caregiver may be punished for passive contribution to the abuse. As from 2021, the partner may also be held criminally liable for breach of the duty to avert a crime, even though the action may lead to a charge or indictment for the perpetrator. In the article, the relationship between these two rules is discussed, and the author questions whether the current state of law is sufficiently suited to the purpose of protecting children against abuse.

Keywords: domestic violence, mandatory reporting, the right of the child, contribution to violation, violence against women

Innledning¹

Problemstilling

I de senere årene har vi sett en økt oppmerksomhet om situasjonen der en omsorgsperson mishandler barn, mens den andre omsorgspersonen ikke søker å hindre mishandlingen. Det har ført til flere avgjørelser der den passive omsorgspersonen er blitt straffet for passiv medvirkning til mishandling i nære relasjoner,² og til at avvergingsplikten er blitt utvidet for den passive omsorgspersonen i slike tilfeller.³ I dette kapitlet drøfter jeg denne utviklingen og søker å analysere hvor langt ansvaret rekker, om den utvidede avvergingsplikten får betydning ut over det medvirkningsansvaret som allerede følger av straffeloven, og i hvilken grad lovgiveren har utredet konsekvensene av lovendringen.

Forholdet mellom passiv medvirkning og avvergingsplikt

Straffeloven § 15 fastsetter som hovedregel at den som medvirker til overtredelsen av et straffebud, kan straffes. Det gjelder også såkalt passiv medvirkning. For at en person skal anses å medvirke passivt til en annens lovbrudd, kreves det imidlertid at medvirkeren har et ansvar for å hindre det som skjer.

Dersom det ikke foreligger noen slik særskilt forpliktelse, kan det oppstå spørsmål om avvergingsplikt etter straffeloven § 196. Vilkåret for at en slik plikt skal oppstå, er at en person har kunnskap som gjør det sikkert eller mest sannsynlig at et nærmere angitt lovbrudd vil skje (Holmboe, 2017). Bestemmelsen regner opp mer enn femti straffebud, herunder straffeloven § 282 om mishandling i nære relasjoner.

Flere andre straffebud som er listet opp i straffeloven § 196 kan være aktuelle også i familieforhold – for eksempel grov kroppsskade (§ 274), kjønnslemlestelse (§ 284) og flere seksuallovbrudd. I dette kapitlet konsentrerer jeg drøftelsen om straffeloven § 282. Analysene kan likevel ha interesse også vedrørende andre straffebud.

1 Kapitlet er en del av prosjektet Mandatory Reporting of Intimate Partner Violence (Manreport-IPV), som er støttet av Norges forskningsråd (prosjektnummer 313902). Takk til stipendiat Ingrid Løining Ørum for nyttige samtaler og innspill, særlig om situasjonen for en partner som selv blir mishandlet.

2 Se HR-2013-1404-U - Rt. 2013-1015, HR-2019-561-A, HR-2019- 2205-A og HR-2020-1343-A.

3 Se straffeloven § 196 fjerde ledd, tilføyd ved lov 4. desember 2020 nr. 135, som trådte i kraft 1. januar 2021. (Henvisninger til «straffeloven» er til straffeloven 20. mai 2005 nr. 28 når ikke annet er angitt.)

Legalstrategier

Når lovgiveren vurderer å utvide straffansvaret for borgerne, må det tas stilling til om endringen vil ha den tilsiktede virkning, om det er rimelig å innskrenke borgernes handlefrihet og om endringen kan ha uheldige bivirkninger. I nyere litteratur har det vært lagt vekt på prinsippet om forholdsmessighet (Rui, 2024). Det å forby en handling kan virke symbolsk viktig selv om man ikke vet om endringen vil føre til endret atferd blant borgerne. Her står man overfor avskygninger: På den ene side kan et lovvedtak virke tilsørende og gi et overdrevent inntrykk av at myndighetene tar et problem på alvor (Elholm, 2011). På den annen side kan en lovendring forandre oppfatningen i befolkningen over tid (Dullum & Bakketeig, 2017).

Utviklingen i retning av å straffeforfølge den «passive partner» for passiv medvirkning, og utvidelse av avvergingsplikten, kan ses på som en legalstrategi. Selv om denne utviklingen vedrørende passiv medvirkning primært har skjedd gjennom Høyesteretts praksis, har den også fått støtte av lovgiveren ved etterfølgende uttalelser i lovforarbeider.⁴ Spørsmålet er om bestemmelsene lar seg harmonisere, om reglene er klare nok og om de kan ventes å ha den tilsiktede virkning.

Det kan også spørres om i hvilken grad Stortinget bør innføre viktige regler uten å gå veien om allmenn høring og lovproposisjon. Det er gode grunner til at lovforslag som fremmes av Regjeringen, normalt skal sendes på høring før de fremmes (Utredningsinstruksen, 2016). Stortinget har selvsagt rettslig adgang til å vedta lovbestemmelser uten at det har vært gjennomført høring. Men hensynet til et godt lovverk taler for at man burde være tilbakeholden med å vedta nye bestemmelser som ikke har vært drøftet.

Avvergingsplikten ivaretar viktige verdier, men krever også avveining mot andre hensyn. Straffebudet mot mishandling i nære relasjoner ble innlemmet i straffeloven § 196 om avvergingsplikt uten at regelen hadde vært foreslått i proposisjonen til ny straffelov og uten at spørsmålet hadde vært på høring (Holmboe et al., 2019a, s. 123–124).

Den regelen som jeg skal ta for meg i dette kapittelet – den nye unntaksregelen i straffeloven § 196 fjerde ledd – var ikke drøftet i en alminnelig høring, og ikke tatt med i noen lovproposisjon. Spørsmålet ble heller ikke berørt i de skriftlige innleggene i Stortingets åpne høring om den generelle

---

4 Se Innst. 41 L (2020–2021), som drøftes nærmere nedenfor.

lovsaken son ble behandlet (Innst. 41 L (2020–2021); Stortinget, 2020; se nærmere nedenfor).

Veien videre

Jeg behandler først mishandling i nære relasjoner generelt, deretter passiv medvirkning til lovbruddet, før jeg redegjør for avvergingsplikten og lovendringen som ble gjort i 2020. Til slutt oppsummerer jeg og drøfter om lovgiveren har vurdert situasjonen for partnere som selv blir utsatt for mishandling i nære relasjoner samtidig som barna blir det.

Mishandling i nære relasjoner

Mishandling i nære relasjoner er et folkehelseproblem (Devaney et al., 2021; Kristiansen et al., 2024; Riksrevisjonen, 2022). Staten har plikt til å treffe adekvate tiltak for å beskytte borgerne mot mishandling (Freedman, 2021; Holmboe, 2022).

For å effektivisere forfølgningen av slike lovbrudd ble den dagjeldende straffeloven 1902 § 219 revidert i 2005 (Endringslov til løsgjengerlova og straffelova, 2005).⁵ Lovendringen fulgte opp et forslag fra Kvinnevoldutvalget (NOU 2003: 31). Bestemmelsen i straffeloven 1902 § 219 ble videreført i straffeloven 2005 § 282 og § 283, som trådte i kraft 1. oktober 2015. Bruken av straff som virkemiddel mot familievold har vært omdiskutert (Dullum & Bakketeig, 2017; Ertzeid, 2019). Samtidig kan mishandlingsbestemmelsen ses på som en verdimarkør (Mæhle, 2019).

Begrepet «mishandling i nære relasjoner» dekker en rekke forskjellige forbindelser. Straffeloven § 282 første ledd lyder:

Med fengsel inntil 6 år straffes den som ved trusler, tvang, frihetsberøvelse, vold eller andre krenkelser, alvorlig eller gjentatt mishandler

- a. sin nåværende eller tidligere ektefelle eller samboer,
- b. sin eller nåværende eller tidligere ektefelles eller samboers slektning i rett nedstigende linje,
- c. sin slektning i rett oppstigende linje,
- d. noen i sin husstand, eller
- e. noen i sin omsorg.

⁵ Endringen i straffeloven 1902 § 219 trådte i kraft 1. januar 2006.

Bestemmelsen i straffeloven § 282 er komplisert og krever betydelige politiressurser å etterforske (Sæther, 2016; Søberg et al., 2023; Aas, 2020). For å anvende § 282 må man både ha kunnskap om relasjonen mellom gjerningspersonen og offeret, og vurdere om krenkelsen er alvorlig eller gjentatt. Det kan blant annet være krevende å avgjøre når det foreligger mishandling i nære relasjoner etter bestemmelsen og når det «bare» foreligger mindre alvorlige krenkelser.⁶ Det kan også være vanskelig å trekke grensen mellom samboere og par som er eller har vært partnere uten å ha bodd sammen, noe som kan være avgjørende for om § 282 kan anvendes ved vold av en partner mot en annen (Skyberg, 2023; Ørum, 2023).

Skillet har betydning både for hvor alvorlig det straffbare forholdet blir bedømt, og for om det foreligger avvergingsplikt etter straffeloven § 196. Loven krever altså etter ordlyden at en privatperson som holder det som sikkert eller mest sannsynlig at det vil skje vold eller andre krenkelser i familieforhold, skal kunne vurdere om terskelen for å anvende straffeloven § 282 vil være nådd, eller om det «bare» er tale om for eksempel kroppskrenkelser eller trusler.⁷ Det kan i hvert fall i det nedre sjikt av bestemmelsens anvendelsesområde være krevende nok for fagfolk å avgjøre om § 282 er overtrådt (Holmboe et al., 2019a, 2019b).

I mange tilfeller vil en person som mishandler sin partner, også mishandle sine barn. Det kan både påvirke den videre etterforskningen (Bakketeig & Dullum, 2023) og ha betydning for hvilke krav man bør stille til den mishandlede partneren. Ved bedømmelsen av hvilken plikt en partner skal ha til å varsle om eller hindre den andres voldsbruk mot barn, kan man vanskelig se bort fra utfordringer med å komme seg ut av et voldelig parforhold (Helseth & Bjørnholt, 2023).⁸ Spørsmålet er imidlertid i hvilken grad dette momentet er tatt tilstrekkelig hensyn til etter gjeldende lov.

Rettsamfunnet står overfor et dilemma: På den ene side kan det være svært vanskelig for den passive omsorgspersonen å varsle om voldsbruk mot barn dersom varslingen fører til at den voldsutøvende partneren blir straffeforfulgt. På den annen side taler hensynet til barnets beste for å kreve at omsorgspersoner søker å hindre overgrep mot barn – også når det er ubehagelig for omsorgspersonen selv.

---

6 Straffeloven § 271 og § 263.

7 Se straffeloven § 271 og § 272 (kroppskrenkelse), § 273 (ordinær kroppsskade) og § 263 (trusler).

8 Se nærmere nedenfor. Se også Dullum og Skilbri i kapittel 4 i denne boken.

Hvilken handleplikt har gjerningspersonens partner når barn blir mishandlet?

Forskjellen på å bli dømt for (medvirkning til) mishandling i nære relasjoner og å bli dømt for brudd på avvergingsplikt er stor. *Strafferammen* er vesentlig høyere for mishandling i nære relasjoner: seks år for «ordinær» mishandling etter straffeloven § 282 og 15 år for grov mishandling etter § 283, mens strafferammen for brudd på avvergingsplikt er bot eller fengsel i inntil ett år. I praksis vil overtredelse av straffeloven § 282 normalt føre til ubetinget fengsel (Jacobsen et al., 2024, s. 164).

Dersom man blir dømt for mishandling mot sin egen eller ektefellens/samboerens slektning i nedstigende linje, skal retten vurdere å ilegge kontaktforbud.⁹ En dom for overtredelse av straffeloven § 282 skal anmerkes på en såkalt barneomsorgsattest, som skal fremlegges for en rekke yrker og verv der man skal ha ansvar for mindreårige (Holmboe et al., 2025, kommentar til § 39; Holmboe & Myhrer, 2018, s. 114–128).¹⁰

Brudd på avvergingsplikt etter straffeloven § 196 straffes i utgangspunktet ikke dersom avvergeren¹¹ ikke kan oppfylle sin plikt uten å utsette seg selv, sine nærmeste eller «noen uskyldig» for siktelse eller tiltale eller fare for liv, helse eller velferdstap (Holmboe, 2017, s. 90–91). Fra 2021 gjelder likevel ikke disse begrensningene der den fornærmede er et barn og der avvergeren er barnets forelder, steforelder, fosterforelder eller på annen måte har daglig omsorg for barnet.¹²

Det kan spørres både om hvilke krav som stilles til en partner for å unngå medvirkningsansvar og om den nye bestemmelsen om avvergingsplikt vil ha praktisk betydning.

9 Straffeloven § 282 andre ledd, jf. første ledd bokstav b, jf. § 57.

10 Se for eksempel opplæringslova 9. juni 2023 nr. 30 § 17-11; barnehageloven 17. juni 2005 nr. 64 § 30. – Opplæringslovutvalget foreslo at også straffereaksjon for overtredelse av straffeloven § 196 om avvergingsplikt skulle omfattes av en politiattest til bruk i skolen, men denne delen av forslaget ble ikke gjennomført i lovproposisjonen til ny opplæringslov (NOU 2019: 23, kapittel 2, utkast til § 15-7; Prop. 57 L (2022–2023), punkt 52.5.2).

11 Her bruker jeg «avvergeren» om den som (muligens) hadde plikt til å avverge lovbruddet, enten vedkommende forsøkte å avverge eller ikke. Den som utfører selve de straffbare handlingene, kaller jeg «gjerningspersonen».

12 Straffeloven § 196 fjerde ledd. Tilføyd ved lovvedtak 4. desember 2020, som trådte i kraft 1. januar 2021.

Passiv medvirkning til mishandling av barn

Både aktiv og passiv medvirkning til mishandling i nære relasjoner rammes av straffebudet i straffeloven § 282.¹³

Aktiv medvirkning kan typisk være at man hjelper gjerningspersonen, for eksempel ved å sørge for at barnet holdes hjemme mens gjerningspersonen er der, eller ved at man oppmuntrer gjerningspersonen. Slik aktiv medvirkning – fysisk eller psykisk – faller utenfor mitt emne her.

Passiv medvirkning kan foreligge når en person har en plikt til å handle, men forsømmer den (Husabø, 1999, s. 174 flg.). Tilknytningen mellom foreldre og barn kan også etablere en plikt til å verne barnet fra fare. I juridisk litteratur rundt årtusenskiftet ble dette beskrevet slik (Husabø, 1999, s. 187):

Foreldra si omsorgsplikt overfor barnet står minst like sterkt som før. Difor stemmer det etter mitt syn godt med den allmenne rettskjensla når Andenæs meiner at foreldre vil ha ei plikt til å hindra at barnet blir drept av den andre av foreldra [...] Reelt sett er det etter mitt syn liten grunn til å unnlata å ileggja medverkingsansvar fordi det t d ikkje har vore tid eller rom for nokon kommunikasjon mellom partane. Ein rusa mann har t d fått eit slikt ukontrollert raseriutbrot at kona berre kan avverja ei ugjerning mot barnet ved å få barnet ut av huset.

Husabø fremholder deretter (s. 196–198) at det må klargjøres hva medvirkeren *burde* ha gjort. Det må også vurderes om det var rimelig å forvente at medvirkeren foretok en slik handling som kunne hindret lovbruddet. Da må man blant annet vurdere om medvirkeren ville utsatt seg for fare for liv og helse, om den aktuelle handlingen ville være «særleg anstrengande eller omfattande, medføre særlege kostnader eller vil innebere ei sjølvinkriminering» (s. 198). Se også Gröning et al. (2023, kap. 11.6 og 12.7).

I de senere årene har det skjedd en utvikling i rettspraksis der foreldre eller steforeldre er blitt holdt ansvarlig for ikke å ha søkt å hindre partneren i å mishandle barn i husstanden.

I 2013 behandlet Høyesteretts ankeutvalg anke fra en kvinne som var dømt for passiv medvirkning til ektemannens vold mot hennes 8 år gamle sønn, som førte til at gutten døde. Ektemannen (guttens stefar) var allerede i 2009 dømt til fengsel i 8 år for legemsbeskadigelse med døden til følge

¹³ I straffeloven 1902 var det ikke noen generell medvirkningsbestemmelse. Men medvirkning til overtredelse av straffeloven 1902 § 219 var straffbart, se dens siste ledd. Det samme gjaldt medvirkning til § 228 om legemsfornærmelse (som nå heter kroppskrenkelse, se straffeloven, 2005, § 271).

(Gangdal, 2010; LA-2008-179127).¹⁴ I saken mot moren hadde lagmannsretten lagt til grunn at hun hadde holdt det for «meir sannsynleg enn ikkje at ektemannen utsette B for vald», men ikke foretatt seg noe for å hindre volden. Hun ble imidlertid ikke holdt strafferettslig ansvarlig for dødsfølgen, men dømt for medvirkning til legemsfornærmelse med skadefølge eller betydelig smerte mot en forsvarsløs person.¹⁵ Straffen ble satt til fengsel i 1 år og 6 måneder, men gjort betinget blant annet på grunn av tidsforløpet.

Ankeutvalget fant ikke grunn til å tillate den domfelte morens anke fremmet for Høyesterett, men bemerket (HR-2013-1404-U – Rt-2013-1015):

Men etter utvalgets syn kan det heller ikke der det foreligger handleplikt i kraft av omsorgsansvar for et barn, stilles opp et krav om at det foreligger konkludent atferd. Ren passivitet vil her kunne være tilstrekkelig for å etablere straffansvar.

«Konkludent atferd» brukes gjerne om atferd som er ment å forplikte uten at ord blir uttalt. Bruken av uttrykket her må forstås slik at moren kunne bli holdt ansvarlig for passiv medvirkning selv om hun ikke i ord eller handling hadde oppmuntret til mishandlingen. Selve eksistensen av foreldreansvaret var nok til at hun kunne straffes for å ha forholdt seg passiv.

Avgjørelsen innebar at det mishandlede barnets mor ble holdt strafferettslig ansvarlig for ikke å ha grepet inn overfor ektemannens mishandling av sønnen. Avgjørelsen må oppfattes som temmelig prinsipiell, og hadde stor betydning både for den domfelte og for rettssystemet. Det ble derfor reist kritikk mot at ankeutvalget ikke tillot anken fremmet for Høyesterett, blant annet av den daværende riksadvokat (Busch, 2016, s. 397):

For påtalemyndigheten var det også overraskende at spørsmålet om passiv medvirkning for vold pga. omsorgsforpliktelse overfor egne barn, ikke ble tillatt fremmet (domfeltes anke). [...] Rett nok fikk påtalemyndigheten gjennomslag for sitt syn – i lagmannsretten og i Høyesteretts ankeutvalg – men hensett til at så vel lagmannsrettens domsgrunner som ankeutvalgets bemerkninger er knappe, og at utvalgets henvisningsavgjørelser ikke har den samme vekt som en avdelingsavgjørelse, hadde det etter mitt syn vært både riktig og viktig med den ønskede rettsavklaring gjennom ordinær avdelingsbehandling. [...] Den offentlige oppmerksomhet den aktuelle saken hadde i kombinasjon med en viss usikkerhet om straffansvarets utstrekning er også momenter som trekker i samme retning, etter min vurdering.¹⁶

¹⁴ Straffeloven 1902 § 229 tredje straffalternativ, jf. § 232, og § 219 første ledd første punktum.

¹⁵ Straffeloven 1902 § 228 første og andre ledd, første straffalternativ, jf. § 232.

¹⁶ Opprinnelig trykket i Schei et al. (2015, s. 596–616).

Avgjørelsen ble også kritisert for å likestille den aktive utøveren med den passive omsorgspersonen (Øyen, 2014). Ankeutvalgets avgjørelse ble fulgt opp av Høyesterett allerede senere samme år (HR-2013-2638-A – Rt-2013-1686). Her hadde en helsefagarbeider som var pleier på nattevakt hos en pleietrengende person, fått vite at det ville skje «noe ulovlig» den natten. Hun forlot deretter huset uten å varsle noen. Hun ble, blant annet under henvisning til ankeutvalgets beslutning i HR-2013-1404-U – Rt-2013-1015, holdt ansvarlig for medvirkning til grovt tyveri.¹⁷

I 2018 behandlet Høyesteretts ankeutvalg en anke over en beslutning i lagmannsretten om å nekte anken fremmet¹⁸ fra en kvinne som var tiltalt for passiv medvirkning til samboerens mishandling av hans barn. Etter ankeutvalgets syn burde lagmannsretten ha vurdert om straffrihetsgrunnene i straffeloven § 196 tredje ledd kunne anvendes, og opphevet lagmannsrettens dom (HR-2018-262-U). Ved den nye behandlingen tillot lagmannsretten kvinnens anke fremmet, men dømte henne for passiv medvirkning til samboerens mishandling av barnet.

Ved ankebehandlingen kom Høyesterett til at straffrihetsgrunnene i straffeloven § 196 tredje ledd¹⁹ om *avvergingsplikt* ikke kunne benyttes analogisk der saken gjelder *medvirkning*. Straffeloven § 196 retter seg mot enhver, mens medvirkningsbestemmelsen forutsetter en nærmere tilknytning mellom medvirkeren og offeret. Høyesterett viste imidlertid til at momentene nevnt i straffeloven § 196 tredje ledd bokstav b ofte ville være relevante i den konkrete helhetsvurderingen som må foretas for å avgjøre om det er grunnlag for å straffe for passiv medvirkning. Dette var «åpenbart» dersom den alternative handlingen ville sette liv eller helse i fare, men også vernet mot selvinkriminering kunne få betydning (HR-2019-561-A, avsnitt 25). I den konkrete vurderingen delte Høyesterett seg tre mot to.

Flertallet kom til at kvinnen ikke hadde gjort nok for å motvirke mishandlingen. Selv om hun hadde gjort et forsøk på stanse virksomheten, veide hennes omsorgsansvar for barnet så tungt at hun skulle forsøkt andre handlinger, som å søke hjelp i sitt private nettverk eller i det offentlige hjelpeapparatet. *Mindretallet* var enig i at det ikke uten videre ville være nok å forsøke å stanse mishandlingen, men at kvinnen hadde utvist en «ikke ubetydelig aktivitet for å motvirke mishandlingen», og at det da ikke var

¹⁷ Straffeloven 1902 § 258 jf. § 257.

¹⁸ Straffeprosessloven § 321 andre ledd.

¹⁹ Bestemmelsen er referert nedenfor.

naturlig å straffe henne for passiv medvirkning til samboerens mishandling av barnet. Mindretallet ville derfor frifinne den tiltalte kvinnen. Flertallets løsning er kritisert i litteraturen (Jacobsen et al., 2020, s. 81–82).

Allerede samme år fikk Høyesterett en ny sak til behandling (HR-2019-2205-A). En mor var dømt for grov mishandling av sine tre barn over en periode på to og en halv måned. Det yngste barnet på tre år døde som følge av skadene, og moren ble dømt til fengsel i 8 ½ år (LF-2018-103148). Spørsmålet for Høyesterett var om barnas stefar skulle straffes for passiv medvirkning. Han var kjent med voldsbruken og måtte anses som omsorgsperson for barna. Han hadde gjort noen forsøk på å stanse mishandlingen, men ikke tilstrekkelig til å fri seg fra medvirkningsansvaret. Førstvoterende dommer uttalte (avsnitt 59):

Den som har omsorgsansvar for et barn, har plikt til på en eller annen måte å gripe inn overfor mishandling av barnet. Oppfylles ikke denne plikten, kan vedkommende etter omstendighetene holdes strafferettslig ansvarlig som medvirker til gjerningspersonens overgrep mot barnet. Det typiske vil her være en omsorgsperson som er vitne til alvorlig vold eller seksuelle overgrep mot et barn uten å foreta seg noe til tross for at dette var mulig og rimelig å kreve.

Selv om den tiltalte stefaren ikke hadde fremkalt barnets helsetilstand, var det avgjørende at han ikke søkte å skaffe helsehjelp. Han var derfor delvis skyldig som gjerningsperson for deler av perioden. Men han ble også holdt ansvarlig som passiv medvirker til barnets mors mishandling av barnet.

Barnemorens overgrep var alvorlige, hadde foregått over tid, og rammet et sårbart barn. Førstvoterende bemerket at styrkeforholdet og partenes relasjon kunne trekke i begge retninger: Dersom den mulige medvirkeren er en ressurssterk person, skal det en del til for å bli fritatt fra ansvar for passiv medvirkning. Er også den passive omsorgspersonen utsatt for overgrep, kan vedkommende være i en tvangssituasjon som gjør at det ikke er grunnlag for medvirkningsansvar.

Det måtte også vurderes hvilke virkemidler den mulige medvirkeren hadde hatt. I den konkrete saken kom Høyesterett til at stefaren hadde sterke grunner til å gripe inn. Selv om han var i en vanskelig situasjon, ble det avgjørende at han hadde gjort vesentlig mindre enn den passive stemoren i dommen i HR-2019-561-A. Overtredelsen overfor jenta som døde, ble ansett som grov blant annet fordi han hadde latt jenta ligge i to og et halvt døgn uten å skaffe henne hjelp.

Ved straffutmålingen delte Høyesterett seg. Førstvoterende tok utgangspunkt i at straffen passende kunne settes til 3 ½ års fengsel, men aktor hadde påstått fengsel i 3 år. Domstolene er ikke begrenset av påtalemyndighetens påstand ved straffutmålingen,²⁰ men spørsmålet om å skjerpe straffen var ikke tatt opp under forhandlingene i Høyesterett. Straffen ble derfor satt til 3 års fengsel.

To av Høyesteretts dommere kom til at straffen burde settes ned til 2 år. Annenvoterende fremholdt at saksforholdet var i randsonen for det straffbare. Hun pekte videre på at dersom de nærmeste risikerer streng straff for å fortelle om det som skjer innenfor husets fire vegger, kan man risikere at færre saker blir oppklart (avsnitt 110).

Året etter behandlet Høyesterett en sak der en mor hadde mishandlet barna mens barnas far ikke var til stede (HR-2020-1343-A). Hun ble dømt til fengsel i 2 år. Spørsmålet for Høyesterett var hvilken kunnskap som kunne kreves for å straffe barnefaren for passiv medvirkning til morens mishandling av barna. Det kunne ikke kreves at faren hadde sikker kunnskap om mishandlingen, men det måtte være et vilkår for straff at han holdt det som mest sannsynlig at barna ble mishandlet (se nærmere Holmboe, 2021, s. 55–56).

Det er altså etter Høyesteretts praksis på det rene at foreldre eller andre omsorgspersoner kan straffes for passiv medvirkning dersom de ikke gjør tilstrekkelig for å hindre en annens mishandling av barn de har omsorg for. I den konkrete avveiningen må man «balansere de involverte personenes interesser» (Gröning et al., 2023, s. 312). Fra flere hold har det vært pekt på at det kan være uheldig å la omsorgspersoners ansvar ved passivitet reguleres av det alminnelige medvirkningsansvaret, og at spørsmålet bør lovreguleres (Holmberg, 2020; Kjelby & Øyen, 2020; Øyen, 2020; Øyen & Kjelby, 2020).

Et spørsmål som kan reises, er om det i hvert fall i tilfeller der den passive omsorgspersonens opptreden er i det nedre sjikt av det straffbare, kunne være mer rimelig å anvende reglene om *avvergingsplikt* i straffeloven § 196. Da Høyesterett avsa de dommene som er behandlet her, var det ikke noen farbar mulighet på grunn av straffrihetsregelen for inkriminering av avvergerens «nærmeste» i straffeloven § 196 tredje ledd bokstav b. Det måtte i hvert fall gjelde der det ikke var mulig å avverge mishandlingen uten å varsle offentlige myndigheter.

---

20 Straffeprosessloven § 38 andre ledd.

Etter lovendringen som trådte i kraft 1. januar 2021, vil det være mulig å anvende straffeloven § 196 også der avvergeren risikerer å inkriminere en av sine nærmeste ved å varsle om allerede begåtte lovbrudd. Spørsmålet er imidlertid om lovendringen kan tolkes slik at man nå skal *heve* terskelen for å anvende medvirkningsregelen, eller om lovgiveren har ment å «godkjenne» Høyesteretts praksis. Hvis den siste tolkingen må legges til grunn, kan det spørres om lovendringen fra 2020 vil få noen effekt. Det kommer jeg tilbake til i avslutningen. I neste punkt vil jeg behandle avvergingsplikten.

Avvergingsplikt

Generelt om avvergingsplikt

Den såkalte avvergingsplikten i straffeloven § 196 har noen fellestrekk med passiv medvirkning, men det er også viktige forskjeller. Den mest grunnleggende forskjellen er at kunnskap om et forestående straffbart forhold som *hovedregel* ikke er nok til å bli ansvarlig for passiv medvirkning dersom man ikke varsler eller søker å avverge lovbruddet. Derimot retter straffeloven § 196 seg mot enhver som har kunnskap som gjør at det er «sikkert eller mest sannsynlig» at lovbruddet vil skje, eller at lovbruddet har følger som ennå kan avverges.

Avvergingsplikten gjelder ikke alle straffbare forhold, men bare «lovbrudd som nevnt i» nærmere angitte paragrafer – for tiden ca. femti. Blant annet omfattes de fleste seksuallovbrudd, grov kroppsskade, drap og mishandling i nære relasjoner.

Avvergingsplikten er ikke noen plikt til oppklaring av begåtte straffbare forhold – den retter seg fremover. Men det å varsle politiet eller andre offentlige myndigheter, kan lett føre til at allerede begåtte lovbrudd, for eksempel mishandling i nære relasjoner, etterforskes og irettføres. Avvergingsplikten er heller ikke noen plikt til å anmelde et straffbart forhold dersom man kan avverge på annen måte. Slik sett er innholdet i avvergingsplikten ikke så ulikt den plikten til aktiv motvirkning som er etablert gjennom Høyesteretts praksis siden 2013.

Regelen i straffeloven § 196 tredje ledd bokstav b

Et viktig unntak fra avvergingsplikten er regelen i straffeloven § 196 tredje ledd bokstav b, som lyder:

Brudd på avvergingsplikten straffes ikke når [...]

- b. plikten ikke kunne oppfylles uten å utsette ham selv, hans nærmeste eller noen uskyldig for siktelse eller tiltale eller fare for liv, helse eller velferd.

Det nylig vedtatte «unntaket fra unntaket» i § 196 fjerde ledd behandles nedenfor. Her går jeg først gjennom den generelle regelen.

Det er viktig å skaffe seg oversikt over hvem som er en avvergers «nærmeste». Begrepet er definert i straffeloven § 9:

Med de nærmeste menes

- a. ektefelle,
- b. slektninger i direkte linje og søsken, og deres ektefeller,
- c. ektefellens slektninger i direkte linje og søsken, og deres ektefeller,
- d. stesøsken og deres ektefeller,
- e. fosterforeldre og deres foreldre, fosterbarn og fostersøsken, og
- f. forlovede.

Det som er bestemt om ektefeller, gjelder også fraskilte. Besvoglede regnes likevel bare som de nærmeste for forhold som har skjedd før oppløsningen av ekteskapet. Det som er bestemt om besvoglede i annet punktum, gjelder også for forlovede etter at forlovelsen er hevet.

Svogerskap anses fortsatt å bestå når ekteskapet som begrunnet det, er opphørt ved død.

Likestilt med ekteskap er registrert partnerskap og andre tilfeller når to personer bor fast sammen under ekteskapsliknende forhold.

Etter den *generelle* regelen i straffeloven § 196 tredje ledd bokstav b kan altså blant annet en ektefelle eller samboer ikke uten videre straffes for brudd på avvergingsplikt dersom partneren mishandler barn hvis varslingen kan føre til at partneren utsettes for siktelse eller tiltale. I noen tilfeller er det derimot mulig å avverge fremtidige lovbrudd uten å inkriminere gjerningspersonen, for eksempel ved å ta med seg barnet og flytte. Men ofte vil det være nødvendig å få hjelp fra politiet for å få beskyttelse, og da vil det være vanskelig å unngå å inkriminere gjerningspersonen.

Når det ikke er mulig å avverge fremtidige lovbrudd uten å inkriminere en gjerningsperson som er ens «nærmeste», gjelder unntaket i § 196 tredje ledd bokstav b (sett bort fra det nye unntaket i § 196 fjerde ledd)

uten noen nærmere avveining av faren for barnet mot ulempen for avvergeren eller partneren. Som vi så ovenfor, er det derimot ikke tilsvarende rettslige skranker for å straffe vedkommende for *passiv medvirkning* til hovedlovbruddet.²¹

Loven har ikke karakterisert nærmere hvor *sannsynlig* faren må fremstå for at straffrihetsgrunnen skal gjelde (se Skeie, 1938, s. 812 om den dagjeldende bestemmelsen i straffeloven 1902 § 139 andre ledd). Jeg går ikke nærmere inn på dette spørsmålet her.

Endringen i 2020

I lovproposisjonen fra Regjeringen var det et eget kapittel om forslag til endringer i straffeloven § 196, men ikke noe forslag om å endre regelen om fritak for avvergingsplikt i § 196 tredje ledd (Prop. 66 L (2019–2020)). Stortingets justiskomiteé gjennomførte en muntlig høring 17. september 2020. Noen få av høringsinstansene tok opp spørsmål om avvergingsplikten, men ingen berørte unntaksregelen i § 196 tredje ledd (Stortinget, 2020). Justiskomiteen tok imidlertid av eget tiltak opp spørsmålet om å begrense unntaksregelen i § 196 tredje ledd (Innst. 41 L (2020–2021), kapittel 3). Komiteen uttalte:

Komiteen viser til at straffeloven § 196 tredje ledd fastslår at brudd på avvergingsplikten ikke får anvendelse dersom plikten ikke kunne oppfylles uten å utsette ham selv, hans nærmeste eller noen uskyldig for siktelse eller tiltale eller fare for liv, helse eller velferd. Komiteen mener at barns nærstående også bør ha en plikt til å varsle barnevernet eller politiet om overgrep mot et barn de har omsorg for. Vold, seksuelle overgrep og annen mishandling overfor barn er vanskelig å avdekke, særlig når overgrepet begås av en nærstående og innenfor husets fire vegger. Myndighetene er ofte avhengige av en anmeldelse eller lignende fra en av barnets øvrige nærstående. Komiteen vil videre vise til at Høyesterett i en dom fra 2019 (HR-2019-561-A avsnitt 19-25)²² la til grunn at straffrihetsgrunnen i straffeloven § 196 tredje ledd ikke kommer analogisk til anvendelse når man skal ta stilling til om en omsorgsperson kan straffes for medvirkning dersom han/hun forholder seg helt passiv eller foretar seg noe, men ikke nok, for å hindre et barn under hans/hennes omsorg i å bli utsatt for vold. Høyesterett viste blant annet til at det etter omstendighetene kunne være støtende å la hensynet til gjerningspersonen gå foran hensynet til offeret.

21 *Kjæresten* som ikke er eller har vært ektefeller eller samboere, er ikke uten videre «nærmeste» i straffelovens forstand – med mindre de kan anses som «forlovede» (straffeloven § 9 første ledd bokstav f).

22 Dommen er behandlet ovenfor. Forf. anm.

Komiteen mener et unntak i nytt fjerde ledd fra unntaket i tredje ledd i § 196 vil være et velegnet lovgivningsmessig virkemiddel for å ivareta den plikten som staten har til å verne et barn mot vold og overgrep, jf. Grunnloven § 104 og barnekonvensjonen artikkel 19 nr. 1.

Komiteens formulering «hensynet til gjerningspersonen» taler for at komiteen har hatt vernet mot inkriminering av ens nærmeste i tankene. Bestemmelsen i § 196 tredje ledd bokstav b dekker imidlertid flere typer unntak fra avvergingsplikten:

- Retten til ikke å inkriminere sine nærmeste, seg selv eller «noen uskyldig»
- Retten til ikke å utsette sine nærmeste, seg selv eller «noen uskyldig» for fare for liv, helse eller velferd

Tar man loven på ordet, vil avvergeren etter *fjerde ledd* ha plikt til å søke å avverge for eksempel mishandling i nære relasjoner mot et barn selv om en selv, ens nærmeste eller «noen uskyldig» trues på liv eller helse.

Det er en moralsk plikt for en voksen person som har omsorg for et barn å sette hensynet til barnet foran seg selv. Men det er ikke gitt at det er rimelig under trussel om straff å kreve at avvergeren setter eget eller andres liv eller helse på spill – det vil «neppe stemme med vanlige rettferdsforestillinger å bruke straff for manglende heroisme» (Andenæs, 1942, s. 549; Gröning et al., 2023, s. 313).

Kjernen i unntaket er nok avvergerens rett etter tredje ledd bokstav b til ikke å inkriminere *gjerningspersonen* når han eller hun er avvergerens nærmeste – i praksis ektefelle eller samboer. Det er den regelen som har gjort at *passiv medvirkning* ofte har vært den eneste veien for å straffe en passiv partner for alvorlige straffbare handlinger mot barn.

Det er rimelig å forstå unntaket i fjerde ledd som at avvergeren ikke kan la være å søke å avverge lovbruddet på grunn av fare for *velferdstap* for seg selv eller for gjerningspersonen.

Det er derimot vanskeligere å avgrense regelen dersom det står liv eller helse på spill.

Justiskomiteen viste til Høyesteretts dom i HR-2019-561-A, men uten å kommentere at Høyesterett la til grunn at straffrihetsgrunnene for avvergeren etter straffeloven § 196 tredje ledd bokstav b også kunne få betydning ved vurderingen av ansvaret for passiv medvirkning (avsnitt 25), som det også er vist til ovenfor:

Det må imidlertid understrekes at de momentene som er nevnt i § 196 tredje ledd bokstav b, ofte vil være relevante i den konkrete helhetsvurderingen som må foretas for å avgjøre om passivitet utgjør straffbar medvirkning. Det er åpenbart dersom den alternative handlingen ville sette liv eller helse i fare. Også vernet mot selvinkriminering kan få betydning. Men hvilken vekt disse hensynene skal ha i vurderingen, må vurderes konkret.

Justiskomiteen tok ikke avstand fra Høyesteretts presisering. Den må derfor gjelde også ved vurderingen av hvor langt pliktene til avverging etter straffeloven § 196 går.

Etter *hovedregelen i tredje ledd* vil unntaket fra avvergingsplikten gjelde selv om det lovbruddet som skal avverges, vil medføre tap av menneskeliv (Groseth, 1995, s. 199).²³ Når § 196 fjerde ledd gjelder, kan det derimot være naturlig å veie de to faresituasjonene opp mot hverandre: Den voksne avvergeren må tåle større fare eller ulempe jo farligere barnets situasjon blir på grunn av lovbruddet. Hvor langt plikten går, er ikke avklart (NOU 2024: 13, s. 432 punkt 35.2.3; Spurkland, 2024, § 196, note 6).

Enda vanskeligere blir situasjonen der det ikke er avvergeren, men *andre* som kan bli utsatt for fare for liv, helse eller velferdstap – eller siktelse eller tiltale for et annet lovbrudd. Det gjelder særlig når tredjepersonen selv er et barn, men må gjelde også overfor voksne. Tenker man seg at gjerningspersonen truer avvergeren med å mishandle andre mennesker dersom avvergeren varsler politiet, er det svært tvilsomt om avvergeren kan holdes strafferettslig ansvarlig for ikke å varsle. Om man her vil forankre løsningsen i nødrett (Spurkland, 2024, § 196, note 6) eller i en innskrenkende tolking av bestemmelsen ut fra en rettsstridsreservasjon, vil det neppe føre til vesensforskjellige resultater (se også Gröning et al., 2023, s. 312–313).

Vil persongruppen som omhandles, kunne få avvergingsplikt uten samtidig å overtre regelen om passiv medvirkning i straffeloven § 15?

Et praktisk spørsmål er om regelen vil ha noen effekt slik Høyesterett har tolket reglene om passiv medvirkning til mishandling i nære relasjoner. Som utgangspunkt må i hvert fall et barns foreldre, steforeldre og fosterforeldre ha en slik plikt som Høyesterett oppstiller til å søke å motvirke

23 Uttalelsen gjelder straffeloven 1902 § 139 andre ledd, som på dette punkt er videreført i straffeloven 2005 § 196 tredje ledd bokstav b.

mishandling av barnet. Antakelig må det også gjelde andre som har «daglig omsorg» for barnet.

Tar man utgangspunkt i de dommene vi har fra Høyesterett der foreldre/steforeldre ble dømt for passiv medvirkning til mishandling i nære relasjoner eller annen vold mot barn, er det på det rene at de domfelte også hadde slik kunnskap at de isolert sett kunne rammes av straffeloven § 196 (dersom handlingene var begått etter at straffeloven § 196 fjerde ledd var trådt i kraft). Det ville likevel være underlig om man i slike saker kunne dømme den passive medvirker for både brudd på avvergingsplikt og passiv medvirkning til det samme lovbruddet. Kunnskapskravet vil i praksis være det samme, og (den manglende) handlingen den samme. Riktig nok står straffeloven § 196 i straffeloven kapittel 20 om vern av den offentlige ro, orden og sikkerhet, mens straffeloven § 282 (og andre volds- eller seksuallovbrudd) verner den enkelte mot krenkelser. Men avvergingsplikten verner i disse sakene i realiteten det samme rettsgodet – man skal forhindre krenkelser av enkeltpersoner. (Se generelt om bruken av ett eller flere straffebud for samme handling Gröning et al., 2023, s. 587–592.)

Under enhver omstendighet vil en *aktiv* medvirker ikke også straffes for å ha unnlatt å søke å avverge lovbruddet, selv om han kunne gjort det uten å inkriminere seg selv eller utsette seg for fare for liv og helse.

Med en strafferettslig terminologi kan man si det slik at bestemmelsene om passiv medvirkning til hovedlovbruddet vanskelig kan brukes i konkurrans med straffeloven § 196.

Det blir dermed et spørsmål om den nye regelen i straffeloven § 196 fjerde ledd skal gå foran Høyesteretts tolking hittil av medvirkningsregelen i straffeloven § 15, eller om man skal opprettholde Høyesteretts praksis. Dette spørsmålet drøftes ikke i Justiskomiteens innstilling. Dersom Høyesteretts nåværende praksis skal opprettholdes, er det vanskelig å finne mange tilfeller der den nye regelen har praktisk betydning (Bergsjø, 2021, s. 51).

Mishandling i nære relasjoner av både partner og barn

I de sakene Høyesterett har behandlet om passiv medvirkning til mishandling i nære relasjoner av barn, er det lagt til grunn at partneren som dømmes for medvirkning, ikke selv har vært utsatt for vold.

Justiskomiteen går ikke inn i det vanskelige spørsmålet om hvilken betydning det har om avvergeren selv er utsatt for mishandling i nære relasjoner. Det er dessverre ikke sjelden at gjerningspersonen mishandler både partneren og barna i husstanden. I HR-2019-2205-A (Stefar) avsnitt 73 fremholdt Høyesterett at en omsorgsperson som selv er utsatt for overgrep, kan være i en slik tvangssituasjon at det ikke uten videre er grunnlag for medvirkningsansvar for ikke å ha grepet inn.

Avvergingsplikten gjelder «formentlig neppe den som *utelukkende* selv trues av forbrytelsen» (Kjerschow, 1930, s. 390, uthevet her). Generelt kan det også synes strengt å la avvergingsplikten gjelde uavkortet for et offer for et lovbrudd selv om offeret holder det som sikkert eller mest sannsynlig at gjerningspersonen vil begå lignende lovbrudd mot andre.

Når gjerningspersonen mishandler sin partner med barn til stede, anses barna også som ofre for mishandlingen fordi det å overvære den skaper frykt og utrygghet (HR-2010-1426-A – Rt-2010-949, avsnitt 22; Jacobsen et al., 2024, s. 157; Sæther, 2016, s. 532). Det vil nok være lettere å argumentere for en handleplikt dersom barna også utsettes for direkte mishandling, men spørsmålet er likevel ikke enkelt.

Spørsmålet er hvilke handlingsalternativer som er realistiske for en partner som blir utsatt for fysisk eller psykisk mishandling i nære relasjoner samtidig som også barna blir rammet. Blir den fornærmede trodd av politiet eller hjelpeapparatet, kan det bli satt i verk tiltak som besøksforbud, eventuelt med elektronisk kontroll²⁴ om den fornærmede bryter ut av forholdet.

Den voldsutsatte må imidlertid vurdere risikoen for at saken mot gjerningspersonen blir henlagt etter bevisets stilling. En partner som bryter ut av et samliv på grunn av mishandling i nære relasjoner, kan dermed risikere at den voldelige partneren får samværsrett med barna. I noen tilfeller vil den fornærmede kunne få sperret adresse,²⁵ men adressesperre utelukker ikke samvær – selv om det kan bli resultatet (HR-2022-1639-A). Ideen om det likestilte foreldreskapet kan skape en vanskelig situasjon for den voldsutsatte partneren, og hun kan oppleve seg presset til å legge til rette for at barna skal ha samvær med partneren (Bjørnholt, 2021). Den voldsutsatte partneren kan frykte at barna etter et samlivsbrudd må være alene med den voldsutøvende forelderen. En anmeldelse til myndighetene

²⁴ Straffeprosessloven § 222 a jf. § 222 g.

²⁵ Folkeregisterloven § 10-4.

kan altså utsette barna for større farer enn før. Dette kan være et argument for å tolke både handleplikten (det passive medvirkningsansvaret) og avvergingsplikten med forsiktighet i slike tilfeller (sml. Gröning et al., 2023, s. 353–354).

Bør man heve terskelen for å dømme gjerningspersonens partner for passiv medvirkning til mishandling i nære relasjoner?

Som det er fremholdt ovenfor, har det i litteraturen vært problematisert at en passiv omsorgsperson dømmes etter samme straffebud som hovedgjerningspersonen. (Se også mindretallet i HR-2019-561 Stemor, som riktig nok var enig i utgangspunktet, men mente at den tiltalte stemoren hadde utvist tilstrekkelig aktivitet til at hun ikke burde straffes.) Det kan være rimelig å vurdere om i hvert fall tilfeller i det nedre sjikt for ansvar for passiv medvirkning etter dagens praksis heller skulle bedømmes etter straffeloven § 196.

Mot dette kan det sies at formålet med Justiskomiteens forslag til tilføyelse av straffeloven § 196 fjerde ledd ikke var å myke opp Høyesteretts praksis, men å styrke vernet for barna. Det er da neppe grunnlag for å bruke straffeloven § 196 i tilfeller der man tidligere ville brukt medvirkningsregelen i straffeloven § 15. Men i så fall er det også vanskelig å se hvilken betydning det hadde å vedta det nye fjerde leddet i straffeloven § 196. Dersom Høyesteretts tidligere praksis skal videreføres, har unntaksregelen i § 196 fjerde ledd liten praktisk betydning.

Justiskomiteen kan vanskelig ha ment å begrense unntakene fra avvergingsplikten bare på papiret, og ikke i praksis. Til tross for at komiteen ikke har drøftet forholdet til medvirkningsreglene, kan det argumenteres for at den nye bestemmelsen i straffeloven § 196 fjerde ledd har gitt et rom for å reagere mildere mot ren passivitet i nedre sjikt av hva som før lovendringen kunne rammes som passiv medvirkning til mishandling i nære relasjoner. I litteraturen har det vært fremholdt at «this latest change in the law may open up for a potential intermediate solution, with a far milder maximum sentence than ‘passive complicity’ could entail» (Jacobsen et al., 2024, s. 163). Etter mitt syn har dette standpunktet gode grunner for seg. Men det er uklart om en slik kursjustering er i samsvar med Justiskomiteens intensjon med endringen.

Oppsummering

De siste ti år har man i strafferettspleien i økende grad holdt gjerningspersoners ektefeller eller samboere ansvarlige for passiv medvirkning til vold og mishandling mot barn. Det understreker alvoret ved at barn skal beskyttes, men det kan være vanskelig å trekke grensen for ansvaret. I en del tilfeller kunne en rimelig løsning være å heller anvende straffeloven § 196, men det er uklart om det er i samsvar med lovgiverens intensjoner.

Som legalstrategi synes tilføyelsen av straffeloven § 196 ikke å være gjennomanalysert i forhold til det allerede etablerte ansvaret for passiv medvirkning. Tolker man Justiskomiteen slik at Høyesteretts praksis om passiv medvirkning skal opprettholdes, er det vanskelig å se praktiske tilfeller der unntaksbestemmelsen for foreldre med videre vil ha betydning.

Lovendringen synes ved første øyekast å løse et enkelt problem – man prioriterer barns vern foran en omsorgspersons rett til ikke å inkriminere sin partner. Men i et samliv preget av maktubalanse og voldsutøvelse er situasjonen komplisert å håndtere. Det kan spørres om Justiskomiteen ved sitt forslag har gått dypt nok inn i de utfordringene en voldsutsatt partner kan stå overfor. Det er heller ikke åpenbart at en streng praktisering av avvergingsplikten alltid vil være til barnets beste.

Både utviklingen i retning av å straffe en omsorgsperson for passiv medvirkning til partnerens mishandling av barna, og utvidelsen av avvergingsplikten etter straffeloven § 196 fjerde ledd, er skjedd uten noen egentlig utredning av de utfordringene en partner kan stå overfor. Ansvar for passiv medvirkning til en partners mishandling, og brudd på avvergingsplikten i slike tilfeller, reiser vanskelige spørsmål som bør ses på mer helhetlig. Det gjelder både ansvaret for passiv medvirkning og hvor langt avvergingsplikten skal gå i slike tilfeller.

Det kan være grunn for lovgiveren til å se på disse spørsmålene på nytt.

Forfatterbiografi

Morten Holmboe er professor ved Politihøgskolen og professor II ved Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter KRUS. Cand.jur. 1989, ph.d. 2016, begge grader ved Universitetet i Oslo. Tidligere har han blant annet vært lovrådgiver i Justisdepartementets lovavdeling, kontorsjef hos Sivilombudsmannen og førstestatsadvokat ved Riksadvokatembetet.

Rettspraksis

- HR-2010-1426-A – Rt-2010-949. *Barn*. Norges Høyesterett.
 HR-2013-1404-U – Rt-2013-1015. *Åtteåring*. Norges Høyesterett.
 HR-2013-2638-A – Rt-2013-1686. *Helsefagarbeider*. Norges Høyesterett.
 HR-2018-262-U. *Ankenektelse medvirkning*. Norges Høyesterett.
 HR-2019-561-A. *Stemor*. Norges Høyesterett.
 HR-2019-2205-A. *Stefar*. Norges Høyesterett.
 HR-2020-1343-A. *Fraværende far*. Norges Høyesterett.
 HR-2022-1639-A. *Adressesperre*. Norges Høyesterett.
 LA-2008-179127. *Åtteåring*. Agder lagmannsrett.
 LF-2018-103148. *Mor/stefar*. Frostating lagmannsrett.

Referanser

- Andenæs, J. (1942). *Straffbar unnlatelse: Et bidrag til strafferettsdogmatikken*. Tanum.
- Bakketeig, E. & Dullum, J. (2023). Påtalemonstre i familievoldssaker. *Tidsskrift for strafferett*, 23(2), 102–127. <https://doi.org/10.18261/strafferett.23.2.1>
- Bergsjø, P. E. (2021). Omsorgspersoners straffansvar for passiv medvirkning til mishandling av barn. I P. E. Bergsjø, K. H. Kallerud, B.-E. R. Konow, A. Strandbakken & R. Aarli (Red.), *Med ære og samvittighet: Festskrift til Magnus Matningsdal* (s. 36–55). Gyldendal.
- Bjørnholt, M. (2021). I skyggen av likestillingen – voldsutsatte mødre i Norge. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 5(6), 1–18. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2021-06-04>
- Busch, T.-A. (2016). Høyesterett som straffedomstol sett med påtalemyndighetens øyne. *Tidsskrift for strafferett*, 16(4), 392–414. <https://doi.org/10.18261/issn.0809-9537-2016-04-04>
- Devaney, J., Bradbury-Jones, C., Macy, R. J., Øverlien, C. & Holt, S. (Red.). (2021). *The Routledge international handbook of domestic violence and abuse*. Routledge.
- Dullum, J. & Bakketeig, E. (2017). Bruk av legalstrategi mot vold i nære relasjoner. *Tidsskrift for strafferett*, 17(2), 103–125. <https://doi.org/10.18261/issn.0809-9537-2017-02-02>
- Elholm, T. (2011). Rimer signal på kriminal? Om symbol- og signallovgivning i dansk kriminalpolitisk perspektiv. I U. Andersson, C. Wong & H. Ö. Hansen (Red.), *Festskrift till Per Ole Träskman* (s. 166–178). Norstedts Juridik.
- Endringslov til løsgjengerlova og straffelova. (2005). *Lov om oppheving av lausgjengarlova og om endringer i straffelova o.a. (eige straffebod mot vald i nære relasjonar o.a.)*. (2005-12-21-131). Lovdata. <https://lovdata.no/LTI/lov/2005-12-21-131>
- Ertzeid, A. M. (2019). Realistiske bevisforventinger og bevisvurdering i saker om mishandling og overgrep. I K. E. Sæther, K. A. Kvande, R. Torgersen & U. Stridbeck (Red.), *Straff & frihet: Til vern om den liberale rettsstat. Festskrift til Tor-Aksel Busch* (s. 167–181). Gyldendal Juridisk.
- Freedman, J. (2021). Domestic violence through a human rights lens. I J. Devaney, C. Bradbury-Jones, R. J. Macy, C. Øverlien & S. Holt (Red.), *The Routledge international handbook of domestic violence and abuse* (s. 68–78). Routledge.
- Gangdal, J. (2010). *Jeg tenker nok du skjønner det sjøl: Historien om Christoffer*. Kagge.
- Groseth, T. (1995). Kapittel 13: Forbrydelser mod den almindelige orden og fred. I A. Bratholm & M. Matningsdal (Red.), *Straffeloven med kommentarer: Anden Del. Forbrydelser* (s. 180–231). Universitetsforlaget.
- Gröning, L., Husabo, E. J. & Jacobsen, J. (2023). *Frihet, forbrytelse og straff* (3. utg.). Fagbokforlaget.
- Helseth, H. & Bjørnholt, M. (2023). Ordinær møter ekstraordinær: Voldsutsattes forståelser, mestringsstrategier og frigjøring fra voldelige partnere. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 64(3), 187–205. <https://doi.org/10.18261/tfs.64.3.1>

- Holmberg, T. S. (2020). Kategoriseringen av omsorgspersoners passivitet og utilstrekkelige motvirkning som medvirkning – er merkelappen adekvat? *Tidsskrift for strafferett*, 20(4), 402–422. <https://doi.org/10.18261/issn.0809-9537-2020-04-05>
- Holmboe, M. (2017). *Tale eller tie: Om plikt til å avverge alvorlige lovbrudd og uriktige domfellelser*. Gyldendal Juridisk.
- Holmboe, M. (2021). Utvalgte høyesterettsavgjørelser i strafferett 2020. *Tidsskrift for strafferett*, 21(1), 44–75. <https://doi.org/10.18261/issn.0809-9537-2021-01-03>
- Holmboe, M. (2022). Taushets- og opplysningsplikt i helsesektoren – menneskerettighet mot menneskerettighet. I H. S. Aasen & M. K. Bahun (Red.), *Menneskerettigheter i helse- og omsorgstjenesten* (s. 96–121). Universitetsforlaget.
- Holmboe, M., Leer-Salvesen, K. & Vatnar, S. K. B. (2019a). Avverging av mishandling i nære relasjoner – en flerfaglig tilnærming. Del I. *Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål*, 17(2), 114–130. <https://doi.org/10.18261/issn.0809-9553-2019-02-02>
- Holmboe, M., Leer-Salvesen, K. & Vatnar, S. K. B. (2019b). Avverging av mishandling i nære relasjoner – en flerfaglig tilnærming. Del II. *Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål*, 17(3), 263–280. <https://doi.org/10.18261/issn.0809-9553-2019-03-05>
- Holmboe, M., Lenth, G. & Sæther, K. E. (2025). *Politiregisterloven med kommentarer*. Karnov lovkommentarer.
- Holmboe, M. & Myhrer, T.-G. (2018). *Vandel: Om politiattester og vurdering av skikkethet*. Universitetsforlaget.
- Husabø, E. J. (1999). *Straffansvarets periferi: Medverking, forsøk, førebuing*. Universitetsforlaget.
- Innst. 41 L (2020–2021). *Innstilling fra justiskomiteen om Endringer i straffeloven mv. (avvergingsplikt, utenomrettslig tvangsekteskap, diskrimineringsvern mv.)*. <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Stortinget/2020-2021/inns-202021-041/>
- Jacobsen, J., Husabø, E. J., Grønning, L. & Strandbakken, A. (2020). *Forbrytelser i utvalg: Straffelovens regler om voldsforbrytelser, seksualforbrytelser, formuesforbrytelser og narkotikaforbrytelser*. Fagbokforlaget.
- Jacobsen, J., Ørum, I. L. & Nilsen, J. R. (2024). Domestic violence in Norwegian criminal law – an overview. I E. Ferreira & J. Jacobsen (Red.), *Hymenaeus: Improving legal response and access to the law for victims of domestic violence. Relatório Final | Final Report* (s. 147–190). Universidade Católica Editora. <https://doi.org/10.34632/9789725410400>
- Kjelby, G. J. & Øyen, Ø. (2020). Straffansvar for medvirkning ved utilstrekkelig motvirkning. *Tidsskrift for strafferett*, 20(4), 384–401. <https://doi.org/10.18261/issn.0809-9537-2020-04-04>
- Kjerschow, P. (1930). *Almindelig borgerlig straffelov av 22. mai 1902 ... og lov om den almindelige borgerlige straffelovs ikrafttreden*. Aschehoug.
- Kristiansen, S. T. T., Leer-Salvesen, K., Dahl, s. L., Linge, A. D. & Vatnar, S. K. B. (2024). Experience with mandatory reporting of intimate partner violence: An explorative qualitative study of service providers and help-seeking IPV victims and IPV perpetrators. *Journal of Family Violence*. <https://doi.org/10.1007/s10896-024-00778-w>
- Mæhle, S. S. (2019). Straffeloven §§ 282 og 283 som verdimarkør. I M. Matningsdal & A. Strandbakken (Red.), *Integritet og ære: Festskrift til Henry John Mæland* (s. 120–142). Gyldendal.
- NOU 2003: 31. (2003). *Retten til et liv uten vold: Menns vold mot kvinner i nære relasjoner*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2003-31/id148994/>
- NOU 2019: 23. (2019). *Ny opplæringslov*. Kunnskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-23/id2682434/>
- NOU 2024: 13. (2013). *Lov og frihet – Negativ sosial kontroll, æresmotivert vold, tvangsekteskap, kjønnslemlestelse, psykisk vold og ufrivillig utenlandsopphold – juridiske problemstillinger og forslag til regelverksendringer*. Arbeids- og inkluderingsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2024-13/id3046261/>

- Prop. 66 L (2019–2020). *Endringer i straffeloven mv. (avvergingsplikt, utenomrettslig tvangsekteskap, diskrimineringsvern, skyting mot politiet mv.)*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-66-l-20192020/id2696290/>
- Prop. 57 L (2022–2023). *Lov om grunnskoleopplæringa og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova)*. Kunnskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-57-l-20222023/id2967679/>
- Riksrevisjonen. (2022). *Dokument 3:8 (2021–2022) Riksrevisjonens undersøkelse av myndighetenes innsats mot vold i nære relasjoner*. Riksrevisjonen. <https://www.riksrevisjonen.no/rapporter-mappe/no-2021-2022/undersokelse-av-myndighetenes-innsats-mot-vold-i-naere-relasjoner/>
- Rui, J. P. (2024). *Forholdsmessighetsprinsippet og straff: Forholdsmessighet som grunnlag for strafferettens legitimitet, innhold og struktur*. Universitetsforlaget. <https://doi.org/10.18261/9788215031729-24>
- Schei, T., Skoghøy, J. E. A. & Øie, T. M. (Red.). (2015). *Lov, sannhet, rett: Norges Høyesterett 200 år*. Universitetsforlaget.
- Skeie, J. (1938). *Den norske strafferett. Annet bind: Den spesielle del*. Olaf Norlis forlag.
- Skyberg, L. F. (2023). Overgrep i unges nære relasjoner – et regeltomrom? I J. Jacobsen (Red.), *Fra retts gode til straff: Fem strafferettslige studier* (s. 107–149). Karnov Group.
- Spurkland, K. (2024). *Straffeloven kapittel 20. Vern av den offentlige ro, orden og sikkerhet*. Karnov lovkommentarer.
- Stortinget. (2020). *Høring om endringer i straffeloven mv. (avvergingsplikt, utenomrettslig tvangsekteskap, diskrimineringsvern mv.) (unntatt kap. 9, 10, 12, 14 og 16)*. <https://www.stortinget.no/no/Hva-skjer-pa-Stortinget/Horing/horing/?h=10004175>
- Sæther, K. E. (2016). Høyesterett og straffeloven § 219 (mishandling i nære relasjoner). I M. Matningsdal, J. E. A. Skoghøy & T. M. Øie (Red.), *Rettsavklaring og rettsutvikling. Festskrift til Tore Schei på 70-årsdagen 19. februar 2016* (s. 516–549). Universitetsforlaget.
- Søberg, T., Kjær, S., Markman, M. & Rimmen, J. A. (2023). Psykisk vold er alvorlig og systematisk vold, der baner veien for andre volds- og kriminalitetsformer – hvorfor er den så svær at få greb om? *Tidsskrift for Kriminalret*, 1–9.
- Utredningsinstruksen. (2016). *Instruks om utredning av statlige tiltak (FOR-2016-02-19-184)*. Lovdata. <https://lovdata.no/forskrift/2016-02-19-184>
- Ørum, I. L. (2023). Hva med kjærestene? Oppfyller Norge plikten til å kriminalisere mishandling av kjærest etter Istanbulkonvensjonen? *Tidsskrift for strafferett*, 23(3), 185–207. <https://doi.org/10.18261/strafferett.23.3.1>
- Øyen, Ø. (2014). Vold, seksuelle overgrep og annen mishandling overfor barn – noen betraktninger om den strafferettslige vurderingen av passivitet hos omsorgspersoner. *Tidsskrift for strafferett*, 14(3), 248–261. <https://doi.org/10.18261/ISSN0809-9537-2014-03-07>
- Øyen, Ø. (2020). Medvirkning, utilstrekkelig motvirkning og strafferetten. *Lov og Rett*, 59(9), 519–520. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3061-2020-09-01>
- Øyen, Ø. & Kjelby, G. J. (2020). Barnerett og strafferett: Omsorgsansvar og straffansvar. Noen tanker om passiv medvirkning og avgjørelsen i HR-2019-561-A. I S. E. Schütz, R. Aarli & H. S. Aasen (Red.), *Likestilling, barn og velferd: Rettsfelt i utvikling: Til Gudrun Holgersen på 70-årsdagen* (s. 316–335). Gyldendal.
- Aas, G. (2020). Familievolden i politireformen. *Nordic Journal of Studies in Policing*, 7(3), 286–305. <https://doi.org/10.18261/issn.2703-7045-2020-03-07>

KAPITTEL 6

En sånn fyr? Om erkjennelse og rehabilitering etter å ha blitt dømt for voldtekt

Anja Emilie Kruse Universitetet i Oslo

Anette Bringedal Houge Universitetet i Oslo

Abstract: Individuals convicted of sex offences are often subject to specific judgment: they are seen as deviants and met with contempt, condemnation, and disgust. Their offences are understood not just as actions they have committed, but as indications of who they *are*. In this chapter, we examine the meaning and purpose of rehabilitation of convicted individuals within the Norwegian criminal justice system and investigate the significance of what we call *professional friction* in the rehabilitation process. We base our analysis on interviews with 15 men convicted of various sexual offences and explore how conditions within the prison environment can facilitate the active acknowledgment of personal responsibility for serious crimes, in interactions with criminal justice professionals – or interfere with it. In the analysis, we differentiate between *performative* and *internalised acknowledgment* of responsibility, and between *productive*, *negative*, and *absent friction*. We argue that this conceptual framework can contribute to promoting effective rehabilitation work for people convicted of sex offences.

Keywords: sexual violence, punishment, rehabilitation, acknowledgement, professional friction

Introduksjon¹

Det hefter en særlig type forestillinger om de som er dømt for seksuallovbrudd: de anses som avvikere, «reduseres til handlingene sine, og møtes med avsky, forakt og fordømmelse» (Kruse & Houge, 2023; se også Houge, 2023a; Kruse, 2020; Kruse & Skilbrei, 2024; Sandbukt, 2021; Ugelvik, 2015). Overgrepene de er dømt for er i denne innrammingen ikke bare noe de har *gjort*, men sier også noe om hvem de *er*. Fordi seksuallovbrudd også anses som – og ofte er – særlig ødeleggende for de utsatte (Jina & Thomas, 2013), er det kanskje ikke overraskende at straffetiljenningen i den norske befolkningen er sterkere for denne typen lovbrudd enn for andre typer kriminalitet (Frøyland et al., 2022). Samtidig står straffens rehabiliteringsformål støtt, også for dem som har begått seksuelle overgrep: I tråd med straffelovens forarbeider og intensjon forventer også befolkningen at rehabiliteringstiltak i fengselet skal hindre tilbakefall, slik at den domfelte ikke begår nye lovbrudd etter soning (Frøyland et al., 2022; Innst. O. nr. 72 (2004–2005)).

I dette kapitlet tar vi utgangspunkt i dette paradokset: en utbredt forståelse som sementerer overgripere som iboende avvikere på den ene siden, og forandringspotensialet straffegjennomføringen likevel antas å inneha for den enkelte dømte på den andre. Straff er forventet å gjøre lovbrutere lovlydige. Gjennom en analyse av førsteforfatters intervjuer med 15 menn dømt for seksuallovbrudd, går vi nærmere inn på nettopp rehabiliteringsforventningen som ligger i straffegjennomføringen for domfelte i voldtektsaker (se Kruse, 2020). Med utgangspunkt i deltakernes fortellinger om og forståelser av eget ansvar, erkjennelse og rehabilitering, drøfter vi hvilke roller profesjonelle aktører i strafferettsapparatet kan ha i å bidra til, men også motvirke, domfeltes rehabiliteringsarbeid.

Teoretisk rammeverk: Rehabilitering, erkjennelse og «profesjonell friksjon» i fengselshverdagen

Kriminalomsorgens virksomhetsstrategi for 2021–2026 har som visjon å sikre en «straff som endrer» (2021, s. 7), der det grunnleggende premisset

1 I utviklingen av og arbeidet med dette kapitlet har vi latt oss inspirere av Signe Rosenlund-Hauglids dokumentarfilm *Ikke en sånn fyr* (Stray Dogs, 2022). Filmen handler om å bli dømt for festrelaterte voldtekter, og setter i sentrum hvordan og hvorfor det er vanskelig å se seg selv som en som har voldtatt noen – å se seg selv som «en sånn fyr».

er at domfelte «kan gjøre en innsats for å endre sitt kriminelle handlingsmønster». Kriminalomsorgen har som mål å sørge for god tilbakeføring til samfunnet, lavere tilbakefall og at domfelte tar ansvar for lovbruddene sine (2021, s. 19). Det er de to siste punktene vi legger vekt på i vår arbeidsdefinisjon av rehabilitering for dette kapittelets formål: Vi forstår rehabilitering som at den domfelte erkjenner ansvar for handlingene hen er dømt for og er motivert og gjør en innsats for ikke å utsette andre for det samme eller lignende i framtiden (se Ievins & Mjåland, 2020, for en sammenfatning av rehabiliteringforståelser i internasjonal pønologi). I dette ligger det også som en forutsetning at den domfelte er skyldig i lovbruddet hen er dømt for. *Rehabiliteringsarbeid* betegner den innsatsen domfelte legger ned for å forstå det hen har blitt dømt for, for å møte egne og andres forestillinger om seg selv og lovbruddene, og ta på alvor et ønske ikke bare om ikke å bli dømt på ny for det samme, men heller ikke påføre andre vondt på lignende vis.

Et premiss i rehabiliteringsarbeidet er *erkjennelse*, i betydningen å forstå og innrømme ansvar eller skyld. Vi skiller her mellom to idealformer: det vi kaller *performativ erkjennelse* og det vi kaller *internalisert erkjennelse*. Fengselskonteksten gjør det vanskelig, om ikke umulig, å skille entydig mellom de to – i alle fall for andre enn den domfelte selv. Den performative erkjennelsen er først og fremst instrumentell; en erkjennelse som framføres fordi det tjener den domfeltes egeninteresser. Internalisert erkjennelse, derimot, er en faktisk, opplevd eller genuin erkjennelse – en form for forståelse og innrømmelse som den domfelte kommer til uten å ha til hensikt å vinne på det. En slik erkjennelse betyr at den domfelte i en eller annen grad aksepterer fellesskapets fordømmelse av det hen har gjort, slik fordømmelsen er uttrykt gjennom dom og straff. Å ta innover seg at man har skadet andre kan være smertefullt og vanskelig, fordi det for de aller fleste truer ens akseptable selvforståelse (Kruse, 2020).

Selv om erkjennelse av og det å ta ansvar for egne lovbrudd er viktig for kriminalomsorgen og i mange tilfeller også for fornærmede og deres pårørende, viser forskning på tilbakefall og *desistance*² at det ikke er et entydig forhold mellom erkjennelse, ansvar og risiko for å begå nye lovbrudd (Farmer et al., 2016; Hood et al., 2002). Det betyr at det er mulig å erkjenne og ta ansvar, men likevel ha tilbakefall, og omvendt at det er

2 *Desistance* er et kriminologisk begrep som viser til prosessen med å slutte med lovbrudd eller andre skadelige handlinger – *to desist from crime or harm*.

mulig å verken erkjenne eller føle ansvar, men likevel ikke begå (eller bli tatt for) nye lovbrudd. Vårt utgangspunkt i dette kapitlet er derfor ikke at erkjennelse, ansvar og rehabilitering nødvendigvis påvirker hverandre på entydige måter. Vi starter simpelthen med en observasjon av at de domfelte deltakerne våre opplever forventninger om erkjennelse og ansvarstaking som de må forholde seg til i soningen, og at dette påvirker deres muligheter for å bli oppfattet som rehabiliterte etter straffens utløp.

Sentralt i vår analyse av deltakernes rehabiliteringsarbeid og erkjennelsesprosesser står det vi kaller for *sosial friksjon*. Med friksjon mener vi ulike former for responser som domfelte møter fra andre i løpet av straffegjennomføringen, på handlingene de er dømt for. Det kan være kritikk, motstand eller fordømmelse, men også at noen viser interesse for og ønsker å snakke om eller utforske det de er dømt for, med mål om å forstå mer og bedre. Felles for disse responsene – denne friksjonen – er at de utfordrer domfeltes forståelser av seg selv og handlingene de er dømt for. For seksuallovbruddsdømte kan slik friksjon skapes i møte med mange ulike personer i mange ulike roller og i ulike kontekster. I tidligere arbeider har Kruse (2020) vist at å møte friksjon hos venner og familie kan være svært betydningsfullt for deltakernes erkjennelsesprosess og forståelse av eget ansvar. I dette kapitlet konsentrerer vi oss om det vi kaller *profesjonell friksjon*: den som kan oppstå i den tiltaltes og domfeltes møter med straffesystemprofesjonene, hovedsakelig under soning i fengsel, men også gjennom rettsprosessen.

Vi skiller i det videre mellom *produktiv* og *negativ friksjon*, og tar også inn betydningen av *friksjonens fravær*. Med produktiv friksjon mener vi friksjon som har gjort det enklere for domfelte å erkjenne eget ansvar, mens vi med negativ friksjon mener former for friksjon som gjør dette vanskeligere. Det profesjonelle friksjonsarbeidet utøves både på institusjonsnivå og av individer: anmeldelse, etterforskning, straffesak og domfellelse er viktige former for institusjonell friksjon, fengsling og soning likeså – mens politietterforskere, forsvarere, statsadvokater, bistandsadvokater, dommere, ansatte i kriminalomsorgen og behandlere/terapeuter er eksempler på individuelle potensielle friksjonsutøvere. Felles for dem alle er at den domfelte kan ha egeninteresse i å framstille seg selv på bestemte måter overfor dem. Når selvoppfatningen din, hvilke forhold du soner straff under og i ytterste instans egen frihet avhenger av andres evaluering av hvem du er og hvordan du forstår deg selv, kan det være vanskelig å skille mellom instrumentell, eller performativ, erkjennelse på den ene siden, og internalisert erkjennelse

og genuin ansvarstaking på den andre – både for den enkelte lovbryster og for dem som vurderer hen.

Dette paradokset beskriver Ben Crewe (2011a, 2011b) i sin forskning om hvordan fengselet og straffesystemet det opererer innenfor holder et fast grep om domfelte gjennom overvåkning, frihetsbegrensning og den nye identiteten «innsatt». Der straffegjennomføring tidligere var preget av fysisk tvangs- og voldsbruk, argumenterer Crewe for at fengselet i dag heller utøver en form for psykologisk-administrativ makt – makt som Crewe konseptualiserer i begrepet *tightness*, eller *tetthet* på norsk. Gjennom kartlegginger, risikovurderinger, endringsarbeid og behandlingsregimer i fengselet blir straffen et kontinuerlig reformeringsprosjekt der den innsattes innsats og endringsvilje vurderes, evalueres og dokumenteres. Innsattes selvforståelser blir i seg selv et mål for fengselsmakten, på den måten at den enkeltes rehabiliteringspotensial avhenger av hens evne til å fortelle en historie om seg selv og lovbruddet sitt som viser at hen tar ansvar og vet hva som skal til for å unngå at det skjer igjen. Innsatte må lære seg fengselets skript for akseptabel oppførsel og selvrefleksjon og på troverdig vis tilpasse seg dette for å sikre prøveløslatelse, permisjoner, og andre «goder».

Å sone straff under *tette* forhold skaper et behov for både fysisk og mental selvregulering, og gjør selvet til noe som konstant må arbeides med for å oppnå straffens målsetting. Slik er denne formen for makt både subjektiverende og objektiverende, fordi den både krever at selvet settes i fokus for straffegjennomføringen og samtidig at dette selvet må endres til noe foreløpig ukjent, hvis form er bestemt av noe utenfor den straffede selv (Crewe, 2011a). Tetthet krever at den dømte inntar et *bifokalt* blikk på seg selv, der en praktiserer selvovervåkning og -kontroll innenfra og ut, og samtidig må se seg selv med fengselets øyne og logikk for å holde blikket festet på målet – et troverdig rehabilitert selv. I en slik logikk blir erkjennelse og ansvarstaking sentralt. For hvordan skal man kunne arbeide for å forebygge egne framtidige lovbrudd om man ikke forstår hva som var problemet til å begynne med, om man ikke evner å ta ansvar for det man er dømt for? Tetthet krever at en fengslet ikke setter for mange spørsmålstegn ved legitimiteten i straffen hen er idømt, men retter energien sin mot å utvikle et framtidig lovlydig og rehabilitert selv.

Crewe bruker metaforen «pennens makt» – *the power of the pen* – for å illustrere hvordan institusjonens makt kan utøves i praksis. Pennens makt består i ansattes makt til å overvåke og vurdere innsatte og rapportere videre det de observerer, og på den måten forme institusjonens fortelling

om en innsatt og hans utvikling gjennom straffegjennomføringen – spesielt i hvilken grad den innsatte tilpasser seg eller opponerer mot fengselets og straffens krav. Denne administrative maktutøvelsen antas altså å forme hvordan innsatte forstår seg selv, sin lovbruddshistorie og sitt liv, og har som mål å motivere det vi i dette kapittelet kaller for internalisert erkjennelse (Crewe, 2011a; Crewe & Ievins, 2020). Men fordi det ligger både en gulrot og en pisk i «pennens makt», kan den like gjerne føre til den innsattes instrumentelle erkjennelse og framstilling av seg selv. Dette paradokset, eller denne dobbeltheten, er viktig for å forstå norske fengselsansattes rolle når de både skal være en samtalepartner og omsorgsperson samtidig som de har makt over hvordan en innsatt framstilles i institusjonens minne, skriftlige historie, og i avgjørelser om den innsattes framtid.

Med disse begrepene som utgangspunkt drøfter vi hvordan det profesjonelle friksjonsarbeidet og fravær av det kan være drivere i domfeltes håndtering av spørsmål om skyld og ansvar, og dermed spiller en viktig rolle i strafferettsapparatets håndheving av sitt rehabiliterende formål. Men først redegjør vi for metode, utvalg, og begrensninger i datamaterialet vi bygger våre refleksjoner rundt.

Metode og utvalg

Dette kapittelet bygger på en analyse av førsteforfatters kvalitative intervjuer med 15 menn som var domfelt for voldtekt og andre alvorlige seksuallovbrudd i 2016 og 2017 (Kruse, 2020). Utvalget er verken tilfeldig eller representativt, men selektert på flere nivåer.

For det første, og kanskje viktigst for funnene i denne studien: Mennene ble rekruttert til studien under forutsetning av at de hadde «en viss grad av erkjennelse» i forhold til det de er dømt for. Det betyr ikke nødvendigvis at de opplevde seg rettferdig eller rettmessig dømt, eller at de var enige i strafferettens definisjon av handlingene deres og merkelappene de har fått. Men det betyr at intervjuene hadde som utgangspunkt at deltakerne var enige i at de hadde gjort noe klanderverdig, en seksuell krenkelse med potensial til å skade andre. Dette inklusjonskriteriet åpnet for refleksjoner rundt hva erkjennelse egentlig betyr, og i forlengelsen: drøftinger om opplevelse av skyld og ansvar samt om skade og skadepotensial i seksuelle overgrepshandlinger. Deltakerne forholdt seg aktivt til egne domfellelser på måter som skiller seg fra innsatte som mener seg uskyldig dømt og uten noen form for skyld eller ansvar for situasjonen de under intervjutidspunktet befant seg i.

Samtidig er det noen forutsetninger for analysen vår som bør klargjøres: Vi forutsetter at de intervjuede har begått seksuelle overgrep og at de forstår at de må endre måten de er eller har vært på overfor bestemte andre i verden – vår oppgave blir å se på om fengselsstraffen bidrar til eller hever terskelen for en slik endring. Når vi i dette kapittelet skiller mellom internalisert og performativ erkjennelse er ikke det fordi vi har et vindu inn til de intervjuedes faktiske følelser eller erfaringer, men fordi det skillet betyr noe for mulighetsrommet institusjonen og dens profesjonsutøvere skaper for det endringsarbeidet vi som samfunn forventer at fanger som de intervjuede skal gjennom.

I 2023 publiserte Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS) en nasjonal omfangsundersøkelse om utsatthet for vold og overgrep i den norske befolkningen (Dale et al., 2023). Ifølge undersøkelsen har én av fem kvinner blitt voldtatt enten mens de var ute av stand til å motsette seg det som skjedde, eller ved makt og tvang, i løpet av livet. Det tilsvarende tallet for menn var tre prosent. En av fem voldtatte fortalte videre at politiet var kjent med overgrepet – i de fleste tilfeller fordi den utsatte selv hadde anmeldt det. I den nasjonale trygghetsundersøkelsen gjennomført i 2020 hadde under én prosent av de som rapporterte at de hadde blitt utsatt for voldtekt det foregående året anmeldt overgrepet til politiet (Løvgren et al., 2022). Det vil si at de sakene som ender opp i en rettssal og endatil fører til fellende dom, utgjør en brøkdel av det omfanget som dokumenteres i selvrapporteringsstudier (Houge, 2023b). Det vil også si at de 15 domfelte som vi baserer dette kapittelet på ikke er representative for personer som begår overgrep. De er heller ikke representative for seksuallovbruddsdømte fanger: I 2022 sonet over 28 prosent av de innsatte straff for voldtekt og andre seksuallovbrudd (Kriminalomsorgen, 2022).

Sju av deltakerne i studien var dømt til forvaring, mens åtte sonet vanlig fengselsstraff. Sett under ett soner i underkant av fire prosent av fengselsbefolkningen i Norge forvaringsdommer, ifølge fengselsstatistikk fra 2021 (Statistisk sentralbyrå [SSB], 2022a). Blant de som er domfelt for seksuallovbrudd er andelen forvaringsdømte høyere, og ligger på like over ti prosent (SSB, 2022a). Av alle som soner forvaringsdommer er tett oppunder femti prosent dømt for seksuallovbrudd (SSB, 2022b). Forvaring er en type straff som kan idømmes «når fengselsstraff ikke anses tilstrekkelig til å verne andres liv, helse eller frihet», jf. straffeloven § 40. Ifølge kriminalomsorgen (u.å.) kan «farlige tilregnelige lovbrøyttere» idømmes forvaring «når en ordinær tidsbegrenset fengselsstraff ikke anses tilstrekkelig til å

ivareta samfunnsvernet». Forvaring knyttes til den domfeltes gjentakelsesfare, brukes oftest når det er begått spesielt alvorlige lovbrudd, og har et mer individuelt tilrettelagt innhold enn andre straffeformer. Der vanlig fengselsstraff har en definert sluttdato, avhenger forvaringsstraffens lengde blant annet av domfeltes «egenutvikling og ansvarlighet i løpet av gjennomføringen» (Kriminalomsorgen, u.å.). Av særlig betydning for denne straffereaksjonen er dermed *tetthet, pennens makt* og skillet mellom det vi kaller *performativ* og *internalisert erkjennelse*. Av den grunn har vi også valgt å fokusere spesielt på intervjuene med de forvaringsdømte i analysen vår, men vi understreker at vi også fant lignende fortellinger hos deltakerne i utvalget som er dømt til vanlig fengselsstraff.

Noen av deltakerne var relativt nylig dømt, mens andre hadde sittet i fengsel i flere år da de ble intervjuet. Seks av deltakerne ble intervjuet ved én anledning, mens ni ble intervjuet flere ganger, slik at det totale antallet intervjuer studien er basert på er 25. Ni av deltakerne hadde under overgrepet utnyttet den utsattes reduserte bevissthetstilstand, mens det i intervjuene med seks av deltakerne kom fram at de hadde brukt fysisk vold eller trusler under gjennomføringen av lovbruddene.

Deltakerne ble rekruttert via yrkesutøvere som de hadde en relasjon til: kontaktbetjenter, programbetjenter, sosialarbeidere eller terapeuter både i og utenfor kriminalomsorgen. I enkelte tilfeller ble de også rekruttert av andre deltakere, såkalt snøballrekruttering.

I rekrutteringsprosessen ble det lagt stor vekt på å ivareta deltakernes autonomi, deres mulighet til å takke både ja og nei til å delta i studien, og til å trekke seg om de skulle få behov for det. Førsteforfatteren understreket overfor deltakerne at forskere har taushetsplikt, at informasjonen de ga i intervjuet ikke ville bli delt med fengselet eller ansatte og at informasjonen ville anonymiseres før publisering. Intervjuene ble gjennomført i besøksrom eller andre lukkede rom uten overvåkning, med kun førsteforfatter og deltaker til stede. Intervjudataene ble oppbevart etter gjeldende regelverk i sikre og krypterte datalagringsløsninger (Kruse, 2020).

I arbeidet vårt med dette kapittelet gjorde vi en tematisk analyse (Braun & Clarke, 2021) som bygget videre på den tematisk-narrative analysen førsteforfatteren gjorde i sin doktorgradsavhandling (Kruse, 2020). Det vil si at det analytiske rammeverket delvis var gitt – i avhandlingen hadde Kruse allerede identifisert og skrevet fram den tredelte typologien over ulike typer friksjon. For å spisse analysen har vi isolert og konsentrert oss om det vi kaller den *profesjonelle* friksjonen. Formålet vårt er å undersøke

betydningen av profesjonell friksjon opp mot rehabiliteringsformålet som råder i norsk straffegjennomføring.³

I analysen blir leseren særlig kjent med Gustav, Karl, Johannes og Hallvard. Alle deltakerne omtales med fiktive navn, og sitatene vi gjengir har spesielt illustrerende potensial for de poengene vi vil løfte fram.

Analyse: Den profesjonelle friksjonens virkninger

I intervjuene framstår erkjennelse som en sosial prosess som i stor grad betinges av å møte det vi kaller produktiv friksjon. Med utgangspunkt i deltakernes gjenfortellinger av friksjon i møter med profesjonelle aktører, og hvordan de opplevde at denne friksjonen virket inn på hvordan de så og forsto seg selv og handlingene de var dømt for, viser vi i dette kapitlet at ulike måter å skape friksjon på kan bidra til å oppfylle, men også motvirke fengselets og straffens rehabiliterende formål. Deltakerne fortalte også om et fravær av friksjon som kan gjøre prosessen mot erkjennelse og rehabilitering vanskeligere. Analysen har følgende tre tematiske overskrifter: negativ friksjon, fravær av friksjon og produktiv friksjon, der de to første overskriftene betegner måter å møte innsatte dømt for seksuallovbrudd på som ikke bidrar til rehabilitering. Det er nødvendig å understreke at denne inndelingen ikke representerer gjensidig utelukkende elementer av domfeltes erkjennelsesprosesser. En domfelt kan oppleve ulike typer friksjon, og fravær av det, i møter med ulike aktører på ulike tidspunkter.

Negativ friksjon og performativ erkjennelse

Ikke all friksjon bidrar til erkjennelse. Tvert imot tyder intervjudataene våre på at noen former for friksjon gjør det vanskeligere å forholde seg aktivt til og ta ansvar for egne handlinger. Det er dette vi kaller negativ friksjon.

I intervjuene finner vi at deltakernes forestillinger om hvem de som begår voldtekt og andre seksualovergrep *er*, kan bli den sterkeste formen for aktør som skaper negativ friksjon i erkjennelsesarbeidet. Fordi denne forestillingen om overgriperen er så følelsesladet, og identiteten man knyttes til og frykter at man stemples med er en moralsk utstøtt, kan behovet for å forsvare seg mot og etablere avstand fra en slik identitet være sterkere

3 For en bredere analyse av friksjon som fenomen i fengselskonteksten, se Kruse (2020).

enn viljen til å forstå mer og bedre hva det er man er domfelt for og hvordan og hvorfor det skjedde. Kontrasten mellom hvem de domfelte opplever seg selv som og forestillingen om hvem overgripere *er* kan gjøre det «lettere å frikjenne seg selv enn reelt å vurdere muligheten for at man kan ha vært, eller *er*, en sånn fyr» (Kruse & Houge, 2023). Forestillingen om hvem de som voldtar *er* skaper altså negativ friksjon i seg selv, noe som kan heve terskelen for erkjennelse ut av frykt for hvem man vil bli møtt som av andre. Denne frykten er ikke uberettiget: Det er godt dokumentert at seksuallovbruddsdømte løper en større risiko for ekskludering, trakassering, forfølgelse og voldelige overgrep enn andre domfelte (Ievins, 2023; Sandbukt, 2019, 2021; Ugelvik, 2015). Mange av forskningsdeltakerne våre var svært bevisste denne risikoen, og det var tydelig at den påvirket soningen, hvilke forventninger de hadde til livet på utsiden og hvilke muligheter de så for å snakke ærlig og være åpne om hva de hadde gjort og var dømt for.

Noen fengselsstudier understreker at det ligger et rehabiliteringspotensial i soningen for den domfelte til å «reimagine their futures and engage in forms of narrative reconstructions» (Crewe & Ievins, 2019). Men det kan være vanskelig å utnytte dette potensialet dersom det ikke oppleves som mulig eller trygt (nok) å innrømme at man har gjort det man er dømt for, eller å gå inn i bearbeidingen av hva man har gjort med åpenhet. Måten de som er dømt for seksuallovbrudd møtes på av ansatte i fengselet kan derfor være av stor betydning og skape et rom for bearbeiding som ellers ikke er tilgjengelig.

Imidlertid problematiserte flere av deltakerne våre både måten de ble møtt av fengselsansatte, formen på rehabiliteringsarbeidet de ble forventet å tilpasse seg, og også selve kravet om rehabilitering under forvaring. Et eksempel er Gustav, som sonet en forvaringsdom for flere overgrep mot unge kvinner. Han beskrev et fengselsklima der han vocket seg vel for hvem av de ansatte han var ærlig med om hvordan han hadde det og hvordan han forholdt seg til og forsto det han hadde blitt dømt for. Både permisjoner, overføringer og prøveløslatelse avhenger tildels av fengselsansattes rapporter om innsattes framgang – særlig gjelder dette forvaringsdømte, som må kunne demonstrere personlig endring for å oppnå progresjon i soningen (Kriminalomsorgen, u.å.). I en slik setting er det viktigere å framstå som at man forstår hva man har gjort, hvordan og hvorfor – å være ryddig om egen prosess og følge rehabiliteringsforventningens skript – enn å være ærlig om det kaoset man kanskje føler på. Gustav fortalte:

Du må være veldig forsiktig med hva du sier. For hvis du fremstår som [at du har] lite selvinnstilt eller [er] bagatelliserende eller at du ikke har oversikt, så kommer det og sparker deg i ræva senere. Det kan være avgjørende [for] om du slipper ut eller ikke. Så de tingene gjør at det blir et veldig hodekjør på hvilket filter du må sette opp.

Gustavs relasjoner med fengselsbetjenter og andre profesjonelle aktører innvevd i fengselets logikk, for eksempel psykiatrisk sakkyndige som gjør risikovurderinger av innsatte, formes med andre ord av hans bifokale blikk på seg selv – at han er bevisst deres evaluerings- og rapporteringsplikt. Gustavs erfaringer kan forstås som uttrykk for at han soner under «tette» forhold: Han forklarer hvordan han på en og samme tid må subjektivere seg selv gjennom å forsøke å forstå hva han har gjort og hvorfor, samtidig som han må overvåke seg selv, sensurere det uforløste og passe på at han bebor denne subjektposisjonen på riktig måte.

I fengselet og i samtale med ansatte som besitter «pennens makt», kan man overdrive selvfordømmelsen av egne handlinger fordi det lønner seg, og ikke fordi man forstår eller anerkjenner rekkevidden av lovbruddet eller domfellelsen på den måten fengselet forventer av deg. Det fengselet da får tilbake, er en instrumentell erkjennelse heller enn en internalisert forståelse – og da kan også rehabiliteringen være performativ framfor reell. Som Gustav oppsummerer: «Du blir veldig paranoid. [...] Du blir veldig redd for å si det du egentlig mener.» Kravet om å rehabiliteres og tenke «korrekt» om det man har blitt dømt for, uten å først få tenke fritt og stille spørsmål om seg selv og egne handlinger av frykt for å få permisjoner eller andre goder inndratt, stiller den innsatte overfor det Gustav kaller «umulige krav»: For hvordan kan man gjennomarbeide egne handlinger og følelser om hva man har gjort mot andre hvis man ikke opplever det som mulig å faktisk gå inn i og gjennom dem, både i tanke og ord? Dette samsvarer med hva Crewe (2007) fant: at fanger forventes å gi seg hen til en sterkt strukturert rehabilitering som om den var fri, villet og individuell, for å vise på den rette måten at man har tatt lærdom og blitt en bedre versjon av seg selv. Men fordi innsatte opplever at rehabiliteringsevalueringen er både gulrot og pisk – dilemmaet som artikuleres i pennens makt – er det kanskje først og fremst den performative erkjennelsen som stimuleres. Det blir i alle tilfeller vanskelig, om ikke umulig, å skille den fra en eventuell internalisert erkjennelse.

En annen side ved rehabiliteringsforventningen er at noen domfelte uansett frykter å ikke bli trodd på at de har forstått og forandret seg den

dagen de slipper ut av fengselet. Forvaringsdømte for seksuallovbrudd stilles overfor en forståelse av dem som farges både av den generelle fordommelsen av de som begår seksuelle overgrep og den spesifikke farligheten som ligger implisitt i forvaringsdommen. Dette skaper en situasjon der det å oppnå endring som andre tror på kan føles som en umulig oppgave. Hallvard, som hadde lagt ned stor innsats i eget endringsarbeid, fortalte hvordan han opplevde at ansatte i fengselet så på ham og hans endringspotensial:

Det er spørsmål, da, omkring: «Ja, er det troverdig [at han har forandret seg]? Hm? Tror vi på ham?» [...] Jeg tenker mye sånt i forhold til fengslet. Tror de noe på meg? [...] «Manipulerer han bare de rundt seg for at de skal tro det, for at han skal komme best mulig ut av det?» [...] Og det er som jeg har sagt, jeg har sagt det mange ganger: Det er ingen som kommer til å tro på [meg] før jeg ligger på dødsleiet. [...] Det er sånn det føles, i forhold til min problematikk og de lovbruddene jeg har gjort.

Stilt overfor en slik virkelighet, kan det for noen framstå som bedre å nekte for egen skyld enn å blottstille seg og uansett ikke bli trodd. Både rehabiliteringsforventningen og koblingen den har til privilegier som soningsprogresjon, permisjoner og i noen tilfeller løslatelse kan slik være sitt eget største hinder, fordi den legger til rette for en (antakelse om) instrumentell erkjennelse.

Fravær av friksjon og selvforståelse i stillstand

Flere deltakere fortalte også om utfordringen i å møte *for lite* friksjon, der friksjon kommer tydeligere fram i intervjuene som et fravær enn som et nærvær. De fortalte om erfaringer med å møte uforbeholden støtte fra personer i familien og den nære omgangskretsen, gjerne i kombinasjon med en taushet, uvilje eller manglende interesse hos de samme personene for å ta tak i eller i det hele tatt snakke om det deltakerne var dømt for.

Å møte denne typen respons skapte trygghet og et håp og en forventning om å ha et fellesskap å vende tilbake til etter soning – fordi vennene eller familien ikke så på dem som det monsteret forestillinger om overgripere gjerne portretterer. Samtidig fortalte de også at denne avvisningen av dommen krympet rommet for å gå inn i og håndtere de store og vanskelige spørsmålene om skyld og ansvar: Hvis de erkjente å ha gått for langt, eller at de var usikre på egen uskyld – ville de fortsatt ha et fellesskap å vende tilbake til? Stilt opp mot monsterfortellingen om dem som begår seksuelle

overgrep, kan det virke enklere å holde fast i en fortelling om uskyld, justismord og falske anklager, enn å påta seg ansvar og erkjenne skyld (Kruse & Skilbrei, 2024). I slike scenarier blir det kan hende desto viktigere at ansatte i kriminalomsorgen skaper rommet for å gå inn i, bearbeide og ta eierskap til – med alt det det innebærer – handlingene innsatte er dømt for. Imidlertid er det flere av våre deltakere som forteller at det kan være langt mellom ansatte det er mulig å snakke ordentlig om dette med.

For Gustav ble rommet innsnevret allerede ved ankomsten til soning av sin første fengselsdom, da han ble rådet av en fengselsbetjent til å finne på en dekkhistorie og ikke avsløre for de andre innsatte at han var dømt for seksuallovbrudd (se også eksempler på dette i Ievins & Mjåland, 2021, eller Sandbukt, 2019). Gustav forsto rådet som velment og begrunnet i faren for trakassering, vold eller sosial eksklusjon fra medinnsatte. I intervjuet problematiserte han likevel hvordan dette skapte en varig taushet rundt det han var dømt for, ikke bare i relasjon til andre fanger, men også overfor ansatte i fengselet. Det forhindret at han «tok tak i greiene sine», som han sa. Situasjonen ble ikke bedre da han startet i behandling hos en psykolog som lot være å følge opp da Gustav selv ytret et ønske om å snakke mer konkret med terapeuten om lovbruddene han hadde begått:

Så har jeg gått der en stund og blitt litt trygg på han typen. [...] Så sa jeg: «I dag må vi snakke om hvorfor jeg sitter i fengsel. Vi må snakke om at jeg er dømt for sånne føle ting.» [...] Og så sa han, «Ja, det høres jo bra ut», og så bare skjente det ut på et annet tema. Og så kom vi aldri inn igjen på det. Og så tenkte jeg, liksom, «Okei, kanskje han er bare litt distré, jeg tar det neste gang». Og så turte jeg ikke ta det neste gang, så det gikk et par ganger til før jeg greide å manne meg opp igjen til å ta det en gang til. Og så skjedde det samme igjen. [...] Så han ville ikke. [...] Det var i hvert fall den følelsen jeg fikk. Så tenker jeg, «Men okei, da kan jeg ikke ta opp det». Og det er jo ingen andre du kan ... for det er veldig vanskelig å snakke om. Det er veldig ekkelt å snakke om. [...] For dette var første gang i hele mitt liv ... Jeg klarte ikke å si at jeg var overgriper engang. Jeg klarte ikke å putte «overgrep» og meg selv i samme setning. Det var helt utelukket, det gikk bare ikke. Men det gikk ikke med han terapeuten heller.

Da Gustav ble løslatt etter denne første fengselsdommen gikk det ikke lang tid før han begikk nye overgrep og ble fengslet igjen – da med en forvaringsdom. Som vi skal se i avsnittene om produktiv friksjon under, tok han tydeligere ansvar for å håndtere overgrepsadferden sin denne gangen.

Også Karl, som var dømt til en forvaringsstraff for gjentatte overgrep mot unge menn, fortalte om en terapeut som unngikk å snakke om skyld

og som virket mer opptatt av å fraskrive Karl sitt ansvar. Karl opplevde at terapeuten nærmest «bortforklarte» overgrepene han hadde begått med at de var uttrykk for «undertrykket homofili». Terapitimene var dermed «mye mer behagelige», forteller Karl, for i stedet for å ta inn over seg skaden han hadde påført andre, kunne han «sitte og snakke om undertrykt homofili og hvordan han var et offer for det og hvordan ting kunne vært annerledes hvis det hadde vært aksept for homofili». Men overgrepene ble jo ikke mindre skadelige for dem han hadde forgrepet seg mot av den grunn, som Karl uttrykker det. Han opplevde at terapien han ble tilbudt ikke ga ham nok muligheter til å kritisk granske seg selv og sin rolle i overgrepene han hadde begått – og at han på den måten sto ganske alene i å skulle håndtere spørsmål om skyld og ansvar.

Denne typen erfaringer illustrerer at (kanskje velment, men like fullt) manglende friksjon kan oppleves som utilfredsstillende dersom man føler et behov for å ta moralsk ansvar for og et oppgjør med egen overgrepssproblematikk. De illustrerer også en annen side ved det å sone under «tette» forhold, som ofte preges av at den innsatte blir overlatt (for) mye av ansvaret for å sørge for sin egen rehabilitering, samtidig som forventningene om at de skal mestre dette stadig er store (Crewe & Ievins, 2020).

Å bli møtt med uforbeholden støtte fra familie og venner kan være komfortabelt, slik det også kan være komfortabelt når profesjonelle unngår samtaler om handling eller dom. Men mangel på friksjon kommer ikke nødvendigvis uten kostnad: Fordi rommet for å snakke åpent om det man er dømt for innsnevres, risikerer man at selve lovbruddet blir tiet i hjel. Den som møtes slik kan oppleve at den sosiale støtten de får er avhengig av at de faktisk er uskyldige, av at de selv holder fast ved at de ikke har gjort noe galt, også hvis de reelt er i tvil om sin egen uskyld og har behov for å forstå mer om det de er dømt for og hvordan de endte opp der. Fraværet av kritisk respons og konstruktiv motstand kan slik gjøre det vanskeligere for domfelte å utforske og forstå både det de gjorde, og det handlingene deres har forårsaket for både den utsatte og dem selv. Denne forståelsen utvikler seg nemlig i stor grad nettopp i dialog med andre – slik våre funn om produktiv friksjon viser.

Produktiv friksjon og rekonstruert fortid

Begrepet «produktiv friksjon» viser til friksjon som gir motstand og fordømmelse av den domfeltes *handlinger* uten at den domfelte *selv* fordømmes,

opplever seg forhatt eller for alltid forvist. Flere av våre deltakere har hatt både behov og rom for denne typen friksjon under soning – i samtaler med programbetjenter, kontaktbetjenter, sosialarbeidere eller terapeuter. Felles for alle disse rommene var at de ble skapt av og med personer som deltakerne hadde etablert en tillit til: Tilliten framstår som en forutsetning for at friksjon i det hele tatt skal kunne oppleves som produktiv. Å yte produktiv friksjon betyr å ikke sky unna vanskelige samtaler, men å gi informantene en opplevelse av å komme framover i sin egen erkjennelsesprosess, å forstå mer og bedre, og gjennom dette føle seg bedre rustet til å ikke begå nye overgrep i framtiden.

Et tema som raskt ble framtrædende i intervjuene var hvordan forståelsen av egne handlinger hos flere deltakere hadde endret seg radikalt over tid. De forklarte hvordan motstand – friksjon – i møter med andre hadde beveget forståelsene deres fra en holdning om at de var så godt som uskyldig anklaget for et seksuallovbrudd, til at de erkjente at de hadde begått overgrepene de var dømt for og forsto at disse handlingene hadde hatt skadelige konsekvenser for de utsatte. Det som kjennetegnet disse erfaringene, var at de som fortalte om dem hadde vært tvunget til å forholde seg til alternative forståelsesmåter og perspektiver på både handlingene de hadde begått og hva det gjorde (og ikke gjorde) dem til, men i et trygt rom preget av tillit. Vi kaller dette produktiv friksjon fordi dette er motstand som ifølge deltakerne produserer (en ønsket) endring i deres forståelser av seg selv og det de er domfelt for. For flere av deltakerne var denne typen møter tett knyttet til forvaringsstraffen. De fortalte det samme: at relativt korte fengselsstraffer mangler mening i rehabiliteringsøyemed fordi problematikken som har med lovbruddet å gjøre ikke blir tematisert i straffegjennomføringen (se også Ievins & Mjåland, 2021; Sandbukt, 2021). Å få en forvaringsdom kan slik bli en kraftig vekker – både fordi man konfronteres med alvoret i egne handlinger, men også fordi man må gjennom en form for personlig endringsprosess for å slippe ut. Da Johannes ble dømt til forvaring, var han nødt til å ta inn over seg at han kanskje var «en sånn fyr»:

Altså, når man hører ordet forvaring, så tenker man jo at det er de verste av de verste som får forvaring. Og at jeg selv fikk det, da fikk jeg litt opp øynene for at jeg faktisk er en av de som samfunnet ser på som veldig farlig. Og dét, det fikk meg egentlig til å legge om veldig mye. [...] Jeg tror at hadde jeg fått en vanlig dom så tror jeg ikke jeg hadde tatt det like alvorlig. [...] Jeg hadde ikke gitt slipp på den personen jeg var da, før jeg ble satt inn.

For Johannes, og flere deltakere med ham, fungerte dommen i seg selv som produktiv friksjon: en utvetydig markering fra statens og domstolens side av at handlingene hans krevde en kraftfull respons i form av en lengre fengsels- eller forvaringsstraff. Samtidig setter Johannes ord på et viktig paradoks som ligger innbakt i selve begrepet produktiv friksjon: Det å bli dømt til forvaring kan representere et betydningsfullt vendepunkt, men innebærer også å få vendt et nådeløst blick mot deg og den du er – det gjør deg til en som er farlig, «de verste av de verste».

Våre informanternes opplevelser med produktiv friksjon innebærer at de arbeider med og bearbeider – i motsetning til at de blankt avviser – det å få tildelt vonde merkelapper på grunn av noe de har gjort. Selv om kriminalomsorgens credo er å skille mellom person og handling (Hammerlin, 2015; Larsen, 2001), utfordrer forvaringsinstituttet dette skillet i praksis fordi demonstrert endring er et premiss for å bli vurdert som klar for å være del av samfunnet utenfor fengselet igjen. I tillegg ser det ut til at også selve lovbruddstypen – seksuallovbrudd – gjør det vanskeligere å opprettholde dette skillet mellom person og handling enn tilfellet er med andre typer lovbrudd, i alle fall slik våre deltakere opplever det.

Johannes er en av flere som fortalte at sjokket, uroen og motstanden mot forvaringsstraffens stempling etter hvert fikk følge av betydningsfulle møter, og deretter relasjoner, med profesjonelle samtalepartnere – alt fra kontaktbetjenter, terapeuter og fengselsprester til helsepersonell og sosialarbeidere. I møte med disse profesjonelle aktørene ble deltakerne både konfrontert med hvor skadelige handlingene deres hadde vært, og de fikk hjelp til å forstå hvordan det hadde blitt sånn og hva som skal til for at de ikke gjør noe lignende igjen.

Der selve dommen kan ses som en institusjonell form for produktiv friksjon, trekker de fleste deltakerne fram mellommenneskelige møter som drivere for gjennomgripende endringer. Flere forteller om spesialiserte behandlings- og programtilbud i kriminalomsorgen som helt avgjørende for å forstå at egne handlinger utgjorde overgrep, og for å kunne ta ansvar for at de ikke gjentas.

Da Gustav ble dømt for andre gang, søkte han seg aktivt til soningssteder der de hadde program- og behandlingstilbud til seksuallovbruddsdømte, fordi han ikke opplevde å bli møtt på sine samtalebehov i terapi under sin første soning. Gustav beskriver kontakten han etter hvert fikk

med en sosialarbeider og en terapeut som avgjørende. De hjalp ham å håndtere forvaringsdommen, bidro til at han forsto og problematiserte egne handlinger, og gjorde ham tryggere på at han etter hvert kunne løslates uten å begå nye overgrep. For Gustav har disse relasjonene gitt ham en ny forståelse av hvorfor akkurat han har begått overgrep, og han vektlegger at samtalene med de to preges av å være «uten filter»:

Nå har jeg masse personer som jeg snakker med der jeg ikke har noe filter. Med [sosialarbeider] spesielt, og også [terapeut], som har gått over lang tid. [...] Og da er jeg trygg, da kan jeg komme dit med bare spørsmål og ingen svar og så kan en diskutere det. [...] Det er den relasjonen og det er den tilliten som er viktig. Det er viktig at folk har meninger og holdninger om lovbrudd og atferd som ikke skal foregå, det må folk ha [...] men det er viktig at folk kan ha tillit allikevel. Og det er det viktigste. Hadde vi hatt det i større grad, så hadde vi hatt et mye bedre system. [...] Og det gjør jo at jeg blir trygg nok til å fungere i andre sosiale settinger, uten disse filtrene.

Gustavs historie illustrerer betydningen av gjensidig tillit i relasjoner der produktiv friksjon kan skapes. Først da er det mulig å være ærlig, også om det han ikke forstår om overgrepene og dommen: «Det er det det handler om», sier Gustav. «Det er ikke mange mennesker i livet mitt jeg har vært filterløst ærlig med uten redsel for fordømmelse, utenom [sosialarbeideren og terapeuten]». Slik sett framstår produktiv friksjon betinget av at den domfelte ikke opplever samtalene først og fremst som en anledning til å demonstrere erkjennelse, men snarere som en mulighet til å faktisk oppnå det, og utvikle seg gjennom ikke å være redd for det ubehagelige, eller for å utforske det som er vanskelig.

I Gustavs historie er terapeuten og sosialarbeideren samtalepartnere med færre rapporteringsplikter og mindre åpne kanaler inn til de som sitter med makten til å avgjøre Gustavs framtid som forvaringsdømt. Selv om noen av de som forteller om produktiv friksjon også har positive erfaringer med kriminalomsorgsansatte som er tette på fengselsmakten, som fengselsbetjenter og programbetjenter, mener flere at det er lettere å møte og ta imot produktiv friksjon i relasjoner som er lenger unna denne maktens kjerne, lenger unna det tette soningsregimet, som også defineres av pennens makt.

Konkluderende refleksjoner: Rehabiliteringsprosjekter, tetthet og erkjennelsesforventninger

I Norge er legalstrategier – at samfunnet benytter seg av strafferettslige metoder og verktøy for å forebygge, håndtere og bekjempe uønskede handlinger – tuftet på en sterk tro på straffens rehabiliteringspotensial (Frøyland et al., 2022). Denne rehabiliteringstanken er også dypest sett essensialiserende, idet den forutsetter at det er et *noe* i eller ved lovbrysteren som krever intervensjon, at lovbruddene er betinget av *noe* i eller ved individet. Dette *noe* er rehabiliteringsprosjektets objekt: Lovbrysteren skal gjennom straffen, en form for administrativ-psykologisk makt, endres slik at hen ikke begår nye lovbrudd etter løslatelse.

Flere av våre deltakere opplevde at de i stedet for å forsøke å forstå seg selv, sin egen situasjon og det de er dømt for brukte energien sin på å distansere seg fra forestillinger om «sånne som dem» for å motvirke stigmatisering – også i møte med profesjonelle aktører under soning. Det tyder slik på at domfellelse og straffegjennomføring kan låse og sementere fornektelse gjennom negativ og fraværende friksjon. Samtidig fortalte flere om en produktiv form for friksjon som ledet dem til å reflektere over egne handlemåter og konsekvensene de hadde.

På bakgrunn av disse fortellingene viser vi hvordan fengslets rehabiliteringsprosjekt risikerer å drive fram en performativ tilnærming som tilpasses en ferdigstøpt form, og som ikke gir rom for de ofte rotete og selvmotsigende prosessene der en prøver å forstå eget liv, egne handlinger, skyld og ansvar. Gjennom produktiv og tillitsbasert friksjon kan straffegjennomføringen imidlertid også skape rom for at domfelte bedre kan forstå hvordan de endte opp i en situasjon der de krenket og skadet andre, og gi bedre muligheter for å avklare ansvar for egne handlinger. I møte med denne typen friksjon opplever deltakerne at de får være *mer enn det de har gjort*, og at formen på endringsarbeidet ikke er trang og forutbestemt, men tillater «omveier», vanskelige spørsmål og utforskning av egne erfaringer og forståelseshorisonter. Når den profesjonelle friksjonen er produktiv, kan den altså bidra til at dommen og straffen blir et utgangspunkt heller enn et slutt punkt for den domfelte og hens erkjennelsesprosess og ansvarstagen – som kan virke langt ut over selve straffegjennomføringen.

Soningsforhold i moderne fengsler preges, ifølge Ben Crewe og kollegers begrepsapparat, ofte av «tetthet», et psykologisk grep som krever mye

av den straffedes egeninnsats for å erkjenne, ta ansvar for og jobbe med å unngå lovbrudd i framtiden. I dette kapittelet viser vi hvordan ikke bare *for mye* tetthet, men også *feil type* tetthet og *for lite* tetthet kan gjøre det vanskeligere for seksuallovbruddsdømte å håndtere og forholde seg aktivt til det de er dømt for. For mye, men særlig feil type tetthet finner vi i våre forskningsdeltakernes historier om negativ friksjon. For lite tetthet finnes i fortellingene om fravær av friksjon.

Sammen med Alice Ievins har Ben Crewe utforsket hvordan «tette» soningsforhold arter seg for personer som soner for seksuallovbrudd (Crewe & Ievins, 2020). Der kompliserer de tetthetsbegrepet og understreker at også *fraværet* av tetthet kan oppleves som begrensende og uproduktivt – spesielt når man er domfelt for lovbrudd som mange opplever det som maktpåliggende å ta et moralsk oppgjør med, men ikke opplever nok institusjonell støtte i en slik prosess. Noen dømte har udekkede behov for et rom der det er mulig å diskutere spørsmål om skyld, ansvar og også skam, og noen ønsker også at det skal stilles krav til dem slik at de selv kan ta aktivt del i et slikt moralsk oppgjør. Dette er en tydelig tendens også i vårt materiale. Crewe og Ievins (2020) argumenterer for at en mangel på institusjonell oppmerksomhet om dømtes behov for slike rom kan være problematisk, selv om det innebærer «løsere» eller mindre tette soningsforhold, og slik sett færre frihetsbegrensninger.

Men i vårt materiale finnes også beretninger om produktiv friksjon, der tettheten er til stede som forventninger om å aktivt forholde seg til lovbruddet sitt og jobbe med endring. Som Crewe og Ievins påpeker kan det å ta moralske oppgjør føles særlig nødvendig når det er seksuallovbrudd man er dømt for (2020; Ievins, 2023). Vår analyse viser at produktiv friksjon kan bidra til dette.

Samtidig er det et tankekors at seksuallovbruddsdømte som har gått alle stegene i straffegjennomføringens rehabiliteringsmanual slipper ut til et samfunn som ikke har vært gjennom den samme prosessen, og som kanskje ikke er like åpent for at endring er mulig som strafferettsapparatet tross alt er. Shadd Maruna, pioner i kriminologisk forskning på rehabilitering og *desistance*, spurte i 2016 om ikke det er slik at våre samfunn mangler et språk for det å slutte med seksuallovbrudd, og dermed også mangler et viktig verktøy for å se, anerkjenne og muliggjøre slike *desistance*-prosesser. Vår studie kan ikke svare på om dette er sant eller ei, men studier av ulike befolkningsgruppers holdninger til personer som har begått seksuelle overgrep i Norge tyder på at troen på rehabilitering av seksuallovbruddsdømte

er begrenset (Friestad et al., 2021; Kjelsberg & Loos, 2008), til tross for at tilbakefallsraten til denne typen kriminalitet er lavere enn for andre typer kriminalitet (Sandbukt, 2021).

Både våre forskningsdeltakeres fortellinger om venner og nære som fortier det de har blitt dømt for eller som gir uforbeholden støtte til deres uskyldspåstander, og den offentlige samtalen om seksuell vold, kan gi inntrykk av et samfunn hvor mange, til tross for befolkningens generelle tro på straffens rehabiliteringsformål, likevel ikke helt vil eller kan se seksuallovbruddsdømte som *rehabiliterbare*. Samtidig har den norske befolkningen store forventninger til at straff *skal* føre til endring – og den forventningen gjelder også for seksuallovbruddsdømte (Frøyland et al., 2022). Det betyr i alle tilfeller at rehabiliteringsarbeidet domfelte gjør i fengsel bare er begynnelsen på den innsatsen de må legge ned etter soning for å møte andres forestillinger om dem og lovbruddene de er dømt for. Foreløpig er det et åpent spørsmål om vi som samfunn utenfor murene er i stand til å skape rom der erkjennelse av og ansvar for seksuallovbrudd er mulig, samtidig som endring hos den domfelte ses, anerkjennes og muliggjøres.

Forfatterbiografier

Anja Emilie Kruse er postdoktor ved Institutt for kriminologi og rettssosiologi ved Universitetet i Oslo, og forsker ved Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS). Kruse forsker på seksuell vold, på hvordan personer som har begått slik vold forstår sine egne handlinger, og på hva som skal til for å skape endring hos dem. Hun har blant annet skrevet artikkelen «The Monster and the Self: Taking on the monstrosity of sexual violations» sammen med May-Len Skilbrei.

Anette Bringedal Houge er førsteamanuensis ved Institutt for kriminologi og rettssosiologi ved Universitetet i Oslo. Hougens forskning handler overordnet om hvordan ulike former for vold – politisk, seksuell, kjønnnet og/eller kollektiv vold – møtes i samfunnet og av ulike institusjoner, på lokale, nasjonale og internasjonale nivåer.

Referanser

- Braun, V. & Clarke, V. (2021). *Thematic analysis. A practical guide*. Sage Publications.
- Crewe, B. (2011a). Depth, weight, tightness: Revisiting the pains of imprisonment. *Punishment & Society*, 13(5), 509–529.

- Crewe, B. (2011b). Soft power in prison: Implications for staff–prisoner relationships, liberty and legitimacy. *European Journal of Criminology*, 8(6), 455–468.
- Crewe, B. & Ievins, A. (2019). The prison as a reinventive institution. *Theoretical Criminology*, 24(4), 568–589.
- Crewe, B. & Ievins, A. (2020). ‘Tightness’, recognition and penal power. *Punishment & Society*, 23(1), 47–68.
- Dale, M. T. G., Aakvaag, H. F., Strøm, I. F., Augusti, E. M. & Skauge, A. D. (2023). *Omfang av vold og overgrep i den norske befolkningen* (Rapport nr. 1/2023). Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS).
- Farmer, M., McAlinden, A. M. & Maruna, S. (2016). Sex offending and situational motivation: Findings from a qualitative analysis of desistance from sexual offending. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 60(15), 1756–1775.
- Friestad, C., Mjåland, K. & Pape, H. (2023). Prison officer students’ perceptions of persons convicted of sexual crimes. *European Journal of Criminology*, 20(4), 1269–1284.
- Frøyland, L. R., Smith, P. S., Skilbrei, M. L., Johnsen, B., Lundeberg, I. R., Sivertsson, F. & Stefansen, K. (2022). *Rettsoppfatning i den norske befolkningen: Holdninger til straff og straffgjennomføring i den norske befolkningen* (NOVA-rapport 9/22). <https://hdl.handle.net/11250/3051102>
- Hammerlin, Y. (2015). «Et fengsel er et fengsel, men...». *Psyke & Logos*, 36(1), 129–152.
- Hood, R., Shute, S., Feilzer, M. & Wilcox, A. (2002). Sex offenders emerging from long-term imprisonment. A study of their long-term reconviction rates and of parole board members’ judgements of their risk. *British Journal of Criminology*, 42(2), 371–394. <https://doi.org/10.1093/bjc/42.2.371>
- Houge, A. B. (2023a). Imageries of self: Guilty plea statements in sexual violence cases at the ICTY. *International Criminal Justice Review*, 33(2), 179–196. <https://doi.org/10.1177/1057567720982656>
- Houge, A. B. (2023b). Rettsliggjøringens problem: Argumenter for en annen samtale om voldtekt. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 47(2), 67–81. <https://doi.org/10.18261/tfk.47.2.3>
- Ievins, A. (2023). *The stains of imprisonment: Moral communication and men convicted of sex offenses*. University of California Press.
- Ievins, A. & Mjåland, K. (2021). Authoritarian exclusion and laissez-faire inclusion: Comparing the punishment of men convicted of sex offenses in England & Wales and Norway. *Criminology*, 59(3), 454–479. <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12276>
- Innst. O. nr. 72 (2004–2005). *Innstilling fra justiskomiteen om lov om straff (straffeloven)*. Justiskomiteen. <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/innstillinger/odelstinget/2004-2005/inno-200405-072.pdf>
- Jina, R. & Thomas, L. S. (2013). Health consequences of sexual violence against women. *Best Practice & Research Clinical Obstetrics & Gynaecology*, 27(1), 15–26. <https://doi.org/10.1016/j.bpobgyn.2012.08.012>
- Kjelsberg, E. & Loos, L. H. (2008). Conciliation or condemnation? Prison employees’ and young peoples’ attitudes towards sexual offenders. *International Journal of Forensic Mental Health*, 7(1), 95–103. <https://doi.org/10.1080/14999013.2008.9914406>
- Kriminalomsorgen. (2021). *Kriminalomsorgens virksomhetsstrategi 2021–2026*. Kriminalomsorgsdirektoratet.
- Kriminalomsorgen. (2022). *Kriminalomsorgens årsstatistikk 2022*. Kriminalomsorgsdirektoratet.
- Kriminalomsorgen. (u.å.). *Forvaring*. <https://www.kriminalomsorgen.no/forvaring.518720.no.html>
- Kruse, A. E. (2020). *The why, the who and the wherefore. Explanations, self-change and social friction in men’s narratives of sexual violations* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Kruse, A. E. & Houge, A. B. (2023, 30. september). En gang overgriper – alltid overgriper? *Aftenposten*.
- Kruse A. E. & Skilbrei, M. L. (2023). The monster and the self. Taking on the monstrosity of sexual violations. *Punishment & Society*, 26(5). <https://doi.org/10.1177/14624745231221933>

- Larsen, E. (2001). *Etikk og moral på en utfordrende yrkesarena*. Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Løvgren, M., Høgestøl, A. & Kotsadam, A. (2022). *Nasjonal trygghetsundersøkelse 2020* (NOVA-rapport 2/22). <https://hdl.handle.net/11250/2869495>
- Maruna, S. (2016, november). *Self-narratives of desisting sex offenders: Where are the redemption scripts?* [Plenumsforedrag]. American Society of Criminology 72nd Annual Meeting, 2016, New Orleans, USA.
- Sandbukt, I. J. (2021). Reentry in practice: Sexual offending, self-narratives, and the implications of stigma in Norway. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 67(9). <https://doi.org/10.1177/0306624X211049184>
- Sandbukt, I. J. (2019). *Dealing with the stigma. How eight men experience and cope with their «sex offender» label* [Masteroppgave]. Universitetet i Oslo.
- Statistisk sentralbyrå. (2022a). *Fengslinger* [Anvendt statistikk sist oppdatert 29. august 2022]. <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/kriminalitet-og-rechtsvesen/statistikk/fengslinger>
- Statistisk sentralbyrå. (2022b). *Tabell 10531: Innsatte, etter fengslingstype, statistikkvariabel, år og hovedlovbruddstype* [Anvendt statistikk sist oppdatert 29. august 2022]. <https://www.ssb.no/statbank/table/10531/>
- Ugelvik, T. (2015). The rapist and the proper criminal: The exclusion of immoral others as narrative work on the self. I L. Presser & S. Sandberg (Red.), *Narrative criminology: Understanding stories of crime* (s. 23–42). New York University Press.

KAPITTEL 7

Barnehusenes nye målgruppe og mulige utfordringer: om sårbare mistenkte i seksuallovbruddsaker og de ikke-sårbare «hvem som helst»

Lotte Cathrin Andersen OsloMet – storbyuniversitetet

Abstract: In February 2024, the target group of the Norwegian “Barnahus model” was expanded to include young suspects in sexual offence cases. Until then, Barnahus had formally been a service offered to victims in police-reported cases of violence and abuse, i.e., children who might be particularly vulnerable. This chapter looks at potential repercussions now that Barnahus also serves children who have committed sexual offenses against others. Is it as easy to recognise a vulnerable child in such cases, even if the child has no known vulnerabilities other than being suspected in a sexual offense case? The chapter is based on interviews conducted prior to the mandate change at five Barnahus units that had already been working with such cases for several years. The chapter emphasises descriptions of a group of children without known vulnerabilities, referred to as ‘anyone’, and the challenges this group may present in the exercise of the dual mandate of the Barnahus model.

Keywords: Barnahus, children with harmful sexual behaviour, PSB/HSB, vulnerability

Innledning

Samfunnets forståelse og håndtering av barn som utsetter andre barn for seksuelle krenkelsers har endret seg mye på relativt kort tid. Fra å være barn hvis handlinger historisk enten har blitt bagatellisert eller benektet (Askeland et al., 2017), har søkelyset på såkalt PSA/SSA – forkortelser for barn med problematisk eller skadelig seksuell atferd – økt betraktelig både i ulike deler av tjenesteapparatet og blant beslutningstakere, politikere (Øverli et al., 2018) og i forskningen. Den økte oppmerksomheten henger sammen med at det utover på 1990-tallet vokste frem en erkjennelse av at en betydelig andel av de seksuelle overgrepene som begås mot barn og unge begås av andre barn og unge, og dermed utgjør et problem for samfunnet. Oppmerksomheten kan også knyttes til en dreining i forståelsen av barna som begår slike handlinger. På 1990- og 2000-tallet var det vanlig å snakke om «unge overgripere», og det ble antatt at barna ville fortsette handlingene sine inn i voksen alder og bli «voksne overgripere» eller «voksne pedofile» (Askeland et al., 2017). Dette innebar også at det ble lånt fra behandlinger og risikovurderinger som ble benyttet overfor voksne overgripere (Ericsson, 2021). De senere årene har det imidlertid vokst frem en anerkjennelse av et behov for flere perspektiver på barn som har krenket andre seksuelt, inkludert helhetlige og utviklingssensitive tilnærminger (Askeland et al., 2017; Øverli et al., 2018). Et siste uttrykk for en slik utvikling, er at målgruppen til Statens barnehus (barnehusene) i februar 2024 ble utvidet til å inkludere barn under 16 år som har status som mistenkte i seksuallovbruddsaker (Politidirektoratet, 2024). Barnehus-modellen ble i sin tid innført i Norge for å sikre bedre ivaretagelse av barn og «særlig sårbare voksne»¹ i politianmeldte saker der det foreligger mistanke om at barna kan være utsatt for eller vitne til vold eller seksuelle overgrep. Siden oppstart har de hatt et «dobbel mandat» (Andersen, 2019; Stefansen et al., 2011) overfor disse gruppene, med ansvar og oppgaver relatert både til straffesakssporet og oppfølgingssporet i sakene. På den ene siden betyr det at barnehusene har et ansvar for å sikre skånsom behandling av de antatt utsatte barna under etterforskningen av sakene, for eksempel gjennom å legge til rette for at avhør i sakene blir gjennomført i tråd med barnas modningsnivå i barnevennlige omgivelser på barnehusene. På den andre siden betyr det at de har et ansvar for å sikre at barn som har behov for det får god og riktig

---

1 Voksne med kognitive funksjonsnedsettelse.

oppfølging i tiden etter avhør, enten i regi av barnehusets sosialfaglige rådgivere eller psykologer, eller ved å koble på relevante lokale tjenester (Andersen, 2019, 2022).

Innføringen av, og etter hvert påbudet om (Bakketeig et al., 2021), å benytte barnehusene i politianmeldte saker der barn er antatte ofre eller vitner i volds- og overgrepssaker, kan dermed forstås som en anerkjennelse av at rettsprosessen kan være særlig krevende for disse barna, men også for at barn i slike saker kan ha behov for noe mer enn tilrettelegging i forbindelse med avhør og etterforskning som følge av det de har vært utsatt for. Men det er altså antatte utsatte og vitner barnehusene frem til nylig (formelt) har vært et tilbud til. Med andre ord kan det sies å ha ligget en forutsetning om (mulig) sårbarhet til grunn for barnehusmodellen – en type sårbarhet som ikke bare henger sammen med at barna er barn og dermed har krav på et særlig menneskerettslig vern og å bli behandlet i tråd med «barnets beste», men med at det er mistanke om at de har vært utsatt for eller vitne til noe som kan medføre skadevirkninger og dermed særlige behov for tilpasning og oppfølging.

I dette kapitlet skal jeg undersøke hva et slikt utgangspunkt, denne «sårbarhetsforutsetningen», kan komme til å innebære når også barn som har utsatt andre barn for seksuelle krenkelser nå blir en del av barnehusenes målgruppe. For er det like lett å se et sårbart barn, når barnet har krenket en eller flere andre seksuelt? Og hva om barnet ikke har noen særlige sårbarheter, ut over å være mistenkt i en seksuallovbruddsak?

Jeg skal bruke dette kapitlet til å vise at barnehusene forut for målgruppeutvidelsen så ut til å forholde seg til de mistenkte barna som en naturlig forlengelse av den opprinnelige målgruppen, dersom disse hadde «noe ved seg» – enten det var medfødte eller påførte sårbarheter som kunne bidra til forståelse for handlingene de var mistenkt for å ha begått, men som også kunne jobbes med. Når de ikke hadde det, ble det mer krevende. Dette skal jeg illustrere ved å sette søkelys på hvordan barnehusene forholdt seg til en «ikke-sårbar» gruppe av unge mistenkte i seksuallovbruddsaker, som jeg har valgt å kalle «hvem som helst», og synliggjøre noen utfordringer denne gruppa kan komme til å by på for barnehusene. Når jeg gjør det trekker jeg på en liten intervjustudie med barnehusrådgivere som ble gjennomført høsten 2022, det vil si før den formelle mandatendringen trådte i kraft. For selv om målgruppeutvidelsen altså fant sted relativt nylig, har barnehusene i praksis arbeidet med unge mistenkte i seksuallovbruddsaker i flere år (Bakketeig et al., 2021; Johansson & Stefansen, 2024).

I fremstillingen som følger trekker jeg på noen ulike perspektiver på unge som krenker andre seksuelt, slik Kjersti Ericsson (2013, 2021) har beskrevet dem i to fine artikler om emnet. Ericsson (2021) viser blant annet til at barneverntjenesten i dag først og fremst ser ut til å forstå barna som barn som har rett til å bli behandlet i tråd med «barnets beste». Jeg peker på en utvikling i synet på unge mistenkte i seksuallovbruddsaker ved barnehusene, som kan tyde på at det samme er tilfelle der. Senere drøfter jeg imidlertid om det er et «rent» barneperspektiv som anlegges på barna som har krenket andre, eller om synet på unge som har krenket andre seksuelt som barnehusverdige forutsetter et «særlig sårbarhets»-blikk, og hvilke konsekvenser dette eventuelt kan tenkes å få for håndteringen av slike saker fremover.

Perspektiver på barn som krenker andre barn seksuelt

Kjersti Ericsson (2013, 2021) har identifisert ulike perspektiver på barn som utsetter andre barn for seksuelle krenkelser i to artikler med nær ti års mellomrom. Da den første utkom i 2013 var den nasjonale oppmerksomheten rundt SSA relativt ny. Ericsson tar utgangspunkt i sju regionale granskningsrapporter av overgrep og omsorgssvikt på barnehjem i tiårene fra 1950- til 1980-tallet. En del av de tidligere barnehjemsbarna som ble intervjuet i forbindelse med granskningene fortalte om seksuelle overgrep. Ericsson (2013) skriver at selv om både rapportene og overgrepene fikk en god del oppmerksomhet i offentligheten, ble det underkommunisert at en betydelig andel av overgrepene det ble fortalt om hadde blitt begått av andre barn på institusjonen. Hun bruker artikkelen til å se på hva som kjennetegnet hendelsene granskningsrapportene kategoriserte som seksuelle overgrep, og til å reflektere over skiftende oppfatninger av seksuelle overgrep, barns seksualitet og av ofre og overgripere. Mange av de tidligere barnehjemsbarna beskrev en opplevelse av at de hadde blitt utsatt for seksuelle overgrep fra andre barn, uten at de voksne brydde seg om det. Tiden da overgrepene fant sted, beskriver Ericsson derfor som karakterisert av et «diskursivt tomrom», der barn verken ble sett på som «seksuelt farlige eller seksuelt i fare» (Ericsson, 2013, s. 57). Hun skriver også at feminismen antakelig var den kulturelle linsa som bidro til at overgrep senere ble satt på den offentlige dagsordenen og definert som et samfunnsproblem. I forlengelse av kvinnebevegelsen på 1970-tallet fulgte også noen bestemte forståelser av

ofre og overgripere; menn ble utvetydig plassert i rollen som overgripere og kvinner og barn som ofre, og barnet etter hvert som det ultimate offer.

Ericsson (2013) trekker også på et langt tidligere perspektiv, som den senere ufarliggjøringen av og tausheten omkring barns seksuelle krenkelser mot andre barna kanskje kan forstås som en respons på. Hun viser til Hayes et al. (2012) som har skrevet om angsten for «de seksuelt vitende barna» som vokste frem på 1800-tallet. Dette var barn «already adult in their sexual knowledge» (Hayes et al., 2012, s. 28, i Ericsson, 2013, s. 62) som det ble antatt at kunne korrumpere andre barn og true samfunnets moral, og ble forstått som aktører i sine seksuelle forhold på en måte som stilte dem utenfor barndommens beskyttelse.

Med bakgrunn i den tidligere neglisjeringen av overgrepene mot barnehjemsbarna og den mulige forståelsen av barn som krenker andre som vitende aktører leser jeg undring og bekymring fra Ericssons side for hvordan samfunnet (anno 2013) vil møte disse barna, dem som har utsatt andre. Hun stiller først ett spørsmål: «Klarer vi i dag å se overgriperen, når han eller hun er barn?» (Ericsson, 2013, s. 61). Så et annet:

Eller risikerer vi at bildet av noen barn som vitende aktører i negativ forstand gjenopplives, og at gamle dikotomier reproduseres [...]: Det seksuelt avvikende barnet som ond aktor på den ene sida og det uskyldige barnet som truet offer på den andre? (Ericsson, 2013, s. 64)

Da den neste artikkelen utkom i 2021, hadde det pågått et arbeid i hjelpe-tjenestene for å bygge opp SSA-kompetanse og tiltak, noe Ericsson selv også viser til (2021, s. 245). Og det kan se ut til at svaret på det første spørsmålet ble ja, og det siste nei, i alle fall om man tar utgangspunkt i perspektivene til de barnevernsansatte i fokusgruppestudien til Øverli et al. (2018), som Ericsson langt på vei baserer artikkelen på. Et viktig utgangspunkt for teksten er at barn med problematisk eller skadelig seksuell atferd kan ha en «tvetydig identitet»: De er barn, og de kan være overgripere (Ericsson, 2021, s. 246). Ericsson skriver at «inntrykket studien gir, er at de barnevernsansatte står støtt i forståelsen av at barn med problematisk og skadelig seksuell atferd har krav på å bli behandlet i tråd med prinsippet om barnets beste» (Ericsson, 2021, s. 247). Det vil si at de forstås først og fremst som barn, heller enn som onde, vitende aktører. Hun løfter frem et sitat fra Øverli et al.s (2018) studie som illustrerer dette:

De barna som også er overgripere, er på en måte – uavhengig av om de er utsatt for noe eller ikke, også ofre, ikke sant. De trenger jo oppfølging, trenger hjelp, og det er jo på en måte – vi er jo veldig vant til å følge opp barn, men kanskje ikke rundt dette. Ivareta to sider da, av denne saken her. (Øverli et al., 2018, s. 247)

Bruken av offer-begrepet i sitatet er interessant her. Barna som har krenket andre blir beskrevet som ofre som trenger hjelp «uavhengig av om de er utsatt for noe eller ikke». Sitatet kan dermed se ut til å gi uttrykk for et «rent barneperspektiv», et der barna anses å ha noen særlige behov for vern og oppfølging, nettopp fordi de er barn. Men var det et slikt blikk på unge mistenkt for å ha begått seksuelle krenkelser mot andre som preget barnehusene forut for den formelle målgruppeendringen? Så de barnet, og ikke overgriperen, når barnet ikke var utsatt for noe, eller ikke hadde noen sårbarheter ut over den seksuelle atferden de hadde vist? Dette skal jeg se nærmere på i den empiriske delen av kapittelet. Først skal jeg si litt mer om hvilke oppgaver barnehusene, og rådgiverne som jobber der, er satt til å ivareta, og om barnehusenes «SSA-historie» forut for mandatendringen.

Barnehusarbeid og barnehusenes «SSA-historie»

Siden barnehus-modellen ble innført i 2007 har barnehusene altså skullet ivareta et dobbelt mandat: ivareta barnas rettssikkerhet på en skånsom måte og sørge for at barna som avhøres på barnehusene får forsvarlig oppfølging etterpå, om de har behov for det. Det doble mandatet utøves i praksis gjennom arbeidet til rådgiverne som jobber på barnehusene. Noen av dem er psykologer, mens de aller fleste har sosialfaglig utdanningsbakgrunn og (lang) tidligere arbeidserfaring fra andre tjenester som jobber med utsatte barn. Rådgiverne deltar på formøter før avhør sammen med politietterforskere, påtalejurist og eventuelt en representant fra barneverntjenesten, de bisitter avhør av barna med de samme aktørene og gir barnefaglige råd underveis, og de deltar på ettermøter og har ansvar for å koordinere eventuelt oppfølgingsarbeid i etterkant av avhøret. Tidligere har jeg beskrevet at arbeidet de utøver i praksis, særlig i oppfølgingssporet, kan forstås som mellomromsarbeid (Andersen, 2019, 2022, 2024). Mellomromsarbeidet dreier seg om å kompensere for hull og mangler i det tilbudet barnet har, for å bedre ivaretagelsen og skape sammenheng mellom instansene og tiltakene barnet må forholde seg til etter en politianmeldelse (Andersen, 2019, 2021, 2024). Mer konkret går rådgiverne inn og gir oppfølgingsstilbud

til barn på barnehuset, om det for eksempel ikke finnes lokale tjenester med relevante tilbud, eller de går inn og tilbyr oppfølging en periode dersom det er ventelister i BUP-systemet, som det ofte er. I tillegg bruker de mye tid på å veilede tjenestene rundt barnet, eller barnets foreldre, dersom rådgiverne eller noen av disse aktørene selv opplever at de for tiden ikke fungerer som ressurser for barna, men kan gjøre det med råd og veiledning. Når mellomromsarbeidet utøves i tråd med denne beskrivelsen, bidrar det til at barn som ellers eller midlertidig ville stått uten et oppfølgingstilbud får hjelp, og til at de som hjelper barna er mer sensitive overfor barnas behov (Andersen, 2022).

Når det gjelder målgruppen, har barnehusene frem til nå altså formelt vært et tilbud til antatt utsatte barn i politianmeldte volds- og overgrepssaker. Men som jeg har vært inne på har de også jobbet med saker som involverer mistenkte for seksuelle krenkelser i flere år. I 2022 ble det gjennomført til sammen 171 politiavhør av barn, unge og andre særlig sårbare med skadelig seksuell atferd ved landets 11 barnehus (Politidirektoratet, 2024). At det ble gjennomført såpass mange politiavhør av denne gruppen forut for mandatendringen, må blant annet ses i sammenheng med at regjeringen i 2019 bevilget øremerkede midler til styrking av barnehusenes arbeid med SSA (Bakketeig et al., 2021). Formålet med midlene ble beskrevet som å være å identifisere oppfølgingsbehovet hos disse barna og å forebygge ny atferd (Politidirektoratet, 2019). I 2020 ble også Politiets nasjonale faggruppe for avhør gitt i oppdrag å utarbeide nasjonale retningslinjer for avhør av mindreårige mistenkte. I februar 2021 sendte imidlertid Politidirektoratet ut et brev til politidistriktene om at praksisen med avhør av mistenkte barn i barnehusene i utgangspunktet skulle opphøre inntil det var avklart i Justis- og beredskapsdepartementet om denne gruppen skulle omfattes av barnehusenes mandat (Bakketeig et al., 2021). Brevet kom omtrent midt i datainnsamlingen til barnehusevalueringen 2021 og skapte uro i barnehusene, som opplevde doble signaler fra myndighetene. I *Opptrappingsplan mot vold og overgrep mot barn og vold i nære relasjoner (2024–2028) — Trygghet for alle* ble det imidlertid klart at regjeringen ønsket å bevilge 30 millioner kroner til barnehusene til avhør av mindreårige mistenkte (Prop. 36 S (2023–2024)). I februar 2024 ble det sendt ut et nytt brev fra Politidirektoratet, der det gikk frem at barnehusene tildeles disse midlene for å utvide målgruppen til også å inkludere avhør av mistenkte under 16 år i seksuallovbruddsaker (Politidirektoratet, 2024).

Men selv om det skapte uro i barnehusene da arbeidet med SSA-saker formelt ble stanset en periode i 2021, har det ikke alltid vært intern enighet mellom barnehusene om at unge mistenkte i seksuelle overgrepssaker bør inkluderes i mandatet. I den første evalueringen av den norske barnehusmodellen som utkom i 2012 står det:

Samtlige gir oppfølging og behandling til barn som har vært til dommeravhør og politiavhør, men noen av barnehusene gir også tilbud til unge overgripere, det vil si overgripere som er under den kriminelle lavalder (15 år). De som gir tilbud til denne gruppen argumenterer for at dette er en gruppe som naturlig faller inn under barnehusenes kompetanseområde, og som ofte ikke vil ha et godt tilbud i det ordinære hjelpeapparatet. Andre er mer skeptiske og mener barnehusene er et tilbud til ofre og ikke til overgripere. (Stefansen et al., 2012, s. 78–79)

Slik dette blir fremstilt i evalueringen tyder det på at det eksisterte minst to ulike posisjoner, eller perspektiver, på unge mistenkte i seksuallovbruddsaker i barnehusene for et drøyt tiår siden: et der barna ble ansett for å ha et udekket hjelpebehov som barnehusene kunne fylle, i tråd med en slags mellomromslogikk, og en der de utøvende barna – overgriperne – muligens ble forstått som mindre hjelpeverdige, eller i hvert fall «barnehusverdige», i kraft av handlingene de hadde begått. Det siste kan imidlertid forstås på ulike måter. En tolkning kan være at vi ser mulige spor av dikotomien Ericsson skisserte, mellom «det seksuelt avvikende barnet som ond aktør på den ene sida og det uskyldige barnet som truet offer på den andre» (Ericsson, 2013, s. 64). En annen kan være at skepsisen mot å innlemme unge mistenkte i seksuallovbruddsaker reflekterer den sterke offersentreringen i modellen, i en tid preget av legitimeringsarbeid for barnehusene. Et knapt tiår senere ble det uansett tydelig at det var den første posisjonen som vant frem. I evalueringen fra 2021 står det at «samtlige ledere [tok] til orde for at barn med skadelig seksuell atferd (SSA) bør inngå i barnehusenes målgruppe» (Bakketeig et al., 2021, s. 60). Dette ble blant annet begrunnet med at «det ville kunne forebygge nye overgrep i fremtiden, og dermed nye ofre», og «at de mistenkte barna i mange tilfeller selv hadde vært eller var utsatt for vold eller overgrep, og er sårbare barn med et hjelpebehov». Argumentasjonen var altså knyttet både til hensynet til potensielt fremtidige ofre, og til utøver-barnas egen sårbarhet, der sårbarheten ble knyttet til påførte traumatiserende erfaringer med et tilhørende hjelpebehov.

Både Ericssons artikler og de to evalueringsstudiene av den norske barnehusmodellen kan tyde på at det er skjedd en perspektivendring i tjenestene som har sentrale roller overfor barn i volds- og overgrepssaker: Identiteten som overgriper er ikke forsvunnet helt – det legges vekt i begrunnelsene på å forhindre fremtidige overgrep og dermed nye ofre. Samtidig ser det ut til at de i dag først og fremst forstås sårbare barn som kan ha behov for hjelp og oppfølging.

Empirisk materiale

Den følgende analysen bygger på en intervjustudie av barnehusrådgivere som ble gjennomført i 2022. Intervjuene ble gjort i forbindelse med prosjektet «Barnehusenes arbeid med skadelig seksuell atferd», som var et av flere delprosjekt under paraplyprosjektet «Digitale seksuelle overgrep mot barn og unge: gjerningspersoner og fornærmede» (Hellevik et al., 2023). Prosjektet ble finansiert av Justisdepartementet. Selv om fokuset i det overordnede prosjektet var på digitale overgrep, var både oppdragsgiver og forskerne i prosjektet opptatt av kjennetegn ved unge som var mistenkt for å ha begått seksuelle overgrep mer generelt, og av eventuelle overlapp mellom fysiske og digitale overgrep. I intervjuene ble rådgiverne derfor spurt om hva som kjennetegnet de unge som var blitt avhørt mistenkt for (alle typer) seksualforbrytelser ved deres barnehus. De ble også spurt om hvordan de arbeidet med seksuallovbruddsaker som involverte unge mistenkte i ulike faser av saksgangen. Ni rådgivere fra fem barnehusenheter ble intervjuet digitalt via Teams. Alle rådgiverne hadde et særlig ansvar for «SSA-tematikken» ved sine barnehus. Det vil blant annet si at de fleste av dem deltok i barnehusenes nasjonale SSA-nettverk, og at de hadde mye erfaring med å følge avhør og følge opp barn og familier i slike saker. Tre av intervjuene ble gjennomført som gruppeintervjuer med to–tre deltakere, og to som individuelle intervjuer. Intervjuene ble senere transkribert i sin helhet, og det er analyser av de utskrevne intervjuene jeg bygger på her. I den første delen gjengir jeg analyser som allerede er beskrevet i et kapittel i rapporten fra det overordnede prosjektet (Andersen, 2023, i Hellevik et al., 2023). Kapittelet i rapporten handler om kjennetegn ved de unge mistenkte som hadde blitt avhørt ved barnehusene, og i det konstruerer jeg fire overordnede grupper som kan tenkes å ha litt ulike behov for oppfølging fra barnehusene og samfunnet for øvrig (Andersen, 2023). Her

bygger jeg videre på dette og gjør en utdypende analyse av den ene gruppen som blir beskrevet gjennom et fravær av kjente sårbarheter. Det vil si at jeg i forbindelse med arbeidet med dette kapittelet har lest nøye gjennom intervjutranskripsjonene på nytt, med et særlig fokus på utdragene som omhandler denne gruppen. Formålet er å undersøke hvordan barnehusene frem til nå har forholdt seg til disse barna, og vise de mulige utfordringene som følger av forskjellene mellom barna, ikke minst barn som ikke bærer med seg identifiserte sårbarhetstrekk når barnehusene nå skal utøve sitt doble mandat overfor alle mistenkte under 16 år i seksuallovbruddsaker.

Analyse og refleksjon: Sårbare og ikke-sårbare mistenkte forut for mandatendringen

Et av de sentrale temaene i intervjuene som ble gjort med barnehusrådgiverne var altså kjennetegn ved unge som hadde blitt avhørt på barnehusene som mistenkte i seksuelle overgrepssaker. Alle rådgiverne som ble intervjuet kunne fortelle at dette med få unntak gjaldt gutter i alderen 12–15 år, og at de aller fleste ofrene var jenter. Hva slags handlinger de var anmeldt for, og også relasjonen til antatt offer eller ofre, og alderen på de utsatte, varierte. Rådgiverne hadde for eksempel erfaring med å jobbe med saker som involverte søskenincest og både alvorlige og mindre alvorlige overgrep mot jevnaldrende eller betydelig yngre barn. De beskrev også variasjoner når det kom til guttenes familiebakgrunn og omsorgssituasjon, hvorvidt de hadde noen kjente utfordringer eller diagnoser, og hvordan de fungerte i hverdagen ellers. Det ble imidlertid gjort noen «koblinger» mellom ulike kjennetegn ved guttene og type handlinger, og disse gikk igjen på tvers av flere av barnehusene. Jeg har tidligere brukt disse koblingene til å konstruere fire overordnede grupper av unge som har blitt avhørt på barnehus som mistenkte i seksuelle overgrepssaker, og som skiller seg fra hverandre på noen måter som gjør at de kan tenkes å ha litt ulike (eventuelle) oppfølgingsbehov (Andersen, 2023). Jeg skal presentere og utdype analysen av disse gruppene. Det er viktig å påpeke at gruppene ikke er ment å være uttømmende, at de innimellom kan overlape, og at de heller ikke er ment å være et forslag til en typologi av unge som har utøvd skadelig seksuell atferd, slik det har blitt gjort flere forsøk på i SSA-litteraturen (se for eksempel Hackett, 2014; Kruse, 2011). De ble heller ikke omtalt som rendyrkede grupper fra rådgivernes side. Formålet her er å synliggjøre at for tre av gruppene

ble krenkelsene de var mistenkt for koblet til, eller forstått i lys av, det jeg velger å kalle ulike påførte eller medfødte individuelle sårbarhetsfaktorer hos guttene som var blitt anmeldt. Det gjaldt ikke for den siste gruppa, som jeg har valgt å kalle «hvem som helst». Jeg skal vie denne gruppa ekstra oppmerksomhet i analysen. For det er, som jeg etter hvert skal argumentere for, kanskje først og fremst dem – de ikke-sårbare – som kan by på noen utfordringer i barnehusenes utøvelse av oppfølgingsmandatet.

Unge mistenkte med påførte og medfødte sårbarheter

En første gruppe, som alle rådgiverne ved de fem barnehusene beskrev at de hadde erfaring med å jobbe med, var gutter som det var kjent, eller forelå mistanke om, at kunne være utsatt for potensielt traumatiserende erfaringer fra andre. Det kunne dreie seg om at de selv hadde vært utsatt for seksuelle overgrep eller vold i familien og/eller mer generell omsorgssvikt, avvising fra familiemedlemmer, alvorlig mobbehistorikk og eksponering for uheldig seksualitet (grenseløse foreldre / pornografi). I en del tilfeller kunne de også ha, eller det kunne være mistanke om, ADHD-diagnoser eller autismespekterforstyrrelser. Noen av disse guttene ble beskrevet av rådgiverne som «gjengangere». Det vil si at det fantes en del eksempler på gutter som tidligere hadde blitt avhørt på barnehuset som fornærmede, og senere kom tilbake som mistenkte i overgrepssaker, eller motsatt. De «påførte» (og eventuelt medfødte) sårbarhetsfaktorene preget ifølge rådgiverne ungdommene på flere arenaer enn den seksuelle – både i det sosiale livet mer generelt og på skolen. Informantene koblet unge med slike sårbarheter til saker som involverte de mest alvorlige, fysiske seksuallovbruddene. For eksempel ble slike kjennetegn nevnt i forbindelse med overgrep mot betydelig yngre barn, saker med mange ofre, og søskenincest, men også overgrep mot jevnaldrende preget av høy grad av makt- og tvangsbruk. Det vil altså si at rådgiverne gjorde noen koblinger i intervjuene mellom påførte, individuelle sårbarhetsfaktorer og mer alvorlig skadelig seksuell atferd. Slike saker ble gjerne også beskrevet som «ekte SSA».

En andre gruppe, som også ble beskrevet av alle, var ungdom med kognitive funksjonsnedsettelse – der alder ikke gjenspeilte reelt modenhetsnivå. Guttene med slike kjennetegn ble gjerne beskrevet i sammenheng med overgrep mot yngre barn, men skilte seg fra gruppen over ved at mange av sakene ifølge rådgiverne ville blitt fortolket i «utforskingssporet», dersom det ikke hadde vært for aldersforskjellen på papiret og forskjellen i

fysisk størrelse. Dette ble eksemplifisert med at inngangen til den seksuelle omgangen kunne være preget av gjensidighet, og at det også kunne være fornærmede i saken som hadde tatt initiativ. Grappa hadde altså noen medfødte (eventuelt påførte) kognitive utfordringer som på ulike måter kompliserte deres forhold til seksualitet, slik rådgiverne snakket om dem.

En tredje gruppe, som to barnehus beskrev at de hadde erfaringer med, ble omtalt som bestående av gutter som er teknologisk kyndige og godt eller relativt godt fungerende på skolen, men som er sosialt isolerte, med få venner og lite seksuell erfaring med jevnaldrende. Rådgiverne ved de aktuelle barnehusene refererte til denne gruppen som «nedlasterne». Det var ungdom som hadde blitt tatt med store mengder grovt overgrepsmateriale, som kunne involvere små barn, dyr, og også incest mellom søsken eller mellom barn og biologiske foreldre. Guttene i disse sakene var ofte selv klar over at det de gjorde var ulovlig, og visste hva det gjaldt når politiet kom på døra. Ungdommene skilte seg fra gruppen med påførte psykologiske sårbarhetsfaktorer ved at de i mange tilfeller kom fra relativt ressurssterke hjem, og det forelå heller ikke kjennskap til, eller mistanke om, at de var utsatt for omsorgssvikt, vold eller seksuelle overgrep. Sårbarheten til denne gruppa ble altså i all hovedsak koblet til sosialt utenforskap.

For alle de tre gruppene ble altså de seksuelle overskridelsene på ulike måter koblet til andre sårbarheter hos guttene. Det vil si at disse guttene, i tillegg til å være barn, hadde noe ved seg – medfødt, påført eller begge deler – som på den ene siden kunne bidra til forståelse for den seksuelle atferden de var mistenkt for, og på den andre siden, kanskje like viktig: jobbes med. I mange av disse sakene beskrev barnehusene at de hadde en sentral rolle i oppfølgingsarbeidet. I en del tilfeller ble barna kartlagt på barnehusene, og enten fulgt opp eller behandlet derfra, eller henvist til lokal BUP. En viktig del av arbeidet var også å bistå andre tjenester og foreldre med å utarbeide såkalte sikkerhets-, eller trygghetsplaner, for å unngå nye overgrep i saker der det ble vurdert å være gjentakelsesfare. Det ble dessuten beskrevet mye annet indirekte arbeid overfor barna. En rådgiver sa det slik:

Vi tenker jo ofte at det er mer enn én ting, da. Vi kan jobbe med det seksuelle og stoppe skjevutvikling, og ta oss av det, men så ser vi ofte at det er ting opp mot familiære-forhold og skole som også skulle ... blitt tatt tak i.

Veiledning og støtte til foreldre eller fosterforeldre ble mye nevnt, men også veiledning og støtte til tjenestene som var tett på barnet, for eksempel ansatte i barneverntjenesten, BUP eller ansatte på skolen. Barnehusene

deltok også gjerne på, eller koordinerte, ulike samarbeidsmøter mellom disse tjenestene.

Ikke-sårbare «hvem som helst»

Den siste gruppa, dem jeg har kalt «hvem som helst», skilte seg fra de andre som ble avhørt som mistenkte i seksuallovbruddsaker gjennom et fravær av kjente sårbarheter. To rådgivere uttrykte det slik:

Ja, det er det jo, og spesielt [...] blant disse jevnaldrende [...] spesielt der så har vi en gruppe som er litt hvem som helst. Men ser vi på den resterende gruppa da, så er det mange som [...] på et eller annet vis har noen ekstra belastninger, eller noen sårbarheter, da. Om det er kognitive utfordringer, om det er noen relasjoner som de ... de har ikke så mange venner, færre interesser, som gjør at de strever sosialt, strever ... av forskjellige grunner.

Det er klart at...mange av disse som jeg kaller for jevnaldrende voldtektssaker, der den som er beskyldt ... ofte så er det en enkelthendelse ... så er det ... det kan være litt sånn hvem som helst, det er mitt inntrykk. Det kan være han ... altså den populære gutten også, ikke sant ... ehh ...men det kan også være han som ikke er så populær. Grunnen til at jeg sier dette, er at mange ganger i de andre sakene ... altså hvor du ser søskenincest, eller mot mindreårige, så [...] mitt inntrykk er at mange av de guttene er ganske sårbare.

«Hvem som helst» ble altså beskrevet som kjennetegnet av et fravær av kjente sårbarhetsfaktorer – det kunne også være den populære gutten. Med andre ord var det snakk om ungdommer som klarer seg greit på skolen og i det sosiale, og som ikke hadde noen kjente utfordringer – verken kognitivt eller på hjemmebane, slik rådgiverne omtalte dem.

Som sitatene over også antyder, ble de unge uten kjente sårbarhetsfaktorer nesten utelukkende koblet til saker som involverte overgrep mot jevnaldrende. Saken de var anmeldt i ble fremstilt som en enkelthendelse, og i mange tilfeller hadde de startet ut som gjensidig seksuell utforskning. En rådgiver beskrev at en typisk sak kunne se slik ut:

Jeg tenker jo at ... i flere av disse avhørene så opplever jeg at jentene også ... altså ... ehh ... den fornærmede også forteller om at «vi gikk på rommet, og jeg kledde av meg, han kledde av seg, men så ville jeg ikke mer», eller «det gikk for langt», ikke sant. Så hører du gutten kommer for å forklare sin versjon, og har ... opplevd at hun var med på det ... ehh ... men så hører man kanskje at ... ehh ... også at det var type ... analsex, som kanskje gutten har oppfattet at «dette skal vi gjøre», men at det har blitt

for brått, det har blitt for ... for mye preg av ... at det er hardt. Så jeg tenker det er mye sånn porno-inspirert, ikke sant ... eh ... som gjør at guttene kan ha tenkt «det er jo sånn det er» ... eh ... at det skal være hardt, det skal være røft, det skal være anal ... ikke sant ... så ... så forstår jeg at jentene føler seg misbrukt, men guttene forstår ikke hvorfor. Så det er ... begge kan sitte der som ofre tenker jeg, i disse sakene her.

I sitatet over avrunder rådgiveren med å omtale begge parter i slike saker som «ofre». Det er kanskje ikke helt tydelig hva rådgiveren mener gjør guttene i slike saker til ofre, men det knyttes – som sitatet illustrerer – til at de ikke forstår hvorfor jentene føler seg misbrukt, fordi de tror det er «sånn det er», at «det skal være hardt, det skal være røft, det skal være anal». Det vil si at handlingene i utgangspunktet ikke er ment å skade. Og det ses i sammenheng med inspirasjon fra porno. Rådgiveren var ikke alene om å knytte «hvem som helst» sine grenseoverskridelser til seksualkultur, en annen sa dette:

Når jeg sier kulturbetinget, så er det at det har spredd seg en ukultur i ungdomsgruppen ... eh ... det forventes at man skal drikke, det forventes at man skal ha sex, det blir litt sånn som man ser på TV, og det har spredd seg som om at det er alminnelig. Så blir gjerne noen av foreldrene som får tak i dette, som selvfølgelig reagerer og agerer, mens ... det er på en måte ingen som er mer skyld i det enn andre, alle ... ja ...

Mellom linjene ligger en forståelse av disse guttene som umodne og uerfarne, og som sårbare i kraft av å være å være barn som utforsker seksualitet i en komplisert samtidskultur. Dette mer «rene barneperspektivet» ble ikke reflektert ved alle barnehusene da intervjuene til studien ble gjennomført. Det var bare to barnehus som beskrev gruppa jeg kaller «hvem som helst» som en gruppe de hadde mye erfaring med. Dette må ses i sammenheng med silingsmekanismer og ulike praksiser mellom politidistriktene når det kom til hvilke saker med unge mistenkte de brukte barnehusene til å gjennomføre avhør i forut for mandatendringen. I noen politidistrikt ble barnehusene benyttet i nesten alle slike saker, mens ved andre barnehus ble enkelte typer saker prioritert. «Hvem som helst» ble antakelig utelatt ved mange barnehus av ressurs hensyn og fordi det ble antatt at rettsvesenet kunne håndtere dem i det vanlige sporet. En rådgiver ved et barnehus begrunnet for eksempel den høye graden av sårbarhet blant barna som ble avhørt ved sitt barnehus slik:

[Påtalejuristene] bestemmer det hovedsakelig i sakene hvor det er høy grad av sårbarhet. For det vanskeliggjør avhørsprosessen, det vanskeliggjør det å finne ut av ting, og

da trenger de vår bistand i større grad. Så de sakene får vi i alle fall, tenker jeg. Det er ganske mange andre vi tenker «de der kan vi bare ta litt kjapt i svingen» ... nå ... nå snakker jeg bare ut ifra mine egne erfaringer, og ikke nødvendigvis en sannhet da, så en sannhet med modifikasjon da ... ehh ... men i alle fall så tror jeg ... vi ser gjerne de som har noen vansker, de som har en utviklingsforstyrrelse, de som har en utviklingshemming, de som har en svak sosial fungering, de som har ... gjerne lever i litt mer ressursvake ... ehh ... fordi vi vet de sakene også fortere blir meldt, ikke sant. Så vi ser en høy grad av sårbarhet. Så det er nok en forhøyet grad av sårbarhet i forhold til gjennomsnittet på forskningen på hvem som viser denne atferden [som kommer til barnehusene].

I noen politidistrikt hadde barnehusene selv vært med på å vurderingen av hvilke saker som burde prioriteres, slik to rådgivere beskriver det her:

Også er det sånn at vi har brukt en del tid på å finne ut hvem vi skal prioritere til å komme til barnehuset, sånn at ... jeg har noen eksempler på hvem det er som ikke skal komme. Det er ... seksuell handling mellom to jevnaldrende ... ehh ... hvor det er mye som tyder på at barnet ikke har en skadelig seksuell atferd, men det er straffesak på grunn av alder, de skal ikke prioriteres hos oss ... mens ... det skal være en bekymring hos politiet, eller hos andre for at dette kan utvikle seg i en negativ retning ... så de ønsker å sette inn tiltak, og vil bruke barnehuset til det. Så det kan jo også være en årsak til nedgangen i saker, at vi har spisset litt mer hvem vi skal prioritere.

Ja, for det er et viktig poeng, for det merket vi. Før ville vi ha alt til oss, også ... da ble det jo plutselig saker hvor en 17-åring hadde sex med en 15-åring, og moren til 15-åringen hadde anmeldt. Det er jo åpenbart ulovlig, så det er jo ikke en sak som skal forbigås, men det er ikke en sak for barnehuset. Vi fikk jo sårne i begynnelsen, og da ... da ble det til slutt sånn at så lenge det ikke er noen utfordringer med den 17-åringen, så kan det løses lokalt på et politihus, som alle andre straffesaker, da. Men i begynnelsen fikk vi de her, så det ble veldig mye hvor vi ikke gjorde noen særlig jobb i etterkant.

Når saker med seksuell handling mellom jevnaldrende der «mye tyder på at barnet ikke har en skadelig seksuell atferd» ble prioritert bort, ble det sett i sammenheng med at det ikke foreligger noen bekymring for «at dette skal utvikle seg i negativ retning» og derfor heller ikke er behov for «særlig jobb i etterkant». Bortprioriteringen begrunnes altså med at slike saker ofte ikke vil utløse behov for barnehusenes oppfølgingsressurser: Det er mest sannsynlig ikke noe behov for å stoppe en videre seksuell skjevutvikling som kan føre til nye ofre, og ungdommene har heller ikke andre kjente sårbarheter som kan fordre oppfølging eller behandling. Man

kan i forlengelse tenke seg at de heller ikke har utfordringer som «vanskeliggjør avhørsprosessen» eller «å finne ut av ting», som rådgiveren som reflekterte over den høye graden av sårbarhet ved sitt barnehus var inne på. I en tid der det ble foretatt prioriteringer ved mange barnehus av hvilke saker som involverte unge mistenkte for seksuallovbrudd som barnehusene skulle benyttes i, ser det ut til at flere rådgivere anla et «jevnaaldrende som eksperimenterer»-blikk på barna som ble definert ut. På denne måten unngår de et rent «politi-» eller «straffbar-handling»-blikk, men samtidig definerer de barna ut av hovedmålgruppen til barnehusene: De som antas å ha noen særlige sårbarheter.

Denne situeringen av «hvem som helst» som «jevnaaldrende som eksperimenterer», og dermed som (fremtidig) seksuelt ufarlige og heller ikke oppfølgingstrengende, har noen mulige konsekvenser. For det som ikke tematiseres i disse utdragene er at nettopp fordi disse barna er barn som er blitt politianmeldt, kan de ha behov for avhør som gjennomføres på mer tilrettelagte måter, i barnevennlige omgivelser, slik at saken deres blir riktig behandlet i rettssystemet. Det vil si at de kan ha behov for særlig tilrettelegging fordi de er barn. En jurist som ble intervjuet i forbindelse med den siste barnehusevalueringen (Bakketeig et al., 2021, s. 107), var inne på dette:

Barn er barn uansett om de er fornærmede eller mistenkt, og jeg synes jo i og for seg [at] alle ... de hensynene som gjør at vi bruker spesialutdannede avhørere til de fornærmede også [er] til stede i forhold til de som er mistenkt. Kanskje enda viktigere der.

Et annet interessant perspektiv, som ikke er til stede i en bortprioritering av slike saker, er at barna kan ha behov for hjelp til å forstå, håndtere og integrere det som har skjedd, uavhengig om de blir dømt eller ikke. For eksempel vil det være mulige sårbarheter knyttet til stigmaet barn kan oppleve når de blir utpekt som overgripere. Ericsson (2021) er inne på dette i den siste artikkelen når hun viser til hvordan de barnevernsansatte i Øverli et al.s (2018) studie snakket om responsen til skole og lokalmiljø i saker der et barn hadde utvist et uheldig seksuelt atferdsmønster: «Samlet sett mener deltakerne i fokusgruppene at barn som viser et uheldig seksuelt atferdsmønster overfor andre barn ofte møtes med negative holdninger og krav om å fjernes fra skolen og lokalmiljøet» (Øverli et al., 2018, s. 63).

Antakelig er saker der det kommer krav fra skole og lokalmiljø om å fjerne barnet av mer alvorlig karakter enn de sakene som beskrives i forbindelse med «hvem som helst»-gruppa. Samtidig kan man tenke seg

at det å bli utpekt som overgriper kan føre til reaksjoner og utestengelse fra jevnalderarenaer – og kanskje særlig dersom den som har begått krenkelsene ikke er «den populære gutten». En av rådgiverne ved et barnehus som hadde mye erfaring med saker som involverte «hvem som helst» trakk også frem en annen mulig sårbarhetsdimensjon, nemlig hvordan det å bli erfart som overgriper kan komme til å prege den som har krenket en annen senere i livet:

Rådgiver: Det er veldig komplisert. Men jeg tenker på mange av disse som blir mistenkte, min bekymring er at de ikke opplever noe som tvang, også får de beskjed om at «du har voldtatt meg». Hva gjør det med dem videre? Hva skjer neste gang de skal ha samtykkende sex? Hvordan vil de reagere på det? Når du er 14 år, også blir du beskyldt for å ha voldtatt en du var kjæreste med, og som du trodde du skulle ha første sexen som du noen gang har hatt med noen, men så blir du beskyldt for at det var voldtekt, kommer til avhør hos politiet ... det er skummelt det også.

Intervjuer: Mhmm ... det er et krevende terreng.

Rådgiver: For det er jo vanskelig å jobbe med mange av sakene, man må balansere denne greia ... at ... man skal ikke skape noe skadelig heller. Man kan ikke si «jammen du har voldtatt henne», for det er ikke sikkert de har det engang ... ehh ... selv om det kommer hit, det etterforskes og vi ser på det, så må man ... det å bli beskyldt for det er noe annet, ikke sant.

Rådgiveren beskriver en krevende balanse der man ikke skal «skape noe skadelig heller», «for det er ikke sikkert de har gjort det en gang». Det er mulig å lese flere posisjoner inn i disse utsagnene, for eksempel viktigheten av å unngå å forhåndsdomme en mistenkt som er under etterforskning. Samtidig uttrykker sitatene mye forståelse for guttene i slike saker. Her kan man spørre seg om det også ligger en risiko for «for mye» forståelse. For kan det tenkes at barnehusene i møte med disse sakene, i forlengelse av sårbarhetsblikket de er vant til å anlegge, etter hvert vil kunne komme til å se sårbarhet og hjelpebehov også hos gutter som kanskje egentlig bare trenger en korreksjon, som det å bli politianmeldt i aller høyeste grad må kunne sies å være?

I alle tilfeller er det sannsynlig at «hvem som helst»-gruppa, som altså er min egen betegnelse, vil komme til å skille seg fra de øvrige målgruppene til barnehusene – også de andre «gruppene» av barn som vil bli avhørt på

barnehusene som mistenkte i seksuelle overgrepssaker. Den opprinnelige målgruppen til barnehusene kommer som antatt utsatte for, eller som vitner til, vold eller overgrep, og det er derfor nærliggende at mange av dem har blitt påført traumer som de kan ha behov for oppfølging eller behandling for. Det samme gjelder en del av dem som vil bli avhørt som mistenkte, og alle de med det jeg har beskrevet som medfødte eller påførte sårbarheter har noe ved seg som kan utløse et behov for barnehusets oppfølgingsressurser – både når det kommer til eventuell seksuell «skjevutvikling», men også øvrige sårbarheter som kan trenge utredning og oppfølging eller behandling. Det er altså saker som vil kunne innebære høy grad av sårbarhet barnehusene er mest vant til å jobbe med. Som nevnt var det bare to av de fem barnehusene som snakket om «hvem som helst» som en gruppe de hadde mye erfaring med – to barnehus der politidistriktet benyttet barnehuset for å gjennomføre avhør i de fleste straffesaker der mindreårige var anmeldt for seksuallovbrudd. Ved de to barnehusene utgjorde «hvem som helst» flertallet av sakene. Det kan tyde på at saker der de de mistenkte har få kjente sårbarheter kan komme til å utgjøre majoriteten av seksuallovbruddsakene som involverer unge mistenkte som vil komme til barnehusene i etterkant av mandatendringen. Man kan tenke seg en risiko for at det i flertallet av disse sakene kun vil bli gjennomført avhør på barnehusene, og ikke gjøres «særlig jobb i etterkant». Det vil si at barnehusene overfor disse unge bare vil ivareta den ene delen av sitt doble mandat. Det vil kanskje være det riktige i mange av sakene, men det er ikke sikkert det vil være det i alle. Kanskje kan barnet som har krenket en annen selv ha behov for noen oppfølgingssamtaler i forbindelse med eventuelt stigma knyttet til å bli utpekt som overgriper? Kanskje kan det i noen saker være behov for å veilede skoler eller foreldre om hvordan de kan forholde seg til det som er skjedd? Samtidig kan risikoen for å se «for mye» sårbarhet også være til stede, altså for «overoppfølging» i saker der det egentlig ikke er behov for det. Begge deler kan være viktig å ha med seg når barnehusene nå formelt har fått en målgruppe der ikke alle har mulige traumatiserende erfaringer eller andre særlige sårbarheter, slik flertallet av de øvrige målgruppene har.

Avslutning

Synet på barn som har krenket andre seksuelt har endret seg mye på relativt kort tid. For et drøyt tiår siden var det ikke full enighet alle barnehus imellom om hvorvidt unge mistenkte i seksuallovbruddsaker burde inngå

i barnehusenes målgruppe eller ikke. I dag er slike saker formelt en del av barnehusenes mandat, noe som kan forstås som uttrykk for at også disse barna i dag forstås som sårbare barn som kan ha behov for tilrettelegging og hjelp i regi av barnehusene. I dette kapittelet spør jeg imidlertid om det vil være like lett å se alle barna som vil komme til barnehusene som mistenkte i seksuallovbruddsaker på denne måten. Forut for mandatendringen forholdt nemlig barnehusene seg ulikt til en undergruppe av unge mistenkte i seksuallovbruddsaker som jeg har valgt å kalle «hvem som helst». Disse ble beskrevet som kjennetegnet av et fravær av kjente sårbarheter, og et av barnehusene som hadde vært med i en ressursprioritering av hvilke saker barnehusene skulle benyttes til avhør i, hadde prioritert denne gruppa bort. Andre hadde lite erfaring med dem, som følge av at praksis i eget politidistrikt var å prioritere saker der barna hadde kjente sårbarheter som kunne komplisere avhørs- og etterforskningsarbeidet. Saker som involverte «hvem som helst» ble beskrevet som saker som ikke krevde «særlig jobb i etterkant» blant dem som hadde lite erfaring med dem. Blant barnehusene som hadde mye erfaring med disse, ble det derimot løftet frem ulike mulige sårbarheter, som handler om å være barn som skal navigere i en krevende seksuallkultur og om å bli utpekt som overgriper, som det kan være nyttig å være oppmerksom på når alle barnehus skal utøve sitt doble mandat også for en gruppe barn som ikke har noen særlige utfordringer ut over å ha blitt mistenkt for å ha krenket noen andre seksuelt. Samtidig kan det være nyttig å være oppmerksomme på risikoen for å se for mye sårbarhet og «overoppfølge» i saker der det egentlig ikke er behov for det.

Forfatterbiografier

Lotte C. Andersen er sosiolog og forsker II ved Velferdsforskningsinstituttet NOVA på OsloMet – storbyuniversitetet. Hun har forsket på barnehusene og deres arbeid siden 2017, og de siste årene også på ulike tjenesters arbeid med barn og unge med såkalt skadelig seksuell atferd.

Referanser

- Andersen, L. C. (2019). Mellomromsarbeid: Om barnehusrådgiveres arbeidspraksiser. I E. Bakketeig, K. Skjørtén, S. Mossige, & M. Bjørnholt (Red.), *Vold i nære relasjoner* (s. 178–194). Universitetsforlaget.
- Andersen, L. C. (2022). Phronetically guided use of knowledge: Interstitial work at Barnahus and how it can inform the knowledge debate in social work. *British Journal of Social Work*, 52(2), 1038–1054. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcab081>

- Andersen, L. C. (2023). Empirisk undersøkelse av barn og unge som begår seksuelle overgrep mot andre barn og unge: Kjennetegn ved ungdom avhørt på Statens barnehus mistenkt for seksuallovbrudd mot barn eller ungdom. I P. M. Hellevik, A. E. Kruse, J. V. Dullum, L. R. Frøyland, A.-M. S. Skar, L. C. Andersen, H. Helseth, O. D. G. Frafjord, L.-E. A. Haugen & C. Øverlien, *Digitale seksuelle overgrep mot barn og unge – gjerningspersoner og fornærmede* (s. 125–128). Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.
- Andersen, L. C. (2024). Enabling and preserving situational social work in Barnahus: A vulnerable jurisdiction caught in the crossfire between juridification and psychologisation. I S. Johansson, K. Stefansen, E. Bakketeig & A. Kaldal (Red.), *Justice and recovery for victimised children* (s. 141–163). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-53233-7_6
- Askeland, I. R., Jensen, M. & Moen, L. H. (2017). *Behandlingstilbudet til barn og unge med problematisk eller skadelig seksuell atferd – kunnskap og erfaringer fra de nordiske landene og Storbritannia – forslagene til landsdekkende struktur* (Rapport 1/2017). Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.
- Bakketeig, E., Stefansen, K., Andersen, L. & Gundersen, T. (2021). *Evaluering av Statens barnehus 2021* (NOVA-rapport 12/21). <https://hdl.handle.net/11250/2838387>
- Ericsson, K. (2013). Når både offer og overgriper er barn – historier fra vår nære fortid (og nåtid?). *Sosiologi i dag*, 43(4). <https://ojs.novus.no/index.php/SID/article/view/1064>
- Ericsson, K. (2021). Seksualitetens problembærere i barnevernet: Fra «usedelige» jenter til gutter med «SSA» (problematiske eller skadelig seksuell atferd). *Tidsskrift for Norges Barnevern*, 98(4), 238–253. <https://doi.org/10.18261/issn.1891-1838-2021-04-02>
- Hackett, S. (2014). *Children and young people with harmful sexual behaviours*. Research in Practice. <https://www.researchinpractice.org.uk/children/publications/2014/june/children-and-young-people-with-harmful-sexual-behaviours-research-review-2014/>
- Hellevik, P., Kruse, A. E., Dullum, J. V., Frøyland, L. R., Skar, A. S., Andersen, L. C., Helseth, H., Frafjord, O. S. G., Haugen, L. A. & Øverlien, C. (2023). *Digitale seksuelle overgrep mot barn og unge – gjerningspersoner og fornærmede*. Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.
- Johansson, S. & Stefansen, K. (2024). Included on paper, excluded in practice: Or vice versa? Formal and actual target groups of Barnahus across jurisdictions. I S. Johansson, K. Stefansen, E. Bakketeig & A. Kaldal (Red.), *Justice and recovery for victimised children* (s. 167–192). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-53233-7_7
- Kruse, A. E. (2011). Unge som begår seksuelle overgrep. I G. Borgen, G. Dyb, G. Haftstad, T. Jensen, Å. Langballe, M. Myhre, J. Nikolaisen & C. Øverlien, *Seksuelle og fysiske overgrep mot barn og unge. Kunnskapsstatus*. Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress. Politidirektoratet. (2024). *Vedr. utvidelse av målgruppe Statens barnehus. Brev til barnehusene datert 08.02.2024*.
- Prop. 36 S (2023–2024). *Opptappingsplan mot vold og overgrep mot barn og vold i nære relasjoner (2024–2028). Trygghet for alle*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-36-s-20232024/id3018905/>
- Stefansen, K., Gundersen, T. & Bakketeig, E. (2012). *Barnehusevalueringen 2012. Delrapport 2: En undersøkelse blant barn og pårørende, jurister og politifolk, samt ledere og ansatte* (NOVA-rapport 9/12). <https://hdl.handle.net/20.500.12199/5046>
- Øverli, I. T., Vorland, N., Kruse, A. E., Hjorthol, T. & Blix, I. (2018). «Også disse barnas beste». *Kommunalt barneverns arbeid med barn og unge med problematisk eller skadelig seksuelle atferd* (Notat nr. 1/2018). Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.

KAPITTEL 8

Rettferdig straff for voldtekt

May-Len Skilbrei Universitetet i Oslo og OsloMet – storbyuniversitetet

Kari Stefansen OsloMet – storbyuniversitetet

Synnøve Aursand Pedersen Universitetet i Oslo

Abstract: Over the last three decades, the understanding of and approach to rape as a criminal offence has undergone considerable change in Norwegian society. The legal definition has broadened, and punishment levels have increased. The legitimacy of legislation and punishment rests on their resonance with the views of the population on what is right and just, which in turn raises the question of how such resonance can be achieved. In this chapter we explore notions of justice after rape based on analysis of focus group interviews with youth and young adults. We find that the participants' views on justice after rape combine several concerns: Society's approach to rape should meet the needs of society as well as those of the offender and the victim, and participants recognise that achieving this end mandates a balancing act and argues for a combination of measures.

Keywords: rape, justice, punishment, recognition, redistribution, sexual autonomy, Norway

Innledning

Det har vært store endringer de siste tretti årene i hvordan det norske samfunnet reagerer på voldtekt. Det juridiske voldtektsbegrepet er blitt utvidet i flere omganger. Lenge var det kun det å ha sex med noen ved hjelp av vold og trusler som var definert som voldtekt, mens begrepet rommer langt mer i dag. Spesielt viktig er at det som i dagligtalen ofte kalles «sovevoldtekt» i dag er kriminalisert som en voldtekt og som en like straffeverdige form for voldtekt som en som skjer gjennom «vold og truende atferd». Straffenivået for voldtekt har også økt betraktelig i denne perioden, og begrunnelsene har vært hensyn til forholdsmessighet, skadevirkninger og rettferdighet (se for eksempel Prop. 97 L (2009–2010), s. 17). Temaet for dette kapitlet er rettferdighet etter voldtekt. Nærmere bestemt analyserer vi hvordan ungdom og unge voksne definerer voldtekt, hva de ser som en rettferdig straff for voldtekt og hvordan de forholder seg til og balanserer ulike rettferdighetshensyn. I offentlig debatt om hvorvidt definisjonen av voldtekt er riktig og straffen rettferdig, vises det ofte til praksis- og normendring hos unge. Dette gjør det spesielt viktig å undersøke hvordan denne gruppen resonnerer rundt hva rettferdighet er i denne konteksten.

Loven utgjør et normativt system ment både å skape og kommunisere standarder, men standardene må settes. I moderne rettsstater kommer legitimiteten til lovens standarder og straffenivå fra samsvar med sosiale normer (Hydén & Svensson, 2008; Larcombe, 2014). Hvilke handlinger som kriminaliseres og hvordan de straffes følger ikke direkte av skadevirkningene de har eller av at det er «naturlig» å forby noe; hva som straffes varierer over tid og mellom steder, og må derfor underlegges en sosiologisk analyse. En viktig side ved vurderingen av hva som er en rettferdig straff for voldtekt, er vurderingen av hva som krenkes av handlingen. Går vi riktig langt tilbake, til middelalderen, var «utukt» mot en kvinne oppfattet som en fornærmelse mot kvinnens «frende», det vil si hennes mann, forlovede eller nære mannlige slektning (Dahl, 1994). Senere har loven operert med skiller i handlingens straffverdighet etter kvinnens «verdi». I Christian V Norske Lov av 1687, hvor den lovlige seksualiteten var forbeholdt ekteskapet, var straffen for å voldta en annen manns ektefelle eller forlovede høyest, mens den var lavest for den som voldtok de som da ble kalt «offentlige fruentimmer»; kvinner som solgte seksuelle tjenester (Dahl, 1994, s. 160). Voldtekt av menn ble ikke fullt ut integrert i loven før i 1992, da definisjonen av samleie ble endret til å inkludere anal penetrasjon (NOU 1997: 23, s. 13).

Rettslig har straffverdigheten til voldtekt endret seg ettersom seksualiteten har blitt etablert som en viktig side av den personlige identiteten, og seksuell selvbestemmelsesrett som en viktig del av individets integritet (NOU 1997: 23). I en betraktning om hva voldtektslovgivningen skal beskytte, formulerte juristen Tove Stang Dahl dette normative prinsippet særlig tydelig: «Voldtektsforbrytelsen er en kjønnsforbrytelse som på intim måte angriper en persons sjelelige integritet, identitet, selvrespekt og omdømme. Det er altså ikke bare den alminnelige handlefrihet som angripes, men den særlige kjønnsfrihet» (1994, s. 203). I de siste tiårene har det blitt tydelig slått fast at den primære verdien et seksuallovbrudd krenker, er den utsattes seksuelle selvbestemmelsesrett (Høgberg & Salomonsen, 2010; Jacobsen, 2019). Dette er det Dahl omtaler som kjønnsfrihet – retten *alle* har til selv å bestemme om og hvordan man vil inngå i en seksuell relasjon, uansett kjønn, hvilken relasjon man har til den som begår voldtekten og hva slags liv man lever. Tilslutningen til dette prinsippet har vært bakgrunnen både for straffeskjerpelser og utvidelser av den rettslige definisjonen (se for eksempel NOU 1997: 23, s. 4).

Den formelle begrunnelsen for straff i Norge i dag er at den skal forhindre nye lovbrudd. Straffen skal sørge for at det straffede individet ikke begår nye lovbrudd, det som ofte omtales som straffens individualpreventive funksjon, samtidig som straffen er tenkt å hindre andre i å begå lovbrudd, altså ha en allmennpreventiv virkning. Selv om forebygging er hovedbegrunnelsen, er det prinsipper som begrenser straffens lengde og innhold (Vogt, 2024). Prinsippet om likhet for loven krever at lignende handlinger skal straffes likt, både innenfor samme type lovbrudd og på tvers av lovbrudd (Matningsdal, 2021). Hvor langt myndighetene kan gå i å straffe henger også sammen med befolkningens syn på hva som er en rettferdig straff (Vogt, 2024).

Når lovgiver og domstol skal fastsette straffenivå for voldtekt i lys av hva som er rettferdig og i tråd med befolkningens syn, er de avhengig av kunnskap om dette. At normer om seksualitet er i endring i samfunnet og kan sprike betraktelig innad i befolkningen, gjør det utfordrende å vite hva den rådende rettsoppfatning er når det kommer til voldtekt (Jacobsen, 2022). Det å komme fram til hva som er rettferdig straff etter voldtekt er ikke et enkelt spørsmål om hvor streng eller forståelsesfull man er. Hva som er rettferdig etter voldtekt er – for våre informanter – snarere knyttet til hva slags problem straffen kan løse, for hvem. Samlet viser analysen vår fram de ulike avveiningene som også politikere og dommere må gjøre for å

reagere på en måte som både ivaretar samfunnets behov for å kommunisere alvoret ved handlingen, hensynet til utøveren og hens mulighet til å leve et godt og kriminalitetsfritt liv i framtiden, og behovet den utsatte har for anerkjennelse og gjenoppretting.

Teoretisk utgangspunkt: Forståelser av rettferdighet

I kvinnebevegelsens kamp for å endre forståelsen av og responsen på voldtekt har spørsmålet om rettferdighet vært viktig (Skilbrei et al., 2020). Manglende straffeforfølgning av voldtekt har medført at sentrale feministiske tenkere har stilt spørsmål ved om retten i det hele tatt *kan* levere rettferdighet for ofre (se særlig Smart, 1989). Mangelen på strafferettslig rettferdighet (*criminal justice*) for voldtekt skaper det som ofte omtales som et «rettferdighetsgap» (Temkin & Krahe, 2008). Dette gapet har gjort det nærliggende for ofre å finne andre rettferdighetsstrategier. Både metoo-bevegelsen (Sikka, 2022) og tidligere eksempler på «hashtag-feminisme» (Powell, 2015; Serisier, 2018) kan forstås som alternative rettferdighetsstrategier hvor utsatte for ulike former for seksuelle krenkelses deler sin historie og får anerkjennelse i sosiale medier. Ordninger som er basert på prinsipper fra «gjenopprettende rett», slik som de norske konfliktrådene, er på en lignende måte ment å være en kanal hvor ofre kan fortelle om sine erfaringer og bli anerkjent som utsatt for et lovbrudd. Samtidig har bruk av alternativ konfliktløsning i saker om voldtekt vært kontroversielt innad i kvinnebevegelsen med begrunnelsen at modellen ikke i tilstrekkelig grad tar hensyn til maktulikhet mellom partene (Sikka, 2022).

Metoo-bevegelsen og alternativ konfliktløsning kan forstås som strategier som først og fremst er orientert mot anerkjennelse av offerets fortelling, skade og verdi. Dette kan vi forstå i lys Nancy Frasers begrepsfesting av rettferdighet som noe som handler om både anerkjennelse og redistribusjon.¹ Anerkjennelse forbindes typisk med normative sider ved personlige og politiske krav (Fraser, 2007), mens redistribusjon handler om omfordeling i en mer materiell forstand, for eksempel i form av økonomisk omfordeling. Anerkjennelse og redistribusjon forstås her ikke som motsetninger med opphav i forskjellige sfærer, men som «en perspektiverende dualisme» (Fraser &

1 Rettferdighetsmodellen til Fraser har senere blitt utviklet til å også inkludere spørsmål om representasjon eller deltakelse, men vi lar denne siden ved rettferdighet ligge her.

Honneth, 2003, s. 63). Redistribusjon har symbolske effekter fordi det hviler på en anerkjennelse av at noe, for eksempel penger, bør fordeles annerledes. Dette rammeverket er relevant her fordi det som krenkes av mangel på anerkjennelse er individets status som en hel og respektert person, og den kulturelle verdien av en posisjon, for eksempel som et offer for voldtekt (Fraser & Honneth, 2003, s. 29). Redistribusjon som rettferdighetsstrategi handler i denne sammenhengen om å forebygge negative resultater av en handling i en mer konkret forstand, gjennom en rettferdig fordeling av konsekvenser.

I dette kapittelet trekker vi på disse begrepene og forståelsen av dem som en perspektiverende dualisme for å undersøke hva som inngår i vurderinger av hva rettferdighet etter voldtekt kan innebære. Inndelingen i anerkjennelse og redistribusjon er grovmasket, og vi vil i tillegg trekke på begreper fra feministisk forskning om rettferdighet etter voldtekt. Clare McGlynn og Nicole Westmarland (2018) har utviklet et rettferdighetsbegrep vi ser som særlig nyttig. De finner at rettferdighet etter voldtekt, for ofre, er en flerdimensjonal størrelse; den er «kaleidoskopisk». Rettferdighet inkluderer, slik McGlynn og Westmarland ser det, både muligheten til å ha en stemme og å være og forstås som aktiv, samt å få anerkjennelse for egen erfaring og den skaden den medførte. Det innebærer også å opprettholde verdighet gjennom prosessen, oppleve en tilknytning til samfunnet som et helt menneske, ikke bare være «den voldtatte», at voldtekten får konsekvenser for utøveren, og at nye tilfeller forebygges. Det siste handler både om den avskrekkende funksjonen konsekvenser kan ha for utøveren og andre, og om innholdet i samfunnets reaksjon, det vil si om straffen har en lengde og et innhold som er egnet til å skape endring hos utøveren. Disse rettferdighetsdimensjonene handler om den utsattes subjektivitet og inkludering, men situerer også voldtekten og dens konsekvenser som et samfunnsanliggende. Dimensjonene er slik kontekstuelle og relasjonelle. I det kaleidoskopiske perspektivet på rettferdighet er utgangspunktet at voldtekt er noe som bør få konsekvenser for utøveren, men formålet er ikke straff for straffens skyld.² I stedet må konsekvensene være meningsfulle ved at de reflekterer anerkjennelse av den utsatte og forebygger nye krenkelser. Tradisjonell straff kan slik møte flere av behovene utsatte har for rettferdighet, men ikke nødvendigvis. Ulike former for økonomisk erstatning eller

---

2 Det er verdt å merke seg at i andre empiriske studier har ofre for voldtekt beskrevet at de også ønsker rettferdighet i form av gjengjeldelse og at de opplever at de straffes sosialt om de gir uttrykk for dette synet (se for eksempel Clark, 2015).

kompensasjon kan inngå i samfunnets respons på voldtekt. Slike reaksjoner kan forstås som direkte omfordelende, men for utsatte kan anerkjennelsen av egen erfaring dette innebærer være viktigere (Antonsdóttir, 2020).

Forståelsen av rettferdighet etter voldtekt som flerdimensjonal springer ut av forskning blant utsatte, men er ment som en linse for å forstå rettferdighet etter voldtekt i bredere forstand (McGlynn & Westmarland, 2018). I kapitlet bruker vi disse rettferdighetsdimensjonene som utgangspunkt for å undersøke hvordan ungdom og unge voksne resonnerer rundt rettferdighet etter voldtekt.

Kunnskapsgrunnlag

Kapitlet bygger på en reanalyse av et kvalitativt datamateriale samlet inn gjennom undersøkelsen «Rettsoppfatning i Norge» (Frøyland et al., 2022). Mer konkret analyserer vi data fra fokusgruppeintervjuer med ungdom og unge voksne i alderen 17–24 år, som ble rekruttert fra videregående skoler, høyere utdanningsinstitusjoner og et fengsel. Tanken bak rekrutteringen var å få fram et så bredt spekter av stemmer som mulig, både fra de som ikke har hatt noen befatning med politi og strafferettsapparat, og de som selv har blitt dømt for et straffbart forhold (men ikke nødvendigvis den typen lovbrudd vi undersøkte).

Fokusgrupper er spesielt godt egnet til å fange kulturelle forhandlinger om mening, både ved at ulike syn brytes mot hverandre i diskusjonene og ved at man kan observere harmoniseringsprosesser (Skilbrei, 2023). Funnene gir slik et bilde av hva ungdom og unge voksne definerer som legitime hensyn i vurdering av straff for voldtekt. Det som framkommer i slike samtaler gir innsikt i hva deltakere mener, men vil også være et resultat av at deltakerne bryr seg om hva de andre som er til stede synes og ofte søker mot konsensus. Et eksempel på dette er hvordan flere av deltakerne i våre fokusgrupper ga uttrykk for at de andre deltakernes argumenter underveis i samtalen hadde fått dem til å endre mening om hva som var en passende straff for voldtekt.

Datamaterialet består av 11 fokusgrupper med totalt 49 deltakere (29 jenter/kvinner, 20 gutter/menn). Gruppene varierte i størrelse fra tre til sju deltakere, og samtalen ble ledet av to intervjuere som delte på rollen som tilretteleggere.³ Intervjuene varte fra 90 til 120 minutter og foregikk der

---

3 Intervjuene ble gjennomført av forfatterne samt Berit Johnsen og Ingrid R. Lundeberg.

deltakerne var rekruttert. Basert på beskrivelser av konkrete hendelser, diskuterte gruppene straff for ulike typer lovbrudd. Analysen her fokuserer på diskusjonene i fire grupper (to ungdomsgrupper og to grupper med unge voksne) som hadde som oppgave å diskutere en konkret voldtektshendelse, samt diskusjoner om voldtekt mer generelt i fem andre fokusgrupper (som i utgangspunktet diskuterte andre typer av lovbrudd).

I de fire intervjuene der voldtekt ble diskutert eksplisitt, ble deltakerne presentert for en vignett som skulle illustrere en mulig voldtekt som rammes av straffeloven § 291 bokstav b.⁴ Dette er tilfeller av voldtekt der offeret har vært «ute av stand til å motsette seg handlingen», noe som ifølge lovforarbeider og rettspraksis kan skyldes at offeret var bevisstløst, sov, var svært sterkt beruset, ble overrumplet eller hadde en funksjonshemming som begrenser mobilitet. Lovens voldtektsdefinisjon har inkludert slike situasjoner siden 2000, og disse sakene utgjør i dag en stor andel av sakene som når retten. Samtidig hender det at «ute-av-stand»-voldtekter blir omtalt som mindre «ekte» og alvorlige voldtekter enn voldtekter som finner sted på grunn av vold og truende atferd (for et eksempel, se NRK, 2024). Bakgrunnen for å velge akkurat denne formen for voldtekt var en interesse for å utforske hva som forstås som relevante vurderingstemaer i det som er en utbredt form for voldtekt (Stefansen et al., 2021) som både ofre og andre rundt kan tolke som noe annet enn voldtekt (Stefansen et al., 2024). Vignetten var formulert slik:

Siv på 20 år var på fest hjemme hos en venninne hvor det var både bekjente, venner og fremmede. Det var mye alkohol på festen, og Siv drakk tett. Sent på kvelden kom Siv i snakk med Brian, som hun ikke hadde møtt før. De danset og snakket sammen en stund. Siv forlot Brian for å gå på toalettet. Siv var kraftig beruset og kastet opp på toalettet. Etter toalettbesøket var hun veldig svimmel og gikk inn på et soverom ved siden av for å legge seg nedpå. Hun sovnet med det samme. En venninne så at Siv gikk inn på soverommet, tittet inn til henne og så at hun sov så tungt at hun virket nærmest bevisstløs. Brian gikk etter en kort stund for å se etter Siv. Han fant henne ikke på toalettet, men da han så inn soveromsdøren som sto på gløtt, så han at Siv lå i sengen. Brian gikk deretter inn på soverommet. Da han la seg i sengen bak Siv la han merke til at hun hadde rester av oppkast i håret. Han befølte brystene hennes, uten at Siv reagerte. Han kledde av henne buksa og trusa og gjennomførte samleie, før han sovnet ved siden av henne. Siv åpnet ikke øynene mens samleiet skjedde og var helt

4 Denne og de andre vignettene som ble brukt i prosjektet ble utviklet i samarbeid med et «dommerpanel» med fem erfarne dommere fra ulike steder i Norge, som også vurderte hva som ville være en sannsynlig straff dersom de beskrevne sakene kom for retten.

slapp i kroppen. Da Siv våknet opp dagen etter ble hun forvirret av å oppdage at hun var delvis naken. Hun var sår i underlivet, og merket at det rant væske ut av skjeden da hun satte seg opp. Hun skjønte at det var sæd. Hun hadde ingen minner om det som hadde skjedd. Brian hadde forlatt soverommet og leiligheten der festen hadde foregått før Siv våknet. Siv var ør og bekymret for at hun hadde blitt smittet av en seksuelt overførbart sykdom og ringte en venninne for å få råd og trøst. Venninnen kom og hentet Siv og tok henne med til overgrepsmottaket på legevakten. Etter å ha tenkt over saken i tre dager bestemte Siv seg for å anmelde hendelsen.

Deltakerne diskuterte denne vignetten og hvordan de mente samfunnet burde reagere på den beskrevne hendelsen og hvorfor. I tillegg ble deltakerne bedt om å diskutere forventninger og tillit til rettslige løsninger på lovbrudd mer generelt. Diskusjoner om skaden ved handlingen beskrevet i voldtekstsvignetten og hvordan man best håndterer det som skjedde, ville vært annerledes uten den spesifikke rammen og styringen av fokusgruppene.

Alle intervjuene ble transkribert ordrett, og det er disse transkripsjonene vi har reanalysert. Sitatene vi bruker er forsiktig redigert med tanke på lesbarhet. For å sikre transparens oppgir vi aldersgruppe og kjønn på den vi siterer, samt nummeret på det intervjuet sitatet er hentet fra. Deltakerne snakket i all hovedsak ut fra et kjønn skript for voldtekt, der utøveren er en mann og offeret en kvinne, slik også vignetten vi brukte la opp til. Derfor bruker vi henholdsvis mannlige og kvinnelige pronomener når vi refererer til disse posisjonene i det følgende.

Analysen vi presenterer under utforsker hvilke dimensjoner ved rettferdighet deltakerne brakte inn i diskusjonen, samt hvordan de koblet dem sammen. Vi har ikke analysert dette med tanke på eventuelle forskjeller mellom ulike grupper av deltakere (unge vs. unge voksne og kvinner vs. menn), men har i stedet fokusert på å identifisere det generelle mønsteret. Vi har lest intervjuene systematisk, med de teoretiske rettferdighetsbegrepene vi redegjorde for foran som utgangspunkt.

«I prinsippet så er det jo likt»: En rettferdig definisjon av voldtekt

Overordnet finner vi at deltakerne i fokusgruppene la til grunn en forståelse av voldtekt som er i tråd med utgangspunktet for straffeloven, altså at det regnes som voldtekt om en person handler på en måte som krenker den andre personens seksuelle selvbestemmelsesrett (Jacobsen, 2019).

Det alvorlige i saken beskrevet i vignetten, var for flere at utøveren hadde hatt sex med noen som sov. Det var innlysende for deltakerne at hun ikke var ved bevissthet, noe som betød at hennes vilje helt var satt til side. Dette var en «åpenbar voldtekt» (kvinne, ung voksen, fokusgruppe 7), og ikke noe som befant seg i en gråsoner.

Han prøvde ikke engang å få consent, han, og da synes jeg det er et tilfelle hvor det er viktig å [gi en streng straff for å] sette et eksempel. (Jente, ungdom, fokusgruppe 2)

Ja, for det her ligger ikke i gråsonen heller, det hadde vært vanskeligere hvis det hadde vært, hvordan skal man si det – hvis hun hadde vært bevisst og det hadde vært litt sånn tullete. [...] [Hvis det] hadde vært litt sånn [...] i gråsonen mellom samtykke og ikke samtykke, så føler jeg at da hadde det vært litt annerledes om de hadde hatt en relasjon før eller ikke. Men [når det er] sovevoldtekt, da har ikke det noe å si. (Mann, ung voksen, fokusgruppe 7)

En innledende enighet om at vignetten beskrev en klar voldtekt, ble i noen av fokusgruppene etterfulgt av diskusjoner om hvorvidt man kan differensiere mellom mer og mindre alvorlige voldtekter. Flere deltakere åpnet for et slikt syn og henviste da til at det er forskjell på at noen helt tilsidesetter den andres vilje, og det å prøve å få samtykke. En måte å forstå dette på er at deltakerne åpner for at seksuelle krenkelser kan være uetiske uten at de nødvendigvis må betraktes som utvetydig voldtekt, slik blant annet Ann Cahill (2016) har argumentert for.

Nei, men jeg synes også, sånn som akkurat her så finnes det jo, hva skal man si, forskjellige typer, grader, av liksom ... voldtekt. Og det er på en måte forskjell på at hvis, okei, si man har liksom prøvd å overbevise noen helt til de liksom har sagt «ja», selv om de åpenbart ikke vil, så er det på en måte ... Det er jo veldig ille, men det er på en måte litt mindre ille enn å gå inn på et rom hvor en jente ligger og er bevisstløs, og så tar du av henne klærne og har sex med henne. (Gutt, ungdom, fokusgruppe 2)

Deltakerne beskrev også situasjoner der dårlig kommunikasjon eller dårlig forståelse for situasjonen kan ligge bak krenkelsen, heller enn at det er en villet voldtekt.

Altså, jeg synes intensjonen til voldtektsmannen er viktig. Her hadde voldtektsmannen ikke litt intensjon om å få et «ja» fra Siv, og da synes jeg det bør straffes strengere. Men hvis man ser i en sak at voldtektsmannen faktisk hadde intensjon om det, men det var et eller annet, det kan jo være misforståelser, så synes jeg ikke det burde være like strengt. (Jente, ungdom, fokusgruppe 2)

Differensieringen deltakerne argumenterte for handler ikke om et skille mellom voldtekt som følger av trusler eller vold og «sovevoldtekt», men heller om at samtykkeutelukkende situasjoner er mer alvorlige enn situasjoner der intensjonen eller kommunikasjonen kan være uklar.

Samtidig ser vi at noen av deltakerne opererte med ulike grader av intensjonalitet også når det er klart at offeret ikke samtykket. Dersom utøveren manipulerer offeret, for eksempel gjennom å skjenke henne full først, er klanderverdigheten mer åpenbar enn om han «bare» utnytter henne. Da er handlingen mer lik en overfallsvoldtekt.

Ja, for det i mitt hode som gjør at denne saken på en måte er litt sånn, ja, den er ... Men at man kanskje ikke skal ... Men det er på en måte, for det første, det er ikke en overfallsvoldtekt, det er på en måte én ting. Hadde det vært en overfallsvoldtekt, så er jeg helt enig med deg. Men jeg vet liksom ikke helt. Og så er det det at han er tidligere ustraffa. Det er første gang han har gjort noe. Og, ja, og så er det alkohol og alt det greiene der og, som gjør at på en måte, hadde det vært en helt plain vold – altså [at hun var blitt] dopa ned og alt det greiene der, hadde det vært premeditert eller hva det heter for noe, så hadde det på en måte, men ettersom det ikke ser ut som det er det, da føler jeg at det taler jo for at man ikke skal gjøre straffen like lang da, altså hvis man kan si det sånn. (Mann, ung voksen, fokusgruppe 7)

En av deltakerne argumenterte imidlertid mot denne typen differensiering med henvisning til at offerets seksuelle selvbestemmelsesrett krenkes uansett:

Jeg er enig med det med sånn premeditert, men jeg føler sånn, ja, det er jo – hva skal jeg si – man er jo mer voldelig kanskje i overfallsvoldtekt, men jeg føler jo i prinsippet så er det jo likt. Bortsett fra på en måte at du går jo til angrep, men det er jo enda den samme gjerningen. Jeg føler egentlig ikke at den, at det burde, siden det ikke var, hva skal man si, overfallsvoldtekt da, så burde man få mindre straff, når du gjør den samme handlingen. (Kvinne, ung voksen, fokusgruppe 7)

Selv om det altså er nyanser, peker diskusjonene i gruppene mot at deltakerne mener den juridiske definisjonen av voldtekt må anerkjenne den utsattes offerstatus i alle tilfeller der den seksuelle selvbestemmelsen helt er satt til side. En voldtekt gjennomført på en sovende eller overstadig beruset person er, slik de fleste av deltakerne så det, ikke kategorisk annerledes enn en voldtekt som er gjennomført ved hjelp av vold eller truende atferd. Det rettferdige er å behandle situasjonene likt og som voldtekt.

«Man skader en annen person»: Avvisning av alternative reaksjoner

Deltakerne i fokusgruppene betraktet også gjennomgående voldtekt som en alvorlig form for kriminalitet som offeret ikke har noe ansvar for: «Det er jo liksom ikke noe sånt at det er i gråsonen eller noe sånt, dette her er jo bare ... hun er jo helt borte» (mann, ung voksen, fokusgruppe 7).

Vi tolker også deltakerne slik at de ser retten som det naturlige stedet å behandle slike saker. De snakket gjennomgående i det forskere har kalt en rettsoptimistisk diskurs, det vil si at de var optimistiske på lovens evne til å forme samfunnet og individer (Skjørten, 1996). Begrunnelsen for at voldtekt bør straffes hardt har flere sider, noe vi beskriver under. Her er det verdt å nevne at deltakerne ofte tidlig i diskusjonen uttrykte tvil om hvorvidt voldtekt blir behandlet med tilstrekkelig alvor. Flere mente for eksempel at det er et problem at så få dømmes for voldtekt, ikke bare fordi det er urettferdig, men også fordi det svekker tilliten til rettssystemet.

Og da kan man jo bli veldig provosert og lei seg og sur fordi at det er ikke rettferdig, på en måte, man får ikke rettferdigheten man trodde man skulle hatt i Norge, da. Hvert fall med sånn du sier, med tanke på voldtekter og de type sakene. (Kvinne, ung voksen, fokusgruppe 8)

Fordi jeg har hørt mye om at ni av ti eller åtte av ti voldtektssaker blir henlagt, og da mister jeg nesten litt tillit. (Kvinne, ung voksen, fokusgruppe 1)

I og med at deltakerne vurderte rettssystemets respons som utilstrekkelig, er det interessant at de likevel var negative til alternative reaksjonsformer. En mulig plattform for å ivareta ofres behov på siden av rettssystemet, er «gjenopprettende rett». Slik gjenopprettende rett er utgangspunktet for dagens ordning med konfliktrådsbehandling av straffesaker, slik vi beskrev foran. Deltakerne tok ikke selv opp mekling i konfliktråd som en mulig reaksjonsmåte etter voldtekt, og da vi spurte direkte om de tenkte mekling kunne være aktuelt, virket de lite overbevist om at det er riktig i voldtektsaker. Typisk vil et møte i konfliktrådet legge til rette for at offeret kan fortelle utøveren hvordan hun har opplevd lovbruddet og hva det har betydd for henne, både for å hjelpe henne og for å gi utøveren innsikt i skadene hans handlinger har forårsaket. Deltakerne i fokusgruppene kjenner trolig lite til denne modellen og forsto konfliktrådsbehandling som en forhandling mellom utøverens og den utsattes versjoner av hendelsen: «Det er

ikke noe særlig man kan megle [om]. Han gjorde noe galt, så jeg vet ikke om man får noe ut av det. Tror heller han må i behandling, liksom» (jente, ungdom, fokusgruppe 2). Sitatet peker på at deltakerne forstår mekling som noe som innfører tvil om hva som har skjedd, og derfor som noe som vil sende et feil signal både til utøveren og samfunnet for øvrig.

«Det er noe av det verste du kan gjøre»: Straff av hensyn til samfunnet, utøver og offer

Et gjennomgående mønster i gruppene er at deltakerne mente voldtekt skal straffes. Hovedbegrunnelsen var at voldtekt er noe som er skadelig på en annen måte enn lovbrudd som ikke har et personoffer, det representerer «noe av det verste du kan gjøre» (mann, ung voksen, gruppe 10).

Hvordan straffen for voldtekt skal se ut var samtidig ikke gitt, men noe deltakerne diskuterte seg fram til. Slik vi tolker det, diskuterte deltakerne straffens funksjon og verdi fra tre ulike vinkler: hvordan straffen hadde en kapasitet til å møte samfunnets behov, hva den innebar for utøveren, på godt og vondt, og hvordan straff kan møte utsattes behov. Med utgangspunkt i dette, kretset diskusjonene rundt hvordan straff etter voldtekt kan tilgodese ulike rettferdighetshensyn samtidig og handlet følgelig både om straffens betydning i seg selv, dens lengde og innhold og andre typer tiltak. McGlynn og Westmarlands (2018) begrep om kaleidoskopisk rettferdighet er et utgangspunkt for å forstå hvordan disse ulike rettferdighetsdimensjonene kobles sammen og ses i forhold til hverandre i gruppediskusjonene.

Samfunnets behov

Samfunnets behov for straff var det deltakerne var minst opptatt av. Når de snakket om hensynet til samfunnet, ofte med utgangspunkt i et spørsmål fra forskerne om grunner til å straffe som ikke handlet om offer og utøver, handlet det om to ting. Det ene var behovet for å markere en grense mellom rett og galt, sånn at samfunnet kan fungere: «Det handler basically [om å] lære samfunnet forskjellen mellom galt og rett» (mann, ung voksen, fokusgruppe 1). Den andre grunnen var straffens allmennpreventive funksjon, at straff kan virke avskrekkende på andre, ved å «kanskje til og med bidra til at flere kommer til å være mer bevisst på å ikke gjøre sånne

ting, da» (jente, ungdom, fokusgruppe 4). Som vi kommer tilbake til var allmennprevensjon også et tema i diskusjoner deltakerne hadde om økonomisk kompensasjon til offeret.

Siden få tilfeller av voldtekt ender med fellende dom, mente noen av deltakerne at det var viktig å være ekstra streng i de sakene som faktisk når retten, for nettopp å sette et eksempel. Dette synspunktet ble imidlertid møtt med motargumenter fra andre deltakere, som mente det ville være urettferdig å gjøre enkeltpersoner til eksempler for å markere alvorret:

Han Brian [i vignetten], han har jo voldtatt, han har jo vært en kuk, ikke sant, men er det fair at – mot han da – for han er jo, ja, han har driti seg ut, alt det greiene der, men han er jo enda et medmenneske, liksom. Er det fair overfor han at han skal få mye strengere straff fordi at man skal sette et eksempel? (Mann, ung voksen, fokusgruppe 7)

Flere nevnte også faren for at man kan la seg rive med av straffevillighet i møte med voldtekt.

Men det er jo det, jeg synes jo den casen som [handler om] en voldtekt, den er jo helt ... For der og blir man igjen litt mer berørt, på en måte, og da tenker man med en gang okei, det her er det verste, på en måte, her er det bare å sette straffen [høyt] ... Men man tenker ikke på den personen som da skal inn til soning, om hvor bra det er hvis han skal få 21 år for voldtekt, hvis du skjønner, da. (Kvinne, ung voksen, fokusgruppe 8)

Vi ser altså hvordan hensynet til samfunnet – behovet samfunnet har for å sette en tydelig grense mellom rett og galt og straffe alvorlige lovbrudd strengt – brytes mot hensynet til utøveren, som har rett til å bli behandlet som et menneske selv om han har begått en urett mot en annen. Deltakerne understreker, slik vi tolker det, behovet for en balansert tilnærming til straff som tar hensyn til hva som er rettferdig for både samfunnet, den utsatte og utøveren. Som vi viser under, kan også en for streng straff gjøre rehabilitering og tilbakeføring til samfunnet vanskeligere, slik deltakerne så det.

Utøveren

Når det gjaldt utøveren, viste deltakerne typisk raskt til det som er den formelle hovedbegrunnelsen for straff, nemlig at den skal forebygge nye tilfeller: Meningen «er jo på en måte at du ikke skal gjøre det igjen» (mann,

ung voksen, fokusgruppe 7). Straffen kunne altså være en måte å lære den enkelte «en lekse» på. Det var også en generell enighet i og mellom gruppene om at voldtekt bør medføre ubetinget fengselsstraff. Dette kan tolkes som støtte til prinsippet om proporsjonalitet som ligger innebygget i straffeloven, altså at en alvorlig handling bør gi strengere straff enn en mindre alvorlig handling. Flere deltakere koblet også straffens lengde til dens avskrekkende potensial ved at de framholdt at en mild straff kunne øke risikoen for gjentakelse, fordi den dømte da ikke forstår hvor alvorlig og klanderverdig handlingen er.

Når det gjelder den konkrete straffeutmålingen, foreslo deltakerne ofte mer enn tre år ubetinget fengsel. Dette reflekterer ikke at de plasserer seg der hvor de vet at straffenivået ligger i dag, men er heller noe de resonnerer seg fram til ved å vurdere karakteristikker ved saken som ble presentert i vignetten: Det er snakk om en «sovevoldtekt» hvor utøveren krenker offerets selvbestemmelsesrett ved å «ikke engang søke samtykke». Derfor er det «åpenbart at man burde ha ganske mye straff» (jente, ungdom, fokusgruppe 2).

Deltakerne ga også uttrykk for en fortolkning av situasjonen som beskrives i vignetten som en eksepsjonell handling, det vil si som noe som reflekterer at utøveren har avvikende holdninger eller på andre måter har et anlegg for å begå voldtekt. Situasjonelle drivere for voldtekt, slik som den seksuelt ladede atmosfæren som ofte finnes på ungdomsfester, hvordan seksuelle interaksjoner lett blir kaotiske når det er rus involvert, og som er beskrevet i tidligere forskning (Stefansen et al., 2024; Tutenges et al., 2000), ble ikke diskutert.

Og det er jo da gjerne sånn at hvis den personen har gjort dette mot noen én gang, så er det ikke liksom veldig usannsynlig at det kunne skjedd igjen, for da har de på en måte vist at de er i stand til å gjøre sånne ting. (Jente, ungdom, fokusgruppe 2)

For det, hvis du er 17 år og voldtar noen, så er du åpenbart ikke helt god. Eller, du trenger i hvert fall hjelp, heller, da. (Jente, ungdom, fokusgruppe 2)

Her ser vi at deltakerne bygger på en antakelse om bakgrunnen for at noen voldtar. Voldtekt er for dem først og fremst et uttrykk for en problematisk innstilling eller egne problemer. Dette må knyttes til definisjonen av alvorlet og ansvaret de tillegger utøveren i akkurat det beskrevne tilfellet deltakerne diskuterte. Om det hadde vært en sak som plasserte seg i «gråsonen», for

eksempel at handlingen skjedde med en som var våken og som et resultat av misforstått eller uklar kommunikasjon, kunne forholdet mellom handlingen og utøverens psykologi muligens vært annerledes.

I lys av at situasjonen beskrevet i vignetten tolkes som et uttrykk for problematiske følelser, tanker og handlingsmønstre, blir fengselsstraff en passende reaksjon. Ikke bare fordi handlingen framstår som alvorlig og krenkende, men fordi deltakerne så på fengsel som noe som kan ha en rehabiliterende effekt. Samtidig var ikke fengsel alene løsningen de foretrakk. Deltakerne var opptatt av utøverens behov for behandling, gjerne psykologisk hjelp, i tillegg til fengsel. Dette er knyttet til deltakernes tro på at endringer i utøverens tanker og følelser kan redusere risikoen for gjentakelse (se også kapittel 6 i denne antologien): «Jeg tror ikke fengselsstraff hjelper like mye hvis den som sitter i fengsel ikke mener den skal sitte i fengsel» (mann, ung voksen, fokusgruppe 7).

Rehabilitering innebærer å forstå at man har påført skade og at man må endre seg for å forhindre gjentakelse. Et syn som ble framsatt var at behandling ikke var å forstå som en mildere reaksjon.

Fordi av og til så er behandlingen litt verre enn selve fengselet. Det går mye mer på hodet, da. [...] Så jeg tenker ikke ... det er ikke det at jeg mener vi burde gi lettere straff på grunn av at vi vil behandle gjerningsmannen, da. Men på en måte, kanskje fikse litt mer tankegangen på samme måten som han følger den straffen da. At han viser [at han forstår] hva han har gjort. (Jente, ungdom, gruppe 2)

I diskusjoner om straffens formål la mange deltakere vekt på at det er viktig at utøveren forstår årsakene bak handlingene sine for å kunne jobbe med dem. Noen argumenterte for at rehabilitering er spesielt viktig for yngre utøvere, siden det er mer sannsynlig at de forandrer seg i en positiv retning sammenlignet med en som er eldre. Dette framstår som et arbeid utøveren selv må stå for med støtte fra psykologer og andre profesjonelle. Den utsatte tildeles ikke noen rolle i dette, noe som for eksempel kunne kommet til uttrykk ved at deltakerne argumenterte for mekling som en egnet reaksjon. I stedet så de fengselet som en egnet arena for utøveren å anerkjenne hva han har gjort:

Det ville være en straff i seg selv, hvis han virkelig forstår hva han har gjort og hvor alvorlig det var for den andre personen det han har gjort. Og hvis han klarte, på en måte, å komme seg tilbake over den følelsen, så ville det vært å få tilbake det

mennesket som er litt friskere og som aldri kommer til å gjøre det igjen. (Jente, ungdom, fokusgruppe 2)

Selv om deltakerne i fokusgruppene generelt hadde høye forventninger til hva som kunne oppnås i løpet av et fengselsopphold, understreket enkelte viktigheten av å ha et gjennomtenkt forhold til straffen og dens konsekvenser. Deltakernes fokus på voldtektens avvikende og klanderverdige natur utelukker ikke medfølelse med utøveren: «[Man må] alltid tenke på hva slags konsekvenser den straffen her får for personen og for det man prøver å oppnå, da» (jente, ungdom, fokusgruppe 3).

Deltakerne argumenterte for at en skadelig straff, for eksempel fengsel uten behandling, eller en for lang fengselsstraff, kan gjøre det vanskelig for den dømte å leve et godt og lovlydig liv etter straffen. Dette er i tråd med den rådende ideologien bak og praksisen i straffegjennomføring i Norge, hvor troen på behandling og individualprevensjon har stått sterkt (Ugelvik, 2014).

En annen begrunnelse var den dømtes rettigheter og behov i mer prinsipiell forstand:

Jeg tenker jo at selv om man har gjort noe dumt, egentlig uavhengig av hvor ille straffen din er, så er du jo fortsatt et menneske, og du har rettigheter selv om du på en måte ikke har vært noe hyggelig mot noen andre, på en måte, så ... Man må jo opprettholde de rettighetene selv om man er veldig imot det en person har gjort. (Jente, ungdom, fokusgruppe 3)

Deltakerne i to av gruppene trakk også inn den sosiale straffen voldtektsdømte må lide i form av fordømmelse og tapte relasjoner – som en ekstrastraff, og noe man også må ta hensyn til. Tankegangen kan oppsummeres slik: Ettersom sosial straff kan følge av en voldtekt for den dømte, kan lang *fengselsstraff* i tillegg utgjøre en for streng reaksjon og slik sett gjøre straffen uproporsjonal og derfor urettferdig.

Offeret

Deltakerne var også opptatt av likhet for loven, både som et prinsipp og i lys av at voldtekt kan oppleves like ille for offeret, selv om de ser at det kan finnes grunner til at utøveren begikk voldtekten, slik som ung alder og sårbarhetsfaktorer. Dette har konsekvenser for balanseringen av hensynet

til utøveren og faren for nye voldtekter på den ene siden, og hensynet til offeret og anerkjennelse av alvorret i det som skjedde, på den andre.

Det gjør jo ikke en dritt forskjell for hun Siv om han Brian er kokainavhengig eller om han bare er en helt vanlig fyr. Det har jo ikke en pøkk å si for henne. Så jeg føler at, ja, man må i hvert fall, han må få hjelp for de problemene han har, men jeg synes ikke det skal ha så veldig mye å si på straffen han får. (Mann, ung voksen, fokusgruppe 7)

Hensynet til offeret og den skaden en voldtekt kan ha, ble også diskutert som en begrunnelse for straff. Voldtekt ble forstått som noe som kan «knekke» eller «ødelegge» et menneske i lang tid, kanskje for alltid:

Det påvirker en person veldig mye i veldig lang tid, til og med kanskje resten av livet, det kommer litt an på hvor sensitiv man er til sånne ting, men det kan også ha veldig alvorlige konsekvenser for den personen det gjelder. (Jente, ungdom, fokusgruppe 2)

Hun sitter jo med det hun sliter med resten av sitt liv. Og da kommer [hun] til å være skeptisk på mange menn i videre forhold i livet sitt, og det å drikke ute med venner, være på fest. Det følger jo mye mer med enn det han har gjort. (Mann, ung voksen, fokusgruppe 10)

Likevel mente de ikke at skadeomfanget burde være en differensierende faktor:

Det er jo noen som påvirkes mindre, for eksempel av voldtekt, som påvirkes mindre enn andre, men det betyr ikke at sånn, fordi en person tilfeldigvis er veldig sterk, og bare klarer å heve seg over det fortere enn en annen person hadde gjort, så skal straffen være mindre, på en måte. (Jente, ungdom, fokusgruppe 2)

I tillegg til at deltakerne som diskuterte voldtektsvignetten jevnt over mente at en lang fengselsstraff var en rettferdig reaksjon på handlingen, kom de fleste også inn på at denne typen straff samtidig var lite egnet til å bøte på skaden offeret led. Deltakerne var opptatt av at hensynet til offeret var en viktig del av vurderingene, og i de fleste fokusgruppene ble økonomisk kompensasjon til offeret raskt holdt fram som en egnet måte å møte offerets behov på.

Selv om økonomisk kompensasjon i direkte forstand handler om en omfordeling som rammer utøveren og beriker den utsatte, snakket deltakerne først og fremst om denne som en strategi for å anerkjenne offeret og

skaden voldtekten hadde påført henne. Dette synliggjør kompleksiteten i Frasers todimensjonale rettferdighetsmodell (Fraser, 2007). Man kan se for seg at offeret opplever en anerkjennelse av egen erfaring og skade av at utøveren dømmes, og at hva slags straff som tildeles, ikke nødvendigvis er viktig. Deltakerne mente at denne effekten, og derfor offerets evne til å komme seg videre i livet etter det som hadde skjedd, ble styrket ved at offeret ble tilkjent en relativt høy økonomisk kompensasjon.⁵ At økonomisk kompensasjon framstilles som noe som for offeret først og fremst tilbyr anerkjennelse, er interessant sett i lys av forskning på kaleidoskopisk rettferdighet. Denne forskningen gir flere eksempler på at fokus på økonomisk kompensasjon forstås som en illegitim sidestilling av skade og penger, og potensielt også som en instrumentalisering av offerstatusen (for en presentasjon av litteraturen om dette, se Antonsdóttir 2020). Deltakerne mente at skaden som voldtekt forvolder ikke kan gjøres ugjort av penger: «Og selv om du betaler de 150 000, så hjelper ikke det den personen som allerede har det i hodet. Som har angst og sånt, da, det går aldri over» (jente, ungdom, fokusgruppe 4).

Økonomisk kompensasjon framstår slik *ikke* som en omfordelingsmekanisme som gjenoppretter en urett. Den omfordeler byrden ved voldtekten på den måten at de negative konsekvensene for utøveren øker, men ikke nødvendigvis slik at omkostningene for offeret blir lavere. At økonomisk kompensasjon utgjør en tilleggsbelastning for utøver, forutsetter at summen er høy nok, og deltakerne la vekt på at den økonomiske kompensasjonen burde være høy for å forebygge nye voldtekter. De tenkte at dette kan avskrekke utøveren og andre potensielle utøvere. Alle disse momentene peker mot at deltakerne mener voldtekt burde ha alvorlige økonomiske konsekvenser for utøverne. Begrunnelsene for å ramme utøveren økonomisk, sto ikke på egen hånd, for da kunne en bot av samme størrelsesorden vært en egnet reaksjon. Det var viktig for deltakerne at pengene gikk til den utsatte, ikke til staten, som en bot ville gjort.

Rettferdig straff som et spørsmål om helhet

Det foregår stadige diskusjoner om hvorvidt straffelovens definisjon av voldtekt og straffen som gis utøvere bør endres. Dette er ikke bare

5 At deltakerne kom inn på økonomisk kompensasjon kan henge sammen med at dette var oppgitt som en mulig reaksjonsform i et «reaksjonsskjema» de fylte ut som del av intervjuet, se Frøyland et al. (2022).

et lovteknisk spørsmål om hva slags redskaper som er best egnet for å forebygge voldtekt, men også et spørsmål om hvordan lov og straff kan reflektere og bygge opp om sosiale normer. Lovreform følger av politiske diskusjoner og vedtak, som henter sine argumenter både fra «folk flest» og rettslige aktører. Vogt (2024) viser en glidning de siste tiårene hvor «straff som fortjent» har blitt et viktigere argument for straff, til tross for at den formelle begrunnelsen forblir forebygging. Dette kan kanskje knyttes til hvordan følelser igjen får økende plass i kriminalpolitisk debatt i flere land (Hörnqvist, 2021; Karstedt, 2011). Selv om deltakerne i vår studie var opptatte av at voldtekt er et alvorlig lovbrudd som fortjener en streng straff, ser vi ikke dette som uttrykk for en slik utvikling.

Snarere ser vi hvordan deltakerne var oppmerksomme på faren ved å la seg rive med av en generell straffevillighet og tok oppgaven med å diskutere straff i termer av rettferdighet alvorlig. Vi ser også hvordan hva som er rettferdig straff etter voldtekt ikke er noe som er gitt for deltakerne på forhånd, men noe som forhandles fram gjennom en refleksiv prosess der flere rettferdighetsdimensjoner aktiveres og holdes opp mot hverandre. Overordnet speiler diskusjonene begrepet om kaleidoskopisk rettferdighet, det vil si rettferdighet forstått som «a constantly shifting pattern, continually refracted through new experiences and perspectives, with multiple beginnings and no finite ending» (McGlynn & Westmarland, 2018, s. 197).

Å trekke en sammenhengende argumentasjonskjede ut av diskusjonene er utfordrende, slik de foregående avsnittene har demonstrert. Vi ser likevel konturene av en slags fortelling her, som ser slik ut: Voldtekt er en alvorlig krenkelse av en viktig verdi, nemlig den seksuelle selvbestemmelsesretten. Som *samfunn* trenger vi en lov som stadfester dette og en måte å straffe på som speiler alvoret i at denne verdien krenkes. Utøveren må forstå at han har gjort noe fundamentalt galt, uavhengig av graden av skade offeret fikk. Streng straff signaliserer dette til utøveren, og kan også avskrekke andre potensielle utøvere fra å begå voldtekt. Alternative reaksjonsformer har ikke en plass i dette. De innfører en tvil om ansvaret for at voldtekten fant sted, noe som kan svekke anerkjennelsen av offeret. Selv om en streng straff forstås som det rettferdige i et samfunnsperspektiv, vil en streng straff kunne være urettferdig for den enkelte *utøver*, som skal tilbakeføres til samfunnet etter soning – i en bedre tilstand enn han var i da han kom inn. Utøveren må derfor gis behandling under soning. Behandling ses imidlertid ikke som noe som mildner straffen. Å få behandling kan snarere være verre enn fengsel alene, fordi det innebærer å måtte ta inn over seg

hva man har gjort og jobbe med seg selv. Og man må ta hensyn til at det sosiale stigmaet det å være en voldtektsdømt innebærer, også er en form for straff. For *offeret* kan domfellelse fungere som en anerkjennelse av det som har skjedd, men straffen kan aldri gjøres streng nok til å kompensere for den skaden hun er påført. Deltakerne introduserte derfor økonomisk kompensasjon som en måte offeret kan få en form for rettferdighet – hvor redistribusjon blir en kilde til anerkjennelse. Slik kompensasjon kan ikke gjøre skaden ugjort, men kan hjelpe offeret på veien mot et bedre liv, i tillegg til at det vil understreke klanderverdigheten ved handlingen for utøveren og virke avskrekkende mer generelt.

Den pakkelsen for rettferdig straff etter voldtekt som deltakerne argumenterer for, hviler på noen antakelser om voldtekt som fenomen det er verd å løfte fram. Voldtekt forstås i all hovedsak som noe skadede, eller unge og forvirrede, individer gjør. Det er i utgangspunktet noe galt med den som begår voldtekt, særlig når voldtekten ikke befinner seg i noen gråsoner. Dette gjelder spesielt når handlingen klart bryter med samtykkekravet for seksuell interaksjon, som når offeret, slik det var i vår vignett, er så full at hun ikke klarer å røre seg. Dette er et individorientert perspektiv som vi gjenkjenner fra stereotypiske framstillinger av de som begår voldtekt (Tokle et al., 2024). Det er ikke helt den samme figuren som forbindes med overfallsvoldtekter – det fremmede «monsteret» som ikke kan kontrollere seg selv – som aktiveres her. Snarere ser deltakerne på utøveren som en person som har feilet i å forvalte egen seksualitet og andres grenser, og som *kanskje* kan rehabiliteres med riktig hjelp. Vi ser også hvordan voldtekt – også den typen som begås av slike stakkarslige figurer – forstås som noe av det mest skadelige noen kan oppleve. Deltakerne tar høyde for at ikke alle tar like mye skade av å oppleve en voldtekt, men de avviser at graden av skade skal danne grunnlag for differensiering av straff. Dette mente de ville være urettferdig, og at det ikke reflekterte at handlingen som er utført fra utøverens side likevel er den samme. Likevel er det den uopprettelige skaden som er utgangspunktet når de argumenterer for både straffens betydning og straffens begrensning som virkemiddel for å oppnå rettferdighet også for offeret.

Deltakerne viser på denne måten til behovet for å veie ulike dimensjoner ved rettferdighet opp mot hverandre. Hensynet til samfunnet, hensynet til utøveren og hensynet til den utsatte var alle relevante perspektiver, og hvilke av disse perspektivene deltakerne tok i ulike deler av diskusjonen om

rettferdig straff for voldtekt, hadde konsekvenser for hva som da framsto som rettferdig.

Deltakerne var ikke bare opptatt av hvor hardt voldtekt straffes, men også hvorvidt det straffes i det hele tatt. Tillitsbristen deltakerne beskrev kan knyttes til begrepet *procedural justice*, prosessuell rettferdighet (Kelly et al., 2005). I dette perspektivet er det ikke bare hvorvidt en sak ender med fellende dom som skaper rettferdighet, men også at prosessen er rettferdig og anerkjennende, fordi denne behandlingen reflekterer hvilken verdi personer som er utsatt for krenkelser har i samfunnet og hvilken betydning det som har skjedd dem tillegges (Hohl et al., 2022). Dette tilsvare det McGlynn og Westmarland (2018) omtaler som verdighet som en dimensjon ved rettferdighet. Om samfunnets respons på voldtekt er rettferdig eller ikke handler slik ikke bare om kvantitative indikatorer som henlegelsesprosent eller andel frifinnelser, men om et bredt spekter av spørsmål.

Forfatterbiografier

May-Len Skilbrei er professor ved Institutt for kriminologi og retts-sosiologi ved Universitetet i Oslo og jobber i tillegg som forsker ved Velferdsforskningsinstituttet NOVA, OsloMet – storbyuniversitetet. Hun forsker på seksuell vold og andre former for alvorlig kriminalitet som erfaring og politikkområde, og har de siste årene ledet forskningsprosjektet *Evidently rape* som handler om bevis i voldtektssaker.

Kari Stefansen er sosiolog og jobber som forsker ved Velferdsforskningsinstituttet NOVA ved OsloMet – storbyuniversitetet, der hun er tilknyttet Voldsprogrammet. Hun har forsket på seksuell vold og andre former for vold, med både kvalitative og kvantitative metoder. Sammen med May-Len Skilbrei har hun skrevet boka *Seksuell vold. En samfunnsvitenskapelig innføring* (2018, Cappelen Damm Akademisk).

Synnøve Aursand Pedersen er retts-sosiolog og har vært tilknyttet Institutt for kriminologi og retts-sosiologi ved Universitetet i Oslo. Hun har bakgrunn i psykologi og kriminologi, og har tidligere forsket på lovens rolle i bekjempelsen av voldtekt i sitt masterprosjekt. Pedersens faginteresser omfatter seksuell vold, rettsoptimisme, rettsliggjøring, og relasjonen mellom lov og samfunn.

Referanser

- Antonsdóttir, H. F. (2020). Compensation as a means to justice? Sexual violence survivors' views on the tort law option in Iceland. *Feminist Legal Studies*, 28(3), 277–300. <https://doi.org/10.1007/s10691-020-09442-2>
- Cahill, A. J. (2016). Unjust sex vs. rape. *Hypatia*, 31(4), 746–761. <https://doi.org/10.1111/hypa.12294>
- Clark, H. (2015). A fair way to go: Justice for victim-survivors of sexual violence. I A. Powell, N. Henry & A. Flynn (Red.), *Rape justice: Beyond the criminal law* (s. 18–35). Palgrave Macmillan.
- Dahl, T. S. (1994). *Pene piker haiker ikke*. Universitetsforlaget.
- Fraser, N. (2007). Feminist politics in the age of recognition: A two-dimensional approach to gender justice. *Studies in Social Justice*, 1(1), 23–35. <https://doi.org/10.26522/ssj.v1i1.979>
- Fraser, N. & Honneth, A. (2003). *Redistribution or recognition? A political-philosophical exchange*. Verso.
- Frøyland, L. R., Smith, P. S., Skilbrei, M. L., Johnsen, B., Lundeborg, I. R., Sivertsson, F. & Stefansen, K. (2022). *Rettsoppfatning i den norske befolkningen: Holdninger til straff og straffegjennomføring i den norske befolkningen* (NOVA-rapport 9/22). <https://hdl.handle.net/11250/3051102>
- Hohl, K., Johnson, K. & Molisso, S. (2022). A procedural justice theory approach to police engagement with victim-survivors of rape and sexual assault: Initial findings of the 'Project Bluestone' pilot study. *International Criminology*, 2(3), 253–261. <https://doi.org/10.1007/s43576-022-00056-z>
- Hydén, H. & Svensson, M. (2008). The concept of norms in sociology of law. *Scandinavian Studies in Law*, 53, 15–32.
- Høgberg, B. M. & Salomonsen, T. (2019). Voldtektslovgivning på ville veier? – straffeloven § 192. *Tidsskrift for strafferett*, 10(3), 211–253. <https://doi.org/10.18261/ISSN0809-9537-2010-03-02>
- Hörnqvist, M. (2021). *The pleasure of punishment*. Routledge.
- Jacobsen, J. (2019). *Valdtektsstraffebudet: Gjeldande rett og spørsmålet om reform*. Fagbokforlaget.
- Jacobsen, J. (2022). Norsk strafferettstenkning i bryting. I G. Heivoll & T. E. Fredwall (Red.), *Straffens etikk* (s. 25–50). Scandinavian Academic Press.
- Karstedt, S. (2011). Handle with care: Emotions, crime and justice. I S. Karstedt, I. Loader & H. Strang (Red.), *Emotions, crime and justice* (s. 1–19). Hart Publishing.
- Kelly, L., Lovett, J. & Regan, L. (2005). *A gap or a chasm? Attrition in reported rape cases*. Home Office.
- Larcombe, W. (2014). Limits of the criminal law for preventing sexual violence. Preventing sexual violence: Interdisciplinary approaches to overcoming a rape culture. I N. Henry & A. Powell (Red.), *Preventing sexual violence: Interdisciplinary approaches to overcoming a rape culture* (s. 64–83). Palgrave Macmillan.
- Matningsdal, M. (2021). Ubalanse i straffenivå ved seksuallovbrudd. *Lov og Rett*, 60(9), 519–520. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3061-2021-09-02>
- McGlynn, C. & Westmarland, N. (2018). Kaleidoscopic justice: Sexual violence and victim-survivors' perceptions of justice. *Social and Legal Studies*, 28(2), 179–201. <https://doi.org/10.1177/0964663918761200>
- NOU 1997: 23. (1997). *Seksualllovbrudd*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-1997-23/id141115/>
- NRK. (2024, 6. mai). *Dagsnytt 18*. Hentet 13. oktober 2024 fra <https://radio.nrk.no/serie/dagsnytt-atten/sesong/202405/NMAG03009024>
- Powell, A. (2015). Seeking rape justice: Formal and informal responses to sexual violence through technosocial counter-publics. *Theoretical Criminology*, 19(4), 571–588. <https://doi.org/10.1177/1362480615576271>

- Prop. 97 L (2009–2010). *Endringer i straffeloven 1902 mv. (skjerping av straffen for drap, annen grov vold og seksuallovbrudd)*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/Prop-97-L-2009-2010/id598743/>
- Serisier, T. (2018). *Speaking out: Feminism, rape and narrative politics*. Palgrave Macmillan.
- Sikka, T. (2022). *Sex, consent and justice: A new feminist framework*. Edinburgh University Press.
- Skilbrei, M.-L. (2023). *Kvalitative metoder: Planlegging, gjennomføring og etisk refleksjon* (2. utg.). Fagbokforlaget.
- Skilbrei, M.-L., Stefansen, K. & Heinskou, M. B. (2020). A Nordic research agenda on rape and sexual violence. I M. B. Heinskou, M.-L. Skilbrei & K. Stefansen (Red.), *Rape in the Nordic countries: Continuities and change* (s. 1–17). Routledge.
- Skjørtten, K. (1996). Rettsoptimisme og seksualisert vold. *Materialisten*, 24(1–2), 21–39.
- Smart, C. (1989). *Feminism and the power of law*. Routledge.
- Stefansen, K., Frøyland, L. R. & Overlien, C. (2021). Incapacitated sexual assault among youths: Beyond the perpetrator tactics framework. *Journal of Youth Studies*, 24(10), 1373–1387. <https://doi.org/10.1080/13676261.2020.1844172>
- Stefansen, K., Solstad, G. M. & Tokle, R. (2024). What happened to me? Ambiguity and surety in narratives of intoxicated sexual assault. *Sociology*, 58(3), 753–769. <https://doi.org/10.1177/00380385231209243>
- Temkin, J. & Krahé, B. (2008). *Sexual assault and the justice gap: A question of attitude*. Hart Publishing.
- Tokle, R., Buvik, K., Stefansen, K. & Solstad, G. M. (2024). Safety strategies, status positioning and gendered double standards: Adolescents' narratives of sexualised risk in alcohol intoxication contexts. *Journal of Youth Studies*, 27(6), 835–850. <https://doi.org/10.1080/13676261.2023.2174010>
- Tutenges, S., Sandberg, S. & Pedersen, W. (2020). Sexually violent effervescence: Understanding sexual assault among youth. *Sexualities*, 23(3), 406–421. <https://doi.org/10.1177/1363460719830342>
- Ugelvik, T. (2014). Prevensjon eller gjengjeldelse? En kommentar til Morten Kinander. *Jussens Venner*, 49(1), 38–48. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3126-2014-01-02>
- Vogt, D. C. (2024). Straff som fortjent: Et negativt krav eller et selvstendig formål for norsk strafferett? *Tidsskrift for strafferett*, 24(2), 122–144. <https://doi.org/10.18261/strafferett.24.2.2>
- Zedner, L. (2004). *Criminal justice*. Oxford University Press.

KAPITTEL 9

Straff for ofrenes skyld?

Annick Prieur Aalborg Universitet

Abstract: The aim of this chapter is to challenge two common conceptions regarding legislation and law enforcement's potential in combatting crime, based on examples of non-consensual sharing of intimate images, psychological violence and minor cases of violence in close relationships in Denmark. The first conception is the belief that the court can solve society's problems – what is known as *legal optimism*. Legal optimism stems from the belief that people's actions can be steered through law and enforcement. The second conception is the view that a new or stricter law in a given penal field will better serve the victims of a given crime. The chapter points to some important limitations in legal solutions.

Keywords: legal optimism, penal theories, criminalization, victims

Introduksjon

Hensikten med kapittelet er å utfordre to alminnelige forestillinger om hva lovgivning og straffeforfølgelse kan oppnå på kriminalitetsområdet, med eksempler hentet fra områdene vold i nære relasjoner og deling av seksuelt bildemateriale. Den første forestillingen er troen på at retten kan løse samfunnets problemer, eller det som betegnes som *rettsoptimisme*, noe som for eksempel ses i politikeres forslag om å løse forskjellige slags problemer med en ny lov. Slike forslag hviler på en tro på at folks atferd kan styres av rettsregler (jf. Dalberg-Larsen & Kristiansen, 2014, s. 93–94). Men stemmer det? Til en viss grad gjør det nok det, men jeg vil i dette kapittelet peke på noen begrensninger.

Den andre forestillingen handler om at en ny eller strengere lov på et eller annet område vil være til gagn for ofrene. Synspunktet framføres ofte i dansk rettspolitikk, som da daværende justisminister Søren Pape Poulsen roste de seinere års straffeskjerpelser på voldsområdet i 2019:

Jeg er rigtig glad for det, for vi ønsker at føre en stram retspolitik, hvor vi tager hensyn til ofrene. Der skal være en konsekvens ved at bryde samfundets regler. De hårdere straffe skal sende et signal om, at du og jeg kan være trygge, og at du bliver taget seriøst som offer. Vores samfund bliver mere trygt, og vi får færre forbrydelser. (Maach, 2019)

Ideen om at strengere lovgivning er til gagn for ofrene er uavhengig av partifarge, og siden årtusenskiftet har dansk straffelov blitt utvidet gjennom en rekke nykriminaliseringer samtidig som straffenivået har økt. Etter en samlet analyse av endringene konkluderer Feldtmann et al. (2024, s. 61): «Lovgivers intense og dedikerte indsats for at benytte straffeloven som løsning på forskjellige problemstillinger i samfundet spiller en betydelig rolle i den mere straffende tilgang, der kendetegner dansk strafferet efter årtusindeskiftet.»

De rettslige begrensningene jeg vil fokusere på er de som angår hva ofre kan få ut av rettslige løsninger. Først vil jeg risse opp noen generelle forhold som vedrører kriminalitet, straff og ofres situasjon, og så vil jeg gå nærmere inn på tre eksempler: ulovlig bildedeling, psykisk vold og vold i nære relasjoner. Siden jeg arbeider i Danmark, er det danske eksempler jeg bruker. Danmark har hatt en strammere kriminalpolitikk enn Norge i de seneste tiårene, men diskusjonen er nok relevant i Norge også.

Under argumentasjonen ligger tre teoretiske perspektiver fra kriminologien og rettsosiologien. Det første perspektivet uttrykkes i det allerede omtalte begrepet om *rettsoptimisme* og i begrepene *rettsliggjøring*, som betegner rettslig regulering av nye livsområder, og *legalstrategier*, som viser til at lovgivning kan anvendes som virkemiddel for å håndtere et problem (Dullum & Bakketeig, 2017). Begrepene anvendes i forskjellige studier som reiser prinsipielle diskusjoner om rettens muligheter og begrensninger som problemløser. Skjørten (1994) har påpekt at selv om legalstrategier hjalp kvinner til å oppnå stemmerett og arverett, har de vært mindre effektive overfor vold og overgrep i nære relasjoner. Det andre teoretiske perspektivet dreier seg om straffens virkninger, og vil bli presentert mer inngående nedenfor. Teorier om straffens virkninger utdyper rettsliggjøringsperspektivet ved å peke på hvilke mekanismer som får lovene til å virke. Det skjer ved at lovbrøtere eller den generelle befolkningen påvirkes til å avholde seg fra kriminalitet. Men, som Scoular (2010) skriver, kan lover ha andre betydninger, eller ha betydning på andre måter enn lovgiverne forventer. Selv lover som sjelden anvendes i praksis, kan påvirke normer, identitetsdannelser og myndigheters prioriteringer. Det tredje perspektivet er en problematisering av rettsliggjøring som jeg særlig henter fra Christies (1977) kritikk av at retten fjerner ansvaret for å løse konflikter fra de direkte involverte partene, men også fra en bredere litteratur om gjenopprettende rett og om ofrenes stilling i rettsprosessene. De tre perspektivene utfyller hverandre, og min intensjon er å anvende dem sammen til å gi et kritisk, men nyansert, blikk på styring gjennom lovregulering.

Jeg vil gi tre forskjellige eksempler hvor det kritiske spørsmålet til hvert av dem er hva som kommer ut av rettsliggjøringen, og spesielt hva ofrene får ut av det. Det første handler om rettsforfølgelse av deling av seksuelt bildemateriale uten samtykke, det andre om kriminalisering av psykisk vold, og det tredje om mindre rettssaker om trusler og vold i nære relasjoner. Som bakgrunn vil jeg først presentere litt generell viten om ofre for kriminalitet.

Ofre og anmeldelser

Strafferetten har en fredsskapende rolle i moderne samfunn ved at staten skal skape rettferdighet på ofrenes vegne. Det skal gi trygghet å vite at lovbrudd ikke kan begås uten risiko for konsekvenser. Rettsvesenet bidrar til å unngå private gjengjeldelsesaksjoner. I en dansk (eller norsk) strafferettssak

er ikke offeret en part i saken. Saken er overtatt av påtalemyndigheten (*anklagemyndigheden* i dansk juridisk språk), som fører saken på samfunnets vegne.

Det kan ikke angis nøyaktig hvor mange ofre for kriminalitet det er i et land (jf. Lomell, 2024; Skilbrei, 2024). Mørketallene, altså differansen mellom reelt forekommende lovbrudd og anmeldte lovbrudd, er store. For noen lovbrudd, for eksempel drap, blir nok langt de fleste tilfeller både oppdaget og anmeldt. Men mange lovbrudd blir aldri anmeldt. Kanskje oppdager ikke ofrene at de ble utsatt for noe, eller kanskje visste de ikke at det var ulovlig. Kanskje syntes de ikke det var alvorlig nok, bebreidet seg selv for det, var redde for gjerningspersonen, trodde ikke det ville komme noe ut av å anmelde, eller andre ting (se for eksempel Mulvad-Reinhardt, 2017, om ofre for seksuelle overgrep). For mange lovbrudd er anmeldes-tallene derfor minimumstall. Omvendt kan det også forekomme falske anmeldelser eller anmeldelser av noe som ikke var straffbart. Noen saker ender i frifinnelser og noen i justismord. Av alle disse grunnene gir ikke anmeldelsesstatistikken et nøyaktig bilde av det faktiske antall lovbrudd og det faktiske antall ofre.

Både i Danmark og i Norge ender de fleste anmeldelser i henleggelse. Det kan være fordi man ikke kan finne en gjerningsperson, fordi påtalemyndigheten ikke vurderer at hendelsen er innenfor det som kan straffes eller at det vil være vanskelig å finne sterke nok beviser til en domfellelse. Det er ikke sikkert anmelderne synes anmeldelsen var bortkastet likevel, i hvert fall ikke hvis de for eksempel oppnådde en erstatning for et tyveri fra et forsikringselskap. Det kan også være at de uansett synes det var et riktig signal å sende. Kanskje hjalp det dem til å få betegnet handlingen som et lovbrudd. Det kan lette litt på følelser av ansvar, skyld eller skam. Som McGlynn og Westmarland (2019) påpeker, så handler ikke ofres opplevelse av rettferdighet kun om å få gjerningspersoner dømt eller om å oppnå en gjenoppretning av skaden. For noen av ofrene for seksuelle overgrep i undersøkelsen deres var det viktigste å forebygge at det skjedde igjen for noen andre, mens andre la vekten på at gjerningspersonen skulle innrømme skyld. Det eneste alle syntes å være enige om, var at uretten mot offeret skulle bli anerkjent, og at handlingene skulle ha en konsekvens for gjerningspersonen.

Jeg vil nedenfor ta eksempelet med ulovlig deling av bildemateriale med seksuelt innhold hvor mindreårige er involvert. Mange ofre oppdager nok aldri at de har vært utsatt for dette lovbruddet, mens andre føler for

stor skam eller frykt til å ville anmelde det. Så det er sannsynligvis bare en liten andel av de faktiske lovbruddene som anmeldes, og enda færre som når fram til retten.

Ofrenes utbytte av straffeforfølgelse: Umbrellasaken som eksempel

En slik sak fikk stor oppmerksomhet i Danmark, den såkalte *umbrellasaken*, navngitt etter det paraply-lignende mønsteret som oppstår hvis man skisserer en viral spredning. Saken kan kort beskrives slik:¹ To femtenåringers seksuelle samvær ble filmet i 2015, uten at de visste om det. Ansiktene var synlige i den ene av de to videoene som ble spredt, og jentas navn ble nevnt. Hun henvendte seg til politiet for å få hjelp til å stoppe delingen uten at politiet satte noen stor innsats i gang. I 2017 henvendte Facebook seg til myndighetene i USA og gjorde oppmerksom på internasjonal spredning av videoene. I januar 2018 meddelte det danske Rigspolitiet at de tok ut 1 004 siktelser. I årene etter ble en rekke saker ført i retten, enkelte av dem helt til Høyesterett.

I flere medieomtaler av rettssakene opplyses det at de tiltalte unnskyldte seg med at de bare hadde sendt videoen videre uten å vite at det var straffbart.² Og de hadde ikke tenkt over at videoen kunne klassifiseres som det man i Danmark omtaler som *børneporno*, nemlig seksuelt materiale hvor personer under 18 år inngår (§ 235 i den danske straffeloven). I alt ble over 1 100 dømt, de fleste av dem unge. De fleste fikk en bot for krenkende bildedeling. Flere hundre ble dømt for deling etter § 235, først og fremst de som hadde delt en versjon hvor man kunne se hvor unge de involverte var, eller hvor alderen eller skolen deres ble opplyst (se for eksempel Toft & Dalsgaard, 2019). I tillegg til anmerkningen de dømte fikk på straffeattesten, fikk de også en på den såkalte barneattesten. Denne anmerkningen blir stående i 20 år og legger begrensninger på karrieremuligheter (som lærer, fotballtrener og så videre) og på reisemuligheter, for eksempel innreise til USA og Australia.

Takket være stor mediedekning er lovforklaringen, dommene og informasjon om konsekvensene for ofre og gjerningspersoner blitt godt

1 Framstillingen bygger på Holst og Adolphsen (2020) og Kofoed (2021) samt på mediedekningen, for eksempel Mølgaard og Lagoni (2018).

2 Se for eksempel Hansen (2018), jf. også Harder og Hasinoff (2021) om at deling ofte beskrives som «tankeløse» handlinger.

kjent i offentligheten. Saken er blitt diskutert blant unge og ganske sikkert også i mange hjem med tenåringer. Den blir brukt som eksempel i mange skolers undervisning i digital dannelse. De som ble dømt i denne saken, vil neppe gjøre det samme igjen, og kjennskapet til saken gjør nok at mange andre også vil tenke seg mer om. Saken har derfor tjent til å styrke normen mot deling av materiale med seksuelt innhold uten godkjenning av de medvirkende. På den måten har ofrene i denne saken gjort hele samfunnet, og spesielt alle potensielle ofre for samme lovbrudd, en stor tjeneste.

Dette framheves også av kvinnens bistandsadvokat:

Og det betyr noe for den unge kvinne, at hun har vært med til å sette fokus på problemet, og det kan hun glede seg over, lyder det. – Vores største håb er, at vi har fått ændret samfundsholdningen til digitale sexkrænkelser, så samfundet nu begynder at tage ansvar og lægge afstand til sagerne, i stedet for at håne de forurettede og tænke «godt det ikke er mig», siger Miriam Michaelsen. Hun understreger, at det ikke har været den unge kvindes ønske, at 1.000 unge skulle ende i retten. – Det betyder noget for de forurettede, at de føler, at de har samfundet, politiet og domstolene med sig, og at de ikke står alene med skylden og skammen, lyder det. (Toft, 2019)

For ofrene selv har ikke fått mye ut av å anmelde. Noen gjerningspersoner ble riktignok dømt til å betale erstatning, men de store personlige omkostningene for ofrene lar seg aldri reparere. Trass i mange forsøk på å stoppe spredning er de fortsatt utsatt for å bli ofre igjen (reviktimisering), da videoene fortsatt finnes på nettet. Det sies at antall søk etter videoene stiger hver gang saken omtales. Etter hva jeg kan lese meg til, skal det kvinnelige offeret lide av PTSD, mens det mannlige offeret har flyttet til utlandet etter å ha blitt sjikanert. Ofres lidelser og utbredte selvbebreidelser er velkjent i forbindelse med slike saker (jf. Mandau, 2021).

Et intermezzo om lovens og straffens formål

For å vurdere effekten av rettsforfølgelsen er det nødvendig å forstå hvordan lover og straffer virker eller kan virke. Det finnes fire hovedideer om dette.

Den klassiske eller absolutte straffebegrunnelsen handler om gjengjeldelse, rettferdighet og hensynet til befolkningens rettsfølelse (se for eksempel Hauge, 1996). I den gammeltestamentlige formulering uttrykkes det som øye for øye, tann for tann. Nyklassiske formuleringer av poenget (for eksempel von Hirsch, 2005) kan handle om at lovbrudd av en viss alvorlighetsgrad

skal besvares med en tilsvarende streng straff, og at befolkningens rettsfølelse eller hensynet til offerets lidelser tilsier en hard reaksjon.

Man kan også støte på begrepet «rettsvern» eller «rettsbeskyttelse», som viser til at ofre «beskyttes» av et lovforbud. Tanken er, som uttrykt i sitatet fra Søren Pape Poulsen innledningsvis, at potensielle ofre beskyttes ved at handlinger ikke begås. Det bygger på en ide om at straffen har preventive virkninger.

Den allmennpreventive straffebegrunnelsen handler om at straffen selv, eller risikoen for straff, påvirker potensielle lovbrøyttere til å avstå fra kriminalitet. Påvirkningen kan ifølge Andenæs (1977) skje på tre forskjellige måter: Det er avskrekkelse hvis viten om straff skremmer folk fra å begå lovbruddet. Det er normdannelse hvis viten om at en handling er forbudt påvirker folk til å ta avstand fra handlingen og derfor ikke begår den. Og det er vanedannelse hvis lovforbudet over tid etablerer nye vaner med å ikke begå denne handlingen. Andenæs mente den avskrekkende virkningen generelt gjør seg mer gjeldende overfor planlagte lovbrudd enn overfor impulsive, og at oppdagelsesrisiko betyr mer for potensielle lovbrøytteres overveielser enn straffens strenghet gjør. Han mente også at lovgivere og rettsteoretikere har lagt for lite vekt på moral- og vanedanning.

Den individualpreventive straffebegrunnelsen handler om at straff kan påvirke de som blir straffet til å holde seg vekk fra kriminalitet. En hard straff kan avskrekke de dømte fra å begå nye lovbrudd. Straffen kan også virke uskadeliggjørende hvis den innebærer at det ikke blir mulig for de dømte å begå nye lovbrudd, enten permanent ved henrettelse eller midlertidig ved fengselsstraff eller fotlenke. De dømte kan også bli påvirket gjennom resosialisering hvis de får nye verdier, hjelp til å komme ut av misbruk eller til å etablere et liv uten kriminalitet. Mot det individualpreventive perspektivet er det blitt innvendt at straff kan gjøre lovbrøyttere mer i stedet for mindre kriminelle, enten fordi fengslene kan medføre tilknytning til andre lovbrøyttere eller fordi straff kan medføre stigmatisering og derigjennom vanskeliggjøre resosialisering.

Mens resosialiseringsmålet tidligere sto sterkt, har vi siden 1990-tallet i de nordiske landene, og særlig i Danmark, sett en utvikling mot mer vekt på uskadeliggjøring av forbryterne (Feldtmann et al., 2024, s. 51). Den danske regjeringen er i gang med en straffereform som skal sette enda hardere tiltak og reagere enda mer konsekvent overfor kriminalitet, særlig mot vold (Statsministeriet, 2022). Begrunnelsene som anvendes er særlig rettsfølelse, avskrekkelse og uskadeliggjøring.

Den siste hovedideen om straff er *ideen om gjenopprettende rett*, hvor lovbrøttere skal innrømme at de har gjort noe galt og unnskyldt eller kompensere offeret, men uten å bli straffet. En institusjonalisering av dette prinsippet kan være i form av konfliktråd. I Danmark er ikke konfliktrådsbehandling et alternativ til straff, men et frivillig tilbud ved siden av straffen hvor hensikten er å hjelpe både ofre og gjerningspersoner videre i livet (Kyvsgaard et al., 2018). I Norge brukes konfliktråd mye, særlig overfor unge lovbrøttere (Konfliktrådet, 2022). En begrunnelse er innsikten i at straff kan gjøre det vanskeligere for gjerningspersoner å etablere et lovlydig liv.

Umbrellasaken: Suksess eller fiasko sett fra ofrenes side?

I umbrellasaken har loven og straffen oppnådd mange av de ovenfornevnte målene. Den klassiske begrunnelsen ble tatt hensyn til ved at ofrene fikk rettens ord for at de hadde vært utsatt for overgrep. Det kan ha gitt en oppreisning å se gjerningspersonene bli straffet for det. De ble straffet relativt hardt, i alle fall hvis man tar konsekvensene straffen har hatt for de dømte med i regnestykket. Det allmennpreventive formålet er innfridd takket være stor medieoppmerksomhet, som innebar at både lovforbudet og risikoen for en streng straff ved lovbrudd ble godt kjent. Dette har nok hatt både en avskrekkende og en normdannende virkning, med etablering av sterkere normer mot deling av bildemateriale uten samtykke og sterkere fordømmelse av de som gjør det. Kanskje har mange også fått nye vaner med å slette problematisk materiale eller tenke seg om innen de sender noe videre. Den gjenopprettende tanke er også tatt hensyn til idet ofrene har fått en unnskyldning og/eller en økonomisk erstatning fra i alle fall en del av gjerningspersonene. Og mon ikke det individualpreventive mål er nådd ved at lovbrøtterne har fått en lærepenge.

En kjent popstjerne, Anthon Edwards Knudtzon, ble dømt i saken og deltok etterpå i en kampanje mot nettkrenkelser. Han forteller at han den gang ikke tenkte over konsekvensene, men nå har «super dårlig samvittighet» og oppfordrer til at «man skal tenke det, som var det én selv, der var i den video. Hvis det var ens søster, hvis det var ens kærester, eller hvis det var ens bedste ven, ville man nok ikke sende den videre til noen andre» (Nielsen, 2020).

Ofrene har på den måten gjort samfunnet en stor tjeneste ved å anmelde overgrepene: De har bidratt til sterkere beskyttelse av unge mennesker

mot å bli utsatt for bildedeling uten samtykke ved at det er blitt skapt nye normer og nye praksiser både i politiet og i befolkningen. Men ofrene har altså ikke fått mye ut av det selv, ut over oppreisningen. Hvis politiet hadde handlet hurtigere, kunne det sannsynligvis ha bidratt til å begrense delingen. Det er ikke bare befolkningen som har lært noe av saken, det har politiet også. Å stoppe eller bare bremse deling er vanskelig, men politiet prioriterer det høyere nå, og det finnes også organisasjoner og private aktører som tilbyr hjelp.

Historien om umbrellasaken kan derfor handle om rettens suksess med å innfri sine mål. Men den kan også handle om begrensningene: Ofrene reviktimiseres, og skaden kan ikke gjøres god igjen.

Etter saken har mange ofre for samme kriminalitetsform anmeldt saker til politiet. Tallene er ikke presise, da den danske kriminalstatistikken ikke har denne typen bildedeling som en egen kategori. Men Balvig og Holmberg (2023) rapporterer om stor stigning i de mest relevante kategoriene; «utugt» og «freds- og æreskrænkelser». Men de fleste ofre opplever at sakene deres henlegges. En pekepinn på det kan ses i at i 2023 var tallene for anmeldte saker nesten seks ganger høyere enn tallet for dommer for de to nevnte sakskategoriene (tall fra Statistikbanken.dk). Henleggelse kan for eksempel skje fordi gjerningspersonen ikke kan finnes eller fordi bevisene ikke vurderes som sterke nok. Og ofte skal anmelderne vente lenge på en avgjørelse. Politi og rettsvesen er overbelastet.

Ofrenes utbytte av kriminalisering: Rettsliggjøring av psykisk vold som eksempel

En ny oppgave for dansk politi og rettsvesen er saker om psykisk vold.

I den nyeste offerundersøkelsen fra det danske Justitsministeriet (Pedersen et al., 2022) rapporterte 2,5 prosent at de i løpet av 2021 var blitt utsatt for psykisk vold. For Folketinget (det danske Stortinget) var kunnskap om de alvorlige skadevirkningene av psykisk vold et tungtveiende argument for å lovregulere området. Dette skulle gi ofrene en straffettslig beskyttelse (Mølbak & Jørgensen, 2022). § 243 ble innført i den danske straffeloven med virkning fra 1. april 2019. Mens det i dagligtale er et bredt spekter av handlinger som kan omtales som psykisk vold, er det et smalere utsnitt som dekkes av loven. Den omfatter «groft nedværdigende, forulempende eller krænkende adfærd, der er egnet til utilbørligt at styre den anden», men bare når dette begås av en fra samme husstand

på gjerningstidspunktet, og bare når handlingene foretas «gentagne gange eller over en periode».

Jusprofessor Lasse Lund Madsen hevdet i forkant av ikrafttredelsen at de fleste handlinger som loven rettet seg mot, var straffbare i forveien, og at lovens handlingsbeskrivelse var upresis: «Det eneste klare, man kan si om bestemmelsen, er, at den er uklar» (Madsen, 2019). Han ser et rettssikkerhetsproblem i å kriminalisere på bakgrunn av en uklar handlingsbeskrivelse. Et eksempel er hvordan bemerkningene til lovforslaget beskriver at handlingen manipulasjon blant annet kan være urimelig kritikk, fordreining av situasjoner eller å påvirke en annens tanker, holdninger og atferd på utspekulerte måter. Madsen opplyser at de norske erfaringene med rettslig håndtering av psykisk vold ikke var gode, da den psykiske volden i praksis ble et tilleggforhold til fysisk vold og ikke et selvstendig anklagepunkt (jf. Jacobsens kapittel i denne antologien, kapittel 2). Madsen mener politikerne har overdrevne forestillinger om hva straffesystemet kan løse, og heller bør la sosiale myndigheter ta hånd om problemer som de som er beskrevet her.

To år etter at loven trådte i kraft i Danmark gjennomgikk Mølbak og Jørgensen (2022) samtlige anmeldelser for psykisk vold i Danmark. Gjennomgangen viser at folk vender seg til retten med mellommenneskelige konflikter som retten sjelden kan hjelpe dem med å løse. De fleste av de 430 avsluttede sakene var blitt henlagt, ofte fordi de ikke falt innenfor lovens rammer, for eksempel hvis det gjaldt enkeltstående hendelser eller personer som ikke tilhørte samme husstand. Andre ble henlagt fordi påtalemyndigheten vurderte at bevisføring ville bli vanskelig. Bare tretti saker ble rettsforfulgt, hvorav kun ti førte til domfellelse for psykisk vold (altså ti prosent av anmeldte saker). Alle ti dømte var menn, og alle ti ofre var kvinner de hadde bodd sammen med. Bare en av mennene ble dømt utelukkende for psykisk vold. De ni andre ble også dømt for fysisk vold, trusler eller overgrep mot samme kvinne. De fleste var tidligere straffet for lignende forhold. Disse ni ville altså blitt dømt uansett, men kanskje til en litt lavere straff. Så kun ett enkelt offer blant cirka 430 anmeldere fikk en avgjørende hjelp fra retten til å stadfeste at det som var gjort mot henne var et straffbart overgrep. Et tilsvarende mønster viser seg i en nyere gjennomgang (Keller et al., 2024) som dekker perioden 2020 til 2023: i alt 1 828 anmeldelser og 112 fellende dommer (6 prosent). I de 42 dommene som er blitt nærløst i rapporten er ingen blitt domfelt kun for psykisk vold (Keller et al., 2024).

Som ved henleggelsene handler flere frifinnelser også om at sakene ikke passer inn i forhold til paragrafens avgrensning. En kvinne hadde anmeldt kjæresten for krenkende handlinger, men retten forholdt seg bare til bopelssituasjonen: Hadde de to hatt felles bopel eller hadde de ikke? Retten svarte nei, så kjæresten ble frikjent uten at det ble tatt stilling til om handlingene han hadde begått kunne straffes som psykisk vold. Et par andre saker falt på at retten vurderte at handlingene ikke innfridde lovens krav om varighet eller gjentakelser. Andre saker falt på at handlingene ikke ble ansett som alvorlige nok, som i en sak hvor en jente hadde anmeldt moren sin for grov språkbruk og for å ville bestemme hvilket tøy hun skulle ha på. I en annen anmeldte en far den ene av sønnene sine for å snakke stygt til broren sin. Saken sprang åpenbart ut av en konflikt mellom foreldrene, som også hadde anmeldt hverandre for andre forhold. Mange av de henlagte sakene er også trist lesning. En mor anmeldte sønnen sin fordi han ikke ville flytte hjemmefra. En jente anmeldte ekskjæresten fordi han hadde slått opp med henne uten å gi en forklaring.

Sakene tyder på at mange anmeldere har urealistiske håp om at retten kan løse problemene deres. Anmeldelser av psykisk vold ser også ut til å ha blitt et våpen i familiekonflikter (jf. Dullum & Bakketeig, 2017).

Et knapt år (18. februar 2023) etter Mølbak og Jørgensens arbeid ble talene oppdatert i avisen *Politiken*: i alt 17 saker og 12 dømte (Politiken, 2023). Socialistisk Folkepartis rettsordfører Karina Lorentzen erklærte: «Vi har endnu ikke knækket koden til, hvordan vi for alvor får ført bevis i de her sager, får fældet nogle gerningsmænd og ydet ofrene noget retfærdighed.» Hun hadde vært blant lovens forkjempere, og manglende anvendelse av den hadde tydeligvis ikke gått ut over optimismen.

Men hva kom det ut av kriminaliseringen av psykisk vold? Det ga politi og domstoler enda en oppgave å løse, og til og med en vanskelig en. Bevisføring er vanskelig, og politiet vurderer selv at det er fire til fem ganger mer ressurskrevende å etterforske psykisk vold enn fysisk vold (Danner, 2021, s. 20). Det skal for eksempel graves dypt i all korrespondanse mellom partene, noe som også kan være en stor belastning for anmelderen.

Men kan kriminaliseringen ha sendt et viktig signal om at psykisk vold er uakseptabelt? Normene mot å snakke stygt eller nedlatende til andre mennesker, uansett om man tilhører samme husstand eller ikke, var nok ganske sterke i forveien. Kriminaliseringen kan likevel ha gjort det tydeligere hva som ikke kan aksepteres, og hvorfor – på samme måte som

oppmerksomheten rundt metoo-bevegelsen sannsynligvis har skapt større forståelse for når andres grenser krenkes.

Hva med anmelderne, hva har de fått ut av det? Kun ti anmeldere blant de første 430 kunne takke loven for hjelp til gjenoppreisning. Kan de andre ha blitt dårligere stilt av kriminaliseringen av psykisk vold? Loven har gitt dem forhåpninger om hjelp som ikke er blitt innfridd. Kanskje opplever de til og med påtalemyndighetens henleggelse eller rettens frifinnelse som et signal om at det de var utsatt for, var i orden.

Houge (2023) peker på det problematiske i at selv om det bare er en liten andel av de faktisk forekommende voldtektene som håndteres av politi og rettsvesen, så har den juridiske forståelsen for handlingene blitt dominerende også i hverdagslivet. Rettsliggjøringen av voldtekt skaper et press på voldtekts ofre om å anmelde, trass i at det kan ha omkostninger for dem. Når de anmelder, overlater de også til noen juridiske eksperter å definere hendelsen de var utsatt for – om det var en voldtekt eller ikke.

Tankegangen kan overføres til området psykisk vold. Betegnelsen er plutselig blitt alminnelig i dagligspråket, slik at en masse forskjellige erfaringer som tidligere ble betegnet med andre ord, nå samles i denne kategorien. Louise Glerup Aner fra organisasjonen Lev Uden Vold ser denne italesettelsen som positiv, fordi den gjør det til en anerkjent problematikk i samfunnet (Mølbak, 2022). Men ut fra Hougues resonnement ovenfor om språket for voldtekt heller jeg mot at det vil være bedre å bruke mer åpne begreper i dagligspråket, og reservere juridiske begreper til klart straffbare forhold. Kanskje er det faktisk en god og ikke en dårlig ting at jussens begrepsbruk skiller seg fra dagligspråkets.

Betegnelsen «psykisk vold» er blitt et våpen som framstiller de handlingene betegnelsen er myntet på som ekstra alvorlige. Ved å bruke betegnelsen vold stilles handlingene på lik linje med den velkjente fysiske volden. Nå har det som betegnes som psykisk vold oppnådd en slags likestilling med fysisk vold både i kraft av begrepet og av kriminaliseringen av handlingene.

Og det behøver ikke stoppe der. Ved å vise til at psykisk vold kan være minst like skadelig som fysisk vold, påstår noen mannsaktivister at riktig mange menn er ofre for partnervold og bør få hjelp på linje med tilbudene til kvinnelige partnervoldsofre (Sørensen, 2020). Jeg ser at en skilsmissekonsulent nå forteller potensielle mannlige kunder at «forældrefremmedgørelse ér psykisk vold». «Forældrefremmedgørelse» er betegnelsen hun bruker på det å motarbeide den andre forelderens samvær med felles

barn (Vestergaard, u.å.). Mølbak og Jørgensen (2022) rapporterer også om partnere som anmelder hverandre for psykisk vold. Så er da loven blitt et tveegget sverd.

Retten konfliktskyveri: Eksempler fra saker om vold og trusler i nære relasjoner

Selv om vold og trusler er kriminelle handlinger, er ikke retten alltid riktig instans for håndtering av dem. Etter politianmeldelse av en tiåring som hadde overfalt læreren sin, anmodet den danske Ombudsmanden, som svarer til det norske Sivilombudet, kommunene om å endre retningslinjene slik at de ikke automatisk anmeldte vold i offentlige institusjoner (Retsinformation, 2015), men lot være når det dreiet seg om handlinger fra barn under kriminell lavalder. En rekke saker om vold mellom elever kommer likevel til politiet, og det samme skjer med mange saker om vold og trusler mot personale ved ungdomsinstitusjoner. Institusjonene er forpliktet til å anmelde slike saker, selv om de noen ganger er bagatellmessige og aldri ville blitt anmeldt hvis det hadde skjedd i et privat hjem (jf. Henriksen, 2022). Tilsvarende anmeldes vold og trusler mot ansatte i psykiatrien eller eldreomsorgen. Som hovedregel kreves anmeldelse for adgang til offererstatning, men det er mulig å fravike kravet av pedagogiske eller behandlingmessige hensyn (Retsudvalget, 2015–2016). I et ekstremt eksempel ble en dement person politianmeldt 72 ganger for å slå etter personalet hver gang de ville ha vedkommende i dusjen (Dagbladet Ringkøbing Skjern, 2017). Skoler, psykiatriske sykehus og pleiehjem burde håndtere vold mot ansatte som arbeidsmiljøproblemer snarere enn som kriminalitetsproblemer (jf. Christie, 1977).

I forbindelse med et forskningsprosjekt om sinne (ANGER, se Aalborg universitet, u.å.) har jeg observert saker om trusler eller vold i byretten i København i perioden 2021–2023. Det virket mange ganger meningsløst at sakene var nådd fram til retten. Jeg vil gi to eksempler som handler om vold i nære relasjoner.

I den første saken er en ung mann tiltalt for trusler mot sin tante. Beviset er klart nok: en e-post hvor han ber henne om å slutte å ødelegge forholdet mellom ham og moren hans, ellers vil han «trampe på jeres barnebarn lige i hovedet». Han forteller om en langvarig konflikt, som blant annet handler om at onkelen ikke leverte et avtalt arbeid og om en båt som skulle være skadet. Når han ble så sint denne gangen, var det fordi tanten blandet

moren hans inn i båtsaken. Han er lei seg for at tantens familie ikke vil ha ham med til familiesammenkomster. Men han sier unnskyld for det han skrev og understreker at han ikke mente det. Tanten føres som vitne, og hun får sagt at hun har fått tilkjent tilhold (kontaktforbud) mot nevøen etter masser av e-poster og tekstmeldinger. Hun får kun et par spørsmål om den konkrete e-posten, og dommeren sier at hun kan gå. Hun spør om hun kan få lov til å si noe mer, men det får hun ikke lov til. Deretter vil anklageren gjennomgå grunnlaget for at tiltalte fikk tilhold, men forsvareren protesterer, da det ikke vedrører denne saken. Anklageren prosederer på at e-posten var en dødstrussel. Forsvareren mener ikke tramp på et hode kan ses som helt så alvorlig, især når adressaten, et seks måneder gammelt barn, ikke kunne forstå uttalelsen. Tiltalte hadde også blitt utsatt for et urettmessig angrep fra tantens side, så hvis han finnes skyldig, skal hans opprørte sinnstilstand være formildende. Tiltalte finnes skyldig og får en kort, betinget dom, begrunnet med gode personlige forhold. Retten tar ikke stilling til om sinnet hans var berettiget og forholder seg ikke til bakgrunnen for episoden, kun til selve handlingen. Men dommeren avslutter med følgende: «Jeg håber, at I kan få familieforholdene til at gå bedre, så I ikke skal bruke så meget energi på det.» Tiltalte går over til tilhørerbenken og hilser pent på fetteren sin. Men tanten er der ikke lenger.

Den andre saken gjelder en gutt som var 16 på gjerningstidspunktet. Han har allerede tilstått og gjort opp etter seg for graffiti med fornærmelser rettet mot en jevnaldrende ekskjæreste. Derfor handler rettssaken om at han også har utøvd vold mot henne. Det tilstår han også, men han påstår at hun først hadde sjikanert og terrorisert ham, og at hun også har slått ham flere ganger tidligere, noe det var vitner til. Han anmeldte henne etter at hun anmeldte han, men ettersom det er en selvstendig sak, får han ikke lov til å si mer om den. Voldsepisoden han selv er anmeldt for, handler om at han oppdaget at hun sendte snapchats til en gutt han hadde hatt en konflikt med. Så ba han henne gå, og da hun ikke ville det, slo han henne og kastet vesken hennes ut av vinduet. Hun føres som vitne og forteller om et forhold fylt med både kjærlighet, sjalusi og krangling. På spørsmål om det også var voldelig, sier hun ja og bekrefter at det var gjensidig, men hun legger til at «det var for sjov». Under gjennomgang av personlige forhold forteller forsvareren at tiltalte kommer fra et voldelig hjem og har vært på krisesenter med moren sin flere ganger. Han står uten arbeid og utdanning, men skal nå i gang. Han har angst, skal utredes for ADHD og blir

anbefalt misbruksbehandling for hasjforbruket. Han får en betinget dom og skal følges opp av en ungdomskriminalitetsnemnd som vil finne et egnet behandlingsforløp til ham.

Saker som disse er det mange av, hver eneste dag, og de krever en stor innsats fra alle de rettslige aktørene. Hva kommer det ut av dem? Ingenting, så vidt jeg kan se. Retten interesserer seg slett ikke for de bakenforliggende konfliktene og kan ikke hjelpe med å løse dem. For retten er det ikke relevant hvorfor nevøen skrev det han skrev, men kun om dette var en trussel i juridisk forstand eller ikke. For retten er det ikke relevant om ekskjæresten også hadde slått den tiltalte sekstenåringen, for når det skjedde en annen dag, behandles det som separate saker. Og det er irrelevant for skyldspørsmålet at han er en sårbar gutt med en tung bagasje.

Rettsystemet gjennomfører ritualene sine, selv om fornuften skulle tilsi at man noen ganger lot være. Politiet følger instruksjoner om å innrapportere hendelser, påtalemyndigheten følger instruksjoner om å reise tiltaler, og dommeren og alle andre aktører spiller sine roller helt som de skal. Sakene er ofte blitt flere år gamle innen de når domstolen, og de involverte personene befinner seg på helt andre steder i livene sine. Det rituelle preget når sitt høydepunkt i de sakene hvor tiltalte ikke er møtt fram. Hvis bare saken er blitt forkynt riktig til de tiltalte, kan dommerne velge å gjennomføre sakene uten dem.

Ofrene er i Danmark vitner som først får komme inn etter tiltaltes forklaring, og de får bare lov til å svare på de spørsmålene som stilles, noe som ikke alltid gir anledning til å fortelle om bakgrunnen for det som skjedde. Det får ikke tiltalte så mye rom for heller. Retten skjærer spørsmålet til etter sin egen logikk. Christie (1977) betegnet derfor rettslige løsninger som konfliktyveri fordi partene reduseres til statister i deres egne saker.

Gi retten hva rettens er ...

Parafrazen av bibelsitatet kunne fortsette med «og sivilsamfunnet hva sivilsamfunnets er». Rettsstaten er en fantastisk oppfinnelse, i mine øyne verdens åttende vidunder. Lover og deres håndhevelse skal sikre borgerne i alle livets sfærer og beskytte mot overgrep fra andre borgere, fra næringslivet eller fra offentlige myndigheter. Det gir trygghet å kunne forvente at alle som ikke behandler oss ordentlig kan sanksjoneres for det. Rettsstaten legger grunnlag for forutsigbarhet og tillit i samfunnet. Derfor skal vi passe

godt på rettsstaten, for den er ikke noen selvfølge. Vi skal ikke langt vekk hjemmefra før vi møter rettsstater som undergraves av korrupsjon, nepotisme og politisk innblanding.

Men også vår egen rettsstat er under press. Det press jeg her er opptatt av, er at både politikere og alminnelige borgere forventer for mye av politi og rettsvesen og overlesser dem med saker som ikke er egnet for dem. Det finnes mange handlinger vi forarges over uten å tenke på å tilkalle politiet. Det er dårlig oppførsel å snike i køen, snakke høyt på kino eller *ghoste* en ekskjæreste. Det håndterer vi utenfor straffeloven, med mellommenneskelige sanksjoner som uttrykk for utilfredshet, utskjelling eller utskamming, med mindre vi bare finner oss i det. Spørsmålet er hvor grensen skal trekkes mellom hva som skal håndteres innenfor og utenfor straffesystemet.

Eksemplene mine gir ulike svar på det spørsmålet. Rettsliggjøringen av umbrellasaken har utvilsomt hatt en stor betydning for å styrke normer mot billedeling uten samtykke, endre vaner omkring billedeling og avstigmatisere ofrene. Rettsliggjøring av psykisk vold stiller jeg meg mer tvilende til, og det samme når det gjelder straffeprosesser i småsaker, hvor en unnskyldning kunne vært nok.

I tillegg til loven mot psykisk vold har Danmark i løpet av de siste årene fått egne lover mot *stalking* og *grooming*. De nye kriminaliseringene leses store byrder over på politiet, påtalemyndigheten og rettsapparatet, som allerede er overbelastet. Det innebærer lang saksbehandlingstid og ofte også lange varetektsfengslinger. Danmark har nordisk rekord i andelen innsatte som sitter i varetekt (Lönnqvist, 2023). Det reises for tiden mye kritikk mot dansk politi for mangelfull etterforskning og bevissikring, feil i saksbehandling og så videre, som i DRs serie om henlagte voldtektsanmeldelser. Her gis det eksempler på saker som er blitt henlagt etter svært mangelfull etterforskning (Vithner, 2023).

Det reises også forslag om særlige lover rettet mot andre handlinger, som ydmykelsesvold og neddoping i utelivet (*spiking*). Begrunnelsen er gjerne at dette er alvorlige handlinger, og de er selvsagt også mer alvorlige enn å snike i køen og så videre. Men langt på vei er handlingene allerede dekket av andre paragrafer i straffeloven. Det står heller ikke klart hva lovene skal oppnå. Skal de styrke fordømmelsen av handlingene? Det er det neppe behov for. Skal de virke avskrekkende på potensielle gjerningspersoner? Det er det liten grunn til å tro at de vil, da det er vanskelig å forestille seg at det er overveielser om straffenivå som kjører gjennom gjerningspersonenes hoder i gjerningsøyeblikkene for disse handlingene.

Hensikten med dette kapitlet var å utfordre optimistiske ideer om retten som problemløser, særlig de som knytter seg til at retten skal løse ofrenes problemer. Forventningene til politi og rettsvesen er for store. Beskyttelsen retten gir til ofre er først og fremst gjennom at lovforbudene finnes, i mindre grad gjennom hva retten gjør for de konkrete ofrene. For ofre kan omkostningene ved å velge rettslige løsninger være større enn gevinstene. Hvis saker kan håndteres i sivilsamfunnet, som sosiale problemer eller arbeidsmiljøproblemer, vil det ofte være bedre enn å håndtere dem i retten. Både politikere og sivilsamfunnsorganisasjoner bør derfor tenke seg om før de begrunner forslag til nye kriminaliseringer eller til straffehevinger med hensynet til ofrene. Hvis de gjør det, bør de også sikre at det avsettes de nødvendige ressurser til at ofrenes rettsfølelse kan bli respektert. Som McGlynn og Westmarland (2019) har vist, kan ofres opplevelse av rettferdighet oppnås på forskjellige måter. Rettsprosesser og straff er ikke nødvendigvis de beste veiene til å sikre ofrene anerkjennelse og en opplevelse av at handlingen får konsekvenser for gjerningspersonen.

Forfatterbiografi

Annick Prieur er professor ved Institut for sociologi og sosialt arbeid, Aalborg Universitet. Forskingen hennes har særlig handlet om forskjellige former for sosial differensiering (klasse, kjønn, seksualitet og etnisitet), marginaliseringsprosesser samt både formelle og uformelle former for sosial kontroll. Pågående forskningsprosjekter handler om rettsfølelse og om straffens begrunnelser og virkninger.

Referanser

- Andenæs, J. (1977). Nyere forskning om almenprevensjon. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 64(1–2), 61–101. <https://doi.org/10.7146/ntfk.v65i1/2.70876>
- Balvig, F. & Holmberg, L. (2023). *Kriminalitetsudviklingen i Danmark 1995–2021, med foreløbige tal for 2022* (AFFORD-rapport). <https://afford.dk/onewebmedia/Kriminalitetsudviklingen%20i%20Danmark%201995%20til%202021%20AFFORD%20februar%202023.pdf>
- Christie, N. (1977). Conflicts as property. *The British Journal of Criminology*, 17(1), 1–15. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.bjc.a046783>
- Dagbladet Ringkøbing Skjern. (2017, 15. mars). *Dement skulle i bad og blev vred – politianmeldt 72 gange*. <https://dbrs.dk/forside/dement-skulle-i-bad-og-blev-vred-politianmeldt-72-gange-2022-12-9>
- Dalberg-Larsen, J. & Kristiansen, B. L. (2014). *Lovene og livet: En retssociologisk grundbog*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

- Danner. (2021). *To år med strafbar psykisk vold – ny rapport om erfaringer fra praksis*. <https://danner.dk/wp-content/uploads/2024/07/To-aar-med-psykisk-vold-rapport.pdf>
- Dullum, J. & Bakketveit, E. (2017). Bruk av legalstrategi mot vold i nære relasjoner. *Tidsskrift for strafferett*, 17(2), 103–125. <https://doi.org/10.18261/issn.0809-9537-2017-02-02>
- Feldtmann, B., Jørgensen, K., Lentz, L. W. & Olesen, A. (2024). Straffelovens udvikling i perioden 1980–2022. *Juristen*, 106(2), 50–62.
- Hansen, M. B. (2018, 16. oktober). Advokat i Umbrella-sagen: Det er besynderligt, at Politiken finder det i orden, at 1.004 unge tages som gidsler [Debattinnlegg]. *Politiken*. <https://politiken.dk/debat/debatindlaeg/art6776064/Det-er-besynderligt-at-Politiken-finder-det-i-orden-at-1.004-unge-tages-som-gidsler>
- Harder, S. K. & Hasinoff, A. A. (2021). Ashamed of shaming? Stories of managing, deflecting, and acknowledging shame after committing image-based sexual abuse. *First Monday*, 26(4). <https://doi.org/10.5210/fm.v26i4.11671>
- Hauge, R. (1996). *Straffens begrundelser*. Universitetsforlaget.
- Henriksen, A. (2022). Sikret og delvis lukket anbringelse. I A. Henriksen, H. Schjelleup & H. Antzak (Red.), *Socialfagligt arbejde med anbringelser – en grundbog*. Akademisk Forlag.
- Holst, N. S. & Adolphsen, C. (2020). Adolescents and sexual violations online. *Juvenile and Family Court Journal*, 71(3), 43–56. <https://doi.org/10.1111/jfcj.12175>
- Houge, A. (2023). Rettsliggjøringens problem. Argumenter for en annen samtale om voldtekt. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 47(2-3), 67–81. <https://doi.org/10.18261/tfk.47.2.3>
- Keller, K. A., Olesen, A. G. & Haugland, K. (2024). *Psykisk vold. Retspraksis fem år efter kriminaliseringen*. Lev uden Vold.
- Kofoed, J. (2021) Drawings in the air: Digital sexual assault as an event. I B. M. Thomsen, J. Kofoed & J. Fritsch (Red.), *Affects, interfaces, events* (s. 97–121). Imbricate! Press.
- Konfliktrådet. (2022). *Årsrapport 2022*. <https://konfliktraadet.no/content/uploads/2023/05/Arssrapport-2022-konfliktraadet-endelig-versjon.pdf>
- Kyvsgaard, B., van Mastrigt, s. & Gade, C. B. N. (2018). Genoprettende retfærdighed og recidiv i Danmark. *Samfundsøkonomen*, 4, 23–28.
- Lomell, H. (2017). Kriminalstatistikk. I H. Lomell & M.-L. Skilbrei (Red.), *Kriminologi*. Universitetsforlaget.
- Lönnqvist, E. (2023). Prisoners of process. The development of remand prisoner rates in the Nordic countries. *Nordic Journal of Criminology*, 24(2), 1–19. <https://doi.org/10.18261/njc.24.2.1>
- Madsen, L. L. (2019, 24. januar). Det er en dårlig idé at gøre dysfunktionelle parrelationer til en politisag. Så er #metoo-kulturen gået for vidt. *Politiken*. <https://politiken.dk/debat/kroniken/art6983647/Det-er-en-darlig-ide-at-gore-dysfunktionelle-parrelationer-til-en-politi-sag-Sa-er-metoo-kulturen-gaet-for-vidt>
- Mandau, M. B. H. (2021). ‘Snaps’, ‘screenshots’, and self-blame: A qualitative study of image-based sexual abuse victimization among adolescent Danish girls. *Journal of Children and Media*, 15(3), 431–447. <https://doi.org/10.1080/17482798.2020.1848892>
- McGlynn, C. & N. Westmarland (2019). Kaleidoscopic justice: Sexual violence and victim-survivors’ perceptions of justice. *Social & Legal Studies*, 28(2), 179–201. <https://doi.org/10.1177/0964663918761200>
- Mulvad-Reinholdt, S. (2017). *Ofre for voldtægt og andre seksualforbrydelser*. Justitsministeriets Forskningskontor.
- Mølbak, M. (2022, 21. mai). *Vi ville beskytte beskytte de udsatte ofre. Men næsten ingen bliver dømt for psykisk vold*. Zetland. <https://www.zetland.dk/historie/senBvY1x-aerDmRzg-e8120>
- Mølbak, M. & Jørgensen, C. s. (2022). Psykisk vold inden for lovens rammer. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 109(2), 328–347. <https://doi.org/10.7146/ntfk.v109i2.132401>

- Mølgaard, M. & Lagoni, M. (2018, 11. oktober). Sofie føler sig svigtet af politiet i sag om krænkende video: »Jeg kan ikke sidde i et rum, uden jeg er udstillet, fordi nogen har set mig nøgen uden mit samtykke«. *Politiken*. <https://politiken.dk/danmark/art6762602/>»Jeg-kan-ikke-sidde-i-et-rum-uden-jeg-er-udstillet-fordi-nogen-har-set-mig-nøgen-uden-mit-samtykke«
- Nielsen, M. R. (2020, 21. februar). *Anthon fra Citybois står frem efter krænkelsesdom: 'Jeg har det dårligt med mig selv'*. DR. <https://www.dr.dk/nyheder/kultur/anthon-fra-citybois-staar-frem-efter-kraenkelses-dom-jeg-har-det-daarligt-med-mig>
- Pedersen, M. L., Okholm, M. M. & Balvig, F. (2022). *Udsathed for vold og andre former for kriminalitet. Offerundersøgelserne 2005–2021*. Justitsministeriet.
- Politiken. (2023, 19. februar). »Det lyder af meget, meget små tal«: Efter fire år med lov om psykisk vold er 12 blevet straffet. <https://politiken.dk/danmark/art9220067/Efter-fire-år-med-lov-om-psykisk-vold-er-12-blevet-straffet>
- Retsinformation. (2015). *Kommunes retningslinjer om politianmeldelse af vold og chikane mod kommunens ansatte* (FOU nr. 2015.58). <https://www.retsinformation.dk/eli/fob/2015/58>
- Retsudvalget. (2015–2016). *Vejledning om offererstatning i sager om forbrydelser mod plejepersonale, pædagoger, socialpædagoger, lærere og andre personalegrupper med særlige støtte- og omsorgsfunktioner mv.* (REU Alm.del Bilag 284). <https://www.ft.dk/samling/2015/1/almdel/reu/bilag/284/1626070.pdf>
- Scoular, J. (2010). What's law got to do with it? How and why law matters in the regulation of sex work. *Journal of Law and Society*, 37(1), 12–39. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6478.2010.00493.x>
- Skilbrei, M.-L. (2024). Ofre. I H. Lomell & M.-L. Skilbrei (Red.), *Kriminologi* (s. 99–120). Universitetsforlaget.
- Skjørtén, K. (1994). Problemer ved bruk av legalstrategi mot vold og seksuelle overgrep i familien. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 81(3), 280–294.
- Statsministeriet. (2022). *Regeringen: Ansvar for Danmark. Det politiske grundlag for Danmarks regering*. <https://www.stm.dk/statsministeriet/publikationer/regeringsgrundlag-2022/>
- Sørensen, W. Ø. (2020) *Konstruktionen af 'partnervold mod mænd' som et socialt problem* [Speciale]. Aalborg Universitet.
- Toft, E. (2019, 11. januar). *Advokat: Krænket kvinde har det hårdt, men børneporno-dom aflaster*. DR. <https://www.dr.dk/nyheder/indland/advokat-kraenket-kvinde-har-det-haardt-men-boerneporno-dom-aflaster>
- Toft, E. & Dalsgaard, L. (2019, 11. mars). *Mange unge slipper med bøde for at dele krænkende video i Umbrella-sag*. DR. <https://www.dr.dk/nyheder/indland/mange-unge-slipper-med-boede-dele-kraenkende-video-i-umbrella-sag>
- Vithner, J. (Red.). (2023). *En beklagelig fejl* [Dokumentar]. DR. <https://www.dr.dk/lyd/special-radio/en-beklagelig-fejl-4298183002000>
- von Hirsch, A. (2005). *Proportionate sentencing: Exploring the principles*. Oxford University Press.
- Aalborg universitet. (u.å.). *Anger* [Forskningsprojekt]. <https://www.soc.aau.dk/forskning/wiser/anger>

Når er utfallet i en voldtektssak åpenbar? En undersøkelse av Høyesteretts rettsskapende funksjon i forbindelse med lagmannsrettens nye mulighet til å avvise anker i voldtektssaker

Solveig Laugerud Universitetet i Oslo

Abstract: The relationship between law and politics is controversial because of the separation of powers. Still, in Norway, the Supreme Court is supposed to ‘make’ law in the sense of clarifying, interpreting, and correcting legislation. The controversial issue is how far the Supreme Court may go in these efforts. In this chapter, I investigate how the Supreme Court interpreted and clarified a legal amendment that allows appellate courts to refuse an appeal in rape cases. I show how the Supreme Court set three requirements for the appellate courts to consider when making their decisions. I argue that together these three requirements transform the legal amendment in a way that has had unintended consequences for the new law: The Supreme court has inadvertently introduced a new appeals process in which some cases are decided through a bureaucratic process based on written documents, while most cases are afforded a retrial.

Keywords: Supreme Court, rape, appeal, evidence, documents, qualitative methods

Introduksjon

Forholdet mellom politikk og rett har vært omdiskutert siden professor dr.jur. Carsten Smith i 1974 tok til orde for at Høyesterett skulle ha en politisk, også kalt rettsskapende, funksjon (Sunde, 2015). På det tidspunktet var Høyesterett primært en ankeinstans som bidro med beslutninger i enkeltsaker, uten at disse beslutningene fikk noen betydning for andre saker. I dag behandler Høyesterett først og fremst saker som kan avklare prinsipielle spørsmål. Det er fordi Høyesterett gjennom beslutningene tydeliggjør hvordan en lov skal tolkes, veies opp mot andre rettskilder og anvendes i konkrete saker (Schei, 2011). Det innebærer at Høyesterett i dag har en rettsskapende (politisk) funksjon, selv om denne er begrenset og av en annen karakter enn Stortingets funksjon, slik at maktfordelingsprinsippet opprettholdes. Det er likevel delte meninger om hvor omfattende Høyesteretts politiske funksjon er og kan være.

Høyesterett er Norges øverste domstol. Høyesterett vurderer ikke skyldspørsmålet i en straffesak, men prinsipielle spørsmål, blant annet tolkning av lovteksten, straffutmåling, saksbehandlingsfeil og lignende. Skyldspørsmålet avgjøres først i tingretten, før det eventuelt behandles på nytt i lagmannsretten, etter en anke. Det har vært ulike regler for hvilke straffesaker som kan ankes til lagmannsretten av tiltalte. Saker som har en strafferamme på mindre enn seks år, kan nektes ny behandling i lagmannsretten etter en fellede dom i tingretten, hvis det ikke er holdepunkter for at den vil kunne ende i frifinnelse. For saker med en strafferamme på over seks år, blant annet draps- og voldtektssaker, har tiltalte hatt en ubetinget rett til å anke tingrettens dom.

I 2020 ble det innført en lovendring som innebar at lagmannsrettene kunne sile draps- og voldtektssaker på lik linje med mindre alvorlige saker. Denne lovendringen har skapt mye debatt, særlig blant jurister. I dette kapitlet tar jeg for meg domstolenes nye mulighet til å avvise ankebehandling i voldtektssaker og analyserer hvordan Høyesterett og lagmannsrettene vurderer begjæringer om anke, ved å systematisk gå gjennom deres beslutninger og begrunnelser. Jeg tar utgangspunkt i Høyesteretts avgjørelser og undersøker bakgrunnen for, og konsekvensene av, Høyesteretts nye føringer. Jeg spør hvordan Høyesterett legger føringer på hvilke voldtektssaker som kan nektes ankebehandling og hvordan lagmannsrettene følger opp disse. Datamaterialet består av alle voldtektssaker som har blitt nektet ankebehandling i lagmannsrettene, inkludert alle saker som har blitt anket

til Høyesterett, siden lovendringen trådte i kraft. Målet med undersøkelsen er å få innsikt i hvordan ankesilingen fungerer i praksis for å få mer kunnskap om Høyesteretts rettskappende funksjon.

I analysen vil jeg vise hvordan Høyesterett, i implementeringen av lovendringen, aktivt har bidratt til å tolke og avklare den nye loven. Jeg vil argumentere for at dette har ført til at loven ikke har fått de tilsiktede virkningene politikerne opprinnelig ønsket seg. Med det mener jeg at selv om lagmannsrettene nå i teorien kan nekte tiltalte å anke en fellede dom, er det i praksis få saker som ikke får en ny form for rettslig behandling.

Om lovendringen og bakgrunnen for denne

Initiativet til å endre silingsreglene i seksårssakene kom fra Straffeprosessutvalget i NOU 2016: 24, *Ny straffeprosesslov*. Utvalgets flertall foreslo å endre reglene slik at alle straffesaker, uavhengig av strafferamme, skulle kunne nektes ankebehandling i lagmannsrettene hvis det var klart at anken ikke ville føre fram (Prop. 53 L (2018–2019)). Forslaget innebærer en innskrenking av to-instansreformen fra 1995, hvor muligheten til å anke en fellede dom ble innført, som skulle styrke tiltaltes rettsikkerhet i de mest alvorlige straffesakene. Mindretallet foreslo å beholde retten til å anke i seksårssakene, men mente at det i tillegg til strafferammen burde innføres et vilkår om at det er påstått eller idømt minst tre års fengsel.

Blant høringsinstansene til *Ny straffeprosesslov* (NOU 2016: 24) var det bare Advokatforeningen, Eidsivating lagmannsrett, Jussbuss og Rettspolitisk forening som gikk imot forslaget om å innføre siling i seksårssakene (Prop. 53 L (2018–2019)). Argumentene for å endre loven var at eksisterende ordning med ankesiling i de mindre alvorlige sakene er betryggende og forsvarlig, og at en siling i de mest alvorlige sakene ikke vil få en annen konsekvens. Her vises det til at ordningen med ankesiling allerede fungerer for noen typer saker, og at det ikke er noen grunn til å forskjellsbehandle saker basert på deres alvorlighetsgrad. Dette argumentet begrunnes ved å peke på at prosessen vil sikre en forsvarlig vurdering, blant annet fordi alle saksdokumenter vil være tilgjengelig for ankeutvalget, og at deres beslutning må være enstemmig blant utvalgets tre fagdommere. Enkelte høringsinstanser trakk fram at muligheten for å få tilgang til lyd og bilde fra tingrettens behandling vil øke kvaliteten på silingsprosessen ytterligere ved at ankeutvalget får tilgang til alle bevisene i saken gjennom disse opptakene. Denne muligheten er likevel svært begrenset, da

omtrent samtlige tingretter mangler utstyr for å ta opptak av hovedforhandlingene (rettssakene). Noen mener at en del av ankene i seksårssakene er helt formålsløse, at tingrettsbehandlingen i praksis fungerer som en «generalprøve», og at ankeinstansen heller bør ha som funksjon å overprøve saker som faktisk kan tenkes å føre til endring. Det vil medføre besparelser for både domstolene og de profesjonelle aktørene. I tillegg vil det kunne medføre mindre belastning for private parter og vitner. Her er det særlige hensynet til fornærmede som trekkes fram, som kan oppleve det som ubehagelig og krevende å måtte gå gjennom en ny rettssak. I tillegg problematiseres det at det er strafferammen og ikke utmålt straff som er retningsgivende, noe som innebærer at de som har blitt idømt streng straff for såkalt mindre alvorlige forbrytelser vil ha mindre mulighet til å anke enn de som er idømt lav straff blant de såkalt alvorlige forbrytelsene.

Argumentene for å ikke endre loven er at ubetinget rett til å anke i de alvorligste sakene ivaretar tiltaltes rettssikkerhet og forebygger justismord (Prop. 53 L (2018–2019)). Med tanke på de alvorlige justismordsakene vi har hatt i Norge, argumenteres det for at det er historieløst å gå bort fra to-instansordningen. Det argumenteres videre for at det i saker som baserer seg på forklaringer fra parter og vitner, hvor hukommelse og troverdighet står sentralt, ikke kan behandles med en forenklet skriftlig behandling. Det er fordi en skriftlig prosess begrenser muligheten til å stille spørsmål til vitnene og vurdere deres troverdighet.

Departementet konkluderer med at loven skal endres, slik at alle saker skal siles etter de samme reglene. Begrunnelsen er at det ikke er fornuftig ressursbruk å gjennomføre ankebehandlinger hvor utfallet er klart på forhånd. I tillegg vil lovendringen innebære redusert belastning for fornærmede, som slipper å gå gjennom en ny rettssak. Det pekes på at begrunnelsesplikten til ankeutvalget innebærer en mulighet til å etterprøve om anken har vært undergitt en reell overprøving. Videre argumenterer departementet for at det er problematisk fra et prinsipielt standpunkt å mene at rettssikkerhet ivaretas ved siling av mindre alvorlige saker, men ikke ved de mest alvorlige sakene. Til slutt henviser departementet til Høyesteretts rettspraksis om når det er forsvarlig å nekte en anke fremmet.

Rett24, et uavhengig nyhetsorgan, har hatt stort fokus på lovendringen. I februar 2021 publiserte de en artikkel hvor det stod at «Fire av ti seksårs-saker nektes fremmet i Borgarting» (Kolsrud, 2021a). Her viser artikkelen til statikk fra samtlige lagmannsretter for 2020, som er det første året loven virket. Borgarting nektet flest saker, 39,5 prosent, mens Gulating nektet

færrest saker, 26,5 prosent. Hvor mange av disse sakene som gjaldt voldtekt, vites ikke. Videre står det at andelen nektelser i mindre alvorlige saker, det vil si i saker med strafferamme under seks år, ligger på rundt 80 prosent. I disse sakene har lagmannsrettene hatt anledning til å sile siden innføringen av to-instansreformen i 1995. Advokatforeningen markerte seg tidlig som en motstander av lovforslaget og mente at statikken viste at løftet om at de fleste sakene ikke vil nektes ankebehandling ikke er innfridd (Kolsrud, 2021a). Etter første halvår 2021 publiserte Rett24 en ny artikkel hvor det sto at andelen har økt til rundt 50 prosent i samtlige lagmannsretter (Kolsrud, 2021b). I 2021 behandlet Høyesterett en voldtektssak som var neket anke. Med denne avgjørelsen sies det at Høyesterett endret kursen ved å legge føringer på hvilke typer voldtektssaker som kan nektes ankebehandling (Kolsrud, 2023).

Teoretiske perspektiver

I analysen vil jeg ta utgangspunkt i Callons (1998) begreper om *innramming* og *oversvømmelse*. I en norsk sammenheng er disse videreutviklet av Asdal et al. (2007), Levold et al. (2021) og Aune (2024). Dette er begreper Callon (1998) har utviklet i vitenskapsteoretiske studier av økonomiske transaksjoner og bygger blant annet på Goffmans teorier om sosial interaksjon. *Innramming* viser til hvordan ulike problemstillinger rammes inn slik at de blir definert og avgrenset fra andre problemstillinger eller en større sammenheng. På den måten trekkes det en grense mellom det som holdes innenfor og det som holdes utenfor rammen (det som «eksternaliseres»). En ramme bidrar til å strukturere innholdet i rammen og relasjonene til det som er utenfor rammen. Innrammingsaktiviteter er dynamiske prosesser hvor en bestemt ramme kan være vanskelig å opprettholde. Selv om det gjøres forsøk på å holde fast på grensene og ha en stabil innramming, kan det som er skjøvet ut av rammen utfordre grensene. Dette skjer gjerne hvis aktørene ikke i tilstrekkelig grad har kalkulert for mulige konsekvenser av innrammingen. I slike tilfeller kan en forsøke å styrke grensene ved å tette lekkasjene. I noen tilfeller vil likevel grensene oversvømmes og bli ustabile. Når det skjer, kan problemkomplekset rammes inn på nytt ved å inkludere noe av det som tidligere var holdt utenfor. I en innrammingsanalyse vil rasjonaliteten bak en innramming stå sentralt.

I en rettslig sammenheng kan slike innrammingsaktiviteter knyttes til forholdet mellom loven, slik den kommer til uttrykk i lovteksten, og

rettspraksis, slik den tolkes i praksis. Jussen er en tolkningsdisiplin der rettsanvendelsen ikke nødvendigvis følges direkte av lovteksten. Hvordan lovbestemmelser skal anvendes avhenger av forarbeidene til loven og tidligere praksis. I forarbeidene kommer lovgivers intensjon med loven til uttrykk, mens rettspraksis viser hvordan loven har blitt tolket i konkrete tilfeller tidligere. Det er særlig Høyesteretts tolkning som er retningsgivende for hvordan en bestemmelse skal anvendes. Denne tolkningstradisjonen innebærer at retten både er åpen og fleksibel i den forstand at den kontinuerlig (om)formes av tolkningspraksiser. Davies (2017) har argumentert for at denne siden ved retten best kan beskrives med metaforen *skogssti*. En skogssti blir til mens man går, den trækkes sakte, men sikkert opp og viser vei. Det betyr at metaforen viser til noe gjentakende, et slags innarbeidet mønster, samtidig som den viser til noe nytt og dynamisk. En skogssti kan alltid forandre retning og vise ny vei. Dette synet på retten viser hvordan rettens aktører er med på å skape retten. Retten er med andre ord ikke bare gitt av lovgiver, en gang for alle, men tar kontinuerlig form i rettens institusjoner og av rettens aktører. Det er her Høyesteretts rettsskapende funksjon kan undersøkes ved hjelp av en innrammingsanalyse, hvor fokus er på Høyesteretts tolkningsarbeid som en form for grensarbeid mellom hvilke saker som kan siles og ikke.

I analysen vil jeg vise hvordan Høyesterett gjennom sine avgjørelser har tolket loven og således definert og avgrenset problemkomplekset som den nye silingsordningen representerer. Ved å sette ulike krav til lagmannsrettens vurderinger har Høyesteretts innrammingsarbeid først vært preget av en generell tilnærming hvor Høyesterett har videreført de kravene til silingsordningen som også gjelder i mindre alvorlige saker. Denne innrammingen førte til at mange saker ble nektet ankebehandling, noe som har vært kritisert ut fra tiltaltes rettssikkerhet. Etter hvert ble Høyesteretts generelle innramming utfordret av voldtektssakenes spesielle karakter, som oversvømte den opprinnelige innrammingen. Det førte til at Høyesterett i en prinsippavgjørelse trakk opp nye grenser for hvordan lagmannsrettene skal kunne sile voldtektssaker ved å innføre et skille mellom saker med og uten tekniske bevis. Det gikk likevel ikke lang tid før grensene igjen ble utfordret og ustabile, fordi det prinsipielle skillet mellom sakene er vanskelig å opprettholde i praksis.

Datamateriale og metode

Analysen i dette kapittelet bygger på en kvalitativ analyse av rettslige dokumenter – nærmere bestemt beslutninger fra Høyesterett og lagmannsrettene. Jeg har samlet inn alle beslutningene vedrørende ankenektelser i voldtektssaker siden innføringen av lovendringen i januar 2020 og fram til september 2023 (tidspunkt for identifisering av aktuelle saksnumre). Totalt fant jeg fem avgjørelser fra Høyesterett i lovdata og fikk tilsendt 102 saker fra lagmannsrettene. Jeg ekskluderte saker som involverte personer under 16 år og saker som involverte mishandling i nære relasjoner, fordi bevissituasjonen og straffeprosessen kan være annerledes i disse sakene.

Alle avgjørelsene fra Høyesterett har jeg søkt opp i Lovdata. Her fant jeg fem saker som dreide seg om ankenektelse i saker om seksuell vold hvor de involverte var over 16 år. I tillegg fant jeg en sak som involverte seksuelle overgrep begått mot barn og en sak som gjaldt tilfeller av mishandling og voldtekt, men hvor det var uklart om beslutningen gjaldt tiltalen om voldtekt. Jeg valgte derfor å ekskludere disse to sakene.

Jeg fant kun noen få ankenektelser fra lagmannsrettene i Lovdata. Jeg tok derfor kontakt med de seks lagmannsrettene med en forespørsel om å få tilsendt alle ankenektelser som gjaldt voldtektssaker siden lovendringen i 2020. Alle lagmannsrettene ga uttrykk for at det var vanskelig å søke opp sakene i systemet deres. Jeg tok derfor kontakt med domstoladministrasjonen med forespørsel om hjelp til å identifisere relevante saker, slik at jeg kunne få disse tilsendt fra lagmannsrettene. På bakgrunn av dette, fikk jeg tilsendt en liste med oversikt over alle sakene domstoladministrasjonen klarte å søke opp i samtlige lagmannsretter.

I og med at jeg hadde fått tilsendt mishandlingssaker og saker som involverte barn, ekskluderte jeg disse også her. Under er en oversikt over antall saker jeg fikk tilsendt fra de forskjellige lagmannsrettene fordelt på årstall. I noen tilfeller har tiltalte anket beslutningen om ankenektelse. Det innebærer at noen saker er telt to ganger fordi sakene inneholder to avgjørelser. Oversikten viser tydelig en overvekt av saker de to første årene og at det skjedde en endring i 2022. Jeg fikk tilsendt oversikten og sakene i september 2023, noe som kan innebære at ikke alle sakene fra 2023 er inkludert.

Tabell 1. Oversikt over tilsendte saker fordelt på lagmannsrett og årstall

Domstol/år	2020	2021	2022	2023	Ekskluderte
Agder	4	1	3	–	4
Borgarting	18	26	1	–	10
Eidsivating	3	1	2	–	4
Frostating	2	–	2	1	3
Gulating	1	3	4	1	3
Hålogaland	6	13	5	2	6
Totalt	35	44	17	6	30

Totalt fikk jeg tilsendt 102 saker/vedtak, og jeg ekskluderte 30 av disse. Vedtakene er skrevet av fagdommere og omhandler juridiske spørsmål knyttet til muligheten for å få anket tingrettens dom. Lengden på beslutningene varierer fra ca. 1–8 sider. Det er disse tekstene jeg analyserer i dette kapitlet.

Jeg gjør en dokumentanalyse av de skriftlige beslutningene og fokuserer på det Asdal og Reinertsen (2020) kaller dokumentsteder og dokument-saker. *Dokumentsteder* handler om å tenke på dokumenter som steder hvor det foregår handlinger som har betydning for studiens spørsmål. Ved å oppsøke disse stedene, kan jeg undersøke hva som skjer. Det handler om å få et grep om selve teksten, for å åpne den, framfor å bruke den for å kunne si noe om noe utenfor teksten. Det er en form for dokumentetnografi, hvor en gjør feltarbeid i dokumentene og undersøker hvordan dokumentene knytter sammen institusjoner, personer, praksiser og andre dokumenter i et større nettverk og selv også knyttes sammen med disse av andre dokumenter og aktører. *Dokumentsaker* er orientert rundt saker som tekstene handler om, nærmere bestemt hvordan dokumenter får konsekvenser for sakene de inngår i og bidrar til å omforme disse. Dette grepet kan brukes for å så få svar på hvordan dokumenter har betydning for samfunnsspørsmål og kontroverser. Det betyr at jeg i analysen av tekstene ser på hvordan ankesilingsordningen formes og omformes av de konkrete handlinger som skjer i de skriftlige beslutningene fra Høyesterett. I analysen viser jeg hvordan Høyesterett stiller tre krav til lagmannsrettens vurderinger: at ankeutvalget (1) gjør en reell og selvstendig vurdering, (2) gir en fullstendig begrunnelse og (3) en forsvarlig vurdering. Disse kravene handler både om formen på dokumentene og innholdet i disse. Alle kravene er med på å (om)forme saksgangen i ankesaken. Det er ved å undersøke disse kravene og se på hvordan tekstene er kjedet sammen at det blir mulig å se hvordan domstolene forsøker å håndtere kontroversene rundt ankesilingsprosessen.

Høyesteretts innrammingsarbeid

De første avgjørelsene i Høyesterett etter lovendringen opprettholdt innrammingen Høyesterett tidligere foretok i forbindelse med klargjøringen av lagmannsrettens mulighet for å sile ankesaker. Det betyr at de første avgjørelsene handlet om å presisere hvordan loven skal tolkes på generelt grunnlag. Kursendringen kom med en prinsippavgjørelse i 2021 hvor Høyesterett forsøkte å ramme inn voldtektssakene på nytt, fordi bevisituasjonen i disse sakene bidro til å gjøre grensene ustabile.

De to første avgjørelsene kom i 2021 og ble anket på bakgrunn av saksbehandlingsfeil og utilstrekkelig begrunnelse. Her er det Høyesteretts ankeutvalg som kom med en beslutning, det vil si at det er tre dommere som gjør en vurdering basert på skriftlige dokumenter. I den første avgjørelsen, sak HR-2021-975-U, argumenterte forsvarer for at hans anførsel overfor lagmannsretten om manglende bevis i tingrettens dom hverken er gjengitt eller kommentert i ankenektelsen, noe som etterlater et inntrykk av at disse forhold ikke er tilstrekkelig vurdert av lagmannsrettens ankeutvalg. Høyesterett sa seg enig og opphevet dermed lagmannsrettens beslutning om å nekte anken fremmet. Tilsvarende problemstilling finner vi i HR-2021-1259-U, som er den andre avgjørelsen i 2021. I denne saken argumenterte forsvarer for at lagmannsrettens begrunnelse tyder på at det ikke er foretatt en konkret og reell overprøving av tingrettens bevisvurdering. I Høyesteretts vurdering kom det fram at lagmannsrettens begrunnelse «er en gjengivelse av hva tingretten har lagt til grunn. Redegjørelsen gir ingen holdepunkter for at lagmannsretten har foretatt en reell overprøving». Videre inneholder den «generelle og standardpregede utsagn» som ikke «gir noen sikkerhet for at lagmannsretten har foretatt en reell overprøving av tingrettens dom». Også i denne saken opphever Høyesterett lagmannsrettens beslutning. Disse to sakene viser hvordan voldtektssakene ikke representerer noen spesielle utfordringer når det gjelder å vurdere hvilke saker som kan nektes ankebehandling. I likhet med alle andre saker, må lagmannsretten begrunne sine beslutninger på en slik måte at det ikke er tvil om at den har gjort en ny og selvstendig vurdering av sakens dokumenter. Høyesteretts tidligere innramming av problemstillinger knyttet til ankesiling står støtt i disse avgjørelsene.

Senere i 2021 kom Høyesterett med en avgjørelse (HR-2021-2058-A) behandlet i avdeling, det vil si med fem dommere etter muntlige forhandlinger. Denne saken reiser prinsipielle spørsmål knyttet til forsvarligheten av

lagmannsrettens siling av voldtektsaker. Med denne avgjørelsen foretok Høyesterett en ny innramming av problemstillinger knyttet til voldtektsaker spesielt. I saken argumenterte forsvarer og hans partshjelpere¹ (Den Norske Advokatforening) for at det ikke var forsvarlig av lagmannsretten å nekte anken fremmet, og at lagmannsrettens begrunnelse heller ikke er tilstrekkelig. I motsetning til de øvrige sakene var påtalemyndigheten enig med forsvarer og hans partshjelpere i denne saken. Høyesterett konkluderte med at «lagmannsrettens beslutning må oppheves fordi det i dette tilfellet ikke var forsvarlig å avgjøre saken på grunnlag av en skriftlig og forenklet behandling». Høyesterett ga en historisk gjennomgang av silingsordningen og uttalte at grunntrekkene i silingsordningen er at nektelse bare kan skje dersom det er *klart* at anken ikke vil føre fram. Høyesterett gjenga uttrykk fra stortingsbehandlingen hvor det uttales at hensikten med bestemmelsen er «å stoppe de håpløse ankene før det påløper ytterligere kostnader», de «åpenbare sakene» hvor «utfallet er gitt på forhånd».

Videre gikk Høyesterett over til forsvarlighetskravet og viste til en tidligere avgjørelse i en sedelighetssak hvor det ble uttalt at «langt på vei dreier det seg likevel om en sak hvor ord står mot ord, og hvor muntlig og umiddelbar bevisføring vil være nødvendig for å kunne foreta en reell overprøving av tingrettens dom» (HR-2020-2287-U). Med dette som utgangspunkt uttalte Høyesterett:

- 33) Det konkrete bevisbildet i saken er altså sentralt. Dersom forklaringen fra fornærmede utgjør det sentrale grunnlaget for domfellelsen i tingretten, vil det i mange tilfeller ikke være forsvarlig å avgjøre ankesaken uten en muntlig ankeforhandling i lagmannsretten. Generelt gjelder at dersom tiltalte benekter å ha begått den handlingen som beskrives i tiltalen, kan hans eller hennes forklaring bare settes til side som mindre troverdig enn forklaringene fra fornærmede og andre vitner dersom lagmannsretten, på grunnlag av skriftlig og forenklet behandling, har grunnlag for å konstatere at det samlet foreligger bevis og omstendigheter som gjør at det kan utelukkes at den tiltalte forklarer seg riktig. Dette gjelder typisk der det foreligger fellende tekniske bevis, men er ikke begrenset til slike tilfeller.

Her uttaler Høyesterett at det ikke er anledning til å nekte anke i saker hvor det kun står «ord mot ord». I slike saker må det gjøres en troverdighetsvurdering og da må saken prøves på nytt. I saker med «fellende bevis»,

¹ Partshjelpere er personer/organisasjoner som ikke er part i saken, men som involverer seg i den fordi den er av betydning for dem selv eller deres målgruppe.

derimot, er det anledning til å avvise en anke. Det er med andre ord bevis-situasjonen som avgjør om en anke kan nektes, og i og med at denne er særlig utfordrende i voldtektssaker, er det disse sakene som truer med å oversvømme Høyesteretts opprinnelige innramming av ankesilingsordningen. Høyesterett innfører dermed et prinsipielt skille mellom ulike voldtektssaker, hvor ord-mot-ord-saker krever en annen tilnærming enn saker med fysiske bevis. Det innebærer at Høyesterett foretar en ny innramming av silingsordningen basert på de bevismessige utfordringene voldtektssaker representerer. I denne innrammingen er det voldtektssakene, spesielt de uten tekniske bevis, som «eksternaliseres» – altså holdes utenfor den nye innrammingen. Rasjonaliteten bak den nye innrammingen er at det ikke er forsvarlig med en forenklet skriftlig vurdering når saken hviler på en troverdighetsvurdering. I slike tilfeller kreves en ny vurdering basert på muntlige forhandlinger (ny rettssak).

Til tross for at Høyesterett innførte dette prinsipielle skillet, viste det seg at skillet ikke nødvendigvis er så lett å opprettholde i praksis. Når det gjelder bevissituasjonen i den konkrete saken som var til vurdering, uttalte Høyesterett:

64) Tiltalen gjelder voldtekter i et kjæresteforhold der begge parter har erkjent at det ofte har forekommet røff og hardhendt seksuell omgang. Ut fra dette kunne de konstaterte skadene på fornærmede ikke i seg selv gi grunnlag for noen sikker konklusjon. Jeg forstår det slik at dette også har vært tingrettens utgangspunkt.

65) Domfellelsen bygger dermed i stor grad på en vurdering av troverdigheten av fornærmedes og tiltaltes forklaringer. Tingretten har begrunnet hvorfor den anser fornærmedes forklaring som troverdig. Dette er likevel i begrenset grad bygd på annet enn de forklaringene fornærmede og tiltalte har gitt i straffesaken, og det fornærmede har gitt uttrykk for i sin kontakt med andre. Med et slikt bevisbilde kan en reell overprøving vanskelig skje på annen måte enn ved muntlig ankeforhandling der retten får høre forklaringene fra tiltalte, fornærmede og øvrige vitner.

Her kommer det fram at det også er tekniske bevis (dokumenterte fysiske skader) i saken, men ifølge Høyesterett gir ikke disse grunnlag for å trekke en sikker konklusjon. Det vil si at allerede i denne avgjørelsen viser Høyesterett at rettsmedisinske bevis må tolkes ut fra sin kontekst, på samme måte som andre former for bevis i ord-mot-ord-saker. Det betyr at den nye innramming er skjør, fordi grensene er vanskelige å opprettholde i praksis.

I de neste avgjørelsene fra Høyesteretts ankeutvalg er det dermed forsvarlighetsvurderingen som står sentralt. Lagmannsrettene har nå tilsynelatende blitt bedre på å begrunne sine avgjørelser og gjøre en selvstendig vurdering. Spørsmålet som da gjenstår, er om bevisituasjonen er av en slik karakter at det er forsvarlig å gjøre en skriftlig og forenklet vurdering. I 2022 kommer to nye beslutninger, som begge har tekniske bevis, men hvor Høyesterett likevel mener lagmannsrettene ankenektelse var uforsvarlig. I HR-2022-152-U foreligger det et lydopptak av hendelsen. Fornærmede hadde satt på opptaket på mobiltelefonen før hun sovna, og hendelsen skjedde mens hun sov. Høyesterett uttaler: «Opptaket er utvilsomt et sentralt bevis i saken, men ord står likevel mot ord og troverdighetsvurderinger vil måtte inngå som en sentral del av rettens bevisvurdering». Høyesteretts nye innramming, hvor det lages et prinsipielt skille mellom troverdighetsvurderinger og tekniske bevis, utfordres med andre ord også i denne saken.

I den siste avgjørelsen (HR-2022-808-U), som også kom i 2022, utfordres Høyesteretts innramming igjen. Her er det DNA-bevis som står i sentrum. I denne saken er ikke spørsmålet knyttet til hvorvidt noe seksuelt har skjedd, men hva slags seksuell handling det har vært. Tingretten konkluderte med at tiltalte hadde penetrert fornærmede analt med penis, men tiltalte hevdet at han kun hadde berørt fornærmedes analåpning med fingre etter å ha onanert og fått utløsning. Det er funnet sædceller med tiltaltes DNA rundt fornærmedes analåpning. Høyesteretts ankeutvalg uttaler:

- 20) Ankeutvalget peker i denne sammenheng på følgende: Sædmengden som ble funnet rundt fornærmedes endetarmsåpning, er så vidt utvalget forstår, så liten at det er usannsynlig at tiltalte hadde sædavgang der. Det er selvsagt ikke noen sikker indikasjon på at tiltaltes penis ikke har vært i berøring med fornærmedes endetarmsåpning, men spørsmålet er om dette er den eneste mulige forklaringen på den mengden sædceller som ble funnet.

Og konkluderer med:

- 23) Ankeutvalget har på dette grunnlaget vanskelig for å se hvordan man med sikkerhet kan konstatere seksuell omgang, og at det kan utelukkes at det for eksempel bare foreligger seksuell handling i form av berøring av endetarmsåpning med fingre etter en forutgående sædavgang, slik forsvarer har påpekt som en subsidiær anførsel i støtteskrivet til lagmannsretten.

I likhet med alle Høyesteretts tidligere avgjørelser, oppheves lagmannsrettens beslutning om å nekte tiltalte anke. De to siste avgjørelsene viser hvor vanskelig det er trekke et skille mellom (tekniske) bevis som det antydes er i stand til å *tale for seg selv* og troverdighetsvurderinger som det argumenteres for at må fortolkes.

Høyesteretts avgjørelser tydeliggjør tre krav til ankesilingen. For det første stilles det krav til selve vurderingen, det vil si at den er reell og selvstendig og ikke bare lener seg på tingrettens vurdering. For det andre stilles det krav til begrunnelsen, det vil si at den er formulert tilfredsstillende og fullstendig. For det tredje stilles det krav til forsvarlighetsvurderingen, det vil si at den bygger på en bevissituasjon med tekniske bevis, hvor en ikke er avhengig av en troverdighetsvurdering, som best kan gjøres gjennom muntlige forhandlinger.

Lagmannsrettens oppfølging av Høyesteretts innramming av ankesilingsprosessen

Med utgangspunkt i Høyesteretts avgjørelser er det tre krav til silingsprosessen lagmannsrettene må forholde seg til i sine vurderinger. Jeg vil i de tre neste underkapitlene vise hvordan lagmannsretten følger opp disse kravene i sine beslutninger.

Første krav: En reell og selvstendig vurdering

Avgjørelsene fra lagmannsrettene varierer både på tvers av domstol og over tid. Det er særlig endringene over tid som vil kunne si noe om hvorvidt og hvordan lagmannsrettene følger opp Høyesteretts føringer. De første avgjørelsene kjennetegnes ved at de går rett på begrunnelsen uten å nevne tiltalen, forklare hva saken handler om eller redegjøre for partenes argumenter. De er relativt korte, henviser til tingrettens vurdering eller har lengre tekstutdrag fra tingrettens dom. For eksempel i 21-061646AST-ELAG/ inkluderes lengre tekstutdrag fra tingrettens dom. Først er beskrivelsen av hendelsen, som er på omtrent en side, kopiert inn i beslutningen. Deretter kommer flere avsnitt som henviser til tingrettens dom, slik følgende utdrag viser (min kursivering):

Det fremgår videre av tingrettens dom at fornærmedes forklaring om bruk av kniv underbygges av forklaring fra vitnet [sakkyndig], overlege ved overgrepsmottaket ved [by] legevakt. Det fremgår på side 10 i dommen at hun vurderte sår i fornærmedes håndflate som forenlig med avverging av kniv.

Tingretten la videre vekt på at det noe i etterkant av hendelsen ble funnet en kniv tilhørende tiltalte i et skap på tiltaltes arbeidsplass.

Formuleringene i kursiv viser hvordan lagmannsretten aktivt trekker fram og lener seg på tingrettens vurderinger. Resten av beslutningen inneholder flere tekstutdrag fra tingretten og lignende formuleringer. Dette formatet gir inntrykk av å være et lengre sammendrag av tingrettens vurdering og ikke en reell og selvstendig vurdering.

I en annen beslutning (20-031151AST-ALAG), som ble avsagt kort tid etter lovendringen, argumenteres det blant annet slik:

Hovedbeviset er som i mange saker av denne art forklaringen til fornærmede, som tingretten vurderte som svært troverdig og helt i overensstemmelse med det hun tidligere hadde forklart [...] og lagmannsretten slutter seg til at dette er bevis som veier tungt.

Lagmannsretten er enig med tingretten i at siktedes forklaring på dette punkt må ha vært uriktig. Utvekslingen av meldinger dem imellom på Facebook dagen etter, gjengitt i dommen side 3–4, er ikke til å misforstå.

Dette utdraget viser hvordan domstolen lener seg på tingrettens vurdering ved å «slutte seg til» tingrettens vurdering og ved å si seg «enig» med, og referere til tingrettens begrunnelse. Ut over dette er begrunnelsen veldig kort, bare litt over en side lang, og inkluderer få andre argumenter. Alt i alt uttrykker denne beslutningen en enighet med tingrettens dom. Det kan gi et inntrykk av at lagmannsretten kun har lest tingrettens dom, og ikke ser noe grunn til å tillate en anke, så lenge de er enige med tingretten. Det innebærer at hvis tingrettens dom er overbevisende, blir ikke vurderingen nødvendigvis reell.

Noen beslutninger bærer også preg av å evaluere tingrettens behandling. For eksempel i 20-047678AST-HALO, som er på litt over en side, står det blant annet (min kursivering):

Tingretten har slik lagmannsretten ser det foretatt en *bred og betryggende bevisvurdering*. Lagmannsretten kan ikke se at det er anført noe i anken som er *egnet til å trekke tingrettens domfellelse i tvil*. Det er ikke treffende å si at fornærmedes forklaring «i seg selv er grunnlag for domfellelse» slik det anføres i anken. *Tingretten har vurdert en omfattende bevisførsel*, bestående ikke bare av de involvertes forklaringer, men også av øvrige vitneforklaringer og samtidige elektroniske bevis.

Her uttrykkes enighet med tingrettens dom ved å vise til at tingrettens vurdering er grundig og upåklagelig. Denne måten å argumentere på gir inntrykk av at så lenge tingrettens behandling er god, vil ikke en ankebehandling være nødvendig, fordi den angivelig ikke vil føre til et annet resultat.

Disse tre eksemplene viser ulike måter lagmannsrettene lener seg på tingrettens behandling. Alle eksemplene er hentet fra saker som ble vurdert kort tid etter lovendringen, før Høyesterett har kommet med noen av sine føringer. Eksemplene gir i liten grad uttrykk for at lagmannsrettene har gjort en «reell og selvstendig vurdering», slik Høyesteretts innrammingsarbeid etter hvert har krevd. Det fins likevel noen eksempler på at lagmannsrettene ikke bare lener seg på tingrettens vurdering. Det er noen som har tydelige formuleringer som tyder på en mer selvstendig vurdering. I 20-030542AST-GULA/AVD2 står det for eksempel:

Lagmannsretten er på grunnlag av dommen, anken med støtteskriv og anketilsvaret, sammenholdt med sakens dokumenter, kommet til at anken klart ikke vil føre frem. Det vises til tingrettens dom om dette samt dokument 08,01 og dokument 08,02.

Her ser vi hvordan lagmannsretten først forklarer hvilke dokumenter som inngår i deres vurdering, og at disse sees i lys av hverandre. I tillegg viser den aktivt til flere dokumenter i sin argumentasjon flere steder i beslutningen. Disse formuleringene ligner formuleringene som typisk brukes i en dom og tyder i større grad på en reell og selvstendig vurdering.

Høyesteretts innrammingsarbeid setter etter hvert preg på lagmannsrettens vurderinger. Det skjer en gradvis endring i beslutningene fra lagmannsrettene. De blir lengre og inkluderer referanser til flere dokumenter, ikke bare tingrettens dom. Formuleringene er annerledes. I stedet for å «vise til» eller «slutte seg til» tingrettens vurderinger, henvises det til tingrettens dom som en av flere kilder til informasjon. Språket blir argumenterende, i stedet for oppsummerende og evaluerende. I tillegg begynner det

å dukke opp henvisninger til Høyesteretts beslutninger og dens føringer for ankesileprosessen.

Andre krav: En fullstendig begrunnelse

Kravet om en fullstendig begrunnelse henger tett sammen med og bygger videre på kravet om en reell og selvstendig vurdering. Begge disse kravene handler om prosessuelle spørsmål, det vil si føringer på hvordan ankesileprosessen skal være. Som nevnt over skjer det en gradvis endring i vedtakene fra lagmannsretten. De blir gradvis mer profesjonaliserte og mer strømlinjeformet etter hvert som tiden går og praksisbanken vokser. På den måten manifesteres Høyesteretts innrammingsarbeid i lagmannsrettens beslutninger.

Et eksempel på en beslutning som i stor grad følger Høyesteretts føringer, er 22-149309AST-GULA/AVDI. Denne beslutningen er betraktelig lengre enn tidligere beslutninger, rundt åtte sider, noe som tilsvarer lengden på en voldtektsdom. Vedtaket inkluderer mye informasjon. Det starter med tiltalen og en beskrivelse av prosess, så en lengre redegjørelse for tiltaltes/forsvarers anførsler og påtalemyndighetens uttalelser, før en oppsummering av tingrettens vurdering. Til slutt kommer en lengre vurdering gjort av lagmannsretten. Her henvises det først til flere av Høyesteretts beslutninger om ankesileprosessen, før det argumenteres for hvorfor anken ikke fører fram. I andre vedtak henvises det også til rettspraksis fra Høyesterett angående substansielle spørsmål i vurderingen, og ikke bare i forbindelse med føringene knyttet til ankesileprosessen. I disse vedtakene er likheten til en skriftlig strafferettslig dom slående.

Kravet om en fullstendig begrunnelse bidrar til å dokumentere ankesileprosessen og gjøre den gjennomiktig. Det å dokumentere noe innebærer at det som dokumenteres, gjøres synlig (Asdal & Reinertsen, 2022). Gjennomiktighet står sentralt i norsk rett gjennom åpenhetsprinsippet, et prinsipp som handler om å beskytte folk mot maktovergrep fra staten. For å være sikker på at straffesaker følger lover, regler og prosedyrer, og at involverte i en rettssak ikke blir behandlet tilfeldig eller ut fra dommernes personlige preferanser, skal offentligheten ha innsyn. Gjennomiktighet blir sett på som den viktigste beskyttelsen mot statens suverene makt. Kravet om en fullstendig begrunnelse skal på den måten sikre innsyn i prosessen og således bidra til styrke tiltaltes rettssikkerhet.

Tredje krav: En forsvarlig vurdering

Det tredje kravet til ankesileprosessen, forsvarlighetskravet, handler mer om substansielle spørsmål og er tett knyttet til bevissituasjonen. Høyesteretts føringer bygger på et konstruert skille mellom saker som i stor grad krever en troverdighetsvurdering, hvor det argumenteres for at det vil være uforsvarlig å ikke ha en muntlig forhandling, og saker med tekniske bevis som oftere kan avgjøres ved en skriftlig og forenklet prosess.

Lagmannsrettene følger opp dette kravet ved å henvise til Høyesteretts prinsippavgjørelse og argumentere for hvorfor bevisene i den aktuelle saken ikke krever en muntlig forhandling. For eksempel i 22-182797AST-GULA/AVD2 redegjøres det først for hva påtalemyndigheten har uttalt.

Denne saka skil seg frå dei fleste sakene om valdtekt ved at fornærma si forklaring vert styrka av andre objektive bevis. Det er ikkje kun fornærma si forklaring opp mot tiltalte si forklaring. Til samanlikning vert det vist til HR-2021-2058 avsnitt 65 og HR-2021-2202-U avsnitt 14.

Senere i vedtaket kommer lagmannsretten med samme argumentet og viser til SMS til og fra tiltalte og fornærmede i tiden omkring hendelsen og en nødsamtale til politiet umiddelbart etter at fornærmede kommer seg unna tiltalte. Det legges vekt på at tekstmeldingene er tidsnære bevis som stadfester at det har skjedd en voldtekt.

Det er uomtvista at fornærma kl. 12:02 den same dagen sendte ei tekstmelding frå sin telefon til tiltalte der det sto «Vil du ha sex. Me meg?» og at tiltalte kl. 12:12 svarte «Jah dt vil eg». Når dette vert sett i samanheng er det ikkje tvil om at denne utvekslinga av tekstmeldingar skjedde etter samleiet og ikkje før. Bevisa er klare og objektive haldepunkter som støttar fornærma si forklaring om at tiltalte tvang ho til å sende ei slik tekstmelding frå sin mobil til han før ho fekk forlate bustaden hans for at det skulle sjå ut som om det hadde vorte gjennomført eit friviljug samleie. Innhaldet i tekstmeldingane og omstende omkring desse gjev ikkje meining om samleiet hadde vore friviljug.

Lagmannsretten argumenterer aktivt for at disse meldingene er objektive bevis som de kan vurdere uten muntlige forhandlinger, og som de faktisk også vurderer å være så avgjørende at de konkluderer med at anken ikke vil føre fram. Ved å vurdere disse bevisene i sammenheng med omstendighetene rundt hendelsen og andre bevis, konkluderer lagmannsretten med at det ikke er tvil om at det har skjedd en voldtekt. Lagmannsretten

gjør her en selvstendig vurdering av bevisene, men det er deres tolkning og argumentasjon som gir bevisene tyngde. Det er ikke bevisene i seg selv som gjør det opplagt at anken ikke vil føre fram, men lagmannsrettens tolkning og argumentasjon. Det innebærer at lagmannsrettene må ta del i grensarbeidet ved å aktivt tillegge bevisene mening i sin argumentasjon, slik at bevisene blir overbevisende.

I en annen sak, 22-149309AST-GULA/AVD1, argumenteres det tilsvarende for at bevisene i saken er objektive. I denne saken har politiet sikret en videofilm av hendelsen fra tiltaltes telefon. Filmen viser ikke tiltaltes ansikt, slik at det sentrale diskusjonstema i retten har vært hvorvidt det er tiltalte som er på filmen. Påtalemyndigheten uttaler at:

Saka skil seg frå dei fleste valdtektssaker, ved at dei mest sentrale prova i saka er digitale og tidsnære prov. Domfellinga byggjer såleis ikkje på noko vurdering av fornærma eller tiltalte sitt truverde, med dei avgrensingar dette kunne gjeve for ei reell overprøving i ankeutvalet. Hovudprovet i saka er videofilmen som syner det seksuelle overgrepet. Når videofilmen vert samanhalde med dei andre digitale prova, særleg illustrasjonsmappe av [tiltaltes] hender (dok 09,03), eigenrapport med samanlikning med [tiltaltes] hender (dok 05,07), eigenrapport med samanlikning av [tiltaltes] lår (dok 05,22), eigenrapport med samanlikning av bilete av fornærma (dok 05,02), illustrasjonsmappe – bilete frå valdtekstmottaket (dok 09,12), og rapport om datateknisk analyse (dok 05,16) gjenstår det ingen rimeleg tvil korkje knytt til dei objektive eller subjektive villkåra for straff. Det er ikkje tvilsamt kva vi ser, det er ikkje tvilsamt kven vi ser, og det er heller ikkje tvilsamt kva tilstand fornærma var i (medvitslaus i form av svevn).

Påtalemyndigheten argumenterer aktivt for at saken faller inn under det Høyesterett kaller bevisvurdering i motsetning til en troverdighetsvurdering. Ifølge påtalemyndigheten etterlater videofilmen liten tvil om hva som har skjedd, og retten trenger ikke muntlige forhandlinger for å tolke dette beviset. Når videofilmen sammenlignes med øvrig fysisk dokumentasjon, beviser dette beviset at tiltalte har voldtatt fornærmede. Det har en egen overbevisningskraft. Lagmannsretten er enig i dette:

Lagmannsretten konstaterer at dei sentrale prov som ligg til grunn for domfellinga er tekniske og etterprøvbare prov, noko som gjer ei reell overprøving mogleg ved ei skriftleg og forenkla behandling. Fornærma si forklaring, som tingretten også har synt til, er etter lagmannsretten si vurdering ikkje noko sentralt prov i saka, og såleis ikkje noko prov som hindrar reell overprøving. Ved prøvinga av anken har alle domarane sett den aktuelle videofilmen. Lagmannsretten har samanhalde videofilmen men dei

bileta i illustrasjonsmappa som tingretten har synt til og der aktuelle dok nr framgår av aktor si påteikning til anken. Slik lagmannsretten ser det er ikkje framhalde noko i anken som gjev grunnlag for ei anna vurdering av dei føreliggjande prova enn at det er tiltalte som har samleie med fornærma på filmen.

Her legges det mindre vekt på å løfte fram egen tolkning av bevisene, og større vekt på å stadfeste at videobevis er etterprøvbare. Ved å selv gå gjennom det samme bevismaterialet som tingretten har gått gjennom, blir lagmannsretten overbevist om at disse bevisene ikke kan forstås på noen annen måte. De framstår som i stand til å tale for seg selv. Visuelle bevis kan i noen sammenhenger få stor betydning, fordi de har en tendens til å bli oppfattet som en ren speiling av virkeligheten, hvor en får direkte tilgang til det som har skjedd (Mnookin, 1998). Det kan styrke dommernes tro på at de har kommet fram til riktig beslutning, fordi de overbevises om at de selv har sett hva som virkelig har skjedd (Feigenson, 2014). Visuelle bevis kan videre skape en felles forståelse mellom dommerne om hva som har skjedd, fordi de alle har hatt tilgang til samme virkelighet. Høyesteretts innrammingsarbeid følges opp av aktor og lagmannsrett ved at de aktivt plasserer saken innenfor den prinsipielle gresedragningen.

Andre bevis som kan tillegges stor vekt, er rettsmedisinske bevis, særlig DNA-bevis. I 21-164697AST-BORG/04 viser lagmannsretten til Høyesteretts prinsippavgjørelse ved å uttale:

Tingrettens bevisvurdering er grundig og overbevisende. Det samlede bevisbildet innebærer at lagmannsretten, etter en skriftlig og forenklet behandling, kan utelukke at [tiltalte] forklarer seg riktig, jf. HR-2021-2058-A avsnitt 33.

Dette er fordi det er tekniske bevis i saken som gjør det mulig å vurdere saken uten en ny muntlig forhandling. I denne saken skjedde hendelsen hjemme hos fornærmede, og tiltalte nektet for å ha vært der på tidspunktet for hendelsen. Lagmannsretten er likevel overbevist om at tiltalte var hos fornærmede:

Fornærmede har forklart seg konsistent og nøkternt om voldtekten og frihetsberøvelsen siden anmeldelsen. Så langt det har vært mulig, har forklaringen hennes også latt seg verifisere av tekniske bevis. Trafikkdata bekrefter at [tiltalte] var hjemme hos fornærmede den aktuelle natten, og sæden hans er funnet på lakenet hennes.

Funn av sæd innebærer DNA-bevis. I våre dager har DNA-bevis stor autoritet, blant annet fordi DNA-teknologien er en svært avansert teknologi som kan identifisere en person med veldig stor sannsynlighet og sikkerhet (Lynch et al., 2010). Til tross for dette argumenteres det for at DNA-bevis, som alle andre bevis, får sin kraft fra institusjonelle og profesjonelle praksiser som gir dem mening og betydning (Kruse, 2016; Lynch et al., 2010). De tolkes, med andre ord, i sin sammenheng. I dette tilfellet er det kombinasjonen av trafikkdata og biologiske spor som får vekt i vurderingen, i lys av at tiltalte nektet for å ha vært på åstedet og nektet for å ha hatt seksuell omgang med fornærmede. Det innebærer at bevisene er tolket i lys av sin kontekst og blir overbevisende i kraft av tiltaltes forklaring. Hadde tiltalte forklart seg på annet vis, for eksempel innrømmet å ha vært på åstedet, men påstått at det var et frivillig samleie, ville bevisene hatt liten eller ingen verdi. Det betyr at det ikke er bevisene i seg selv som muliggjør en skriftlig og forenklet behandling hos lagmannsretten, men tolkningen av disse bevisene i en større sammenheng. Med andre ord betydningen som tilskrives bevisene i ankebehandlingsprosessen gjennom lagmannsrettens grensearbeid.

Avslutning

Gjennomgangen av Høyesteretts saker viser at Høyesterett i sine vurderinger ender med å stille tre krav til ankesileprosessen. Disse tre kravene bidrar til å ramme inn hvordan lagmannsrettene skal kunne sile voldtektsaker. For det første stilles det krav om en reell og selvstendig vurdering. For det andre stilles det krav om en fullstendig begrunnelse. For det tredje stilles det krav om en forsvarlig bevisvurdering som bygger på tekniske bevis, framfor en ren troverdighetsvurdering. De to første kravene viser til innrammingen Høyesterett tidligere har innført i forbindelse med siling i mindre alvorlige saker. Sistnevnte bygger på en erkjennelse av at de to førstnevnte kravene, som er generelle og gjelder i alle typer saker, ikke er tilstrekkelige i voldtektssaker. Høyesterett tar derfor tak i det spesielle ved voldtektssakene og rammer inn disse på en måte som skal ta høyde for deres særskilte karakter i den såkalte prinsippavgjørelsen.

Her uttaler Høyesterett at det ikke er anledning til å nekte anke i saker hvor det kun står «ord mot ord». I slike saker må det gjøres en troverdighetsvurdering, og da må saken prøves på nytt. I saker med fysiske bevis,

derimot, er det anledning til å avvise en anke. Her innfører Høyesterett et prinsipielt skille mellom ulike voldtektssaker, hvor fakta i ord-mot-ord-saker blir sett på som kontekstualiserte, mens de i saker med fysiske bevis blir sett på som i stand til å tale for seg selv. Samtidig viser det seg i flere etterfølgende saker at dette skillet er vanskelig å opprettholde i praksis, for Høyesterett tillater flere saker med fysiske bevis å bli prøvd for lagmannsretten. I disse sakene argumenteres det for at også de fysiske bevisene må sees i sin kontekst. Det betyr at det tredje kravet, kravet om en forsvarlig vurdering, ikke nødvendigvis fungerer retningsgivende i praksis.

Gjennomgangen av ankenektelsene i lagmannsretten viser en utvikling fra det generelle til det spesielle, eller fra det prosessuelle til det substansielle. Høyesteretts krav går fra å gjelde saker generelt, til å gjelde voldtektssaker spesielt. I tillegg går de fra et fokus på ankesilingsprosess til et fokus på *voldtekt* i seg selv. De to første kravene – en reell og selvstendig vurdering, samt en fullstendig begrunnelse – er krav Høyesterett stiller alle typer saker. Dette er krav som ble utviklet før lovendringen og i forbindelse med ankestiling av såkalte mindre alvorlige saker (de med strafferamme under 6 år). Gjennomgangen av sakene i lagmannsrettene viser at lagmannsrettene følger opp Høyesteretts innrammingsarbeid ved å tilpasse seg disse to kravene. Det er en tydelig utvikling i form, lengde og formuleringer i avgjørelsene fra det første året til det siste året. De blir gradvis lengre, grundigere og mer selvstendige. Den generelle innrammingen av ankesileordningen fungerer således godt, helt til substansielle spørsmål blir viktigere enn prosessuelle spørsmål. Det fører til at grensene Høyesterett innfører med de to første kravene blir ustabile, oversvømmes og må trekkes på nytt. Det skjer når det stilles spørsmål ved forsvarligheten av å gjøre en forenklet skriftlig vurdering av saker hvor troverdighet står sentralt. Det betyr at det tredje kravet, om en forsvarlig vurdering, innebærer en bevegelse fra det generelle og prosessuelle til det spesielle og substansielle. Her må voldtektssakenes spesielle karakter tas høyde for, for å sikre en forsvarlig ankesilingsprosess. Hva som er forsvarlig, avhenger ifølge Høyesterett av bevissituasjonen. Det fører til at Høyesterett trekker nye grenser for hvordan lagmannsrettene skal kunne sile voldtektssaker. Den nye innrammingen skiller mellom saker med tekniske bevis og såkalte ord-mot-ord-saker.

Analysen av forsvarlighetskravet viser at det prinsipielle skillet mellom ord-mot-ord-saker og andre typer saker ikke er helt lett å trekke i praksis. Det fører til to ulike utfall i materialet. På den ene siden ser vi at domstoler

med et høyt antall saker (Borgarting og Hålogaland) får et kraftig fall i antall saker som nektes ankebehandling etter Høyesteretts prinsippavgjørelse mot slutten av 2021 (se oversiktstabellen i metodekapittelet). Det kan bety at de mener at det er for vanskelig å trekke dette skillet i praksis, slik at kravet i stedet fører til en stopp i ankesilingsordningen. På den andre siden ser vi at ankesilingsprosessen blir en ny type saksbehandling, hvor voldtektssaker får et tosporet løp i lagmannsrettene. Dette er en tydeligere tendens i de øvrige domstolene, som har færre saker. I det ene sporet fortsetter enkelte saker å ha mulighet for en tradisjonell muntlig forhandling. I det andre sporet henvises saker som kun får en forenklet skriftlig behandling. Dette er en konsekvens av at Høyesteretts krav til silingsprosessen har bidratt til å utvikle en ny, omfattende og profesjonell saksbehandlingsprosess, som i praksis framstår som en egen form for ankebehandling, men som kun er basert på skriftlige dokumenter. Dette skjer fordi Høyesteretts prinsipielle skille mellom ulike type voldtektssaker er vanskelig å trekke i praksis og avhenger av lagmannsrettens tolkning av bevisene i saken – en tolkning som krever en full gjennomgang av bevisene i saken, ikke bare en enkel oppsummering av dem. Dette tosporete løpet baserer seg således på den mening og verdi bevisene tilskrives i lagmannsrettens vurdering. Hvilket spor en sak havner i, vil med andre ord være avhengig av tolknings overbevisningskraft.

Høyesteretts innrammingsarbeid har ført til at en kontroversiell lovendring ikke helt har fått de tilsktede virkningene lovgiver ønsket seg og motstanderne fryktet. Høyesteretts krav har på den ene siden gjort selve ankenektelsesprosessen såpass omfattende at den i praksis framstår som en ny og fullstendig vurdering, basert på en skriftlig, i motsetning til en muntlig, prosess. På den annen side har Høyesteretts krav ført til et kraftig kutt i antall saker som siles. Det betyr at de fleste saker nå får en ny retts-sak. Høyesterett har på den måten vært med på å skape ny rett, som i sine virkninger ikke er helt i tråd med lovgivers ønsker.

Forfatterbiografi

Solveig Laugerud er førsteamanuensis ved Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo. Laugerud har i flere år forsket på rettslige bevis og troverdighetsvurderinger i voldtektssaker, blant annet i sin doktorgradsavhandling i rettssosiologi og i prosjektet *Evidently rape* som er finansiert av *UIO: Livsvitenskap*.

Referanser

- Asdal, K., Brenna, B. & Moser, I. (Red.). (2007). *The politics of interventions*. Unipub forlag.
- Asdal, K. & Reinertsen, H. (2020). *Hvordan gjøre dokumentanalyse: En praksisorientert metode*. Cappelen Damm Akademisk.
- Asdal, K. & Reinertsen, H. (2022). *Doing document analysis: A practice-oriented method*. Sage.
- Aune, M. (2024). «Sosiomedisinsk» ekspertise i retten: En analyse av den norske kontroversen om filleristing / shaken baby syndrome. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 8(1), 1–16. <https://doi.org/10.18261/nost.8.1.1>
- Callon, M. (1998). An essay on framing and overflowing: economic externalities revisited by sociology. *The Sociological Review*, 46(S1), 244–269. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1998.tb03477.x>
- Davies, M. (2017). *Law unlimited: Materialism, pluralism, and legal theory*. Routledge.
- Feigenson, N. (2014). The visual in law: Some problems for legal theory. *Law, Culture and the Humanities*, 10(1), 13–23. <https://doi.org/10.1177/1743872111421126>
- Kolsrud, K. (2021a, 10. februar). *Fire av ti seksårssaker nektes fremmet i Borgarting*. Rett24. <https://rett24.no/articles/fire-av-ti-seksarssaker-nektes-fremmet-i-borgarting>
- Kolsrud, K. (2021b). *Nå nektes anke i halvparten av de alvorligste sakene*. Rett24. <https://rett24.no/articles/na-nektes-anke-i-halvparten-av-de-avorligste-sakene>
- Kolsrud, K. (2023). *Nå slippes langt flere seksårssaker inn til ankebehandling*. Rett24. <https://rett24.no/articles/na-slippes-langt-flere-seksarssaker-inn-til-ankebehandling>
- Kruse, C. (2016). *The social life of forensic evidence*. University of California Press.
- Levold, N., Svingen, M. & Bruholt, I. (2021). Fosterdiagnostikk mellom medisin og etikk: Implementering av NIPT-testen i et urolig politikkområde. *Etikk i praksis*, 15(1), 5–24. <https://doi.org/10.5324/eip.v15i1.3816>
- Lynch, M., Cole, S. A., McNally, R. & Jordan, K. (2010). *Truth machine: The contentious history of DNA fingerprinting*. University of Chicago Press.
- Mnookin, J. L. (1998). The image of truth: Photographic evidence and the power of analogy. *Yale Journal of Law & the Humanities*, 10(1), 1–74.
- NOU 2016: 24. (2016). *Ny straffeprosesslov*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2016-24/id2517932/>
- Prop. 53 L (2018–2019). *Endringer i straffeprosessloven mv. (ankesiling m.m.)*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-53-l-20182019/id2632275/>
- Schei, T. (2011). Har Høyesterett en politisk funksjon? *Lov og Rett*, 50(6), 319–335. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3061-2011-06-02>
- Sunde, J. Ø. (2015). *Høgsteretts historie 1965–2015: At domme i sidste instans*. Fagbokforlaget.

Epilog

Kristin Skjørten Universitetet i Oslo

For over tjue år siden ga jeg ut boken *Lov og rett mot familievold?* (Skjørten, 2002). På den tiden hadde legalstrategi stor oppslutning i kampen mot volden. Jeg var bekymret for at straffesporet skulle ta overhånd, og advarte mot å tro at strafferettsapparatet alene kunne bekjempe vold i nære relasjoner. I dag ser vi at økningen i bruk av legalstrategi har skjedd parallelt med styrking av andre tiltak på voldsfeltet. De ulike tjenestene har blitt mer profesjonelle, og vi har fått nye hjelpetiltak med spisskompetanse til å møte både utøvere og utsatte. I regjeringens siste handlingsplan kan vi lese at forebygging er en hovedstrategi i arbeidet mot vold (Justis- og beredskapsdepartementet, 2021). Samtidig skal utsatte få hjelp og beskyttelse, og utøvere skal holdes ansvarlige gjennom straffeforfølgning. Også behandlingstilbud til utøvere blir prioritert, og regjeringen har som mål å sikre bedre geografisk dekning av behandlingstilbudet ved Alternativ til vold. Av de 82 tiltakene som fremmes i handlingsplanen, er kun 14 rettet direkte mot ulike sider av straffeforfølgelse. Min bekymring for at strafferettsapparatet skulle ta overhånd som problemløser har vist seg å være overdreven. Økt bruk av legalstrategi har gått hånd i hånd med økt bruk av andre strategier på feltet vold i nære relasjoner. Når dette er sagt, mener jeg at det fremdeles er på sin plass med et kritisk blick på hvordan strafferettsapparatet fungerer i møte med vold i nære relasjoner.

Flere av spørsmålene jeg stilte for over tjue år siden, er fremdeles aktuelle: Er det forskjell mellom politi- og rettsvesenets håndtering av familievold sammenlignet med annen alvorlig kriminalitet? I hvilken grad har straff en preventiv virkning? Hvilke utilsiktede virkninger kan oppstå i kjølvannet av rettslig håndtering? Er det motsetninger mellom samfunnets og ofrenes interesser, og hva betyr dette for mørketall? Hvilken betydning har skjønn i håndheving av regler?

Kvinnebevegelsen kjempet i sin tid for likebehandling av vold som skjedde ute og vold i hjemmet. Det var en utbredt oppfatning at når en mann slo ned noen på gata, fikk dette strafferettslige konsekvenser. Vold i hjemmet ble omtalt som husbråk og møtt på andre måter. I *Lov og rett mot familievold?* går jeg gjennom datagrunnlag fra andre undersøkelser om strafferettslig kontroll av voldslovbrudd. Det bildet som var skapt av vesentlig forskjellsbehandling av vold i og utenfor hjemmet, stemte ikke. Mørketallene var store for de fleste voldslovbrudd, og få saker endte med domfellelse:

Vårt kildemateriale tyder ikke på at det forelå markant forskjellsbehandling mellom vold i og utenfor hjemmet. Generelt var straffenivået lavt, og få anmeldelser resulterte i tiltale. Videre hørte det til sjeldenhetene at offentlig påtale ble benyttet i voldssaker. [...] Likevel hadde påstanden om forskjellsbehandling mellom vold i og utenfor hjemmet fått fotfeste som en allmenn sannhet. Man visste at få menn ble domfelt for kvinnemishandling, og trakk dermed den konklusjonen at kvinnemishandlingsaker ble behandlet svært forskjellig fra andre voldssaker av påtalemyndigheten og domstolene. (Skjørten, 2002, s. 21)

Kritikken som ble rettet mot straffeapparatets (manglende) håndtering av vold i hjemmet, førte til innføring av særlige bestemmelser på dette området. Fra kvinnebevegelsens krav om likebehandling av vold i og utenfor hjemmet, fikk vi positiv diskriminering av vold i nære relasjoner. Et eksempel på dette er innføringen av ubetinget offentlig påtale i familiesaker i 1988. Formålet var å få flere mishandlere tiltalt og dømt. Før dette var det privat påtale for vold under kategoriene legemsfornærmelse og alminnelig legemsbeskadigelse (§§ 228–229), som den gang var de viktigste straffebudene for vold uansett relasjon mellom gjerningsperson og offer. Påtalemyndigheten kunne imidlertid ta ut offentlig påtale om det ble vurdert nødvendig av allmenne hensyn. Ved grov legemsbeskadigelse (§ 231) var hovedregelen offentlig påtale. Med lovendringen i 1988 kom vold i familien i en særstilling sammenlignet med vold utenfor familien. I familien fikk vi nå offentlig påtale ved legemsfornærmelse, utenfor familien var det fremdeles privat påtale i slike saker. For legemsbeskadigelse skulle det være offentlig påtale uansett om volden foregikk i familien eller utenfor familieforhold. Med offentlig påtale har politiet plikt til å etterforske, uansett om ofrene ønsker at saken skal straffeforfølges eller ikke. Ikke alle ofre ønsker gjerningspersonen dømt. De vil at volden skal opphøre, men domfellelse kan medføre nye problemer, særlig om utøver og offer har felles

barn. Det er ikke bare samfunnet som stiller krav om foreldresamarbeid etter samlivsbrudd, også mishandlede kvinner ønsker ofte at barna skal ha kontakt med far dersom dette kan skje på en trygg måte (Skjørten & Paul, 2001, se også kapittel 3 i denne boken). En straffesak kan forverre et allerede vanskelig samarbeid om barna. Dessuten er straffedom ingen garanti for at det blir en slutt på volden. Som beskrevet i denne boken er nå en uttalt målsetting for kriminalomsorgen å hindre tilbakefall til ny kriminalitet. Det skal legges til rette for at innsatte blir rehabilitert under soning. For å lykkes er det avgjørende å ha kunnskap om hvilke virkemidler som bidrar til at straffedømte endrer kriminelle handlingsmønstre. Foreløpig viser tilbakefallsstatistikk at det er langt frem før kriminalomsorgen eventuelt lykkes med sin målsetting (Kriminalomsorgen, 2023).

Strafferettssporet kan også være belastende for ofre, og etter hvert er det innført ulike tiltak som skal gi bedre støtte til ofre som befinner seg i dette sporet. Likevel viser ny forskning at mange kvinner opplever manglende oppfølging og ivaretagelse gjennom anmeldelsesprosess og i forbindelse med beskyttelsestiltak knyttet til dette (Bergmann & Ruud, 2024).

Over tid har ofre for vold og seksuelle overgrep i økende grad blitt oppfordret til å anmelde. Vi vet at mørketallene er store, og anmeldelse av disse lovbruddene anses å være i samfunnets interesse. Når saker anmeldes, er oppklaringsprosenten lav og henleggelsesprosenten høy. I regjeringens opptrappingsplan mot vold og overgrep i nære relasjoner får vi vite at oppklaringsprosenten for vold i nære relasjoner har gått ned fra 35 prosent i 2013 til 24 prosent i 2022. Også for seksuallovbrudd har oppklaringsprosenten gått ned de siste årene (Prop 36 S (2023–2024), s. 103). Mange saker henlegges, og i tillegg er saksbehandlingstiden lang. Denne negative utviklingen gjelder for alle kriminalitetstyper. For å forstå nedgangen i oppklaringsprosent når det gjelder vold og seksuelle overgrep i nære relasjoner, tror jeg det er viktig å se dette i sammenheng med lavere oppklaringsprosent for annen kriminalitet. For ofrene kan lav oppklaringsprosent skape skepsis til strafferettsapparatet, eller, som uttrykt i regjeringens opptrappingsplan: «Høy henleggelsesprosent og at sakene tar lang tid i straffesaks-systemet kan svekke tilliten til at det har noen hensikt å politianmelde saker om vold og overgrep» (Prop 36 S (2023–2024), s. 102).

Tross innsats for å øke anmeldelser, har det vært en nedgang i anmeldelser på vold i nære relasjoner de senere årene. Samtidig viser den siste omfangsundersøkelsen fra Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS) en økning i denne volden (Prop 36 S (2023–2024),

s. 102). I sistnevnte undersøkelse ble de som ikke hadde anmeldt alvorlig fysisk vold spurt om årsaker til dette. De viktigste grunnene var at de ikke ønsket politiet involvert, at de var redde for negative konsekvenser for dem selv eller omgivelsene ved en anmeldelse, eller at de ikke ønsket gjerningspersonen straffet. De samme begrunnelsene for å ikke anmelde ble også anført for tjuve år siden. Den gang ble i tillegg økonomisk avhengighet av mishandleren pekt på som motiv for å holde strafferettsapparatet på avstand (Skjørten, 2002). Hvilken betydning privatøkonomien har i dag er vanskelig å lese ut av statistikken, men forhåpentligvis er denne begrunnelsen redusert i takt med kvinners økte deltakelse i arbeidslivet.

I NKVTS-undersøkelsen oppgir 31 prosent av de som har vært utsatt for alvorlig vold, at politiet har kjennskap til volden. Flesteparten av de utsatte hadde selv tatt kontakt med politiet. Nesten halvparten oppga at de var fornøyet med kontakten med politiet, og om saken kom for retten, ble gjerningspersonen som regel dømt. Omtrent like mange var misfornøyd, og tre av fem oppga at saken ble henlagt. Undersøkelsen gir blant annet svar på hvordan de utsatte opplevde kontakten med politi- og strafferettsapparat, men det er ikke stilt spørsmål om hvorfor de i utgangspunktet valgte å kontakte politiet. Om man ønsker lavere mørketall, tror jeg dette er et viktig spørsmål å stille i senere undersøkelser.

En viktig begrunnelse for straff er at den skal ha en allmennpreventiv virkning. Man straffer noen for at andre skal avskrekkes fra å begå lovbrudd. Det er imidlertid usikkerhet om straffens allmennpreventive virkning, og den vil høyst sannsynlig variere med ulike typer lovbrudd og den enkeltes motiv for å begå disse. Det er imidlertid bred enighet om at visse betingelser må være til stede for at straff skal ha en allmennpreventiv virkning: Det må være kjent i befolkningen at handlingen er forbundet med straff, og at loven håndheves. Om man kan anta at det er stor risiko for at lovbrudd blir oppdaget og straffet, øker straffens allmennpreventive virkning. I denne boken presenteres en sak som kan betegnes som vellykket med tanke på allmennprevensjon (se kapittel 9 i denne boken). Dette var en bildedelingssak i Danmark hvor over tusen unge ble dømt for deling av seksualiserte framstillinger av barn. Mediedekningen var stor, og konsekvensene for de involverte ble godt kjent. Saken har også blitt brukt mye i skoleundervisning. Ifølge forfatteren har denne saken derfor bidratt å avskrekke ungdom mot bildedeling og styrket normene på dette området. Hva ofrene angår, mener forfatteren at sakens oppmerksomhet kan ha bidratt til ytterligere reviktimisering så lenge bildene ikke er mulig

å fjerne helt. Saken kan derfor tjene som eksempel på at det som kan anses som en gevinst i kriminalitetsbekjempelse for samfunnet som helhet, kan være svært belastende for det enkelte offer.

Rettsikkerhet er et sentralt fundament for strafferettsapparatets legitimitet. Ingen skal straffes vilkårlig, og uskyldige skal gå fri. I saker etter straffeloven kreves det derfor nærmere hundre prosent sannsynlighet for at et lovbrudd har funnet sted, før straff kan idømmes. I sivilprosess er beviskravet annerledes, her kreves det alminnelig sannsynlighetsovervekt, det vil si mer enn femti prosent sannsynlighet for at en hendelse har funnet sted før dette kan vektlegges i dommen. Strenge beviskrav i saker etter straffeloven bidrar til den høye henleggelsesprosenten. Ankemulighet til høyere domstol gir også domfelte adgang til ny vurdering av deres sak, men ankeadgangen har over tid blitt redusert. Et kapittel i denne boken omhandler domstolenes mulighet til å nekte anke fremmet i grove voldtektssaker, og hvordan Høyesterett gjennom avgjørelser de siste årene har bidratt med krav til begrunnelser dersom saker nektes anke (se kapittel 10 i denne boken). Disse kravene har ført til at de fleste saker nå får en ny retts sak ved anke, en utvikling som ikke er i tråd med lovgivers intensjon da ankeadgangen ble snevret inn. Forslaget om å innføre ankesiling også i de alvorlige voldtektssakene, ble møtt med motstand. Et viktig argument mot å innskrenke ankeadgang, var ivaretagelse av tiltaltes rettsikkerhet. Når lovers uintenderte virkninger settes på dagsorden, er det gjerne fordi disse virkningene har fått negative konsekvenser. Her har vi eksempel på det omvendte, iallfall fra ståstedet til de som mener at ankeadgang er viktig for ivaretagelse av tiltaltes rettsikkerhet.

Ankeadgangen kan imidlertid medføre at rettsprosesser drar ut i tid. I foreldretvister ser vi at mange saker pågår i årevis, fordi den tapende part anker eller fremmer saken på ny etter en tid. Er det så noe å vinne på nye rettsrunder? I min undersøkelse av barnefordelingssaker for lagmannsrettene fant jeg at den ankende part vant frem i nesten en tredjedel av sakene som handlet om bosted for barna (Skjørten, 2021). Det vil si at avgjørelsen fra tingretten ble omgjort, fordi dommerne i lagmannsretten vurderte saken på en annen måte. Slik jeg ser det bør ikke ankeadgang innskrenkes dersom det er rom for tvil om hva et rettsutfall bør bli. Nå er beviskravene i straffesaker mye strengere enn i sivile saker, så det er nok i de sistnevnte at dommeres skjønn spiller sterkes inn.

Et annet problem som drøftes i denne boken er knyttet til måten lover håndheves, ikke til lovteksten i seg selv. Dermed er vi over i forhold som

har med skjønnsutøvelse å gjøre, hvor rettsanvenderens holdninger får betydning. Noen regler gir stort rom for utøvelse av skjønn. Dette gjelder for eksempel vurderinger av barnets beste i saker etter barneloven. I senere lovforarbeider har et sentralt spørsmål vært om det i større grad bør fastsettes kriterier for vurderinger av barnets beste. Problemet med innsnevring av skjønn til noen forhåndsdefinerte premisser er imidlertid at forhold som bør veie tungt i enkelte saker kan falle utenfor disse kriteriene. Samtidig kan stort rom for skjønnsutøvelse føre til at holdninger slår uheldig ut. I kapittelet om voldsutsatte mødre ser vi hvordan henholdsvis konfliktinnramming og voldsinnramming får avgjørende betydning for sakens håndtering i ulike systemer (se kapittel 3 i denne boken). Med konfliktinnrammingen mistes volden av syne, og mødrene blir møtt med skepsis og ansett som konflikt drivende. Med voldsinnramming blir saken behandlet helt annerledes. Begge disse innrammingene finnes i de ulike systemene voldsutsatte mødre møter. Dermed blir det litt tilfeldig hvilken innramming hver enkelt sak får. Spørsmålet er om konfliktinnrammingen – som får svært negative konsekvenser for voldsutsatte – er i ferd med å ta overhånd. Begrepet *foreldretvist* ble lansert med et lovforarbeid fra 2013, og skulle erstatte den tidligere betegnelsen *barnefordeling*. Med den nye betegnelsen ønsket departementet å tydeliggjøre at konflikten sto mellom foreldrene, og samtidig markere «at barn ikke er noe som er til fordeling» (Prop. 85 L (2012–2013), s. 5). Jeg tror at den nye betegnelsen har fått alvorlige negative utslag i de sakene som omfatter vold, fordi konfliktperspektivet dermed ligger snublende nær også i disse sakene. Om dette stemmer, bør begrepsbruken gås opp på ny, og foreldretvistbetegnelsen vike for en ny betegnelse som gir bedre rom for voldsinnramming der dette er på sin plass. I regjeringens opptrappingsplan mot vold og overgrep i nære relasjoner pekes det på at manglende fenomenforståelse kan hindre effektiv straffeforfølgning. En særlig innsats de senere årene er derfor rettet mot kompetansetilførsel (Prop. 36 S (2023–2024), s. 101). I tillegg vises det til høy turnover blant politijurister og etterforskere som jobber med vold og overgrep (Prop. 36 S (2023–2024), s. 102). Dette fordrer løpende opplæring av nye medarbeidere. Ved håndheving av regler som åpner for skjønnsvurderinger er dette spesielt viktig fordi holdninger kan spille en stor rolle i beslutningene.

Boken er en fortelling om oppkriminalisering og nykriminalisering. At nedkriminalisering og avkriminalisering ikke er et tema, gjenspeiler

hva som faktisk skjer på feltet. Utviklingen de siste tiårene går i samme retning: mot mer strafferettslig kontroll. Helhetsinntrykket er at rettslige virkemidler i økende grad benyttes; nye uønskede handlinger blir kriminalisert, rettsapparatet utvides stadig med nye forebyggingstiltak og straffesammene har økt betraktelig. Derfor er det viktig med kunnskap om både muligheter og problemer som oppstår i kjølvannet av denne utviklingen. Det er for eksempel et tankekors at forebyggende tiltak som ikke har straff som formål, kan oppleves som straff. Et av kapitlene drøfter utviklingen i forebygging av vold i nære relasjoner, og viser at omfanget av tiltak har økt og endret karakter (se kapittel 4 i denne boken). Med dette har vi fått en utvidelse av den tradisjonelle straffesakshåndteringen, og forskjellen mellom straff og andre tiltak rettet mot utøvere er blitt mer utydelig. Om vi avgrenser oss kun til rettsvesenets definisjon av hva som er straff, kan vi bli blinde for andre beslutninger som kanskje rammer den enkelte vel så hardt som en offisiell straffereaksjon. Dette fører oss tilbake til spørsmålet om begreper og fenomenforståelse som på forskjellig vis berøres i denne boken.

Avslutningsvis vil jeg komme med noen overordnede refleksjoner knyttet til endringer i begrepsbruk og fenomenforståelser. Nils Christie hevder i boken *Hvor tett et samfunn?* at det ikke finnes noen riktig voldsdefinisjon, bare mer eller mindre nyttige til forskjellige formål (Christie, 1975, s. 68–69). Om det ikke finnes noen riktig voldsdefinisjon, bør vi ikke slå oss til ro med de begrepene vi nå har etablert. Er de nyttige – og til hvilket formål? Hva vinnes og hva tapes ved bruk av disse betegnelse? Ingen snakker lenger om kvinnemishandling – betegnelsen krisesentrene brukte om vold mot kvinner da de startet opp. Nå heter det vold i nære relasjoner. Jeg tror at en viktig grunn til at krisesentrene fikk så stort gjennomslag, nettopp var at de kalte volden for kvinnemishandling. Å mishandle betyr å helseslå, ødelegge eller misbruke. Og – kvinnemishandling fremhever kjønnsretningen på volden. Da krisesentrene valgte betegnelsen kvinnemishandling, var dette i dyp kontrast til hvordan volden vanligvis ble omtalt, som for eksempel å gi en omgang, lusing eller lærepenge, eller politiets bruk av betegnelsen husbråk. Kvinnemishandling er et tungt negativt ladet begrep, og problemet ble fort satt på den offentlige og politiske dagsorden. Den første handlingsplanen fra 1983 het *Tiltak mot kvinnemishandling*, og volden ble forstått som utslag av kvinneundertrykkingen i samfunnet (Interdepartemental arbeidsgruppe, 1983). I den neste handlingsplanen fra 1999 var kvinnemishandling omdøpt til vold mot kvinner (Justis- og politidepartementet, 1999), og fra

2004 har den offisielle betegnelsen vært vold i nære relasjoner (Justis- og politidepartementet, 2004)¹. Denne betegnelsen inkluderer flere typer overgrep, og både ofre og utøvere kan være menn, kvinner og barn. Samtidig som denne betegnelsen rommer mer av de overgrepene som skjer i nære relasjoner, kamufleres kjønnsretningen på volden. Vi vet at majoriteten av de som utøver mer alvorlig vold er menn, og at ofrene for denne volden i hovedsak er kvinner. Foreløpig kommer imidlertid kjønnsretningen frem i undertekster, hvor det vises til at majoriteten av de som utsettes for grov, gjentakende vold i familien er kvinner, og at flesteparten av utøverne er menn. Da er det kanskje ikke så viktig at betegnelsen kvinnemishandling gikk dukken. Om kjønnsretningen var tydelig, dekket ikke begrepet at også barn og menn er utsatt for vold i hjemmet.

Begrepet kvinnemishandling ble koblet til en fenomenforståelse hvor volden ble forstått i et kjønnsmaktperspektiv og satt i sammenheng med den generelle kvinneundertrykkningen i samfunnet. Med endret begrepsbruk har også fenomenforståelsen blitt annerledes. I offentlige handlingsplaner knyttes nå vold i nære relasjoner til likestillings- og folkehelseproblemer i samfunnet (Justis- og beredskapsdepartementet, 2021). Så lenge volden også knyttes til likestilling, er iallfall kjønnsretningen ivaretatt i underteksten. Som folkehelseutfordring er det andre sammenhenger som blir viktige i møte med volden. Denne utviklingen i begreps- og fenomenforståelser bør vi følge nøye med på.

Kristin Skjørten er gjesteforsker ved Institutt for offentlig rett, Universitetet i Oslo, der hun tidligere var professor II. Skjørten har utgitt flere bøker og en rekke artikler innen barnerettslige, familiesosiologiske og kriminologiske emner hvor vold i familien har vært hovedtema.

Referanser

- Bergmann, S. & Ruud, N. S. (Red.). (2024). *Krisesentrene som arena for støtte, oppfølging og bevisstgjøring* (Rapport nr. 4). Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress. <https://www.nkvts.no/rapport/krisesentre-som-arena-for-stotte-oppfolging-og-bevisstgjoering/>
- Christie, N. (1975). *Hvor tett et samfunn?* Universitetsforlaget.
- Interdepartemental arbeidsgruppe. (1983), *Tiltak mot kvinnemishandling. Et handlingsprogram*. Sosialdepartementet, Justisdepartementet, Forbruker- og administrasjonsdepartementet.

---

1 Se også senere handlingsplaner.

- Justis- og politidepartementet. (1999). *Vold mot kvinner*. Justis- og politidepartementet, Barne- og familiedepartementet, Sosial- og helsedepartementet.
- Justis- og politidepartementet (2004). *Handlingsplan. Vold i nære relasjoner*. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/vold-i-naere-relasjoner/id276936/>
- Justis- og beredskapsdepartementet. (2021). *Frihet fra vold. Regjeringens handlingsplan for å forebygge og bekjempe vold i nære relasjoner 2021–2024*. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/regjeringens-handlingsplan-for-a-forebygge-og-bekjempe-vold-i-naere-relasjoner-20212024/id2868714/>
- Kriminalomsorgen. (2023). *Årsrapport 2023*. <https://www.kriminalomsorgen.no/aarsrapport-2023.6664634-516313.html>
- Prop. 85 L (2012–2013). *Endringer i barnelova (barneperspektivet i foreldretvister)*. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop-85-l-20122013/id720054/>
- Prop. 36 S (2023–2024). *Opptappingsplan mot vold og overgrep mot barn og vold i nære relasjoner (2024–2028) Trygghet for alle*. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop-36-s-20232024/id3018905/>
- Skjorten, K. (2002). *Lov og rett mot familievold?* Pax Forlag.
- Skjorten, K. (2021) Foreldretvister for lagmannsrettene – fordeling av barn mellom mor og far. *Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål*, 19(2), 95–114. <https://doi.org/10.18261/issn.0809-9553-2021-02-02>
- Skjorten, K. & Paul, R. E. (2001). *Konfliktfamilier, barn og samlivsbrudd* (HiO-rapport nr. 1). Høgskolen i Oslo.

Vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser har etter hvert blitt prioriterte politikkområder i Norge. Denne boka undersøker de rettslige og institusjonelle sidene ved det som etter hvert har vokst fram som et eget tiltaksfelt, voldsfeltet. Voldsfeltet har gjennomgått store endringer over tid og denne utviklingen representerer overordnet en betydelig investering og framgang i arbeidet mot vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser, men de valgte løsningene skaper også nye utfordringer. Kapitlene i boka belyser både hvordan rettslige virkemidler og institusjonelle ordninger er utformet og virker, og diskuterer styrker og ulemper de kan ha.

Bokas redaktører har lang fartstid som forskere på vold i nære relasjoner og seksuelle krenkelser. Kari Stefansen og Jane Dullum arbeider på Velferdsforskningsinstituttet NOVA ved OsloMet – storbyuniversitetet der de er tilknyttet Voldsprogrammet, et forskningsprogram utviklet for å svare på forskningsbehovene i voldsfeltet. May-Len Skilbrei jobber ved Universitetet i Oslo og Velferdsforskningsinstituttet NOVA.